Szabó István

NYELVTUDOMÁNYI

PÁLYAMUNKÁK.

KIADJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ELSŐ KÖTET.

BUDÁN.
A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.
1 8 3 4.

A'

MAGYAR NYELVBELI

RAGASZTÉKOK

ÉS

SZÓKÉPZŐK.

IRTA

CSATÓ PÁL,

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' LEVELEZŐ TAGJA.

Commendo ego et illud studium; ut vetustorum reliquiis sollicite evolutis, voces, quae incuria et socordia nostra jam magnam partem nos fugiunt, diligentius erutas postliminio restituamus; divitias in iis nostras, quae certe copiosae sunt, et genuinas cumprimis patrii sermonis virtutes, illecebrasque omnes penitius pernoscamus.

Révai.

ELSŐ RANGÚ JUTALOMFELELET.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1834.

ELŐSZÓ.

A' magyar tudós társaságnak 1831re szólott nyelvtudományi kérdésére, 1833ban Junius' 8dikáig mint határnapig béjött hét felelet' megvizsgáltatását előterjeszti a' társaság' történeteinek az 1833beli héti ülések alatt folyó czikkelye az Évkönyvek' 2d. kötetében. Ugyan ott adja elé a' 2d. köz ülés' jegyzőkönyve az első 's másod rangú feleletről kihirdetett jelentést. Itt most bővebben is kitétetnek azon indító okok, mellyeknél fogva ezen jelmondatú „Commendo ego et illud studium stb" kéziratot a' 4d. nagy gyülés, kitett jutalmat elnyerőnek itélte, 's egy mást, melly jelmondat nélkűl lévén, pecsétje' feltörése előtt, megszólítása' ezen első soraival: „Nemes tudós társaság, nem annyira a' jutalom stb" forgott fenn, az alaprajz' értelmében kiadásra érdemesnek talált, és irójának az Igazgatóság ivenként három darab arany tiszteletdíjt rendelt.

A' társaság, itéleteinek illyen nyilt eléadásával alaprajzát követi, melly „részrehajlásnak minden legkisebb gyanúja' elkerülése végett a' megjutalmazott munkák felől hozott itéleteknek okokkal támogatását 's azoknak közönség eleibe terjesztését" rendeli. Azon megbizott birálóknak saját szavai irattak ki tehát e' nyelvtudományi jutalomfeleletekről, kikéi szerint az October' 26d. 1833-ban volt héti ülés azokat a' 4d. nagy gyülésnek ajánlotta, 's kik' vélekedésére ez is a' jutalmazást épitette.

Az itéletek' következése előtt még az jegyeztetik meg, hogy az illyen jutalomfeleleteket sem vizsgálhatván meg a' társaság fejenként, a' mint elitélési módját a' más kiadott munkákhoz csatolt tudnivalókban kitette, a' nyelvtudományi hét feleletről véleményadást azon osztály' 3 tagjára bizta, az első nagy gyülés' ebbeli határozata szerint. *) Így az első és másod rangúság ezek' itéletének egyformaságához képest fejlék ki.

Ezen biráló megbizottság' tagjai irásbeli véleményeik szerint átaljában megegyeztek abban, hogy mind a' hét felelet mutata több vagy kevesebb jót ahhoz képest, a' mint egyik másikánál világosabban fogta fel a' kérdést; de találkozának abban is, hogy minden részben egyik sem

*) Lásd A' m. t. társaság' Évkönyvei' I. köt. 69. lap.

egészen kielégítő. Összehasonlítatva azonban a' hét egymással, két biráló a' „Commendo ego et illud studium stb" jelmondatúnak következő okoknál fogva adott elsőséget: „Mert annak irója a' feladott kérdest szorosan szem előtt tartván kezdettől kifejtését űzé, 's a' ragokra nézve kimerítőleg igyekezett megfelelni, habár az, mit a' szóképzőkről mond, sokkal gyengébb, és kevesebb szorgalomra mutat is. Az egész értekezés azonban józanúl 's éles itélettel, értelmesen, nagy nyelvtudománynyal van írva; és hibás tanitást nem foglalván magában, nagyon is óvakozó szófejtegetései miatt azért is ajánlatos, hogy a' philologiai túlságokra igen hajlandó sokaságnak példányúl 's tanulságúl legyen. Grammatikusaival továbbá, hol velök nem egyezik is, kimélve bánik, 's ha vannak bár saját különösségei, efféle darabos úton, ollyanok el nem kerülhetők."

Az ezen inditó okokat előadott két biráló legközelebb állónak itélé ehhez, belső értékére nézve a' „Nemes tudós társaság, nem anynyira a' jutalom stb" szavakkal kezdődő megszólításut; mert „a' kérdést, mondák, ennek irója is igen jól felfogta, 's a' szóképzőkre az előbbinél több gondot fordított, munkája nagy olvasottságra mutat." Hanem, ellene az jegyeztetett meg, hogy „minden ragasztékot egyszerű hangra akar vissza vinni, 's azt bebizonyí-

tani nem tudja, helyt ád hypothesiseknek, melylyekkel a' nyelvtudomány előre nem megy. Mert épen homályt kell elnyomni 's világosságot felderíteni.“ Azonban ajánlá a' két biráló közösen, hogy a' társaság ezt, mint figyelmet érdemlőt, mellytől a' nyelv körűl tett példás bazgó fáradásnak dicséretét igazsággal meg nem vonhatni, irójától megszerzené.

A' három biró' egyike, ugyan ezt, a' kitett jutalomra itélte következő nézete szerint méltónak: „Ezt a' dolgozást, tekíntve a' kérdés' határát, korunkban, az eddig tett nyomozások 's fölfedezések mellett, tökéletesnek mondhatni. Ez rövid, világos, czélirántilag kimerítő eléadásban, egyenesen, hosszú előbeszéd, unalmas készület nélkül, magát a' dolgot ragadja meg, 's folyvást, minden távolabbi kicsapongások nélkül, marad mellette. — A' ragokat és szóképzőket helyes felosztásban 's rendszerben, külön külön vizsgálván azok' eredetét, saját jelentésüket; az általok történt változásokat, a' szövetkezés' helyét és módját, a' lehetőségig pontos meghatározással tanítja. A' visszaéléseket, tévedéseket egyfelől minden tekíntet, másfelől minden sérelem nélkül mutatja ki 's utasítja vissza. — Ezen dolgozás különösen a' rokon keleti nyelvek' ismeretét nagy mértékben tünteti ki; úgy a' szerzőnek, az alkalmazásban azt az éles, nem kapkodó itéletét, mellyet Quintilianus kiván a'

grammatikusban. Innen a' meglepő fölfedezések, mellyek nyelvünk' kincsét gyarapítják, több helyen örvendeztetik meg a' magyar nyelv' barátját." —

Ugyan ezen biró a' „Commendo ego et illud studium stb" jelmondatúról így itélt: „Igen jó dolgozás, de inkább tagadólag mint állítólag határoz. Kalmárnak és Révainak van folyvást sarkukban, az elsőt majd mindig gáncsolva, ezt gáncsolva is ugyan, de többszer követve. Különben tiszta, világos munka; sajtó alá érdemes."

A' három biráló közűl, egy említé némi figyelemmel, ezen jelmondatú versenyfeleletet: Szánknak egy lehelte a' világnak ábrázolatja a' más lelkében. „A' nyelvet ez, vallá ajánlója, ész' elvei szerint vizsgálja és alakítja, de az alkalmazást többszer, erőltetve teszi. Gazdag egyébiránt sok nyelvtudományi és philosophiai műszavakkal."

Hasonlóképen csak egyik biráló irta több jónak lételét, még e' jelmondatuban is: A' kik tisztelik őt, azokat koronázza meg a' rény. *ΣΤΕΦΕΙ ΤΙΜΩΝΤΑΣ ΑΥΤΗΝ ΑΡΕΤΗ.*

Ámbár pedig így, e' megjutalmazottakban sem nyujt még a' társaság olly munkákat, mellyekhez megint ujabb fejtegetések a' haladas' szellemében némelly pótlásokat nem sorozhatna-

nak; hiszi mégis, hogy ezek igen sokban vezérűl vétethetnek nyelvünk' szóképzése' és ragai' megismerésében, 's figyelmeztethetnek irókat új szavak' alkotása körűl, utasíthatják az olvasókat arra, millyen új szavak inkább elfogadhatók 's mellyek nem.

És hiszi a' társaság, hogy időnként eléfordulandó nyelvtudományi kérdései által mind messzebbre fogja segíteni nyelvünk' természetének mélyebb vizsgálatát, melly a' gondolkodó elméket annak összezavarásától megmenti, szükséges csinosítását közönségesebben elterjeszti. Hazánkfijai is tehát hajlandóbbak lehetnek elvárni e' mostani felforrásnak igaz utra térését, melly azért csapong, mert már most a' nyelv, hivatalok' 's köz ügyek' ágaiban is valósággal él, és többféle megkisértések által, minél elébb kivánja pótolni szükségeit.

Az 1833ban Novemberben tartott 4d. nagy gyülés' határozatai szerint, a' héti ülésből', Pesten, Aprilis 21d. 1834.

DÖBRENTEI GÁBOR m. k.
TITOKNOK.

A' nyelvbővülésnek, mellynek mi Magyarok most kivált, saját tudományos literaturánk' fejlődésének elején, olly igen nagy szükségét érezzük, csak három fő 's tetemesb forrása lehet, u. m. 1) a' nyelvbeli gyökszavak', 2) a' nyelvbeli képzett szavak', jelesül: a) származékok' b) összetételek' 's 3) az idegen nyelvekből kölcsönzött 's honosított szavak' mennyisége 's lehető szaporodása. Mi e' három 's a' második' taglalatát tekintve négy forrás közűl *csak az első kettőt*, t. i. a' nyelvbeli *gyökszavak*' 's a' szinte nyelvünkbeli *származékok*' tárát használhatjuk tetemesb sikerrel és szabadsággal; az utóbbi kettőnek használata minden más nyugoti nyelvnek nyitvább áll, mint nekünk. Ez, ugy hiszem, további fejtegetés nélkül is eléggé láttatja a' *szóképzők*' fontosságát, mellyek által nyelvünk ama' *származékok*' birtokába jut, 's mellyeknek tiszta 's meghatározott különválasztatásuk által eredeti gyökszavaink' tömege is — nyelvünk' e' valóságos kincse — hasonlíthatlanul nagyobbra bővülend, mint a' mennyivel eddig nem mondhatom éltünk, hanem tengettünk. 'S a' nyelvnek egész fűzete, vagy syntaxisa, a' kifejezésnek inkább vagy kevesbé gazdag és bájos változékonysága, mitől függ inkább, mint azon módosulatok' millyenségétől, mellyeket a' külön viszonyokban gondolt tárgyak' szójelei rokonfeleikkel együtt vagy azokkal egyezőleg szenvednek, 's mellyek nyelvünkben az ugy nevezett *ragasztékok* által történnek? A' ragaszték és szóképző tagok' vagy szócskák' összes philologiai fontosságok tehát nem szenved ketséget; azok' theoriája 's concret ismérete teszi valamint más, kivált keleti, nyelvek' ugy a' mienk' philosophiájának 's grammaticá-

jának is alapját; azok nyelvünk' tág vagy szűkebb körének, kisebb vagy nagyobb hajlékonyságának és szépségének okai és kútfejei.

Tetszett a' Tudós-Társaságnak nyelvünk' e' két nemű alkotó részeit ez izben inkább realis mint idealis, inkább practica mint theoretica, inkább grammatica- 's etymologiai mint tiszta nyelvtudományi vagyis philologiai szempontból vizsgálat 's előadás alá terjeszteni, midőn mint pályakérdéseket, a' következőket kivánja megfejtetni: mellyek, hányfélék, melly *eredetűek* és *saját jelentésűek* egyfelől a' ragasztékok, más felől a' szóképzők? milly változásokat okoznak és szenvednek ragasztáskor vagy szóképzéskor, 's melly nemű gyökerekhez szövetkeznek az utóbbiak, azaz szóképzők?

Mindjárt első olvasás után hittem azt e' kérdésekről, a' mit most is hiszek, hogy t. i. rájok, bármilly ohajtható volna, kimerítő válasz nem fog ez úttal érkezni. Hiúság volna magunkat ezzel kecsegtetnünk. A' mi szóképzőink' 's ragasztékaink' *eredete* és *saját jelentése* olly mélyen gyökerezik gyökszavainkban vagy-is eredeti nyelvkincsünkben, de *ennek* első bősége 's koronkinti fejledése előttünk még a' XI-dik századon innen is olly igen ismeretlen; — nyelvünk nem csak ragasztékaiban 's képzőiben, hanem kivált gyökszavaiban 's fűzetének egész szellemében több keleti 's éjszaki nyelvekkel olly világosan rokon, *) de a' rokonság' fokai, *határai* mind ez ideig olly

*) E' rokonságot én, eddigi adatainkhoz képest, nem ugy értem, mintha a' mi nyelvünk a' zsidótól, chaldaeitól, syrustól, arabtól, vagy az esth-től, lapp-tól, finn-től *eredett* volna, hanem a' *nemzetek* eredhettek egy köz, *keleti* tőnemzettől, mellynek eredeti nyelvkincséből, azaz tiszta *gyökszavaiból* többet vagy kevesebbet tartottak meg, 's azt azután utóbbi különválásokkal egymástól inkább vagy kevesbé eltérőleg bővítették, 's hajlították. E' szerint nem annyira a' — minden nemzetnél későbbi fejle-

homályosak, eddigi philologusaink' ismeretei 's tanítmányi e' két tárgyban olly ingatagok 's hiányosak, hogy míg először és főleg a' *keleti nyelvek' ismerete* talán későbbi, *saját* academia' vagy academiai *osztály'* eszközlete által közöttünk divatosabb nem leend, 's míg hajdankori nyelvünk' *legrégibb irott maradványi* a' nyelvszerkezetnek — melly csak négy század előtt is sok tekintetben más volt — mai, ujabb alakultáig kiadva mind, 's felvilágosítva nem lesznek, az illetett két pontra csak hiányos és bizonytalan választ várhatni. Hol és ki által taníttatnak, hol és kik által müveltetnek 's müveltettek eddig nálunk a' keleti nyelvek? Van-e egyikéről bár, csak *egy* alkalmas magyar kézi könyvünk? Hányan ismerik, vagy ismerhetik iróink 's nevendékeink közűl csak azt, mit e' részben, — jelesűl nyelvünknek a' keletiekkel 's némelly éjszaknyugotiakkal rokonságáról, — legkorábban Rudbeck [1]), a' roppant nyelvismeretű Kalmár György [2]), Sajno-

désű — ragasztékok', képzőtagok' vagy más akarminemű hajlitások' hasonlóságából, mint inkább az *egyenlő jelentésű* tiszta *gyökszavak'* több vagy kevesebbségéből lehet, és kell a' nyelvek' ('s ugy a' nemzetek') közelebb vagy távolabb rokonságára következtetni. 'S ezért tartom én szükségesnek, hogy nálunk kivált a' keleti nyelvek' tudománya ne csak felületesen, hanem a' lehető legnagyobb kiterjeszkedéssel 's alapossággal miveltessék. Lásd Révai' véleményét e' tárgyban Elab. grammat. hung. I. rész. 45—52 lap.

[1]) Lásd Specimen usus lingvae Gothicae in eruendis S. Scripturae locis obscurissimis, addita analogia lingvae Gothicae cum Sinica, nec non *Finnonicae cum Ungarica* Vpsalis. 1717. 4.

[2]) Prodromus idiomatis scythico - mogorico - chuno - avarici, 's a' t. Auctore Georgio Kalmár, philologo e comitatu veszprimiensi. Posonii, sumtibus J. M. Landerer. 1770. 8. 's több más munkáiban.

vics [3]), Beregszászi [4]), Gyarmathi [5]), a' hervadhatlan emlékezetű Révai [6]), egyes töredékekben Horvát, a' vándor Bese, legujabban Nagy János [7]) 's több mások már adtanak, de kiknek munkáik alig jelenhetve meg, a' könyvkereskedésből nagy részben ismét kiestenek? Kitől és mikor várhatjuk ezen előmunkák' criticai egybevettetésöket 's felvilágitatásokat? és mit fog *Körösink* azon hasonlóságról, mellyet nyelvünk 's a' keletindusok' szent nyelve (sanscrit) között tapasztalt, mondani?

'S ez még mind nem eleg. A' mi nyelvünknek *saját* haladása, fejledése 's *bonyolódása* is volt. Kiki tudja, legalább erős a' gyanu, hogy valamint *sok* gyökszót, ugy egy-két ragasztekot 's szóképzőt Europában is csináltunk vagy honosítottunk. Kiki tudja, 's már ez nem gyanu, hogy némelly ragasztékok 's szóképzők más alakúak voltak, máskép járultak a' gyökszavakhoz csak ezelőtt négy-öt századdal is. Mikép határozhatni-meg tehát pontosan, mellyek 's melly eredetűek mind ezen szórészecskék, *micsoda változást okoztak és szenvedtek* ragasztáskor vagy szóképzéskor, *'s milly nemű gyökerekhez járultak* az utóbbiak, — ha nincsenek

[3]) Demonstratio idioma Vngarorum et Lapponum idem esse 's a' t. Tyrnaviae 1770. (második kiadás).

[4]) Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen. Leip. 1796. 4. — Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenländischen Sprachen, — von Paulus Beregszászi, Erlangen. 1797. 8. — Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione in lingva magyarica. Scripsit Paulus N. de Beregszász. Pestini 1815. 8.

[5]) Okoskodva tanító magyar nyelvmester. 2. D. Kolosváratt 1794. — Affinitas lingvae hungaricae cum lingvis fennicae originis grammatice demonstrata. Göttingae. 1799.

[6]) Alább idézendő munkáiban.

[7]) Grammatica lingvae hungaricae cum parallelismo inter Aramaeam, Hebraeam, Arabicam, et Hungaricam orientales lingvas ducto. Pestini. 1832.

a' történeti adatok kezeinkben, mellyek ezen eredetet 's időnkinti változást kimutassák, hitelesítsék? —

Révai, ki legalaposabb 's legrendszeresb eddigi philologusaink között, *ezen* irott 's nyomtatott maradványoknak köszöné egész alaposságát, egész tudományát. A' posoni missaléban talált rövid, halott feletti beszéd, a' XII-dik századbeli magyar nyelvnek e' nagy becsű maradványa, gyujtá-meg a' fáklyát *), mellynek világa őt utobb a' széles, de ha elkészülhete, legteljesebb 's kiadott töredékében is eddig legtökélyesebb Elaboratior grammaticájában 's más nyomozatiban vezérlé. Megfoghatlan volna valóban, mikép lehetett-el egy nemzet nyelvének és literaturájának illy kincseitől 's tőforrásitól olly soká; ha nem tudnók: mi még ma is a' magyar nyelv Magyarországban, és mi nem. Néhányat e' maradványok közül az 1833-ki Névkönyv szerint saját használatára épen most másoltat a' Tudós-Társaság, de mióta kell vala már ezeknek nyomtatásban köz kézen forganiok! Egyiket közülök, t. i. Bátori László' (mint Révai hivé) Bibliáját, vagy-is inkább bibliai töredékeit, (kézirat, hihetőbbleg 1382ből) Révai nem csak 's fölötte szép sikerrel használta, hanem ön vallomásakint tökéletesen másolva, kifejtve 's fölosztva, nyomtatás alá el is készitette. Vidi etiam rem tam tanti esse, ugymond, ut paulo maiore cum apparatu in lucem proferretur. Quapropter adieci notas necessarias, observationes praeterea grammaticas satis copiosas, et

*) „Harum (scilicet Antiquitatum literaturae hungaricae) volumen primum efficit hoc ipsum monumentum, *quod mihi primam dedit hujus generis lucubrationum occasionem*" Révai. Antiqu. lit. hung. 1ső 's eddig egyetlen kötet, előszó 6 lap. És ismét: „Quidquid ego vel in hac ipsa *Grammatica* mea de vocum inflexione clarius ac melius tradere non vane mihi videor, id quidem a *diligentiore antiquitatis nostrae studio ortum duxisse*, aperte profiteor." Elab. gramm. hung. 39 lap.

locupletissimum demum vocum *singularium* elenchum, *etymologica* usus ubique *deductione*. Capita etiam in versiculos distinxi. Utinam res meae angustae editionem non *morarentur*. Opus hoc efficit Volumen II. et III. Antiquitatum literaturae hungaricae. *) — E' munkának Révai' hagyományi között kell lenni; miért nem adatott-ki eddig, miért nem adatik-ki most? Vagy, ha ez és más *kéziratok* nem jöhetének eddig napfényre, mi hátráltatá legalább azon ritka *nyomtatványok*' ujabb kiadatását, mellyeket Révai az épen most idézett helyen lap 29—34 megnevez, helyeikkel együtt, hol ő példányokat látott? — Mi, kik a' XII, legfelebb XI-d. századon felűl legkisebb nyomait sem mutathatjuk irástudományunknak, legalább azt, a' mi ezen innen található, nyomozzuk minden lehető szorgalommal 's adjuk a' nemzeti érzésnek 's feléledt literaturai és tudományi érdeknek használatúl.

Ennyi készület' hiányában nem én vagyok az, ki a' kitett pályakérdéseket kielégítőleg fogná, vagy csak távulról is vélné megfejthetni. Mondottam már, nem hiszem, hogy ezt philologiai literaturánk' jelen állapotjában valaki tehesse. De összes tudományosságunk' tovább haladására nem is látom mellőzhetlenűl szükségesnek, hogy azon kerdések előlegesen is 's minden tekintetben olly épen kimerítőleg fejtessenek-meg. Tegyük-fel, hogy ragasztékaink' és szóképzőink' száma, neme, eredete, ragasztás-módja, szóval egész etymologiája 's grammaticája oklevelesen ki van fejtve, megállapítva: itt végződik-e azoknak egész theoriájok? ez-e a' vég resultatum, mellyet azon philologiai vizsgálatokból nyerni igyekezénk? 's nem tehetünk e' theoriában, e' resultatumok' fejtegetésében igen szép és sikeres lépéseket, habár ama' nyelvszármazati 's historiai nyomozódásnak 's grammaticai szabályoknak csak egy

---

*) Antiquit. lit. hung. Vol. I. 22. lap.

része van is bevégezve, hitelesítve? Megvallom, az én pillanatim előre függenek inkább mint hátra, nyelvünk' jövendője ragad és kecsegtet inkább, mint múlta. Azt szeretném én még inkább tudni, mennyiben és mikép lehet már meglevő és élő, noha talán egyenkint be nem bizonyított eredetű, igen számos *szóképzőinket* a' külön *tudománynyelvek*', jelesül azoknak *technica terminologiájok*' bővitésére 's megállapítására használni? 's micsoda következményeket lehet ragasztékink' és szóképzőink' jobbára mégis már világos alkalmazásából eredeti nyelvkincsünkre, vagy-is magokra *gyökszavainkra* húzni 's alkalmazni? — Im': mi többnyire származékszavakkal élünk, legkisebb részét használjuk eredeti gyökszavainknak tiszta formájokban. Ugy de nálunk sok, talán minden *ragaszték* 's szóképző jelentő; azok voltak, legalább lehettek legelső formájokban. Magok a' tiszta gyökök nem jelentettek, nem *jelenthetnek*-e tehát semmit? milly szörnyű inconsequentia 's ellenmondás volna ez! De mellyik most használatlan gyökszavainkat lehet és kell tehát legegyszerűbb tiszta formájokban 's milly értelemben felélesztenünk? azokat külön és összes nyelvbővülésünkre hol 's mikép használnunk? — Végre, milly kecsei és javai, ellenben milly kecstelenségei 's akadályi vagynak a' mi ragaszték- és szóképző-rendszerünknek az összes kifejezésekre, szószerkezetre, periodologiára, a' folyó vagy kötött beszédű *előadásra* nézve? — Mind ezen 's több szintolly fontos philologiai kérdés' fejtegetésébe eddigi grammaticai praemissáink mellett is, ugy vélem, nagy foganattal ereszkedhetnénk, sőt ereszkednünk *kell* azon álláspontban, mellybe nyelvünk 's literaturánk jelenleg érkezett; de ezekkel természetileg a' jelen értekezés nem foglalkozhatik.

Ragasztékinkat 's szóképzőinket világos renddel 's lehető teljességgel előterjeszteni, azokat a' Tudós-Társaságtól feltett kérdéseken, mennyire időm 's előké-

születim engedik, eddigi philologusaink' de leginkább *Révai*' nyomán, ki az őt megelőzötteket különben is a' legjózanabb criticismussal használta, keresztűl vezetni; a' nagy hiányt és az útat, mellyen azt némi részben legalább pótolni lehessen, kimutatni: ez az csak, mit e' jelen csekély értekezés igérhet, 's az is — az érdeklett akadályok miatt — kevesebb, mint a' mit a' roppant 's egész kidolgoztatással kötetekre menendő tárgyban különben talán adhaték vala.

Lássuk előbb is a' ragasztékokat.

I. RAGASZTÉKOK.

Ragasztéknak nevezem nyelvünkben azon egyes betűket vagy szótagokat, mellyek valamelly szóval, annak végén, egybe forradvák, a' szó által jelentett ideához tesznek ugyan még valamit, 's így annak értelmét bővítik, módosítják; de az ideát más önálló ideával nem cseréltetik-fel, a' szó' előbbi értelmét tehát specifice nem másítják. Illyek szoros értelemben csak a' *nevek-* és *igéknél* történhetvén, a' ragasztékok önkényt e' két fő osztályra szakadnak, vagyis kétfélék, u. m. *A. Név*ragasztékok, 's *B. Ige*ragasztékok. E' szerint itt az adverbiumok és a' származtatott számnevek önálló szavaknak vétetvén, azoknak egyéb ragasztékaik a' szóképzők között keresendők. Bővebb hasogatást e' grammaticai vitás tárgy itt nem érdemel.

A. Névragasztékok.

Ezek a' főnevekhez (substantiva), melléknevekhez (adjectiva), számnevekhez (numeralia), névmásokhoz (pronomina), és részesülőkhöz (participia) járulnak. Több tekintetből czélirányosnak találom a' két esetragasztékot előre bocsátani, ámbár úgy nevezett ejtegetést

(declinatio) nyelvünk' menetele nem ismer. Ezeket a' többi fajok szokott rangjok vagy rokonságuk szerint önkényt követendik.

a) Esetragasztékok.

1. *nek*, (nak).

Önálló főnév vala hajdan, mint Révai gyanítja, 's *viszonyt, ellent, irányt* jelentett. Ezen értelemmel a' viszonyragasztékok között is előfordúl, 's e' használata ketség kivül a' régibb. Hajdani önállása 's főnévsége mellett áll, más bizonyítvány' nem létében, az, hogy a' birtokragasztékokat felveszi: *nek*-em, *nek*-ed, *nek*-i 's a' t. 's illy formában a' személyes névmásoknak adó-eseteit (dativusait) képzi. *) — Kalmár **) egy *scytha* casus possidendi-ről álmodozik, melly hajdan *nük* volt, ma *nünk*, 's a' Törököknel *nün* és *nin*. Amaz előbbi *nük* volna az, mi nálunk *nek!* — 'S ime illy gyönge alapú gyanu mind az, mit e' ragaszték' *eredetéről* és *saját* jelentéséről eddigi adatainkhoz képest mondhatunk.

Ragasztáskor mássalhangzó után nem *okoz* a' névben semmi változást, de ha (rövid) *a* vagy *e* a' végmagánhangzó, azokat (hosszú) *á* vagy *é*-re változtatja. 'S ez valamennyire figyelmet érdemel. Úgy látszik ugyanis, midőn a' ragaszték *magánhangzóval* járul a' szó' végmagánhangzójához, (például fa-*am*, eke-*em*, munka-*am*) mintha illyenkor a' két rövid magánhangzó egy nyilttá 's hosszuvá olvadna össze. De nyelvünknek a' *nek*-nel épen most tapasztalt, általányos és a' szokásban emlékhaladó analogiája oda mutat, hogy e' hosszítás a' *mássalhangzón* kezdő ragasztékoknál is történik, fá-*nak*, fá-*hoz*, fá-*tol*, 's a' t.; nem

*) Révai bővebben értekezik róla Grammaticájának — meg nem jelent — 3-dik kötetében Etymol. pars II. sect. III. cap. I. 's Syntaxis sect. II. cap. I. lásd Volumen I. 207. lap.

**) Idézett munkája' 53 lapján.

pedig fa-nak, fa-hoz, fa-tól 's a' t., 's hogy így amazoknál is ékeltetett a' végmagánhangzó, még mielőtt a' ragasztéké *elhagyatnék*, így: fá-am, eké-em, munká-am, mi az igék' mutató aligmultjának 3dik személyéből, mint a' jövő ragaszténál nyomban látni fogjuk, legvilágosabban kitűnik. Részemről e' hangzócserét *) vagy hosszítást egyedűl a' ragasztáskori emphasisnak 's azon igyekezetnek tulajdonítom, hogy általa a' két egyenlő hang között a' ragasztás' állapotja annál világosabban 's hathatósban kitűnjék. Maga a' *nek* nem *szenved* ragasztáskor egyéb változást, mint hogy a' mély vagy tompa hangúakhoz *nak* formában járul, péld: halál*nak*, pokol*nak*. Hajdan így beszéltek és irtak: halál-*nek*, pokol-*nek*, ('s ez is egy fél próba a' hajdani főnévség mellett) mint az Allocutio funebris' ime szavai bizonyítják: „halál*nek* haláláal halsz" (Antiquit. I. 36); de ez, az irásnyelvben legalább, mindjárt az allocutio' századán túl megszünt, mivel utóbbi nyelvmaradványinkban nem látható.

2. *et*, (öt, at, ot, t.)

Ezt Kalmár puszta esetragaszténak nézi, mellynek tehát saját jelentése nem volt, 's így eredetéről is csak annyit mond, hogy a' zsidó *eth*-tel egy. — Révai szerint az *et* szinte önálló főnév vala hajdan 's tárgyat, alazatot (objectum, subjectum) jelentett. Ezen önállásnak azonban mostani nyelvünkben, sőt tudtom szerint legrégibb irományainkban sincsen semmi nyoma. Az egyetlen erősség, mellyet Révai állítmánya' bizonyítására fölhoz, az, hogy a' Zsidók is eth (אֵת) szó-

*) *Cserét* mondom, mert az *a* hosszítva is csak *ā*, 's az *á* ettől specifice különböző hang. Megmutatta ezt N. Geresdi Kiss Sándor „Organologia sermonis humani" czímű érdekes munkájában, mellynek kézirati gyönyörű egy példánya a' M. Nemzeti Museumban, másika úgy tetszik a' Pest-vármegyei levéltárban találtatik.

val élnek az accusativus' értelmének kifejezésére, csak hogy azt a' névnek elejébe teszik, még pedig külön állva, így: *eth ha-ssamáim* (mintha mondanók: *et az-egek*, e' helyett: *az egek-et*); sőt hogy nálok ez az *eth* mint önálló főnév is divatos, ugyancsak a' *tárgy* értelmével. De ez utóbbi része a' bizonyításnak nincs eléggé hitelesítve. — Az Esztek, Lappok és Finnek is élnek *t*, *d*, *at*, *ta* ragasztékokkal 's ugy mint mi ragasztva az accusativus' kifejezésére; de hiszem, e' ragasztásból még nem következik az, hogy ezen *at* 's *ta* nálok önállólag is használtatott vagy használtatik, 's így maga ezen, talán nyomos, analogiának kivívhatása is az érdeklett nyelvek' bővebb ismeretét kivánja.

A' változások, mellyeket az *et* különféle tőszavakon ragasztáskor okoz, a' következők: α) *a* és *e* végmagánhangzókat *á* és *é*-re változtat, például: eké-(*e*)*t*, fá-(*e*)*t*, melly változás, mint állítám, nem összeolvadásból, hanem a' ragaszték' magánhangzójának utóbbkori kihagyásából eredt. Világosan kitetszik ez más, merő magánhangzóból álló ragasztékok' hajdani ragasztásmódja 's későbbi teljes elhagyatásából. Például az Allocutio funebris-ben áll: ház*ó*á, nyilván annyi mint ház*á*-á (*v* a' *vá*-ból kihagyatván), tehát az *a* *á*-ra változtatva magánhangzó előtt; így ugyanott: tilotó*a*, nyilván annyi mint tilot*á-a*, (ebből: tilotá-*va*), a' mit ma így mondunk: til(o)tá-', t. i. az aligmult' második *a* (*ja*=*ő*) ragasztékját *egészen elhagyván*, nem az előbbi *á*-ba olvasztván. — Mikor kezdék őseink az *et*' magánhangzóját a' tőszó' magánhangzója után kihagyni? nem tudjuk; de bizonyosan igen régen, mert eddig ismert legrégibb kéziratunkban, az említett allocutioban, már kihagyva látjuk: *Boltsássa ménd vő bűnét*, nem: bűne-*et* (ez volna a' legrégibb), sem bűné-*et*. β) Némelly tőszavakban, — mellyekben egyenkint? a' grammatica' dolga, — a' végtag' hosszú magánhangzó-

ját rokon röviddel cserélteti-fel, péld. tél, tel-et; dél, del-et; víz, viz-et; nyár, nyar-at; kút, kut-at; madár, madar-at; bogár, bogar-at, 's a' t. γ) Másokban a' végtag' magánhangzóját, legyen az gyök- vagy csak kapocsbetű, kiveti, így: tereh, ter'h-et: berek, ber'k-et; féreg, fér'g-et; árok, ár'k-ot; titok, tit'k-ot; halom, hal'm-ot. Ezek hajdan az epentheticus magánhangzó nélkül is szokottak voltak; de ez a' gyökszótudományhoz tartozik. — Ebben: lélek, mind a' két eset előfordul: *lel'k*-et. δ) A' végmagánhangzóban nyugvó leheletet (*h*, *v*, vagy *j*) megindítja, így: hű, hüv-et és hiv-et; fő, fő-t és fej-et. 's a' t. ε) *u* és *ü* rövid végmagánhangzót gyakran *v*-re változtat, csupán a' kellemesb kiejtés' okáért, így: daru, daru-t és darv-at, hamu, hamu-t és hamv-at, tetü, tetü-t és tetv-et; hogy ne mondjuk: daruat, hamuat, tetüet. Némelly *ú* végzetű, képzett főnevek, e' végbetűt egészen elvetik, péld. ifjú, ifj'-at, borjú, borj'-at 's a' t.; biró: biró-t és bir*á*-t. Mind ezek oda mutatnak, hogy az *et*' magánhangzóját áldozatokkal is örömest megtartotta, noha más és más alakban, a' nyelv' szelleme; 's így azt talán gyökbetűnek, a' ragaszték' *értelméhez* szükségesnek, tartotta; mi az *et*-nek hajdani főnévségére némi bizonyítványul szolgálhat.

De volt légyen e' ragaszték' gyökmagánhangzója *e*, vagy *a*, (feltevén t. i. hogy a' magánhangzó benne csakugyan gyökbetű, a' mi még épen nincs *bebizonyítva*) — bizonyos, hogy ez a' gyökbetű igen korán kapocsbetűvé módosult; vagy, ha a' *t* csak maga a' ragaszték, — millyekkel azonban nyelvünk épen nem bővölködik, — ez még minden írott nyelvemlékünk' kora előtt a' tőszó' magánhangzóihoz 's nyelvünk' eredeti euphoniájához képest valamennyi kapocsbetűinkkel (a, e, o, ö) ragasztatott. Ugyanis az előbbi esetet, melly hihetőbb, t. i. hogy a' *t*-nek volt saját magánhangzója 's hogy ez a' magánhangzó *e* volt, feltevén,

az így ragasztékúl vett *et* legalább is nyolcz század óta a' következő változásokat vevé 's veszi-fel ragasztáskor: *α*) Végmagánhangzó után az *et*' magánhangzója elenyészik: vő (ő), vő-'*t*, Mariá-'*t*, büné-'*t* (Allocutio funebris). Igy gyürü-t, lábú-t, kedvű-t, hő-t, éneklő-t 's a' t. *β*) Mélyhangú szónak végmássalhangzója után *o* vagy *a* hangzókká rokonul, péld. halál-ot, paradízum-ot, torkok-at, ur-at (Allocutio funebris) 's a' t. Az *o* forma közösebb; az *a* kellemesb, 's ugy látszik, későbbi euphonia szűlte. Az egytagúak 's a' már ragasztottak, u. m. többség-, birtok- 's hasonlításragasztékosak, *ezt*, az *a*-t, különösen kedvelik: út-*at*, torkok-*at*, (ugyanott). Igy: jobb-*at*, jobb-om, jobbom-*at*; jobbak-*at*, nagyobbak-*at* 's a' t. Egyes előszámlálás itt is a' grammaticát illeti. *γ*) Középhangú szónak végmássalhangzója után *e* és *ö* hangzókkal ragad; amaz közösebb, ezt az *ö* és *ü* hangzós egytagúak kedvelik, 's gyakran euphonia végett a' puszta *e* hangzosak is. Péld. szem, szem-et, kerek, kerek-et, verm, *verm-öt*; *szentök*, *szentök-öt* (all. fun.); fül, fül-et; öv, öv-et; füst, füst-öt; köd, köd-öt; üstök, üstök-öt; szebb, szebb-et, szebbek, szebbek-et; kerekek, kerekek-et; *ösemük*, *ösemük-öt* (all. fun.), ősünk, ősünk-et; feleletünk, feleletünk-et 's a' t. *δ*) Magashangú tőszavak majd *a*, *o*, majd *e* hangzóval kivánják a' ragasztékot ingatag szokásuk szerint; de mégis sokkal inkább kedvelik az *e*-t; így: héj, héj-*at*, gyík, gyík-*ot*, híd, híd-*at*, síp, síp-*ot*. Ellenben: éj, éj-*et*, téj, tej-*et*, kéz, kez-*et*, kém, kém-*et*; hit, hív, tíz, kincs, pinty, irígy, mirígy, bilincs 'stb. hit-et, hiv-et, tiz-et 's a' t. — Keverthangúakban a' mély vagy közép (mellyek nem elegyednek) hangokhoz alkalmazza magát az *et*' hangzója, legyen bár *egy* ollyan két magasra. Például: ivadék, ivadék-*ot*, bukadék, bukadék-*ot*, világ, világ-*ot*, keverék, keverék-*et*, intézet, intézet-*et*, irgalmaink, irgalmaink-*at* 's a' t. Eltérnek derék és fazék: derek-

at, fazek-at. ε) De semmi illyes változásnak vagy módosulásnak nincs helye a' j, l, ly, n, ny, r, s, sz, z, mássalhangzók' valamellyikén végződő 's ragasztáskor nem változandó főnevek' nagyobb részénél; minthogy ezeknél a' könnyű 's kellemesb kiejtés a' ragaszték' magánhangzóját, bármelly tisztelt lehetett az sokáig, fölötte régen elnémította, 's az *et*-nek, mint a' hangzók után, csupán *t* betűjét ragadta-föl. Igy a' legrégibb Allocutio funebris még ugyan *halál-ot*, 's *részet* ír, de egyszersmind *Arkangyel-t* is, mellyeket ma így ejtünk Arkangyal't, halál't, rész't 's t. i. Volt-e idő, mellyben így beszéltek és irtak: fa-et, eke-et, ő-et, láb-et, torok-et 'stb., miből az *et*' főnévsége és *saját* jelentése bizonyulna-be, *nem tudjuk*; 's igen természetes, hogy olly korban, midőn a' nyelv' euphoniája még illy kevéssé vala kifejledve, maga a' nyelv is képzetlen 's a' nemzet, ha nem irástudatlan, bizonnyal nem olly irásgyakorlott volt, hogy irott hagyományit birnók, vagy illyet reménylhetnénk.

b. Többségragaszték.

3. *ök*, (ek, ok, ak, k.)

Plurale nomen, — ugymond Kalmár, — formant Persae *aliquando* adiecta terminatione *kan*, quod aliqui *kján* alii *tján* alii vero *gyán* proferunt. Illud *k* servant *Armeni* et *Hungari*, terminatione *an* per *apocopen* abiecta ... 's a' t. Ennek semmi historiai sem philologiai alapja nincs. Révai e' ragasztékot elavult *gyökszónak*, még pedig *melléknévnek* véli, melly ezt jelenté: *sok*, de más alakban. Ugyanis vélekedésekint a' mit ma *ök*, (ek, ok, ak, k)-nak irunk és ragasztunk, az hajdanta, de igen régen, *öt* vagy *öth*, (eth, oth, ath, th), utóbb *öch* (ech, och, ach, ch) formában ragasztaték, vagy legalább igy ejteték, valamint a' zsidó *egyik* nőnemü többesét *óth* (וֹת)-tal képzi, melly a' mi mostani *ök*-ünkkel épen egy; — 's csak utóbb, (de még

is *Asiában* még?), lett a' mai *ök* (ek, ak, ok, k) formában divatossá. Hogy pedig az *öt* hajdan *sok*-at jelentett, annak, Révai szerint, azon kivül hogy a' zsidó *oth* nyilvánosan (?) ebből vétetett *atha*, melly az *arab* nyelvben (de nem a' zsidóban) megvan és *sok*-at jelent, — saját nyelvünkben is van nyoma. Ugyanis az *öt*, de *megfordítva: tö*, nem egyéb, mint a' mai tö-bb-, legtö-bb-nek elveszett positivusa, vagy-is gyökszava, 's igy mást sem jelenthet, mint a' mit mai helyettese, a' *sok* jelent. Megmaradt még e' *tö = sok* gyöknek egy származékja is, a' *tö-mény* (noha nyelvünk az illy származtatást: sok-mány, nagy-mány, jó-mány nem igen látszik gyakoroltnak, 's a' tömény talán inkább a' tömérdek, töm-lő, töm-eg gyökökből eredt); melly hogy szinte sokat, sokaságot jelent, kitetszik az illy szólásokból: *tömény ezernyi számú napok elmúlnak, ... tömény ezer esztendeig* (Lépesi, de inferno, pag. 137 és 347), azaz: *sok* ezernyi számú napok, *sok* ezer esztendeig. — — Mind ez Révainak „certum est" (Elab. gramm. I. 198); de bocsásson-meg a' nagy férjfiu, ha mi ezt az olly igen csekély zsidó és arab analogiára, — 's miután sem az *öt'* sem az *ök'* általányos többség-v. sokaságjelentésének nyelvünkben magán e' ragasztékon kivűl legkisebb nyoma sincs, de az *öt*-nek *tö*-ből megfordítás által lett eredete vagy-is inkább ugyanazonsága sem historice sem philologice kimutatva nincs, — olly igen bizonyosnak nem hisszük, noha egy olly ragaszténak, melly legrégibb irott nyelvhagyományunkban, a' többször említett halott feletti beszédben, már a' legnagyobb szabadsággal 's épen ugy, mint ma ragasztatott („ki-k, mi-k, az-ok, gyimölcsök, szent-ök"), eredetét és hajdani *saját jelentését* megmondani *nem tudjuk*; hivén 's feltevén mindenkor, hogy többi ragasztékaink' analogiája szerint ennek is volt saját értelme hajdan 's így ha nem fő, vagy melléknév, legalább valami szócska (particula) lehetett. —

Ragasztáskor az *ök* ugyanazon változásokat okozza a' tőszóban, mellyeket a' 2. szám alatt említett *et* esetragaszték; 's ugyanazokat szenvedi is, ha kiveszszük, hogy az *i*, *ú*, és *ű* képzők 's mindennemű mássalhangzó után megtartja magánhangzóját, melly az előbbieknél, azaz: *ú*, *ű* és *i* után *a* vagy *e*; a' mélyhangú szavak' mássalhangzói után pedig többször *o*, mint *a* —; 's így ejtjük és irjuk tehát: pesti-*ek*, budai-*ak* (így fi-*ak*), jó szivű, jó szivű-*ek*, nagy lábú, nagy lábú-*ak*, kezű-*ek*, sípú-*ak*, hitű-*ek* (csak ritkán 's inkább versben, szükség' és euphonia' kedvéért, szivü-ek, lábu-ak, kezü-ek, hitü-ek, mint volt kut-ak füz-ek, sip-ok 's a' t.); 's ismét bor-*ok*, súly-*ok*, viszony-*ok*, király-*ok*, rész-*ek*, kés-*ek*; nem pedig bor-'k, suly-'k, viszony-'k, rész-'k 's a' t. mint volt bor-'t, súly-'t, viszony-'t, rész-'t 'stb.; mit itt nyilván egyedűl a' *k'* organicus darabosságának 's így a' kiejtés' kellemének (euphoniának), nem pedig a' ragasztékmagánhangzó iránti tiszteletnek 's vallásos megtartásnak kell tulajdonítanunk.

c. Hasonlításragaszték.

4. *bb*, (obb, abb, ebb, öbb, b).

Kalmár erősen hiszi, hogy e' ragasztékunk a' zsidó *tob* (טוב) melléknévnek, melly annyi mint: *jó*, utolsó betüje, 's hogy mi azt a' comparativus gradus' kifejezésére innen *vettük*. De mikor és hol eltünk mi a' Zsidókkal olly nagy közelben 's szoros barátságban, hogy szókat 's ragasztékokat *tőlök vettünk* volna? 's micsoda philologiai analogián, micsoda nyelvtörténeti szokáson épül az, hogy egy nemzet a' másik' — noha talán távulról rokonnak — önálló szavaiból vegyen magának más értelmű, egyes ragaszték*betűket!* Ha a' philologus illyes szemleletekbe ereszkedik, lehet mondani, mit Schlegel a' metaphysicusokról mond, hogy

a' fonalra elfeledett göböt kötni 's így akarmennyit ölt, soha sem varr, semmit sem fűz. Illyes philologus hazánkban több volt és van. — Hogy e' ragaszték hajdan sokszor ott is, hol mi ma két bb-vel élünk, csak egygyel iratott, megmutatja Révai (Elab. gramm. I. 258 lap); de hogy, mint ő követeli, a' mai bb, obb, abb, ebb, öbb, b, 's a' hajdan talán szokottabb *b*, *ab*, *ob*, *ub*, *üb*, *jab*, *jöb* hasonlításrag nem egyéb, mint a' még ma is élő *bő* melléknév, megfordítva: az, itéletünk szerint, még nincs eléggé bebizonyítva az által, hogy a' Lappok és Finnek ma is -ob, -ub, -oub, -mbi, -mpi (melly nem volna egyéb, mint bü = bő) 's -b ragokkal élnek, úgy mint mi ragasztva, ugyanazon értelem' (a' hasonlítás') kifejezésére; sőt hogy az előbbieknél *abla* (melly a' paragogicus *la*' kihagyásával maga az *eb* vagy *öb*), mint külön álló melléknév ugyanazt jelenti, mit a' magyar *bő* (böv) 's megforditva *öb*, (hajdan vöb és jöb 's így a' ragasztásban néha jab, jeb). — Ugyan is e' rokonítás' erejét igen gyöngíti az, hogy sem a' *bő*' *öb*-re változásának, sem ezen *öb*' hajdani különvált divatának és saját jelentőségének semmi más nyomát sem lehet nyelvünk' mai kincsében 's fejledése' történeteiben kimutatni. Némi hitelt adna ezen merész, — noha mégis eddig leghihetőbb, — hypothesisnek az, ha meg lehetne mutatni, hogy őseink már itt Europában is soká 's állhatatosan *csak egy b*-t 's azt is *csupán u*-val és *ü*-vel, mellyek t. i. soha sem csupa kapocsbetűk, hanem mindig vagy tiszta, vagy áltolvadott gyökbetűk, — ragasztottak; de ezt az első részre nézve nem mutatta-meg Révai 's régibb irott és nyomtatott nyelvmaradványink' lappangása miatt én sem mutathatom-meg; a' második részre nézve pedig meg sem mutathatni, mivel a' Révai által fölhozott régibb példákban is előfordul már az *ab*, *jab*-bal ragasztás, mi oda mutat, hogy a' nemzet a' követelt *öb*-nek *ö* characteristicus sőt *gyök*magánhangzóját nem soká tisztel-

te, 's igen korán megszünt így ragasztani: jó-őb, (annyi mint jó-*bő*), nagy-*őb*, szép-*őb*, 's a' t., a' miből különben is inkább jó'b, nagyó'b v. nagyúb, szépéb vagy szépűb támadott volna, mint job v. jobb, nagyob v. nagyobb, szépeb vagy szépb, szebb 'st.eff.

'S itt, mielőtt majd a' birtokragasztékokra áltmennék, legyen szabad egy megjegyzést tennem. Révai azon principiumot követé magyar nyelvnyomozatiban, vagy-is inkább e' nyomozatiból azon principiumot voná-el, hogy, valamint ezt a' *birtok*-, ige- 's viszonyragasztékoknál és *némelly* szóképzőinknél világosan látjuk: *valamennyi ragasztéka és szóképzője nyelvünknek önálló 's így saját jelentésű szó* vala hajdan *), t. i. a tőnyelvnek eredeti 's többnyire egytagú gyökszavakból álló kincsében; melly (kisebb nagyobb részben több velünk rokon nemzetekkel közös) nyelvkincsből azok csak később vétettek ragasztékul, midőn aztán a' tágabb vagy szorosabb forradásban néha nemcsak egyik vagy másik gyökbetűjöket elvesztették, elforgatták, változtatták vagy szaporították, hanem — ki tudja mikor és mikép — önállásukat is elvesztették, mire számos, ma már csak származékaiban élő gyökszavunk tanú; sőt eredeti jelentésökkel 's formájukban az egész nyelvkincsből korán 's végképen kiestek. Ezen, — nagy részben kétségtelen — principiumnak, mellyet ő minden etymologiai nyomozatinál canonul vett, *általányos* felállításából 's elfogadtatásából eredett az, hogy ő *minden*, ma és régóta már csak *egy* betűből álló ragaszték' és szóképző' birálatánál 's megállapításánál is annak hajdani, általa kétségtelenűl feltett gyökszó-formáját 's ekkori saját jelentését kereste 's azt minden lehető combinatioval kivívni igyekezett 'S ezen igyekezetnek a' mi nyelvtudományunk felette sokat kö-

*) Lásd Elab. gramm. hung. I. 7. 's köv. lap. „Primum itaque et summum doctrinae meae caput est.... 's a' t.

szön. De ha meggondoljuk, mikép képződtek 's fejledeztek a' nyelvek, mikép kellett képződniek 's fejledezniek, miután őket nem egy, előre megállapított elv után induló bizottság v. választottság, hanem az egyeseknek természeti, néha puszta történeti ösztöne 's ötlete, egyes háznépeknél, majd tájakon 's vidékeken egyszerre vagy egymás után, de mindig az egyszer megindult nyelv' szellemével egyezőleg, összehangzólag támadott szokások 's ezeknek utóbb a' nemzeti tömeg, annak főbbjei, szónoki, tudósbjai által lett elfogadtatások képzé, fejté 's állapítá-meg; és hogy a' nyelveknek principiumik csak sokkal később, midőn már a' népség *tudományos* müveltségre jutott, fejtettek-ki 's miveltetett szerintök a' nyelv; — ha mondom ezt csak futólag meggondoljuk is, önként támad azon kétség bennünk, ha valljon egyedűl mi vagyunk-e azok, kiknek nyelvök olly igen rendszeresen, olly annyira elv szerint készült, hogy minden, mindannyi ragasztékunk és szóképzőnk megannyi, saját nyelvünkbeli, eredeti gyökszókból készült, azoknak csupán ragasztásmódján változtatott az idő, 's egyet, csak egyet sem köszönünk puszta történetnek 's más nemzetekkel volt érintéseinknek? azt fogjuk kérdeni: mi valánk-e egyedűl az az igen igen értelmes és csendes nép, mellynél ha valamellyik individuum esze' és szükségei' gyarapultával ez vagy amaz értelemmódosulást, mellyre még a' nyelvben forma nem volt vagy ő azt nem tudá, akará kifejezni: nem talált, nem próbált semmit is, hanem csendesen várt, míg valaki más, bölcsebb vagy épen nyelvtudós, egy önálló 's illő jelentésű szót kiválasztott 's azt nagy tekintettel egyik vagy másik tőszóhoz ragasztotta? Miért ne támadhatott volna mindjárt a' nyelv' elején egykét ragaszték, egykét képzőtag *magával a' gyökszóval*, melly utóbb csak per analogiam vétetett más gyökszavakhoz is, de mellynek külön állás, külön vált értelem *soha sem* adatott? — Minden más nyelvnek menetele ide mutat, különö-

sen pedig a' *görögé* és *latiné*, csakhogy ezekben a' nyelvek' és nemzetek' saját szellemökkint az említett értelemmódosulások magának a' gyökszónak módosulási által történtek, míg az inkább keleti nemzetek e' módosulást ujabb, *többnyire* értelmes — betűk és tagok' felvétele, *ragasztása* által fejezék jobbára ki. *Minél hamarabb állott valamelly nemzet kisebb vagy nagyobb polgári társaságokba vagy is ugy nevezett városokba össze, annál hamarabb fejledett, annál önkényesb, hajlóbb, változatosabb lett nyelve;* 's minél későbben történt az valamelly nemzetnél, annál lassúbb fejledésű, de jelentőbb, egyszerűbb 's rendszeresb, de egyszersmind feszesb és monotónabb lett a' nyelv. Ebből nyelvünkre 's talán viszont nemzetünk' hajdani polgári állapotjára lehet némileg következtetni. — Láttuk már 's a' szóképzőknél még inkább fogjuk látni, hogy gyaníthatólag voltak és vannak ragasztékaink és kivált képzőink, (különösen az *egy* hangzóból vagy *egy* mássalhangzóból állók), mellyeknél a' történetiségét (Zufälligkeit) tagadni alig lehet, a' saját jelentést 's hajdani önállást keresni ha nem vakmerő, bizonnyal sikeretlen munka. —

A' hasonlításrag ugyanazon változásokat okozza a' tőszóban, ha t. i. ez azt felveszi, mellyeket a' többségragasztéknál kijelelénk. Az egy *szép* veszté el, — mikor? nem tudjuk — véggyökbetűjét, 's a' szépebbből már igen korán szép-b 's szep-b (szebb) lett. Maga szinte az ugyanott kifejtett változásokat szenvedi, kivevén, hogy az *i* szóképzőhöz és *s*, *sz*, *z* végmagánhangzókhoz (kivált az elsőhöz) minden saját v. kapocshangzó nélkűl 's ez utóbbiakhoz egyszerű formában (b) járulhat, így: szellemibb (ritkán), delibb, kecses-b, gonosz-b, vitéz-b, 'stb. Hasonló, régi ragasztást g, k, l, n, ny, r végbetűk után is láss Révainál az idézett helyen. (Gramm. I. 258. l).

d. Birtokragasztékok.

5. *em,* (öm, om, am, m)

Hogy birtokragasztékaink végtére is a' személyes névmásokból én, te, ő 's a' t. veszik eredetöket, vagy-is inkább magok a' ragasztásban elváltozott személyes névmások, nem kérdés azok előtt, kik csak távolról tekintettek is a' philologiába 's tudják, hogy a' keleti, értem különösen a' délkeleti zsidó és vele rokon nyelvekben, sőt a' nyugotéjszakra ki tudja mikor nyomott finn és lapp-ban is mind a' birtok- mind az igeszemély-ragok tagadhatatlan analogiával a' személyes névmásokból eredtenek. Csak az a' kérdés, különösen nyelvünkre nézve, először: birtokragasztékaink legközelebb a' *birtokos* névmásokból: enyim, tied, övé 's a' t. vétettek-e, vagy közvetetlen a' személyes névmásokból, 's ezeknek csupán időjártával támadott változási? 's másodszor: azok, mellyeket eröltetés nélkűl illyes csupa történeti, vagy euphoniai módosúlatoknak mondani nem lehet, önálló személyes névmások voltak-e szinte hajdan: ugy hogy az *em*, *ed*, *é*, *emek*, *etek*, *vék*, de kivált az *ék*, *ál*, *ik*, (az *ék* és *ál* csak az igéknél fordulnak ma elő) külön állva is használtattak hajdan, 's ugyanazt jelenték, mit ma az *én*, *te*, *ő*, mint ezt Révai állítja? — Az elsőre nézve a' ragasztékok' ugyanazonsága ezekben: eny-*ém*, ti-*ed*, öv-*é*, mi-*enk*, ti-*etek*, öv-*ék* 's ezekben: kez-*em*, kez-*ed*, kez-*e*, kez-*ünk*, kez-*etek*, kez-*ek* 's ismét ezekben: kér-*em*, kér-*ed*, kér-*i*, kér-*jük*, kér-*itek*, kér-*ik* 's ismét ezekben: vel-*em*, vel-*ed*, vel-*e*, vel-*ünk*, vel-*etek*, vel-*ek* olly szembetünő, hogy igen menthető vala némelly nem épen nagy előkészületű grammaticusainknak, ez utóbbiakat amaz elsöbbektől (a' birtokos névmásoktól) származtatniok 's hogy ugy mondjam, elcsipetniök. Gyarmathi nem átallott így irni *) (Nyelvmes-

*) Pedig *Kalmár* után, kit különben álomlátónak nevez.

ter § 52.): „Ugy kell képzelni tehát minden birtokos nevet, mint egy ollyan nevet, a' melly egy *ketté hasított* birtokos névmásának a' közepében tétetődik; p. o. az *enyim ketté hasad* illyen formán *en-im;* már ha ennek a' közepében téssz egy nevet, p. o. urfi, lesz belőle *en-urf-im*" 's a' t., melly vastag philologiai materialismus valóban csodálatos egy olly grammaticusban, ki Oerteliust de Harmonia lingvarum Orientis et Occidentis, Otrokocsi Foris' Origines-ét 's Kalmár' ‚*álmait*' olvasta. — De miután magából a' nyelv' analogiájából olly világosan kitünik (Révai fejtette-ki ezt is), hogy enyim, tied 's a' t. már összetett vagy-is inkább képzett szavak, mellyek' mindenike az illető személyes névmásnak rendszeres egyes és többeseiből van alkotva, igy: én-*ém* (ez utóbbi maga az *én*), te-*ed* (ez utóbbi maga a' *te*), ö-*vé* (ez utóbbi maga az *ő*, *vő*), mi-*enk* (ez utóbbi az *em-*, vagy *én*-nek rendes többese: *emek*, *) *emk*, *enk*), ti-*etek* (ez utóbbi az *et-* v. *te*-nek rendes többese *et-ek*), ö-*vék* (ez utóbbi az *ő*-nek rendes többese *ők*, *vők*) 's a' t.: csak akkor lehetne a' birtokragoknak a' birtokos névmásokból lett áltkölcsönöztetésöket megmutatni, ha megmutatható volna, hogy a' birtokos névmások mind megvoltak, mielőtt csak egy főnév is birtokragasztékot kapna; a' mit teljességgel nem lehet állítani, annál kevesebbé, hogy ama' birtokos névmásoknak *némelly* utórészei külön állva is használtattak hajdan, mint a' még ma is használt *mink* vagy *mük* (mü és mi helyett) *tik* (tü, ti, v. tük helyett) nyilván mutatják; 's így a' nevezett képzőformák, mint magok a' személyes névmások, hihető-

---

*) Itt még Révai' hypothesisét, mintha a' hajdani ragasztásban előforduló *muk*, *mük*, 's a' mai *tek*, *tök* a' korábbi *emek*, *etek*-ből származott volna, rövidség és könnyebbség' okáért megtartom; utóbb a' 9. szám alatti *ünk* birtokragasztéknál az *emek* iránti véleményt bővebben vizsgálandó.

leg a' birtokos névmás' 's a' birtokot jelentő főnévhez is egyszersmind, egy időben ragasztattak 's későbbi megállapítás szerint mind a' két neműekhez *egyenlőn* forrasztattak. — A' második kérdésre nézve csak azon birtokragokról merném igen-nel felelni, mellyek' külön állásáról hajdankori nyelvmaradványinkban vagy most élő nyelvünkben nyomokra találunk. — Hogy a' hihetőleg *legrégibb*, egyszerű *mü*, *tü*, és *ü* személyes többesek mellett egyszersmind ezeknek kettős többeseik: *mük*, *tük*, *ük*, vagy talán az *én-*, *te*-nek rendes többeseik: en-ek (emek), te-ek (etek) külön állva is használtattak, mint ma az *ők* használtatik *ü* helyett, azt megfoghatom; az elsőkre nézve legalább fenáll most is nyelvünk' analogiája; noha a' mi, ti, ők, vagy a' régibb *miv*, *tiv*, *vök*, már igen rég' — még az Allocutio funebris' korában — sokkal divatosabbak levének: de hogy az illyes birtokragok: *em*, *ed*, *e* ('s így az emek, etek, vék, mellyek hiszem magok a' személyes névmások, de nyilvánosan a' ragasztás alatt változtak így el 's azon kivűl tehát nem is használtattak, valamint a' *szor*, *ba*, *ban* nem használtattak soha külön, noha világosan egyek a' *szer*, *be*, *ben*-nel), vagy hogy az épen elütő *ék*, *ál*, *ik* igeszemélyragok külön is használtattak hajdan 's ugyanazt jelenték, mit az *én*, *te*, *ő*: — ennek én ugyan sem szükségét nem látom, sem legkisebb történeti hihetőségét. Nem szükségét, mert minek annyi önálló személyes névmás egy ugyanazon személynek jelelésére? minek használtassék az *em* külön, minek az *ék*, az előttök kétsegkivűl megvolt *én* mellett? — Nem látom történeti hihetőségét, mert ha megmutattatik is, hogy például az *ék* valamelly rokon nyelvben önállólag használtatott 's ugyanazt jelenté, mit az *én*, következik-e abból, hogy mi azt ált-vevén, szinte önállólag is használtuk? Épen az, hogy ez az *ék* (*ek*, *ak*, *ok*, *ök*) nyelvünkben, mennyire nemzeti emlékezetünk terjed, az *én*' kifejezésére *egyedül*

az igeragasztásnál használtatott és használtatik, mutatja, hogy azt csak később, az igehajtások' kifejtésekor, tehát hihetőleg csak *erre* a' haszonra alkalmazók, 's önállólag az *én'* használatát tovább is kirekesztőleg megtartottuk. — Különben is maga ez a' más nyelvbőli áltszármaztatás, áltszivárogtatás sincs történeti hihetőséggel (probabilitas) bebizonyítva. Hogy csak az előbbi példánál maradjunk, — mert elő fognak ezek egyenkint fordulni, — Révai az *ék* (*ek*, *ok*, ezekben: kér-*ek*, vár-*ok* = *én*) követelt önálló magyar személyes névmást így származtatja: a' Zsidó az én-t így fejezi-ki: *anóki* (אָנֹכִי); ebből a' *ni* és *ki* (vagyis inkább *ti*, de ez *hihetőleg* maga a' *ki*) az igék' ragasztékiban előfordul 's azt jelenti: én, nekem, engem. *Tehát* a' *ni* és *ki* hihetőleg (mert más nyom nincs) önállva is használtattak hajdan, talán így: *ani*, *oki* 's mindketten azt jelenték, mit utóbb a' kettőből összetett *anóki*. Már a' zsidó *ni kétség kivül* ugyanaz, mi a' magyar *én*, melly nálunk külön is használtatik: *tehát* a' magyar *ék* is ugyanegy ama' zsidó *ki*-(vagy *óki*-)val, — (melly mint mondám csak a' zsidó igékben 's itt is csak *ti* formában fordul-elő, például: katal-*ti*, magyarul: ölt-*em*,) — 's így nálunk ez is, valamint az *én* nemcsak igeragasztásban, hanem külön állva is használtatott 's épen azt jelenti, mit az *én!* — Nagyobb erősségül felhozza Révai azt is, hogy ez a' *ki* és *óki* megforditva a' görög, latin 's német nyelvbe is általment 's azoknak *εγω*, *ego*, *ich* személyes névmásaikban divatos. — Már én mindezekben a' philologiai *lehetőséget* nem tagadom, de a' második consequentia' utóbbi részének (*így nálunk ez is valamint az én* 's a' t.) *hihetőséget* azért nem adhatok, mivel épen abból, hogy *ék* nálunk *én*-jelentéssel *csak* az igékben fordul-elő, hihetőbbleg azt következtetem, hogy az a' zsidóból, vagy akarhonnan, az igeragasztékok' későbbi különválasztatásuknál — (mert hogy ezek: kérek, kérsz, (kér), kérék, kérél, kére utóbbiak ezek-

nél: kér-em, kér-ed, kér-i, alig fog tagadtatni) — vétetett-föl 's igy önállólag csak azért sem használtatott, mivel már megvolt az ugyanazt jelentő, eredeti *én*. — Egyébiránt 's általában, hogy az illyenekben nagyobb hihetőséggel, vagy némi bizonyossággal állíthassunk valamit, nyilván megkivántatnék először, hogy mindenik nyelvnek saját belső analogiája 's fejledésének legmesszebb vihető tőrténetei combinative 's nyomosan kifejtve legyenek előttünk; 's másodszor, hogy egyik nemzetnek a' másik talán rokon nemzethez közel tartózkodása, közösülése 's mind a' kettőnek miveltségi, különösen pedig nyelvmiveltségi állapotja *történetileg* be legyen bizonyítva 's koronkint kimutatva. Olly kivánatok, mellyeknek philologiai 's történeti tudományosságunk' jelen állapotjában a' *keleti* nyelvek- 's nemzetekre nézve legkevesebbé van megfelelve. Mikor azt sem tudjuk még, *mikor* 's ki által iratott a' pentateuch, mellyre pedig olly *sokan* olly *sokat* építenek! — 'S most térjünk az egyes birtokragokra viszsza.

Az *-em*, maga az *én*, melly az enyimben először *ém*-re: en-*ém*; azután *im*-re: en-*im*, 's legutóbb az egész, lágyított *enyim*-re változott. Mellyik volt előbb? előbb mondák-e: *enyim*, azután *kezem*, *szemem*, *lábam* 's a' t.? ki tudja meghatározni, kivált nyelvünkben? Hihetőleg mind a' kettő egy korban, egymás mellett támadt, csakhogy eleinte nyiltabb volt a' forma, de darabosabb, u. m. en-én, kéz-én, láb-én, azután de igen korán: en-ém, kez-ém, láb-ém; végre de szinte igen korán: en-im, eny-im, kez-em, láb-am. Mind ezen metamorphosisokról nincs történeti adatunk. Nevezetes, mit az *én*' eredetéről, — noha ez sajátkép a' gyökszavak' nyomozatához tartozik, — Jahn után Révai gyanít. A' zsidó t. i. csak *i*-t ragaszt az én helyett az illyenekben: debar-*i* = szózat-*om*. Hihetőleg tehát ama' keleti tőnyelvben, mellynek eredeti kincsét időjártával a' rokon zsidók, chaldaeiak, syrusok, arabok,

persák, *magyarok*, törökök, őrmények, lappok stb. inkább vagy kevesbé bővíték, módosíták, az *én* helyett a' puszta ösztön szülte *i* használtatott, mellyből utóbb a' zsidó *ni* és *ani*, az arab *ana*, syrus *ano*, magyar *én* 'stb. keletkezett. Hihetőleg, mondom, 's részemről legalább tökéletes meggyőződéssel, mert ki fog illyesmit oklevelesen be*bizonyíthatni?* — Egyébiránt hogy az *én csak* ragasztás alatt változott ém, (em, öm, om, am)-ra, az, hiszem, több mint világos; 's így, mint már megjegyzettem, nem látom semmi okát, hogy ez a' ragasztásból kiszakasztva, külön is használtatott volna az *én* mellett, hanem ha azt mondanók, hogy a' kez-em, láb-em stb. már mondatott, mielőtt az *én* mondatnék 's hogy így ez (az *én*) amaz *em*-ből lett 's változott *én*-re, nem pedig az előbb már megvolt én, *em*-re. Melly állításnak nyelvünkben legalább nincs legkisebb nyoma, sem hihetősége.

Ragasztáskor az *em*, mennyire nyelvünkre emlékezhetünk, mind azon változásokat okozza és szenvedi, mellyeket az *et* esetragaszték (l. felebb) okoz és szenved, ha az ott mondottakból kivesszük a' legutolsó pontot, minthogy az *em semmi* mássalhangzó után sem veszti-el hangzóját, 's így: baj-om, ital-om, király-om, kény-em, rész-em; nem baj-'m, ital-'m, 's a' t., mint volt baj-'t, italt-'t 's a' t.

6. *ed*, (öd, od, ad, d).

Az *ed* maga a' második személynévmás: *te*, vagy *et*, melly ragasztáskor annál könnyebben változhatott *ed*-re, mivel azt őseink, a' halitusnak különben is, mint minden keletiek, baráti, keményebben ejthették-ki mint mi, valamint a' zsidó *att*, és *attu* (אַתָּ אַתְּ) = *te* láttatja; már pedig a' halitust vagy erőt könnyebb a' szó' végén ejteni-ki, mint elején. Igy az eleinte talán létezett te-te, kéz-te, kar-te, a' szorosb olvadás miatt, igen hamar változhatott te-th', kez-th' kar-th';

ez: te-eth, kez-eth, kar-oth, 's ez majd te-ed (ti-ed) kez-ed, kar-od-ra. Ugyanazért az így csak később támadott, csak változott *ed*-nek nem tulajdoníthatok hajdankori önállást, hanemha megmutathatnék, hogy a' *te* vagy *et* valaha *nem* használtatott, hanem az *ed* volt az első; minek nyelvünkben ismét nincs nyoma, sem hihetősége.

Az *ed* ugyanazon változásokat okozza és szenvedi ragasztáskor, mellyeket az *em*.

7. *e*, (je, a, ja).

Az *e* maga az *ő* (harmadik személynévmás), melly hogy hajdan *hő*-nek, *vő*-nek, *jő*-nek mondatott, nem csak a' zsidó és arab nyelvek' nyilvánságos analogiája, hanem maga az Allocutio funebris is bizonyossá teszi. *) Igy tehát a' *v* és *j* ezen ragaszték' formáiban nem csak fölötte régi, hanem saját, eredeti (nem a' ragasztásban fölvett, hanem oda hozott) betű. Ez az *ő* közvetlen a' nevekhez adva, ezeket szülheté legrégebben: kéz-hő, láb-hő, kéz-ő, láb-ő; de ezek nagyobb olvadás' 's világosság' okáért önkényt 's igen korán változtak kéz-*é*, láb-*é*-ra; ezek pedig utóbb más rokon, szinte birtok-idea' jelelésére fordíttatván — mint nyomban látni fogjuk — különség' okáért a' következő formák állapíttattak-meg rövidülés 's hangolvadás által már az Allocutio funebris' kora előtt: — kez-*e*, láb-*o* és láb-*a*, nén-*je*, nap-*ja* 's a' t. Hogy az *e* helyett *i* is mondatott és iratott hajdan, mondatik ma is, csak említenem kell, nem fejtegetnem; mivel az *i'* használata ezen esetben, t. i. a' neveknél, (nem úgy az igéknél), mind a' beszédben (egyes vidékeket kivéve) mind a' könyvnyelvben elég korán megszűnt, 's így ma már a' grammaticában nincs helye.

Ragasztáskor az *e* ugyanazon változásokat okozza a' nevekben, mellyeket az *em*, 's az *et* esetragaszték; szenvedi pedig a' következőket: a) Minden végmagán-

---

*) Ménd *vö* fojának... *Vö* vimádságok... Szabadótsa *vöt* 'stb.

hangzó után fölveszi leheletét, a' *j* betűt, p. o. fá-*ja*, eké-*je*, bú-*ja*, tű-*je*. b) Mélyhangú szavak' végmássalhangzóihoz *a*, középhangúakéhoz pedig *e* alakban járul; a' magashangúak közűl mellyek *o*-, vagy *a*-val vevék-fel a' *többesragasztékot*, itt *a* formát, mellyek amazt *e*-, *ő*-vel vevék-fel, itt *e* formát kedvelnek. c) Mindnyájoknál, de kivált a' mélyhangú nevekben b, p, d, t, g, k, ty, n, ny, f, m, l, r, végmássalhangzó után ismét sokszor föléled a' *j*; mint: bab-*ja*, pap-*ja*, pad-*ja*, bot-*ja*, rák-*ja*, aty-*ja*, any-*ja*, kín-*ja*, csúf-*ja*, rom-*ja*, húr-*ja*. Sőt ez a' sziszegő s, sz, cs, cz, zs mássalhangzók után is sokszor megtörténik, csakhogy a' *j* illyenkor a' végsziszegő' kettőztetésében lappang; így: város-*sa*, tanács-*csa*, öcs-*cse*, lécz-*cze*, parázs-*zsa*, vadász-*sza*; de ezt a' legtöbb esetben bátran mellőzhetni, 's város-*a*, tanács-*a*, nemes-*e*, parázs-*a* szintolly jók. Mindezek a' *mai* ragasztásmódok; az elavult darabosbakat, például: üldöt-*ve*, kinzat-*vja*, ház-*o*, bün-*ö* 's t. eff-t régibb nyelvmaradványinkban nagy tanúsággal olvassuk.

8. *é*.

Hogy az *é*, mellyet ujabb grammaticusaink esetragnak is vesznek, valóságos (tovább ragasztható vagy-is ejtegethető) birtokragaszték, 's eredetére és saját jelentésére nézve ismét maga az *ő* (harmadik személynévmás), nyilván kimutatja az ezen és az előbbi birtokragaszték között levő értelmi rokonság. Mikor azt mondom: kapus-a, a' kapust tulajdonítom valakinek, mikor ezt mondom: kapus-é, a' kapusnak tulajdonítok valamit; tehát mind a' két esetben tulajdonítok valakinek valamit, 's ezt a' *tulajdonítást* mind a' két esetben a' *ragaszték* jelenti. Igaz, hogy az *ő* az első esetben (*a*) a' birtokost, második esetben pedig (*é*) a' birtokot hozza, utóbbi megállapítás szerint, emlékezetbe 's így ennek lett képviselője; de ebből még nem lehet külön eredetre következtetni, mert hogy az *ő*

személynévmás, ragasztva, mind a' birtokost, mind a' *birtokot* jelelheti, 's legelébb is, valamint az *én* és *te*, a' *birtokost* 's nem a' birtokot jelelé, nyilván mutatja az eny-ém és ti-ed; hol az *ém*, *ed* (maga a' személyes névmás: *én* és *te*) ma már egyedűl a' *birt dologra* emlékeztetnek, noha eredetileg a' birtokost jelentették 's valóban jelentik is. Én-én, te-et, fa-én, fa-et 'stb. épen ugy fejezik-ki a' birást, mint a' zsidónál ma is: peri getz = gyümölcs *fa*, annyi mint gyümölcs *ő*, azaz: gyümölcs-*e*, t. i. *fának* gyümölcs-*e*, azaz: a' gyümölcs a' *fá-é* (fa-ő). Ez a' kettő tehát (az *e* ebben gyümölcs-*e*, 's az *é* ebben fá-*é*) nyilvánosan egy; egy jelentésű és eredetű; különben mikép jelenthetne *a' fa' gyümölcs-e* 's *gyümölcs a' fá-é* ugyanegyet? Csak később, midőn nálunk nemcsak a' *birt dolog*, mint a' zsidóknál, hanem maga a' *biró* (possidens) is kapott birásragasztékot, állapíttatott-meg, hogy az ő *a*, *e*, és *ja*, *je* formában *csak* a' birtokot, *é* formában pedig *csak* a' *birót jelentő* nevekhez ragasztassék; 's mind a' kettőben ugyan a' birás' állapotját, de amott a' biratást, itt a' birást jelentse. Legvilágosabban kitetszik ez onnan, hogy ha mind a' birtok mind a' biró valamelly *névmás* által jeleltetik, egyetlenegy pronominalis forma mind a' két állapotot (a' birást és biratást) kifejezi. Övé, azé, kié 's a' t. ezt is jelentik: *kapusa*; — kié *a' kapus?* ö-v-*é*, az-*é*, 'stb.; — és ezt is; *kapusé:* kié (az, a' mi) *a' kapusé?* ő-v-*é*, az-*é*. 'S miért nem felelhetünk ezen utóbbi kérdésre így is: én-*é*, te-*é*, valamint mondottuk: ő-v-*é?* Azért, mert ezen *é csak a' harmadik* személy' birásragasztékja; azért, mert az *é* maga az *ő*; *ezt* pedig az *első* vagy *második* személyhez birtokragasztékúl nem vehetem, mert a' személyek' birásának jelelésére a' nyelv' geniusa eleitől fogva a' biró személyes-névmásnak ismételését fogadta-fel, így: én-én, (eny-ém), te-et (ti-ed), ő-ő (ö-vé); 's a' t. 's így a' legnagyobb inconsequentia 's ellenmondás nélkűl

nem ragaszthatott utóbb sem így: én-ő, te-ő, mi-ő, ti-ő = én-*é*, te-*é*, mi-*é*, ti-*é*. Mondhatom: magam-*é*, magad-*é* 'stb., mert itt már a' *mag*, mint a' ki bir valamit, *harmadik* személy, noha az által hogy a' *mag* az *enyim* (mag-*am*), az a' mi ezé a' *magam-é* az enyim is. (Szinte ezért nem lehet mondani ön magam, ön magad, ön magunk, ön magatok; hanem mondanunk kell: en-(n) magam, te-(n) magad, ö-(n) maga 'stb. mert itt az *ö-n* ismét a' harmadik személynévmás, az ő, *n* betűvel nagyobb erő 's jelentőség' okáért szaporítva.) Minthogy tehát az *é* nyilványosan birást jelent, de az első és második személyhez nem ragasztatik: világos, hogy az, eredetére és saját jelentésére nézve, nem más, mint maga a' harmadik személynévmás *ő*, ámbár nem lehet nyelvtörténetileg kimutatni, *mikor* kezdék azt őseink *csupán* a' biró' nevéhez 's igy *csupán* a' *birt* dolog' jelelésére használni. Mert hogy a' kéz-é, láb-é (ebből kéz-ő, láb-ő) mint első áltmenetel, hajdan ezt jelenté: kez-*e*, láb-*a*, 's ezen utóbbi formák csak később eredtek vagy állapíttattak-meg: az: ö-*vé* látszik bizonyítani, minthogy e' helyett — mennyire tudjuk — soha sem vétetett-fel ő-*e*, ő-*je*, hanem az eredeti ő-*vé* ebből: ő-*hö*, ő-*vö*) mind a' két értelemben megtartatott, vagy pleonastice tovább ragasztatott: ő-vé-*je*, ő-vé-*e* 'stb.

Az *é* mint *magas-hangú* ragaszték semmi változást sem okoz, (ha kiveszed az *a*, *e* végmagánhangzók' emphaticusabb *á*, *é*-re változását), sem szenved ragasztáskor.

9. *ünk*, (unk, nk).

Az *ünk* Révai szerint maga az *emek*, melly az én-(*em*)-nek rendes többese. Itt már azt lehet kérdeni: miután nyelvalkotó őseink az egyes birtokosnál olly szépen kijelelék a' birtokállapotot (szinte egyes birtokkal t. i.) a' puszta és saját személyes-névmás' ismétletével ezekben: én-én, te-et, ö-ő (enyim, tied, övé), miért választák több birtokos' jelelésére ugyancsak egyes bir-

toknál az olly visszatetsző *én-k*, vagy mint Révai követeli *em-ek*-et, 's miért nem inkább ezen személyes névmásnak ('s így a' többieknek) *saját* többesét? vagy nem volt eleinte az *én*-nek más, saját többese? Sőt inkább megvolt a' *mü*, később *miv* és *mi*, *mük* és *mink;* — 's ez engem oda vezet, hogy a' Révai által felállított *emek* formát, mint az *én*-nek rendes többesét 's így hajdan divatozott (?) birtokragasztékot egészen tagadjam, 's helyette a' *mü*, kettőztetett többessel, millyennel külön állva is használtatott hajdan sőt használtatik ma is, *mük*, formát *) mint ezen személy- és számbeli eredeti 's általányos (azaz: nevekkel, igékkel, viszonyszócskákkal 's határozókkal közös) birtokragasztékot állapítsam-meg. Ugyanis hogy a' *mü*, mint az én' rendes többesének helyváltója, magával az *én*-nel csaknem egykorú: azt későbbi nyomtatott nyelvhagyományaink' számtalan példáin kivűl (L. Bátoritól Révainál Elab. gramm. I. 487 lap.), az Allocutio funebrisben előforduló *miv* forma is mutatja; melly hogy az eredeti *mü*-ből később szintugy eredett, mint a' korosb szű, hű, műből az ifjabb sziv, hiv, miv, alig szenved kétséget, ha meggondoljuk, hogy a' mű ('s igy a' szű, hű 's tb.) mint minden hosszú végmagánhangzóú szavunk lehelettel mondatván-ki őseink által, igy: müh, tüh, szüh: ez a' lehelet később a' miv, tiv, sziv formában csak *világosabban* lépett elő; míg majd ezekből a' legkésőbbi és legkényesb euphonia a' kellemetlennek talált *v* leheletbetűt kihagyta 's a' legifjabb *mi*, *ti* formát — vagy amazokban az eredeti *ű*-t különség okáért is visszaállítván, a' szű-t, hű-t, mű-t — hozta ismét szokásba. A' zsidó és rokon nyelvekbeli analogiát, mellyekben ugyanazon *nu*, *thu*, *hu* (ragasztásban) sze-

*) Mellyet egyébiránt varians forma gyanánt Révai is felhoz 's kifejt Elab. gramm. I. 349—354. A' különség tehát a' két vélemény között az, hogy ő az *emek* formát tartja elsőnek, én a' *mük*-öt, amazt egészen tagadván.

mélynévmások ugyanazon (t. i. mü, tü, *ü* azaz *ők*) értelemben divatoznak, önkényt elhallgatván. Hogy továbbá a' *mü* (így a' tü és ü) ragasztáskor, nagyobb erő 's könnyebb ejtés' okáért a' rendes többesjegyet, t. i. a' *k*-t, is felvette 's így ragasztatott: mü-k, tü-k, ü-k v. ők, ezt a' majd mindjárt felhozandó erőségen kivűl az is bizonyítja, hogy ezek: mü-k, tü-k, ü-k; mü, tü, ü helyett, nemcsak hajdani, már europai írott 's nyomtatott nyelvhagyományainkban, hanem mai beszédünkben is számtalanszor használtattak és használtatnak. De hogy végtére, ugyanezen *mük* ('s tük, ük) *nem pedig* az *emek*, *etek* használtatott *mindjárt eleinte* ragasztáskor is, nemcsak az igékben, hanem a' nevekben 's magokban a' *birtoknévmások*' ragasztékaiban is: azt a' már említett nyelvanalogián kivűl, melly szerint valamint az *én*-hez *én* járult ebben én-én (enim, enyim) ugy a' *mü*-höz szinte *mü*-nek kellett járulnia, így: mü-mü, és mü-mük, ebből aztán *mü*-e-*m'k*, 's *ebből* végre *mi*-e-*n'k*: nyilványosan bizonyítja az Allocutio funebrisben előforduló ős-e-*mük*, ur-o-*m'k*, vagy-*muk*, vimágy-a-*muk*. Az első (őse-*mük*) jelesül, — exemplum prorsus singulare, mint maga Révai mondja 's melly őt szinte ezen varians affixionis formának, mellyet én elsőnek, egyetlennek 's eredetinek tartok, felállítására birá, — a' *mük* ragaszték' eredetiségét olly nyilványosan mutatja, hogy abban a' *mük*-et megelőző *e* betűt (ős-*e*-mük) puszta euphonicus vagy *kapocsbetűnél* egyébnek nem tarthatni; annál is kevésbé, minthogy az ugyanott látható *vagy-muk* a' *mük*-öt általváltozott hangzóval, de mégis teljes formájában, minden elő- vagy kapocsbetű nélkűl forrasztva láttatja; az ur-o-*m'k*, 's vimágy-a-*muk* pedig nyilván kimutatják: mikép lágyíttatott elébb ez a' forradás *a* és *o* által (vimádj-muk helyett vimádj-*a*-muk), 's mikép pótoltatott a' *mük*, *muk*-ból kiszöktetett hangzó más kapocsbetű által: ur-o-m(*u*)k helyett mondatván: ur-o-*m'k*. Ezt erősíti végre az is, hogy mint utóbbi,

már nyomtatott nyelvhagyományaink számtalan példában mutatják, ezen ragaszték, még akkor is, midőn már az *m* gyökbetű euphonicus *n*-re változott benne, sokáig *o*-val és *ö*-vel ragasztatott, így: *onk*, *önk* (az Allocutio' korában még *omk: ur-o-mk*), tehát puszta kapocsbetűvel, nem pedig a' később, kényelmesb kimondás' okáért vagy némi instinctusbol visszaállított u-val és ü-vel: *unk*, *ünk*. Valamint tehát ezen személy- és birtokragaszték nevekhez és igékhez eredetileg 's állhatatosan *mük* (*muk*) formában járult: öse-*mük*, vagy-*muk*, úgy következtetem per analogiam, hogy az a' birtoknévmás' képzetére is ugyanezen, nem pedig a' Révai által elsőnek követelt, nyelvelleni emek=*én-ek* formában járult. A' *mü*' kettőztetéséből, mint már mondottam, lett tehát az első mü-mü (mint én-én), aztán emphaticus, kettős többessel mü-mük; ebből az utóbbi ü' elenyésztetésével ismét a' sebesség, szorosb olvadás és kellem' kedveért mü-m'k; aztán ebből szelidítő kapocsbetűvel mü-e-m'k; ebből végre a' még lágyabb müen'k 's a' mai *mienk* vagy miénk. Igy a' neveknél eleinte ős-*mük*, aztán ur-o-*m'k*, ős-ö-*m'k*, azután ur-o-*n'k*, ős-ö-*n'k*, szív-ö-*n'k*, isten-ö-*n'k* (a' mire mint mondám régi nyomtatványinkban Révai' tanuságaként is ezer a' példa) 's végre a' mai ur-unk, ős-ünk. Az *u*, *ü* tehát ezekben állhatatos ugyan a' különség és kellem' okáért, de épen nem az elenyészett gyökbetű, hanem csak áltváltozott 's egyedűl e' személyben divatozó kapocsbetű. Igy szinte az igéknél 's viszonyszavaknál is eleinte: vagy-*muk*, aztán vimádj-*a-muk*; aztán vagy-o-*m'k*, vimádj-o-*m'k*, aztán vagy-o-*n'k*, vimádj-o-*n'k*, vel-ö-*n'k*; végre vagy-u-nk, imádj-u-nk, vel-ü-nk, től-ü-nk 's a't. Az *emek* formának ezen, nyelvtörténetileg bebizonyítható, metamorphosisokban semmi nyoma, semmi szüksége, legkisebb analogiája. Révait ezen *emek*' felállítására egyedűl a' mai eny-*em* és mi-*enk* csábítá, minthogy ő a' birtokragasztékok' 's a' személyes névmások'

ugyanazonságát ezeken (a' birtokos névmásokon) kezdé fejtegetni 's látván legelébb is az eny-*ém*-ben az *em*-et (az elváltozott én-t), a' mi-*enk*-ben levő *enk* végzetet is az *em* (*én*) többesének = *én-ek* vélé, melly csak utóbb változott, ugymond, *em'k* és *en'k*-re; 's így ezekben az első *e* betűt is gyökbetűnek nézé. Ugyde ő sohasem mutatott, mert nem mutathatott illyen ragasztást: mü-*emek*, ős-*emek*, ur-emek, vagy ur-amak, vagy-*emek* v. vagy-*omok* (melly utóbbiakra az *emek*-nek lehetett 's kellett volna euphonice változni); ellenben ott áll az: ős-e-*mük*, a' vagy-*muk*, mellyből Révainak ön vallomásakint is lehetett ur-om'k, ur-o-n'k, ur-u-nk; de lehetett tehát a' mü-*mük*, mü-*m'k*, mü-*e-n'k* és a' (mint *személynévmás* néhol de roszúl divatos) mi-*n'k* is. Nem levén így az *emek*-re soha szükség, de az a' nyelvanalogiával egyenesen ellenkezvén, ezt a' formát ugy is mint eredetit 's ugy is mint puszta áltmenetelt nyomdoktalannak 's nem divatozottnak bizvást állíthatjuk.

Az ü-*nk*, mint a' megrövidűlt 's változott *mük*-nek kapocsbetűs maradványa, ragasztáskor ugyanazon változásokat okozza, mellyeket az *em*; szenvedi pedig a' következőket: a) Magánhangzók után hangzóját *elveszti:* fá-nk, atyá-nk. b) Mélyhangzóú szavak' végmássalhangzójához *u*, középhangúak' végmássalhangzójához pedig *ü* hangzóval járul: ur-unk, kenyer-ünk. A' magashangúak ezt vagy amazt a' szerint választják, mint a' többesragaszték' hangzóit (a, o vagy e, ö) választák; tehát sip-unk mert sip-ok, nép-ünk mert nép-ek 's a' t.

10. *tök*, (tek, tok.)

Igy már a' *tök* (tek, tok) második személyi többes birtokrag maga a', *tü-k*, azaz: a' második, önálló és saját jelentésű személyes névmásnak (te) szaporított saját többese: *tü-ek*, *tü-'k*, nem pedig ugyanazon névmásnak egyenes többese: *et-ek*, mellyet Révai szint-

ugy mint az *emek*-et a' mai ti-*etek* birtokosnévmásból vont-el, noha, mint a' mi-e-nk-nel, világos volt itt is a' saját többes *tü*=ti' jelenléte 's így a' te-ed' azaz: te-te formájakint annak kettőztetését így: tü-tü, tü-tük, vagy tük-tük kellett volna következtetni, mellyből azután későbbi euphonicus módosítás' útján könnyű volt tü-*e*-tük, tü-*e*-tök, ti-*e*-tök 's ti-e-tek formákat eredeztetni. A' mit tehát előbb az *emek*-ről mondék, azt itt az *etek*-ről is akarom értetni. Hogy elődink eleinte így ragasztottak: ős-*tük*, szem-tük, kéz-tük, láb-tük, kér-tük, lát-tuk, utóbb: ős-*tök*, szem-tök, kéz-tök, láb-*tok*, kér-tök, lát-tok; és végre ős-*ö*-tök, szem-ö-tök, láb-o-tok, kér-*tek*, szem-e-tek, kez-e-tek, — úgy hiszem alig kétséges, noha a' legrégibb Allocutio funebrisben: latiatuc, (mit én hajlandó vagyok látjá-*tuk*-nak olvasni), Révai' olvasásaként látjá-*tok*, és szöm-*tök*, (nem látjá-tuk, szöm-tük) fordul már elő, 's így az első stadiumra kevés tanúságot fognánk felhozhatni. Azonban ennek kivivására maga a' már kifejtett nyelvanalogia, jelesűl az ugyanakkori ős-e-*mük*, is elég; az utóbbi metamorphosisokra pedig nyomtatott régibb könyveinkben (Révai' tanúsága szerint is *) számtalan a' példa.

A' tök (tek, tok) ragasztáskor ugyanazon változásokat okozza a' tőszókban, mellyeket az *em* vagy *ed* birtokrag, annál is inkább, hogy 1) *maga* előtt ma már csaknem minden mássalhangzó után kapocsbetűt *vesz*, legalább *vehet*-fel. Hajdan ugyan nemcsak j, l, ly, n, ny, p, r, s, sz, z, zs végmássalhangzókhoz, mellyek után a' közvetlen ragasztást mai kényesb és puhább fülünk is megtűri, hanem a' nehezebb ejtésű *d*, sőt *t* és kettős végmássalhangzóhoz is, tehát minden kivétel nélkűl, közvetlen ragasztatott. „*Tü* beszéd-*tek*re", „*tü* akarat-*tok*ban" Bátori Lászlónál fordul-

*) Idézett munk. 161. l.

nak elő a' XV. századból; miből én az ezen ragaszték' eredetéről mondottakban mind inkább megerősödöm. Azonban 2) e' ragaszték, valamint önhangzóját (az eredeti *ü*-t) csak *o*, *ö* és *e*-re, *a*-ra pedig nem változtatta, *a*-val *kapcsoltatni* sem igen szeret, és nehányan azon szók közűl, mellyek a' többesragasztékot *a* hangzóval vevék-föl, itt *e*-val kivánnak ragasztatni, így: láb-ak, inkább láb-o-tok mint láb-a-tok; hid-ak inkább hid-o-tok, mint hid-a-tok. Egyébiránt ezen csekély kivételen kívűl, mik ott a' többesragaszték' kapocshangzójáról mondattak, itt is alkalmazandók. Végre 3) a' mélyhangzóú szavak e' ragasztékot mindig *tok*, a' középhangúak többször *tek; tök* formában pedig különösen csak az uralkodó *ö*, *ü* hangzósak, 's kedves változékonyság' okáért a' sok *e* hangzóval tömöttek veszik-fel; példa az utobbira bűn-ö-tök, szöm-tök (az Allocutio' korában), szerelm-ö-tök; ellenben öröm-*e*-*tek;* de még inkább öröm-tök ('s miért ne: öröm-tük? —), kellem-tek, vezér-tek 's a' t. az olly igen éktelen: kellemetek, vezéretek, szerelmetek, feleletetek (felelet*tök*) helyett, mint már ezt 1) alatt említettem.

11. *ök*, (ek, ok, uk, ük, jök, jek, jok, juk, jük).

Hogy az *ő*-nek, melly mint tudjuk a' harmadik személy' névmása, nyelvünk' első korában szinte volt külön — nem az egyenes — többese, valamint az *én*-nek *mü*, a' *te*-nek *tü;* és hogy ez a' saját többes *ű* vagy *hű* volt: ezt a' zsidó és rokon nyelvek' világos hasonlatú divatán kívűl, már maga az első két személynél divatozott 's általunk felebb bebizonyított nyelvünkbeli analogia parancsolja hinnünk. Ez az *ű* nagyobb emphasis' okáért a' rendes többségragot is felvevén, így: *ű*-'k, mint volt mű-'k, tű-'k, a' 3-dik személybeli több birtokos' és egy birtok' ragasztékjele lett, 's valamint a' birtokos névmásoknál eleinte így ragasztathatott: ü-*hü-k*, ü-*vü-k*, ü-*vék*, 's utóbb a' két hang' 's egy

eredet' rokonsága miatt *ö*-vék: úgy a' nevekhez, igékhez 's viszonyszócskákhoz így kellett koronkint járulnia: ős*ük*, üldet-(v)*jük*, tork-*uk*, ver-*ük*, vel-*ük*, mellyek utóbb euphonia' 's különség' kedveért ős-*ök*, üldet-*jök*, tork-*ok*, ver-*ik*, vel-*ök* és vel-*ek* lettenek. Mind ezen metamorphosisokra irott nyelvhagyományi példákat nem fogunk hozhatni; azért nem, mivel az *ű* a' hozzá igen közel, de kerekdedebb 's így könnyebben ejthető, könnyebben ragasztható ő-vel, kivált ezekben: *ű-k* annyi mint *ö-k*, 's *ű-vük* annyi mint *ö-vék*, hihetőleg már igen korán váltatott, cseréltetett fel; ez az *ö* pedig, vagy már maga is az *ű*, mélyhangú szavakban annál korábban 's önkénytebb' váltatott *u*-val és *o*-val föl, minthogy a' nevezett mélyhangok ezen középnek velök elegyedését mindjárt eleinte meg nem szenvedék. A' láb-ük, kut-vük, tork-ük, vagy láb-ők, kut-vők, tork-ők (noha az arab, persa, török illy hangoktol nem irtózik) nálunk eleinte mindjárt olly visszatetszők lehettek, mint most. Azért már legrégibb irott hagyományunk', az Allocutio funebris', korában így látjuk az *ük*-et ragasztva: turch*uc*at, vimadsag*uc* mia, azaz: tork-*ok*-at, vimádság-*ok* miá, vagy legfelebb tork-*uk*-at, vimádság-*uk*, 'stb.; miből bátran következtetni, hogy ugyanakkor a' szöm-*tök*ből szöm-*ük* vagy szöm-*ök*, a' gyümölcs-*é*től gyümölcs-*ük* v. gyümölcs-*ök*, az üldet-v-é-ből üldet-*vük* v. üldet-*vök*, végre a' kinzat-(*v*)*já*-ból kinzat-(*v*)*juk* v. kinzat-(*v*)*jok* voltak divatban, azaz, hogy ezen ragaszték már akkor is igen csekély 's csak irástudatlansági különséget kivéve, épen ugy ragasztatott mint ma.

Az *ök* ragaszték épen azon változásokat okozza a' tőszavakban, mellyeket az em, ed, ünk 'stb. Szenvedi pedig a' következőket: a) Minden végmagánhangzó után feléled a' *j*, melly a' *hű*, v. *vű* (ű, ebből hő, vő)-nek legsűrűbb lehelete, így: fá-*jok*, eké-*jök*, tő-*jök*, lábú-*jok*. b) Ugyanez történik *gyakran*, kivált mélyhangzóú szavakban, b, p, d, g, k, ty, ny, f,

l, m, n, r, végmássalhangzók után, például: rab-jok, had-jok, aty-jok, nén-jek, hon-jok, 'stb. — Sőt emphasis és különség' okáért (a' többestől t. i.) a' sziszegő végmássalhangzók (s, sz, cs, cz, z, zs) után is gyakran feléled ez a' *j*, csakhogy a' végmássalhangzó' kettőztetésébe olvadva, így: város-sok, kalács-csok, vadász-szok (Tinódi ezt így is irta: vadász-jok), mit azonban *ü* és *u* ragasztással szépen mellőzhetni. c) Mély hangú szavakhoz *o* magánhangzóval, középhangúakhoz többször *ö*-vel mint *e*-vel járul, kivált ha a' szóban különben is sok az *e*; így: szem-ök, verm-ök, öröm-ök, kereset-ök 'stb. Sőt *néha*, legujabb divat szerint, nagyobb világosság 's euphonia' kedveért a' régi *ü* és *u* hangzó kellemmel élesztetik-fel, így: láb-uk, öröm-ük, kereset-ük, 'stb.; csakhogy, mint mondám, ne gyakran 's a' fülnek sérelme nélkűl, mellynek (az *u*, *ü*-nek) kivált egytagú szavakban ismétlete valóban kellemetlen. Végre d) a' magashangúak az *o*-t, *u*-t vagy *e*-t, *ö*-t, *ü*-t a' szerint kedvelik, mint a' többesragot ez vagy az nemű hangzóval vevék-föl; a' kevertek ugyanazon törvényt követik itt is, mellyet már a' második esetragasztéknál követtek.

12. *ék.*

Láttuk, hogy az utóbbi három birtokragasztéknál, midőn szinte egy birtokról ugyan, de több birtokosról vala szó, a' birtokost jelelő névmás és ragaszték vevefel többesragot, nem a' birtok' neve, melly hiszem egyes maradt. Igy mondtuk: könyv-ünk azaz: könyv-mük, nem pedig könyv*ek*-mü; könyv-tök, nem pedig könyv*ek*-tü, könyv-ük, nem könyv*ek*-ü, mert mint mondám a' könyv *egy* maradt. Nálunk pedig *nem szabad* a' többesragot a' tőszótól tova vetni; nem mondhatom például: könyv-nál-*ok* e' helyett könyv-*ek*-nel, mert amaz egészen mást, ellenkezést, *semmit sem* jelentene. Ha mondották is valaha könyv*bele*, könyv*bőle* ezek helyett: könyv-be, könyv-ből, nem mondot-

ták 's nem is mondhatták könyvbelé-*jök*, könyvbelől-*ök*, ezek helyett: könyv*ek*-be, könyv*ek*-ből, mert amaz egy könyvet (mert azt mondom: könyv-) 's még is több könyvet (mert belől-*ök* annyi mint az *ők*' beléből v. belsejéből) azaz semmit sem jelentett volna. — Most tehát az a' kérdés: ha amaz *é* harmadszemélyi birtokragnál, melly mint tudjuk eredetileg szinte a' birtokost jelelé, (mert maga az *ő*), de utóbb a' *birt dolog*' jelelésére vétetett (ur-é, azaz: urnak *valamije*): egy birtokos mellett *több* ollyan *birt dolgot* akarok jelenteni, miképp fogom ezt tenni, micsoda többesragot választani: *i*-t-e? vagy *k*-t? mondjam-e: uré-*i* (melly *i*-ről egyébiránt alább bővebben szólok) vagy uré-*k* (domini sui, suae, sua; az urnak valami birt dolgai)? Felelet: mind a' származat mind a' szokás azt kivánják, hogy *k* ragasztassék: együtt tehát *ék*. A' származat: mert az *é*, bárha utóbbi megállapítás szerint a' birtokot jelenti, nem a' birtokost; mégis eredetileg maga az *ő*, 's így ennek rendes többesét kivánja: *ök*, valamint a' többi birásragaszténál volt mie-n*k*, tie-te*k*, övé-*k*, kezü-n*k*, keze-te*k*, kez-ö*k*. A' birt dolog' saját jelelésére pedig valamint előbb az egyesben elég volt az *ő*-nek állandó *é*-re (uré, kapusé) változtatása, úgy szinte arra itt a' többesben is elégnek kell lennie (ur-ék, kapusék, nem ur-ok, kapus-ok). A' szokás: mert mit jelentenek ezek: Péterék-hez, Pálék-hoz, biróék-hoz megyek? bizonyosan nem azt, hogy Péterekhez, Pálokhoz, birókhoz megyek; hanem azokhoz, többekhez, kik Péteré-*k*, Pálé-*k*, biróé-*k*, azaz Péternek, Pálnak, a' birónak emberei, cselédi, szóval némi tekintetben birtoki, sajáti. Itt tehát ez a' többsége a' *birtoknak* egyenesen a' *k*-val, együtt *ék*-kel, mint az *é*-nek, vagy magának a' szónak (Péteré, Pálé) *rendes* többesével fejeztetik-ki. Továbbá midőn itt a' birtokos, maga a' főnév, tétetik többes számba, ennek jelelésére nem veszünk *i* ragasztékot, hanem megtartjuk a' rendes töb-

best, így: ur*ak*-é, ember*ek*-é, nem pedig ur-*i*-é, ember-*i*-é, mint majd mondani fogjuk fá-*i*-'m, ember *i*-'m, ur(a)-*i*-'m. Jele, hogy itt tehát általában a' *rendes* többségragasztást kivánja a' nyelv megtartatni; mihez képest igy kell ejtenünk: ur-é, urak-é, ur-ék, urak-ék; *) — 's ebben ezen birtokragasztásnak mind a' négy formáját megállapítottuk.

13. *i-m.*

Valamint előbb ezekben: fá-m, fá-nk, kez-em, kez-ünk; fá-d, fá-tok, kez-ed, kez-etek; fá-ja, fá-jok, kez-e, kez-ök a' *birt* tárgy' egységét *nem* a' ragaszték, melly hiszem a' *birtokos* helyett áll 's így ennek számát követi, jelelé, hanem maga a' tárgy' nevének egyes száma: úgy most, midőn majd *több* birt tárgyról leszen szó *ezen* többséget nem a' ragaszték, — melly hiszem most is a' birtokos' személyét viseli, — fogja jelelni, hanem magának a' tárgynévnek valamelly változása. Ugyanis ha előbb, midőn több birtokos' egy birottjáról vala szó (kez-*ünk*, fá-*nk*), ez a' többesjel *nem* a' birt dologhoz, hanem a' birtokoshoz vagyis ennek névmásához tétetett: fá-n-*k*, kez-ün-*k*, nem fá-*k*-om, kez-*ek*-mü 'stb: bizonnyal, ha most csak *egy* személy fog több dolgot birni, ama' birtokos a' legnagyobb inconsequentia nélkül nem vehet-fel többségjelt, 's ha a' formában valami többségjel forduland elő, — a' mint fordulnia kell, mert *több* birt *dologról* leszen szó, — ez a' többesjel a' *dolog*' nevéhez 's nem a' ragasztott személynévmáshoz fog tartozni. Ebből következik, ha a'

*) Ezen utóbbit, mint igen darabost, a' szokás nem használja, 's kétség kivül a' gondos stylista is ki fogja kerülni; de ez a' származtatás' consequentiáját nem dönti-fel. Milly nehezen szoktunk ezekhez: katonák' fegyverök, katonák' fegyvereik 'stb.; most mégis mennyi világot 's észszerűséget látunk bennök.

nyelv consequens, a priori is először: hogy a' jövő két esetben, midőn t. i. mind a' két izben *több birtok* jövend elő (először egy birtokossal, azután több birtokossal): ennek jelelésére mind a' két izben *egy ugyanazon* többesjel használtassék; 's másodszor, hogy ha birtokos a' több birtok mellé csak *egy* lesz: a' birtokos névmása is *egyes* legyen, ha pedig a' több birtokhoz több birtokos is lesz, *ennek*, a' birtokosnak, *névmása* is többes legyen. 'S ez valóban úgy is van. Fá-*i*-m, fá-*i*-n*k*, keze-*i*-m, keze-*i*-n*k*; fá-*i*-d, fá-*i*-'to*k*, keze-*i*-d, keze-*i*-te*k*, 'stb. Itt az *i*, mint többesjel mindenkor jelen van: tehát ez az *i* a' birt dolog' nevének többese, ahoz tartozik; az *m*, *d*, pedig ezekben fái-'*m*, kezei-'*m*, fái-'*d*, keze-i-'*d*, 'stb. szintazon *egyes* személynévmás: em, ed, melly már előbb a' fá-'*m*, fá-'*d*ban (az egyes birtok és birtokosnál) előfordult. Bizonyítja ezt az is, hogy ha a' birtokos névmást ezen esetben a' már ragasztott birtoknévnek pleonastice elejébe teszem, azt az egyesben tartom-meg, noha több a' tárgy, 's így mondom: *én* eké-i-'*m*, *te* eké-i-'*d*; *ő* eké-i-', nem: *mi* eké-*i*-'m, *tü* eké-*i*-'d, *ők* eké-*i*-' 's a' t. — Mindezen bizonyításra nem volt volna szükség, ha eleink ezen esetben is a' *szokott* és *rendes* többesjelt, a' *k*-t megtartották 's így szólottak volna: eké-*k*-em, eké-*k*-ed, eké-*k*-ö, eké*k*-ünk, eké-*k*-tök, eké-*k*-ök; valamint ama' másik harmadszemélyi birásnál megtartották: *ur*-é (egy ur), *ur*-ék (egy ur), ur-*ak*-é (több ur), ur-*ak*-ék (több ur). De őseink e' helyett a' birt dolog' többségének jelelésére itt az *i* betűt választották, miért is az közvetlen a' birt dolognak nevéhez v. szavához ragad. 'S most az a' kérdés, honnan vették őseink ezt az *i* többesragot? mi annak eredete? volt-e annak és mi *saját jelentése?* — A' debreczeni Magyar Grammatika, mellyet már előbb is emlitheték, ha azt szükségesnek vagy hasznosnak véltem volna

*), — azt mondja, hogy ez az *i* a' *mi*-ből (nos) vétetett. **) Azt kérdem, min alapul ez az állítás? van-e annak valami hihetősége, hogy őseink a' dolog' többesének jelelésére a' személy' névmásaiból vegyenek jelt, kivált ott, hol a' személykülönözés olly igen fontos és szükséges? Vagy ha ez nem szándékból, hanem csak történetleg, csupa ejtésbeli tévedés vagy könnyebbség miatt történt, miért nem választák inkább az *ű*-t, melly a' mü, tü-ben korábbi forma, mint az *i*? Én azt tartom, a' puszta gyanúnak is kell valami okon, a' merő hypothesisnek is valami alapon, analogián épülni. — Révai messzebb keresi a' dolgot 's azt állitja, hogy ez egy *második* 's a' birtokragasztáson *kivül* is használt többségforma volt hajdan, 's hogy az hihetőleg az eredeti köz *tőnyelvben* megvolt, 's a' zsidónál még most is meglévő *jam* (יָם) szóból vétetett, melly ezt jelenté 's a' zsidóban most is jelenti: *tenger*, mint mondjuk: tenger nép, azaz: *sok* nép; — *mert* hiszem a' zsidó most is ים *im*-mel 's a' status constructusban csak י *i*-vel jelel többest; 's ez az *i* illyes értelemmel a' finn és lapp nyelvben is előfordul. — Már ez oda viszi a' kérdést, hová azt a' criticának nehéz követni. Mit tudunk mi a' tőnyelvről? Hol van annak valami nyoma, hogy mi a' tengert valaha *jam*-nak ne-

*) Minek czáfolni például ezt: „A' harmadik személynek kijelentésére pedig *nem csak* ezt a' *Személyes Névmássát* vették fel: ő, ű, hanem ezen *Mutatókat* is a, e, (az ez); és a' mint a' szónak utolsó Magábanhangzója hozta magával, a' szerint ragasztották ahoz valamellyiket; — így: asztal-*a*, kez-*e*, az igékben pedig szeret-*e* (azaz szeret-e' szeret-ez) 's a' t.? — 54. l.

**) „A' *k*-n kívül *i* is kivántatik a' *Ragasztékok' Többességének* kijelentésére, még pedig mind a' három személyben; — következésképen két jele vagyon, az eggyik a' *k*, melly a' Személyek' Többségét, a' másik az *i*, *ebből: mi*, melly a' *dolgok'* Többségét jelenti." Ugyanott. XLVII. §.

veztük? Hol van megmutatva, hogy a' Zsidók a' többség' *i* vagy *im* ragasztékát a' jam-ból csinálták? 's ha mi is *épen* úgy, mint a' Zsidók 's *épen* azon szóból vettünk többségragot, hogyhogy eshetett az, hogy azt később a' sokkal durvább 's darabosabb *k*-val cseréltük-fel, a' könnyű *i*-t pedig *egyedül* a' birtokragasztáskor tartottuk-meg? — Mind ennek igen korán, olly korán kellett történnie, mellyről ma már álmaink sincsenek. — Én azt mondanám: ime egy ragaszték, melly csak egy bizonyos esetben használtatik 's használtatott, mennyire csak emlékezhetünk, mellynek eredetéről vagyis inkább *származatáról* legkisebb gyanúnk sincs, melly tehát ezen bizonyos esetben hihetőleg merő történetleg támadt, merő önkényből állapíttatott-meg, mellynek következőleg gyökszava nincs, saját jelentése soha sem volt. Ohajtanám, hogy nyelvünk több illyen *önkényi ragasztékkal* birna; ezek a' nyelvet igen hajlékonnyá, változatossá 's bővitékennyé teszik!

Az *i* többségrag, mellyhez ezen személyben az (*e*)*m* = én hangzó nélkül simul (fái-'m, nem fái-em; mint volt: fá-'m e' helyett: fá-em, fá-am), szintazon változásokat *okozza* a' tőszóban, mellyeket a' rendes többség- 's több más ragasztékok okoztak. *Maga* pedig, mint hangzó, közvetlen, minden kapocsbetű nélkül járult hajdan *akármelly* tőszóhoz, 's még Káldi' korában is így irtak: csillagi-*m*, oszlopi-*m*, ajaki-*m*, oldali-*m*, erszényi-*nk* stb. valamint Bátori László' bibliai töredékiben ezek fordulnak-elő: Urnak nap-i és éj-i, jeg-i és köd-i, hegy-i és völgy-i, *barm-i* és *vad-i*, *pap-i*, *bölcs-i* 's a' t. De utóbb, mintegy másfél század óta, szokásba jött, e' rögtön áltmenetelt mindazon neveknél, mellyek a' rendes többségragot (az ök, ek, ok, ak, *k*-t) valamelly hangzóval vevék-föl, *e* vagy *a* 's j*e* vagy j*a* közbevetésével is lágyítani. Ez utóbbi forma különösen azoknál van divatban, mellyek a' harmadszemélyi egyes birtokragot, (a-t, e-t,) szin-

te *ja*, *je* formában szeretik; tehát kez-*e*-i-'m, kép-*e*-i-'m, pap-*ja*i-'m, báb-*ja*i-'m, e' helyett: kezi-m, képi-m, papi-m, bábi-m 's tb, mint volt: kez-e, kép-e, pap-*ja*, báb-*ja*; 's úgy látszik *innen* (a harmadik személyből) csúszott ide e' fattyú kapcsolásmód, kivált grammaticusaink' példái után, kiknél a' pap-om, pap-od, *pap-ja* után mindjárt a' *papja*-i-m, papja-id, papja-i következhetett: jóllehet egyik személy' birtokragasztékának a' másikéba áltvitele etymologice képtelen. Ezért ma már a' régi forma helyesen 's gyakran, kivált a' középhangú szavakban 's további ragasztáskor, kellemmel is állíttatik-vissza, így: öröm-i-m, eset-i-m, felelet-i-m-ben: nem öröm-*e*i-m, eset-*e*i-m, vagy épen: eset-*je*i-m, felelet-*je*i-m 'stb; de a' mélyhangúaknál a' mai kényesb fület kimélni 's minden kelletlen halmozást vagy affectatiót kerűlni kell. Nap-im, pap-im, gond-im, nap-ik, pap-ik, gond-ik, napitok, papitok, gonditok 's efféléket nem fog a' vigyázó stylista írni ott, hol a' nap-jai-m, papjai-m, gondjai-m a' mai magyar fülnek inkább tetszenek. Ez egyike 's valóban nem legkisebbike azon engedményeknek, mellyeket a' szokásnak 's euphoniának, vagy akarjuk vagy nem, tennünk kell.

14. *i-d.*

Ezt most már könnyű fejtegetni. Az *i* ismét a' birtok' többesragasztéka, a' *'d* pedig maga a' már előjött másod személynévmás: *ed* vagy *et*=te. Miket tehát előbb az *i-m*-nél mondottunk, azok kivétel nélkűl ide is illenek, 's így ragasztunk és irunk: fái-'d, ekéi-'d, öröm-i-'d, vagy öröm-*e*i-'d, pap-i-'d vagy pap-*jai*-'d 'stb. Lehet, hogy eleinte ezeket is így ragasztották: fái-ém, fái-ed, ekéi-ém, ekéi-ed: 's lehet, hogy ezekből azután, mint Révai gyanítja, fá-i-im, fá-i-id, eké-i-im, eké-i-id lett az *i* betűnek uralkodása által; de mindezekre legrégibb nyelvhagyományinkban sem maradt példánk, 's én az utóbbi formát azért nem hiszem

divatozottnak, mivel a' fá-'m, eké-'m, ebből: fá-am, eké-em, 's a' hallá-', feledé-', ebből: hallá-va v. hallá-a; feledé-ve vagy feledé-e ezen esetben is kihagyásra, apocopatiora, nem pedig ált- és összeolvadásra mutat. Lásd az Igeragasztékokat.

15. *i.*

Valamint előbb az egyes birtokosnál ekkép ragasztottunk: fá m, fá-d, fá-(j)*a*, eké-m, eké-d, eké-(j)*e*, 's kez-*em*, kez-*ed*, kez-*e*: úgy most ismét egyes birtokosnál hasonlókép kell ragasztanunk, és sem egyik sem másik személynévmást ki nem hagynunk; tehát: fá-i-'*m*, fá-i-'*d*, fá-i-(j)*a*; eké-i-'*m*, eké-i-'*d*, eké-i-(j)*e*, 's kez-ei-'*m*, kez-ei-'*d*, kez-ei-*e*. Ez utóbbi *e*-ben lappang az eredeti *ő*, melly e' személy' birtokának jelelésére szintugy vétetett, mint az első és másodiknál az én = *em*, te = *ed*, 's az egyes birtoknál mint láttuk, meg is volt. De itt, több birtoknál, későbbi szokás, restség, euphonia vagy akárminek nevezzük, a' harmadik személynek e' névmásragasztékát korán elejtette 's a' nevezett példákat így ejté (mint ma is ejtjük): fá-i-', eké-i-', kez-ei-'; 's epentheticus v. euphonicus *j*-vel: fá-ji-', eké-ji-', báb-jai-'. Korán, mondám, mert már a' kisebb Allocutio funebrisben így olvassuk ezeket: szent-ei-', önött-ei-', nem pedig: szent-ei-*e*, önött-ei-*e* vagy szent-ei-*ő*, önött-ei-*ő*. — Ment-e ezekben a' már *a* és *e*-re változott *ő* még az *i* phasisán is keresztül, mint Révai hiszi, azaz: szoltak 's irtak-e így valaha: szent-ei-*i*, önött-ei-*i*, fá-i-*i*, kez-ei-*i* 'stb. 's így, ez az *i* hagyatott-e ki, olvadott-e össze a' többes' jelével,] nem pedig mindjárt az *a* és *e*? ezt, mint előbb említém, nyelvhagyományink' hiányában meg nem határozhatni, 's az imént felhozott analogia ellenkezőre következtet. De ha csakugyan megvolt ez a' forma, akkor abból talán még könnyebben lehetne kifejteni az epentheticus *j*-nek ezen számokba is (a' többes *i* ele-

jébe) becsúszását. Ugyan is a' fáiim, ekéiim, kezeiim, önkényt fá*j*im, eké*j*im, keze*j*im-mé simulnak a' kimondásban, 's ezeket aztán a' pap-ji-m, nap-ji-m, báb-ji-m (ezekből: papi-im, napi-im, bábi-im) 's majd a' még lágyabb: pap-jai-m, nap-jai-m, báb-jai-m 's t. eff. követheték. De mind ez bizonytalan.

Az *i* e' harmadik személyben ma egyedül 's minden apostroph nélkül ragasztatván, azok után, miket ragasztásmódjáról már az *im* alatt mondottunk, nincs mire figyelmeztetnünk.

16. *i-nk*.

Az *i* ismét a' birtok' többesjele, melly, kihagyatván utána az *ünk*, *unk*' kapocsbetüje (l. felebb), a' megmaradott '*nk* (eredetileg mük) *többes* névmással öszszeolvadott. — Ragasztásmodjárol ugyanazok állanak, miket már előbb, az *im*-nel mondottunk, minthogy maga a' személynévmás (nk), elvesztvén hangzóját, többé nem változhatik.

17. *i-tek*, (itok, itök).

Az *i* az előbbi; a' tek a' *tü*-nek rendes többese (l. felebb). Ragasztásáról az *im* alatt mondottak állanak, hozzá tevén a' *tek*' hangzójának változásiról (t*ö*k, t*o*k) azokat, miket erről a' 11 dik szám alatt mondottunk. Így ragasztunk tehát: fá-i-tok, eké-i-tek, nap-i-tok és nap-*ja*i-tok, öröm-i-tek és öröm-*e*i-tek, felelet-i-tek és felelet-*e*i-tek, vagy felelet-i-tök, felelet-*e*i-tök 's a' t.

18. *i-k*.

Az *i* az előbbi. Kihagyatván utána a' már említett *ök*-nek, — melly az *ü* vagy *ő*-nek rendes többese, — hangzója 's ezzel együtt lehelete, az így megmaradott '*k*-val, melly már e' különös esetben ragaszték (t. i. többségragasztké) *ragasztott nélkül*, egybetapadt 's így ez utóbbinak minden további változhatását ki-

zárta. Irtak-e valaha így: kez-ei-*ük*, kez-ei-*ök*, kez-ei-*ik* 's nap-i-*ük*, nap-i-*ök*, nap-i-*ik* = nap-*j*-ik? nem tudjuk. Legrégibb könyveinkben már így leljük ezeket: kez-ei-'k, nap-jai-'k, szent-ei-'k, önött-ei-'k, még pedig minden apostroph nélkül; 's ma is úgy ragasztunk. Az *ik* okozta változásokról tehát csak azokat kell emlékezetbe hoznunk, miket felebb az *im*-nek tulajdonítottunk.

e. Viszonyragasztékok.

A' viszonyragasztékok szinte nevekhez vagy név gyanánt vettekhez járulnak; közös értelmöket nevök eléggé jelenti 's ugyanaz elválaszthatja őket a' viszony-*szócskáktól* is, mellyek t. i. önállólag használtatnak a' nyelvben 's így a' ragasztékok' sorába nem tartoznak. A' viszonyragasztékokról, bár eredetök és *hajdani* saját jelentésök nem olly világos mint a' birtokragasztékoké, előlegesen is el lehet mondani, mit Révai (Antiquit. I. 333) mondott: eas, *fere* omnes, reuera *nomina* esse — ac usu tantum abiisse in postpositiones.

19. *be*, (ba).

A' *be* (egyszersmind önálló viszonyszócska 's igen alkalmas összetételeket képző) a' zsidó be (בְּ) - vel, melly ugyanannyit jelent 's elől ragad, olly igen egy, hogy a' testvérséget legalább közöttök tagadni alig lehet. Saját értelmessége világos, kétségtelen, mert hiszem ma is használjuk önállólag: Hova megy az Úr? Be. Ámbár épen nem bizonyos, megelőzte-e ezen saját értelműség a' ragasztást, vagy azt csak *követte*. Ez utóbbi mellett látszik víni az, hogy a' *be*, mint több más illy ragaszték, noha ma már nem szinte önállók, a' birtokragokat föl nem vette, 's helyette ez esetben a' *bele* használtatik, melly nyilványosan maga a' bél. (Csak hogy itt ismét azt lehetne kérdeni, honnan a' *bél*? nem a' kérdéses *be*-ből-e?) — Ugyanez a'

belę használtatott hajdan ragasztáskor is a' *be* helyett. „Vetéve vőt ez munkás világbele ... paradizum' nyugolmabele", mond az Allocutio funebris' szónoka.

Ragasztáskor nem okoz a' *be* bármi tőszóban is egyéb változást annál, hogy *a* és *e* végmagánhangzót *á* és *é*-vel cseréltet-fel; 's nem szenved mást, mint hogy mélyhangú szavakhoz *ba* formában, középhangúakhoz az eredetiben járul. Magas és kevert hangúak itt is a' *többségragaszték*' analogiáját követik.

20. *ben*, (ban).

Révai ezt egy kicsinyt erőltetve a' zsidó *been*, *bain* 's arab *bein*-től származtatja, melly azoknál ragasztáskor ugyanazt, mit nálunk, külön állva pedig, *közép*-et jelent. Ugyanazért két *n*-nel akarja a' végen iratni, mintha mi is ama' zsidó és arab jod-ot pótolnók 's hajdan így mondottuk volna: *b e j n*. — A' különböztetni akarás talán történetleg is oda vetheté a' korábbb *be*-hez a' paragogicus *n* betűt; minden esetre a' mai ('s igen régi) szokás ama' származtatáson erőt vett 's a' *ben* egy *n*-nel iratik, bár sokan kettőt (miért ne hármat?) is *ejtenek.* — A' *ben* külön állva is megtartja jelentését 's a' birtokragokat fölveszi, így: ben-em, ben-ed, ben-e, ben-ünk, ben-etek, ben-ök. A' ragasztáskori emphasis itt is kettőzteti az *n*-et, de ha előbb egy *n*-et irtunk, nem látom, miért *irnánk* most kettőt. — Nagy atyáink ezen esetben benett (ben-ott) vagy *bennett* viszonyszóval éltek. Az én *bennettem* lakozó bűn, úgymond Komjáthi. (Szent Pál' levelei. Krakó. 1533. Egy példány a' bécsi cs. könyvtárban. Ez is kiadandó).

A' *ben* (ban) úgy ragad, mint a' *be*, (ba). Az Allocutio funebrisben még, de nem utóbb, ez is előfordul: jov-*ben*, milost-*ben*, paradizum-*ben*. De ez csak annyit mutat, hogy ebben: *be* 's így ebben is *be-n* az *e* gyökbetű.

21. *ből*, (ból).

A' *ből*-t kétfélekép lehet származtatni. Ebből: be-*ül*, 's ebből be-*el*. Mind a' két esetben elég könnyű a' hangzókat olvasztani. Én az utóbbi származat mellett állok, (ezekben is *től*, *ról*, mint alább látni fogjuk), mert az értelmet jobban kifejezi. A' be-űl nekem inkább benmaradást, mint *el*, v. *ki*jövetelt jelent. A' fel-*űl*, hát-*ul* nemde *úl*-, *űl*-lel származtak? miért nem fejezik-ki tehát eléggé azon *el*-mozgást valaminek felétől, hát-ától? miért szaporitjuk e' végre ezeket így: fel*űl-ről*, hát*úl-ról*? Ellenben a' meg-*öl*, mell-*él*, úgy látszik, nem kivánják ezen szaporodást, kifejezik magokban is az *el*-vitelt. Amazok tehát az *ül*-lel, ezek az *el*-lel forradhattanak össze. Így a' *bel-ül* (ott ben) és *bel-öl* (onnan el); legalább ezt a' kettőt jó lesz talán ezentúl megkülönböztetni. — A' ből *soha sem* használtatott önállólag, sem a' birtokragasztékot föl nem vette. E' szolgálatra a' *belöl* (bel-e-el v. bel-e-ül) használtatik 's használtatott hajdan *ragasztva* is a' ből helyett: „Tömnöczebelől" a' kisebb Allocutio funebrisben jő elő e' helyett: tömnöczéből.

A' *ből* (ból) úgy ragad mint a' *be* (ba).

22. *ott*, (ett, ött, ütt, tt).

Maga az *ott* (*itt*) ezekben: Kolosvár-ott, Pécs-ett, Ujhely-tt, mell-ett, elő-tt, hely-ett 'stb. 's igy ezen esetben szintolly viszonyrag, mint a' *nál* vagy *ben*. Beregszászi (Dissert. de der. et form. voc. 176. l.) az *ott*, *itt* adverbiális formát e' ragasztékra nézve nem tartja eredetinek; az, ugymond, már össze van téve ebből: *ide* (huc) *oda* (illuc) 's ebből *tt*, melly úgymond „particula inseparabilis *quietem in loco significans.*" Az *ide-tt*, *oda-tt*-ból lett azután *id-tt*, *od-tt* 's ebből *itt*, *ott*. De ha a' *tt* particula *inseparabilis*, azt tartom: annak legelső, eredeti értelmét a' *legegyszerűbb* összetételben kell keresni, 's hogy ez az: *i-tt* és

o-tt, nem pedig az *id-e*-tt, *od-a*-tt, szinte szembeszökő. Különben mikép mutathatja-meg valaki, hogy a' *tt* ezekben: ide-tt, oda-tt, Pécs-ett, mög-ött quietem in loco jelent? Az id-*e*, od-*a* már nyilványosan szaporodva vannak 's az *id*, *od*' értelmét kellene legelébb is tudnunk, hogy a' tt-nek jelentését ezekben: *id-tt*, *od-tt* meghatározhassuk. De én úgy hiszem; az itt, ott, (mint egyszerűbb idea), *előbb* megvolt mint az id-e, od-a 's hogy ezek magok is az *itt*, *ott*-ból származtak, mellyet t. i. ama' későbbi ideának (motus in locum) kifejezésére könnyű volt eleinte *itt-e*, *ott-a* szaporodott formában ejteni-ki 's ezeket aztán *ide*, *odá*-ra lágyítani. Ehhez képest általában úgy vélekedem, hogy minden esetben, mellyben a' *tt* v. *t* helyviszonyi értelemben fordúl elő, annak *ezen jelentősége* az itt, ott *eredeti határozókból* (adverbiumokból) vétetett.

Az *ott* mint ragaszték igen határozott értelme miatt csak kevés nevekhez járúl 's azokból jobbára önálló viszonyszócskákat vagy adverbiumokat képez 's ezen tekintetben szóképzőnek is vehetni. Helyet jelentő tulajdon neveink közűl csak kevesen (némelly *vár*, *ôr*, *ly*, *ár*, *cs* végzetüek) szeretik e' ragasztékot; a' nagyobb rész, hasonló esetben *n* és *ben* ragasztékokat kíván. — Ragasztáskor semmi változást nem okoz a' tőszavakban; maga a' mély, közép vagy magas hangúakhoz a' szokott analogia szerint *o*, *e*, vagy *ö* hangzoval járúl, *u*-val és *ü*-vel mint adverbialis szóképző csak ezekhez: más-*u*tt, minden-*ü*tt, egyéb-*ü*tt. Egy *t*-vel ezekben: Fejérvár-t, Szatmár-t, Kolosvár-t 's a' t. hibásan íratik: így csak az *önálló:* fen-*t*, len-*t*, al-an-*t* (ben-*t*, kin-*t*) határozókban használhatjuk zavar nélkűl.

23. *kor.*

Szabad legyen a' *kor*-t is (melly egyébiránt maga a' kor, főnév) ide a' viszonyragasztékok közé számítanom. Ugyanis ha ezeket: husvét-*ig*, órá-*ig*, éjfél-*ig*

nem mondjuk adverbiumoknak, sem az *ig*-et bennök szóképzőnek: nem látom, miért neveznők ezeket: óra-*kor*, éjfél-*kor*, Pünköst-*kor*, adverbiumoknak *) 's miért *ne* neveznők bennök a' *kort* szintolly viszony*ragasztéknak* millyen az *ig* vagy a' *nál*. Összetételnek az illyeseket nem lehet mondani, mert idő-kor, férjfi-kor, ember-kor egészen mást jelent. Minthogy tehát a' *kor*nak értelme ragasztáskor módosul, ugy annyira, hogy ezen ragasztáskori értelemmel külön nem is állhat, sem semmi más ragasztékot föl nem vesz, én azt ragaszték-nál egyébnek nem vehetem, 's minden esetre inkább ide, mint a' szóképzők közé sorozandónak itélem. (Lásd azt is, mit felebb a' ragaszték' észfogalmáról mondottunk.) Egyébiránt a' kérdés nem olly fontos.

A' *kor* igen is nyilványos származása miatt nem *okoz* 's nem *szenved* ragasztáskor *épen semmi* változást. (De hiszem az *ért* vagy *ig* sem szenved.)

24. *on*, (ön, en, n).

Eredete és *saját jelentése* bizonytalan. — Azonban az előbbi ragaszték' nyomán szabad legyen gyanítanom, hogy ez a' ragaszték a' mi *inn*, *onn*, *e r e d e t i* helyszavunkkal, névszerint határozónkkal (adverbium), ugyanegy. Meglepő ugyanis, hogy eleink az *itt-től*, *ott-tol*, vagy *itt-ből*, *ott-bol* helyett mindjárt eleinte — mert az idea korán előfordult — így szolottak: *inn*-en, *onn*-an; mellyekben az an, en végtagok nyilván csak emphasis' okáert 's ugy járultak az *inn*-hez, valamint utóbb az itt, ott-hoz (itt-*en*, ott-*an*) is fölvétettek. Az *inn*, és *onn* tehát szintolly eredeti gyökszavaink lehetnek, 's eleinte ezen egyszerű formában is szintugy használtat-

*) Különben az adverbium név alatt ismeretes szóosztály olly tág, olly külön nemű szókat foglal magában, hogy az idézett példák adverbiumok is lehetnek, 's a' *kor* bennök mégis ragaszték maradhat. Igy a' *miért*, *azért* adverbiumok, noha nyilván csak ragosak nem szóképzősök.

hattak, mint az *itt* és *ott* ma is használtatnak: 's jóllehet eleinte talán az itt, ott-tól különbözőleg csupán a' helyből elmozdulást, nem pedig a' helyben lételt is jelenték, később mint rokonok emez utóbbi ideának kifejezésére is használtattak, *de csak ragasztásban.* Ide mutatnak a' fe-'*nn*, le-'*nn*, be-'*nn*, ki-'*nn*, h-*onn* (hunn, hol, valamint: h-(o)vá, h-*ogy;* ez utóbbi kérdőleg ebből: *igy*, *ugy*) önálló határozók, mellyek már ezt jelentik: fel-*ott*, le-*ott*, be-*ott*, azaz: ott fel, ott le, ott be, nem pedig: onn-(an)-fel, onn-(an)-le, on-(an)-be 's a' t. *Ezekből:* fe-'*n*', le-'*n*', be-'*n*', ki-'*n*' 'stb. költözhetett aztán *módosított* értelemmel az *n* ezekbe is: a' fá-*n*, fűvö*n*, láb-*on*, kez-*en* (*ott* hol a' fa van, *rajta* a' fá*n; ott* hol a' fű van, *rajta* a' füvö*n*) 'stb. Mert hogy mind ezek eleinte, az eredethez képest, két *n*-nel irattak, 's csak néhány év óta hagyjuk-el az olly alkalmatlan 's szemre dísztelen kettőztetést, mindenki tudja. Azonban én ezt csak mint véleményt adom, melly, mint minden illyes philologiai gyanú, elég gyönge lábon áll, de mellynél hihetőbbet 's erősebb lábon állót most nem tudok.

Az *on* épen azon változásokat okozza és szenvedi ragasztáskor, mellyeket a' rendes többségragaszték (az *ok*, l. felebb); kivevén, hogy azok is, mellyek ott *a* hangzóval vevék-fel a' *k*-t, itt az *o*-t megtartják, tehát: hid-*on*, láb-*on;* nem hid-an, láb-an, mint volt hid-*ak*, láb-*ak*, 's a' t.

25. *töl*, (tól).

Révai ezt, valamint a' ből-t, *te-ül* tagokból alkotja össze, mellyekben a' *te* gyökszó 's az *ül* ragaszték. *) Csakhogy az *ül*-nek, melly hihetőleg szinte összetétel, mikép tulajdoníthat ide illő értelmet, nem látom-el. Ama' gyökszó, a' *te*, ugymond ő, maga azon *et*

*) Kitetszik ez abból, mit Gramm. elab. I. 210. lapján mond.

vagy *eth*, melly nálunk az ugy nevezett vádoló eset' (accusativus) ragasztékját képzi 's mint ott említettük, *főnév* volt hajdan, tárgy=obiectum értelemmel, mellyet a' zsidó nyelvben tovább is megtarta. Ez a' pont, mint mondám, nincs bebizonyítva sem a' többi keleti nyelvek' analogiájával (mellyekben az *et* nem főnév, hanem előszócska, mint a' *be*, *le* 'stb) erősítve. Kár, hogy amaz *et* főnév (vagyis inkább önálló *viszonyszócska*, millyenek ma is a' be és ben, a' fel, le, ki 'stb.) nyelvünkből olly korán kiveszett 's olly egészen, hogy most az accusativuson kivűl nyomát alig leljük. Részemről azon *t* betűt, melly a' *től* ragasztékban van, inkább vélem az *itt* (ott)' *t* betűjével rokonnak, abból vétettnek, vagy azzal ugyanegynek; de mikép lehet ezt vagy akármelly más hypothesist e' ragasztéknál *bebizonyítani*, melly mióta nyelvünk tudtunkra iratik, e' mai formájában iratott, 's így származata' nyomául csak az *egy* t *betűt* mutatta? 's mi baj, ha ez a' *t* e' használatra merő történetből, nyelvösztönből, vagy akarhonnan vétetett? — — De ha már a' *től*-t csakugyan származtatni 's összerakni kell, részemről gyökéül a' *te* (hajdani, kétséges) viszonyszócskát millyen még ma is a' be, le, ki 'stb.; ragasztékául pedig a' szinte *önálló*, véleményem szerint *eredeti* 's a' *től*' értelméhez illő *el* viszonyszócskát veszem — mint ezt a' *ből*-nél is vevém — 's igy vélem a' kettőt legalább kiejtésben koronként olvadottnak: te-el, te-öl, té-ől, től. — Higye a' kinek tetszik. — A' *től* felveszi ugyan a' személyragasztékot, — jele, hogy a' *tól* csak euphonica formája — de önállólag nem használtatik.

A' *től* (tól) ugy ragad mint a' *ből* (ból) vagy *be* (ba). Gyümölcs-től, gyümölcsé-tól, kinzatjá-tól, már az Allocutio funebrisben láthatók.

26. *ra*, (re).

Révai, nem tudom micsoda zsidó, arab, finn vagy lapp analogia után, ezt ismét egy ősi, önálló *főnévnek*

tartja, melly excelsum, altitudo értelemmel birt *), de a' nyelvkincsből fölötte korán kiveszett. E' gyanút a' megmaradott nyelvkincs' analogiájából sem támogatni sem czáfolni nem tudom. — A' *ra* a' személyragokat fölveszi. Külön nem használtatik. Ragasztásmódjáról ugyanaz áll, mit a' *be* (ba) ragaszténál mondottunk.

27. *ról*, (ről).

Ra-úl hangzóolvadás által talán nem hihetőbbleg adja a' *ról*-t, mint a' ra-*el* adja a' *ra-ol*-t 's ez a' *ról*-t. — (V. ö. mit a' *től*-ről előbb mondottam). Annyi bizonyos, hogy a' *ról* a' személyragokat fölveszi a' nélkül, hogy önállólag használtatnék.

A' *ról* (ről) ugy ragad, mint a' *ra* (re).

28. *hoz*, (hez, höz).

Eredete ennek is bizonytalan. Hihetőleg maga a' *hoz*, melly most csak ige. Régenten — ismét hihetőleg — *hozza* ragasztatott, (talán mint *bele*, *belől* ezek helyett: *be*, *ből*), mert a' személyragokat ez, t. i. a' *hozza*, veszi-föl: *hozzá-m*, *hozzá-d*, *hozzá-*' e' helyett, hozzá-*ja* 's a' t. Azonban már az Allocutio funebris' korában ugy, mint ma ragasztva fordul-elő: az-hoz, uromkhoz. — A' *hoz* (hez, höz) ugy ragad, mint a' *ra* (re), oda tudván, hogy a' melly szavak a' többségragasztékot *ö* kapocshangzóval szereték, azok, sőt más közép hangúak-is itt a' *höz* formát kedvelik. — Önállva a' *hoz* nem használtatik.

29. *nál*, (nél).

Eredet és saját jelentés itt is bizonytalan. Formája összetételre mutat. *Nál* az első, mert a' személyragokat ez veszi-föl. A' *nál* (nél) úgy ragad mint a' *ra* (re). Önállólag nem használtatik.

---

*) Lásd Elab. gramm. I. 505. Bővebb kifejtése a' nyomtatlan III. kötetben van.

30. *nek*, (nak).

Eredete és saját jelentése bizonytalan. Révai' gyanúját eziránt már felebb mindjárt az 1. szám alatt említettük. *Nek* az eredeti forma, mivel a' személyragokat ez veszi-föl. Önállólag nem használtatik. Úgy ragad mint a' *be*.

31. *ig*.

Eredete bizonytalan. Beregszászi ugyanegynek mondja a' török *dék*-kel, melly szinte *ig*-et (usque) jelent. Ezt nehéz volna megczáfolni, de még nehezebb megmutatni. — Az *ig* semmi személynévmást nem veszfel, külön állva nem használtatik; ragasztáskor nem szenved változást, 's maga sem okoz egyebet, minthogy *a*, *e* végmagánhangzót *á*, *é*-vel váltat-fel.

32. *ért*.

Eredete bizonytalan. *Hihetőnek* látszik, hogy maga az *ér-ett* vagy *ér-t*, az *ér* igének mult ideje vagy részesülője, melly utóbb concret értelmét elvesztette. „Mi érett? Az érett“ mindjárt a' nyelv' elején összeolvadhattak. Ama' hosszasb forma' eredetisége mellett áll az, hogy az Allocutio funebrisben ez fordul-elő: „Mér*ett* (mié*rett*, a' *mi*' hangzójának ma is szokott elhagyatásával) nöm ennéik.“ — Ma már *ez* a' forma személyragasztással ritkán, ragasztva épen nem használtatik. Mondjuk: ér*ett*-em, de többször ér'*t*-em, 's épen nem mondjuk: bün-érett, hanem bün-ért. 'stb. Az *ért* önállólag nem használtatik, de a' személyragokat, mint láttuk, fölveszi. Épen úgy ragad mint az *ig*.

33. *vel*, (val).

Révai és Beregszászi után örömest hiszem, hogy ez az arab *va* előszócskával, melly ugyanazt jelenti mit nálunk a' *vel*, ugyanegy; valamint a' mi *be* ragasztékunk a' zsidó *be* előszócskával ugyanegy. A' *ve* tehát nálunk is *önálló viszonyszócska* (nem főnév) *lehe-*

tett hajdan, mint ma is a' *be*, *le*, *ki* 'stb., jóllehet az *l* képzőt (vagy csak euphonicus ragaszbetűt? —) igen korán, már az allocutio fenebris' kora előtt felvette. — A' *vel* a' személyragokat fölveszi, de önállólag vagy összetételekben (mint: *be*-menet, *ki*-menet) nem használtatik.

Ragasztáskor nem *okoz* egyéb változást, mint a' mit a' *be*, *ből* 's több ragaszték okoza; de önváltozásira nézve az amazoknál szokott hangzóváltáson, (v*el*, v*al*) kivűl, mássalhangzók után első leheletbetűjét, a' *v*-t, is elveszti, melly veszteség azonban a' tőszó' végmássalhangzójának ismétlete vagy kettőztetése által fedeztetik. Így szólunk és irunk tehát: fá-*val*, eké-*vel*, kéz-*zel*, láb-*bal* 'stb. Hajdan ama' leheletnek, a' *v*-nek, igen lágyan kellett ejtetni, mivel eleinte ugyan *h*-val is cseréltetett fel (kegyelmé-*hel* a' kisebb Allocutio funebrisben fordul-elő), vagy épen kihagyatott (halálá'*al* halsz, mond a' nagyobb All. funebr.); később pedig, midőn már a' *v* állandóul kezde használtatni, bármelly mássalhangzó után is sokáig állhatatosan megtartatott. Így Sylvesternél: Megkeresztel titeket szent lélek-*v*el és tűz-*v*el. Tinódinál: Készülnek Németök Magyar-val ő nagy hadak-val 'stb. (L. Révai. Antiqu. I. 97, 98.) Ezen utóbbi példákból látszik egyszersmind, hogy, a' mit ma is még némelly vidékeken hallhatni: kapá-*vel*, kanál-*vel* ezért: kapá-*val*, kanál*val*, a' könyvnyelvből legalább korán kienyészett.

Sokan így kezdenek ma irni: ahoz, ehez; abeli, ebeli 'stb.; mások így irnak: a'hoz, e'hez; a'beli, e'beli 'stb. — De ha nem irjuk: aba, ebe, atól, etől, anak, enek, anál, enél, azal, ezel, nem látom ált, mikép irhatnánk ahoz, ehezt. 'S ha nem irjuk; *lá*'-sa, *köve*'-se, ezek helyett: *lás*-sa, *köves*-se, miért irnók *a*'-hoz, *e*'-hez ezek helyett: *az*-hoz, *ez*-hez? — Ezeket azért is említem, mivel az *az* és *ez* gyökszók *k i v é t e l e k* a'

viszonyragasztékok' előbb adott ragadástörvényiből, mit hiszem nem vala szükség mindeniknél külön említenem. —

B. Igeragasztékok.

a) Módragasztékok.

34. *j.*

„Ostendit *accomoda significatio*", úgymond Révai, *) „formativum asyllabum imperativi, *j*, aliunde esse *non posse* quam de *interiectione hej!* qua inclamamus, incitamus, hortamur." Így lett talán eleinte: takar hej! takar-hej, takar-h'j 's végre takarj. — A' mit e' származtatásra megjegyezni akarék, azt már az idézett hely' némelly szavainak megdöntésével kijelelém. Maga Révai megengedi tehát, hogy az accomoda significatio az illy származtatásokban néha a' legjobb 's *egyedüli* vezér; meg, hogy illy igen jelentő ragasztékok is interiectiókból, tehát igen határozatlan értelmű szókból történetleg vagy esetleg inkább, mint megfontolt választás utján vétettek-föl a' nyelvbe. — Hogy a' késztető v. parancsoló mód' jele 's ragasztéka eleinte igen keményen, a' legsűrűbb lehelettel ejtetett, mutatják legrégibb kéziratainknak illy helyei: Ne akar-*jh* félned. Néz-*jh* uram, mü rejánk. Itéletet őriz-*jh* (Bátorinál). Helyhez-*j*e, élesz-*j*e (a' kisebb Allocutio funebrisben). Ez engem először is azon gyanúra vezet, hogy ez a' ragaszték eleinte merő *ösztön szűlte, leheletből* állott, 's ebből képződött, a' felhozott interjectionak (melly kétségkivűl szinte abból 's szinte úgy eredett) minden használata nélkül. Ezekből t. i.: takar-*hh*, men-*hh*, szintúgy lágyulhatott utóbb a' takar-jh vagy takar-j, men-jh és men-j (kimondva menny), 's a' lát-*hj*,

---

*) Elab. gramm. II. 709. l. Többi grammaticusaink e' ragasztékok' eredeteivel nem törődtek.

lát-*jsz*, láss, fut-*hj*, fut-*jsz*, fuss is, mint a' takar-hej! men-hej! lát-hej! fut-hej! 's többiből. — Másodszor: midőn látom, milly szoros consequentiával 's szinte vallásos tisztelettel tartják meg első europai íróink nemcsak a' tőszó' gyökbetűjit, hanem szinte a' ragaszték' eredeti, normalis betűjét is 's ez utóbbit különösen ott is, hol őket a' csaknem mellőzhetlen 's ugyanazért már akkor is kétségen túl divatozott ejtés másra birhatá: nem lehet nem gáncsolnom némelly mai íróink' valóban gyermeki makacskodásukat, midőn jelesül e' mód' ragasztékát a' legnagyobb inconsequentiával 's minden józan philologiai alap nélkül *gy*-vel cserélik-fel. Tud-*gy*! Tud-*gy*a! Megtartani a' tőszó' gyökbetűjét, a' *d*-t, de nem tartani-meg az imperativ' ragasztékát a' j-t, melly a' *d*-nek *ezen olvadását okozta:* milly inconsequentia! Ki beszél így: Tud-GYa? Mond-GYa? Senki. Ha a' kiejtést akarják követni, így kell irniok: tugygya, mongya, mert hiszem a' d-j olvadása hozta ide e' hangot, 's így egyiket a' másik nélkül megtartani nevetség, képtelenség, 's úgy jő-ki, mintha az imperativ' ragasztékja *gy* volna! Hogy a' kiejtés nem választja külön a' kettőt, mutatja a' tol-*ja*, foly-*ja*, hall-*ja*, mellyeket a' nép, legtisztábban olvasztva így ejt: tojja, fojja, hajja vagy haly-lya. — Sokkal consequensebb volt az Allocutio funebris' irója, midőn így ira: vimagguc, kegiggen, azaz: vimá*gygy*uk, kegye*gygy*en; noha ellenkezett önmagával ebben: latiatuc, mulchotia, hol a' gyökbetűt (a' *t*-t) megtartotta, noha azt a' kiejtés és a' kegiggen' példája szerint kettőztetnie kellett volna: lattiatuc, mulchottia, azaz: lá*tyty*átok, múlha*tyty*a. —

A' változások, mellyeket a' parancsoló mód' ragasztékja ragasztáskor okoz és szenved, minden jobb grammaticánkhan, teljes kiterjedésökben láthatók, legteljesben 's jobban pedig Révainál az imént idézett helyen: (Elab. gramm. II. 700 — 712 lap), ezeknek fel-

hordásával vagy-is kiirásával tehát nem szándékom ezt az értekezést bővíteni.

35. *na*, (ne).

Itt ismét indulatszócskára (interiectio) szorulunk, ha e' ragaszténak saját jelentést 's consequens eredetet akarunk tulajdonítani. A' mai nyelvkincsben létező *no! no-sza!* elég ó színt visele magán, hogy Révai e' nyomon eredve a' *finn* és *esth* nyelvben divatozó *nou* gyökszóra találjon, melly az utóbbiban önállólag ugyan *tanácsot* vagy *szándékot*, de származékaiban, *akarást*, *törekvést*, *igyekezetet* jelent; 's nem de ezt jelent a' mi *na* ragasztékunk is? — de megvan a' gyökszó, a' zsidóban is, csak hogy *viszásan: hon* = noh, melly *ige* itt *akart*, *igyekezett*, *törekedett* jelentéssel bir. Mind ezekre legfelebb is azt mondhatjuk, hogy nyelvünk *ezt* a' ragasztékot sem kapta-fel vaktában; volt valami ok, ösztön, rokonság, melly őt ebben vezérlé, de ezt az okot, ezt az ösztönt, ezt a' rokonságot legelső eredetéig nyomozni csak némi hihetőséggel is miképp fogjuk, midőn azt, a' ragasztékot, már a' XII-dik században, mellyen felűl irott hagyományink nincsenek, az euphonia' törvényeihez simulva, 's épen ugy mint ma találjuk ragasztva? — Gye mondoa neki, mérett nöm en-*né*-ik, mond az Alloc. fun.' készítője.

Ragasztásmódját l. a' grammaticákban, jelesűl Révainál az idézett munka' 730 's köv. lapjain.

36. *ni*.

Halljuk ismét Révait:

Infinitivi formativum *prorsus idem* habent et *Votjaki* et *Permii* et *Cirjani* ex lingva cum nostris maioribus certe et ipsis *communi* . . .

Est vero et hoc formativum *significans:* ipsum *ni* praefixum, apud *Hebraeos* superstes in verborum forma ni-phel, apud Arabes autem in forma in-kabel; — vocula linguae *primigeniae*, verbi valore in his quidem formis: *fit*, *factus est*, *factus est agere*, *factus*

est accipere. Habet vero et *nominis* valorem, qui hic poscitur, eumque cum notione ampliore, transitiva etiam: *factum*, *factio*, *perfectio*, *actus*, *actio*.

Hebraeis format idem (*ni*) et *nomina*, sed iam affixum, et vocali mutata: binj-*an*, *structura*, *aedificium*, a verbo bana (בָּנָה) struxit, aedificavit . . .

Esthonibus infinitivi formativum est: *ma* ... *Hoc* formativum aperte congruit cum *Syriaco* et *Chaldaico* .... Elicitur autem ex usu Hebraeorum huius formativi significatio. Frequentissima sunt his nomina actionis eodem hoc praefixo (*ma*) de verbis formata. *Mi*-smar, custodia, de verbo *samar* custodivit. *Mi*-ktab scriptura, scriptio, de verbo *katab* scripsit .... Supersunt adhuc et in nostra lingva nomina *eadem formatione* orta: foly-*am*, fluxus, de radice *foly*, fluit. kel-*em*, traiectus, de radice *kel*, traiicit .... Et nostrum *mű*, etiam *mív*, opus, opera, opificium, *procul dubio* de hac est origine ... 'stb. Felhozza 's megfejti még a' török, persa 's lapp infinitivusokat is (idézett munkája' 784—791 lapjain).

Mind ezekre azt mondom a' mit már mondottam; *Lehet*, hogy úgy van; de ha ez *bizonyos* volna is — mire azonban még több philologiai 's *historiai* adat kivántatnék, — az is bizonyos, hogy ezen ragaszték' eredeti saját jelentése, mind infinitivusunkban, mind felhozott származék neveinkben ma már olly *gyöngén* éledez, hogy ezen utóbbiaknak ezentúli grammaticai és stylisticai használatokra nézve nem tenne különséget, ha azon *ni* vagy *mi* formativa saját értelemmel, mint *önálló főnév*, soha sem bírt, 's mint igeragaszték merő ösztönből vagy történetből vétetett volna föl.

A' *ni* ugy ragad, mint a' *na*, de a' személynévmásokat is, ragasztási állapotjában t. i., fölveszi. Tehát: fő-*ni*, jár-*ni*, mond-*ani*, tipr-*ani*, fördö-*eni*, szégyenl-*eni*, szerz-*eni*; 's főn'-*öm*, főn'-*öd*, főni-*e*, járn'-om, járn'-od, jár-ni-*a*, 'stb.

b) Időragasztékok.

37. *a*, (e).

Hogy ezen *a* hajdanta *hihetőleg va* volt, 's maga a' va-gy, va-l(a), va-lt (volt) igének gyökszava, már e' nyelvünkbeli analogia eléggé bizonyítaná, ha a' zsidó nyelvnek, melly az imperfectumot szinte *vai* = vala' elő-ragasztásával képzi 's a' hávaj = vagyon substantivum igével él, igen nyomos analogiája ugyanazt nem erősítené is. De mi e' ragaszték' *v* gyökbetűjét már az Allocutio funebris' kora előtt elhagyók ezen aligmultban, (megtartók az ebből vétetett participialis adiectivumokban: mond*va*, lát*va*, feled*ve* — mint alább, a' szóképzők között látni fogjuk), 's irtuk mint ma irjuk: feled-'*é*-(*ve*), vet-'*é*-(*ve*), hall-'á-(*va*), azaz: feled-*é*-,' vet-*é*-,' hall-*á*-,' (a' feledé-je v. ve, hallá-ja v. va, az az: feledé-ő, hallá-ő) ebből: feled-*e*, vet-*e*, hall-*a*. Sőt ugyanakkor ezek is szokásban lehettek: mond-*ó*-a, tilot-*ó*-a, azaz: mond-*ó*-,' tilot-*ó*-,' ebből: mond-*o*, tilot-*o*, az *a* helyett *o*-t ejtvén és irván.

Hogy az *a*, *e* előtt ragasztáskor a' végmagánhangzóban nyugvó *v* föléled (jöv-*e*, fúv-*a*), 's az ag, eg, om, em, ol, el, ad, ed, az, ez, osz, esz, 's illyes képzőtagos igék a' képzőtag' hangzóját ezen időragaszték' járultakor kivetik (nyomor'g-a, keser'g-e, ér'z-e, kin'z-a, ének'l-e 'stb.) akármellyik grammaticából 's az itt már kifejtett névragasztékok' analogiájából is látható, 's azért elég itt említeni.

38. *tt*, (ott, ett, ött, t).

„Est de *simplicissima vocula primigenia te* vel *tő*, — vocali post consonam posita, — cum significatione *perfecti*, *absoluti*, *finiti*, *consumati*, *completi*“ úgymond Révai, 's ő e' divatnak és jelentésnek nyomát a' *te*-l-ik (completur, consumatur) igében találja-fel. Egyszerűbb 's közelebb volna talán e' ragasztékot — ha csak ugyan származtatni kell — a' *te*-sz ige vagy az *ít* képzőtag' gyökbetűjéből származtatni. Azokra, miket

sejtése' alapításául Révai (az idézett munka' 669—677 lapjáig) a' zsidó, arab, persa, török, finn, lapp, eszth 's több nyelvekből fölhoz, azt mondom, miket már a' *na* módragaszték' származtatásánál 's többször mondottam. Az idézett nyelvek' *teljesb* ismerete 's több *historiai* adat volna szükséges ama' tőnyelvbeli közeredet' vagy a' gyakran hihetőbb *kölcsönözés*' bebizonyíttatására. A' felhozott hypothesis szerint úgy látszik, a' *t* (egy betűs) forma első 's eredeti ezen ragaszténál; mi, mint egyszerűbb ellen, nem igen lehet kifogást tenni, noha a' kettőztetés ezen időnél 's formativánál olly igen természetes, 's így hihetőleg szinte igen régi. Legalább már az Allocutio funebrisben látjuk ezt: ad-*ott*-a; tehát itt még tovább-ragasztáskor sem írva egy *t*-vel, melly esetben pedig mi már igen régóta így irunk: ad-*t*-a.

Melly véghangzók szeretik az egy *t*-et, mellyek kivánnak a' harmadik személyben kettőt, milly hangzóval, 's megtartják-e azt további ragasztáskor is vagy nem? ismeretesb, hogy sem itt hosszasan leirogatni kellene.

39. *and*, (end).

Manifestum est huius *vestigium* — ismét Révai' szavai, mellyeket Nagy *) is erősen hisz — in verbo Hebraeis, Chaldaeis et Syris communi עָתַד atád: instituit, imminebat, *futurus fuit*. Idem et *nominis* valore usitatum est: instans, imminens, *futurus*. Hoc *atad*, acceptum de *lingva primigenia*, nostris originibus abiit in monosyllabum, et vocali *probabiliter* producta, ad eam, quae expuncta est, conpensandam: *átd;* de quo per intensionem duas in eo consonas sonantius exprimendi, priore in *n* mutata, ortum est demum: *and* .... *Sic* nostrum *ött*, fundit, quod antiquitus diu

*) Gramm. linguae hung. cum parallelismo inter aramaeam, hebraeam, arabicam 's a' t. Pest. 1832.

hac forma viguit, eodem nisu, *t* prius mutavit in *n*: *önt*. Pariter et kegyed in contracto *kegyd* ob sonum difficilem, loco *gy* accepit *n*: *kend*. Apud *Lappones* .... de azt tartom elég; a' mi következik, azt minden esetre vakon kellene elhinnünk, míg mi is meg nem tanulunk lappúl; 's addig vajmi kelletlen világ nélkűl menni, hol vezetőnk is, bármi jeles és őszinte lélek, csak tapogatva jár. Oh, ha az a' lingva primigenia, 's benne az *and már* megállapított, 's nem *még* megállapítandó volna, akkor nem kétlenők, honnan vette a' Német az *Ahnd*-en, *Ahnd*-ung szót 's a' latin a' leg-*end*-ust; ámbár a' latin és görög ugyan keveset ügyelt ám a' lingva primigeniára, mikor neki egy aoristi, v. casus accusativi, vagy temp. futuri syllaba formativa kellett! — Egyébiránt hogy az *and*, *end* a' latin andus' endus' mimeléséből eredt, legjobban 's mégis igen roszul gyanittatná az, hogy ezeket: reverendus, reverendissimus, ma így is ejtjük (a' gondosabbak már nem irják): tisztelendő, főtisztelendő. Ez ugyan jelenthetné azt, mit a' reverendus *rosz* latin szó akar mondani, mert az *adandó* azt is jelentheti, a' mi *adatni* fog; de mióta élünk mi ezekkel: tisztelendő, főtisztelendő? Pécsi Lukács 1598-ban egy pápista esperestnek illy czímet irt: Az böcsületes és *tiszteletes* egyházi férjfiúnak, Jó Balásnak, Pilisi Apáturnak az Esztergomi Egyházban választott Nitrai Esperestnek 's a' t. (Révai id. h. 770). 'S jóval, — jóval ezelőtt széltében éltek iroink az *and*-dal ragasztott futurummal, és mi bájjal, milly igaz és ügyes, mai iroinknál már alig lelhető tapintással! Kell-e több ezen ragaszték' régi kora' 's eredetisége' bizonyítására, mint az *Allocutio funebris*nek e' szavai: Isa, ki napon *emdöl* (e-*end*-*öl*!) az gyimölcstől, halálnak haláláal halsz?—? Ez idő' helyes használatának titka abban áll, hogy azt csak subiunctive, nem pedig indicative kell használni. „*Ha* isten neköm nyugodalmat *adand* . . . *Valahová menendesz* én is menek veled, 's va-

lahol lakoz*andol*, én is ott *lakozom*. . . . *A' hányszor* felserken*endesz*, elmédbe jussanak az áldott istennek ajándoki!" *) mind megbecsülhetlen példái a' régi, szüz, kellemes magyar szólásnak, fűzetnek és stylusnak, millyeket ha ismernénk, ha olvasnánk és hallanánk gyakrabban, nem mondanók 's irnók ezeket: Pestről Posonba menendek. A' királyhoz folyamodandunk, e' helyett: megyek, folyamodom, v. fogok menni, folyamodni 's a' t.

Az *and*, (end) szintugy ragad, mint az aligmult' *a* (e) ragasztékja.

c) Személyragasztékok.

40. α) *k*, (ok, ek, ök).

Valahányszor személyragasztékról vagyon szó, mindig a' személynévmások jussanak eszünkbe, mindig ezeket kell amazokban látnunk, ezektől azokat eredeztetnünk. Ezt láttuk a' birtokragasztékokban, ezt a' viszonyragasztékoknál, ezt a' személyes infinitivusnál, ezt tagadhatatlanul az igék mutató formája' (kér-*em*, kér-*ed*, kér-*i*) minden személyenél. De miután nyelvünk az igékben *három* különböző hajlításformát (az egyszerű, mutato, és közép v. szenvedőt) hoza-be, mellyek' *különségét* 's *eredetiségét* nyelvünkben a' régiség' más számtalan példáin kivül maga az egy, a' legrégibb *Allocutio funebris*, mellyben *mind a' három forma tökéletesen* 's épen ugy mint ma *ragasztva fordul-elő*, czáfolhatlanúl bebizonyítja, — 's miután mind ezen formákba ugyanazon személyek és számok jövének szükségképen elő: igen természetes volt, hogy a' személyek' 's ugy a' formák' megkülönböztetésére másmás személyragasztékok, azoknak másmás formái, változási, combinatiói vetettek már igen korán fel, 's állapíttattak-meg.

---

*) Révainál az idézett helyen Báthoriból 's több régi nyomtatványból.

Némellyeknél (az *em*, *ed*, *esz*, *ja*, *ünk*, *tok* 'stb) ez a' változás, ez az áltolvadás világosan kitűnik 's így ezeknél a' ma is élő (*én*, *te*, *ő*) személynévmásokból származtatás nem nehéz, de más személyek' ragasztéki e' mai személynévmásoktól elütnek, jelesűl a' -*k* az első, -*l* a' második, *ik* a' harmadik személyben; 's ezeknél támad tehát kérdés: *személynévmások*-e ezek is? azok voltak-e legalább hajdan? vagy honnan eredtek, honnan kölcsönöztettek személyragasztékul?—Révai ezt a' kérdést, ezt a' nodus gordiust azzal oldá-meg, vagy metszé-föl, hogy ezen elütő személyragokat mind', szinte külön állott, hajdani személynévmásokká emelte, mellyek az én, te, ő mellett 's kivülök váltva divatoztak, 's csak később — de mégis igen korán, minden irott nyelvhagyományunk' kora előtt—estek-ki az önállási divatból 's egyedűl az igeragasztásban maradtak még meg. — Ő ezen állitmányt több, velünk rokon keleti 's éjszaki nyelvek' analogiáiból igyekezett megmutatni; de szerfölött gyengíti ebbeli próbáit az, hogy több illyes személyragot *különállva* egy nyelvben sem talált, 's így kénytelen volt vagy hypothesist hypothesissel próbálni, azaz ismét föltenni, hogy az ezen nyelvekben is csak ragasztékúl divatozó személynévmások ezekben is csak később' veszték-el önállásukat, melly önállást positive (irott nyelvhagyományok illy messze korból nem levén) sem itt sem amott meg nem mutathatott; — vagy megengedni, hogy mi ezen elütő igeszemélyragokat az érdeklett keleti nyelvekből legfelebb is csak *kölcsönöztük*, a' nélkül, hogy valaha külön 's önállólag is divatoztattuk volna; melly következtetés azonban az ő tőelvével, hogy t. i. nyelvünkben „*minden ragaszték és képzőtag önálló név*, *vagy annak egy része*" meg nem állhatott. — —

Könnyü áltlátni, hogy annak meghatározására: *honnan* eredtek vagy vétettek a' külön igeformáknál divatozó külön személyragok? legelébb is szükséges

volna historice tudnunk, nyelvtörténetileg kimutathatnunk: *mikor kezdettek eleink* ezen igeformákkal élni? azután, micsoda nemzetekkel valának *akkor* nyelvbeli közösülésben? 's végre mikép ragasztották az elütő személyragokat mindjárt *eleinte*? Mert teszem, ha megmutathatnék, hogy a' forma indeterminata 's nem a' forma determinata (mutató forma) volt az első: akkor, az *ék*, *-l*, *ik'* (én, te, ő) saját jelentésük, 's volt önállásuk, már akar eredetiek, akar kölcsönözöttek lettek legyen, sokkal hihetőbb, sőt csaknem bizonyos. — De miután, mint mondám, ezen igeformák eddigi legrégibb nyelvhagyományunkban is már *rendesen* használva 's csaknem egészen *ugy*, *mint ma* ragasztva fordulnak-elő, honunk' 's nemzetünk' régibb történetei pedig homályba burkoltak, ama' három kérdésre alig, csak alig tudunk valamit felelni. Igy aztán épen nem csuda, ha ezeknél, mint sok más ragasztékunknál 's szóképzőink' *legnagyobb részénél*, merő erősb vagy gyengébb sejdítésekkel kell megelégednünk, fenmaradván mindég a' Révai által felállított elvnek általányos, 's az általa próbált egyes analogiáknak 's származtatásoknak saját becsök, fenn a' jövendő nyelv- és nyelvtörténetbuvár' igyekezeteinek is a' nagyobb világ' és gazdagabb siker' reménye. —

A' *-k* első személyragasztékot, mellyről itt szó vagyon, ezekben: ir-*ok*, kér-*ek*, irj-*ak*, kérj-*ek*, Révai, mint már felebb is említém, a' zsidó *anóki*=*én*-ből származtatja, mellyből, mint felteszi, a' *ni* és *ki* is használtatott önállólag ugyanazon (én) jelentéssel; 's az szerint tehát mi is az *én*-t még így is mondottuk: *ik*, v. *ék*, melly utóbbi aztán az igék' egyszerű formájokban első személyragasztékúl vétetett 's utóbb *csak* ebben maradt meg. — Észrevételeimet ezen állítmányra én már ott (a' birtokragok előtt) elmondám, 's itt tehát csak az olvasó' kedvéért ismétlem, ismételem, hogy én nem tudok olly időt, mellyben a' Zsidók én (ani)

helyett önállólag *ki*-t is mondottak volna; hogy én nem tudom, miért tették volna ők ezt, midőn hiszem megvolt az *i* (י) és *ani*-jok; — hogy én nem tudom, mikor voltunk mi a' Zsidókhoz olly közel, hogy ezt a' *ki*-t vagy *ik*-et tőlök kölcsönöztük volna, végre hogy nem tudom, honnan vették a' zsidok és mi a' nálok és nálunk mai nyelvkincsünkben *csak igeragasztékként* előforduló *k*(=én) ragot. —

A' *k* mindig kapocshangzóval járul az igegyökhöz, — mert nekünk nincs is rövid végmagánhangzóú igénk, — melly a' szokott analogia szerint vagy *e*, vagy *ö*, vagy *o*, 's csak a' parancsoló móúban *a*. Lop-*ok*, üt-*ök*, ver-*ek*, jár-*ok*, járj-*ak* 'stb.

β.) em, (öm, om, am).

Maga az *em*, azaz: *én* ezekben: ver-*em*, üt-*öm*, lop-*om*, verj-*em*, üss-*em*, lopj-*am*, vert-*em*, lopt-*am* (mutató forma) 'stb. Lásd mint birtokragasztékot.

γ.) em, (öm, om, am).

Ismét az *em*, azaz: *én* ezekben is: ill-*em*, szök-*öm*, rejtez-*em*, szület-*em*, áldat-*om*, (ebből áldat-ik) 'stb. 'S ismét ezekben: ver-t-*em*, lop-t-*am*, szok-t-*am*, áldat-t-*am*, 's a' t. — „Csodálkod*om* vala e' látaton. Vetekedem ő velek. Ime én jöv-*ök* és lakoz-*om* te közepetted" 's a' t. Így ir négy százzal ezelőtt a' bécsi bibliai kézirat' szerzője. Kell-e ennél több e' formának ezen személyben is megállapíttatására? (Láss többet Révainál. Elab. gramm. II. 895).

δ.) ék.

Maga az előbbi *k* (*ok*, *ek*, *ök*) ezekben: ver-*ék* (ver*e*-*ék* v. ver-*é*-'*k*), üt-ék, lop-ék, 's ismét ezekben: verné-'k, üt-né-'k, lop-né-'k 's a' t. A' ver-e, lop-a, verne, lop-na midőn az első személyragot fölvevé, önkényt olvadott a' kijelelt formákká, akar a' *k*-ban (előtte) eredetileg lappangott *é*' előtünése, akar (ha a'

k' eredeti hangzója *i* volt) az *a-i*', *na-i*' eggyé olvadása, akar végre, ha a' *k*-nak semmi előhangzója nem volt, a' különböztetni akarás által, 's hogy ne mondjuk: üte-*k*, vere-*k*, lopa-*k*, lopna-*k*, mi mást jelent.

ε.) *ám*, (ém).

Az *em* olvadva ezekben: veré-'*m*, verné-'*m*, lopá-'*m*, lopná-'*m*, illé-'*m*, illené-'*m*, áldatá-'*m*, áldatná-'*m*. Az *em*' hangzója itt szintugy enyészik-el, mint ezekben: fá-'*m*, eké-'*m* 's a' t.

41. α)-*sz*, (asz, esz, ösz).

Hogy a' *te*, vagy ragasztáskor *et*, *ed*, második személynévmás ezekben: ver-*th*, üt-*th*, lop-*th*, nagyobb világosság' okáért 's élesb lehelet által önkényt változhatott *sz*-re: ver-sz, üt-sz, lop-sz, már maga ezen rokon betűk' organologiája, száz ön- és idegen nyelvi analogián kivűl eléggé mutatja, a' nélkűl, hogy ezen *sz* vagy *esz*, *ösz*, *asz*-nak önállást 's külön használatot tulajdonítani legkisebb okunk volna. 'S még is Révai ez utóbbi esetet is *hihetőnek* véli, *) ámbár rá egy igen kétes finn és esth analogián kívűl semmi nyomot, 's legkisebb erősítvényt sem talál. Miért vonakodunk illyesekben az esetnek, az organumoknak is valami eldöntőt tulajdonítani?

Az *sz*' ragasztásáról csak azt jegyzem-meg, milly nevetségesek azok, kik a' formák' összezavarásával az s, z, sz végzetű gyököknél *l* ragasztékkal akarják e' ragot fölcseréltetni. „Keres-*sz* minket, ki semmi nélkűl nem szűkölköd-*öl*“, ugymond Telegdi; 's ez az egy példa (láss többet Révainál Elab. gramm. II. 625) elegendő minden álokaikat semmivé tenni. Vagy a' különböző hajlitásformának nem tulajdonítanak semmi külön erőt, külön jelentőséget? — —

---

*) Fuerit et hoc in primordiis tam *separatum* quam etiam affixum. Elab. gramm. I. 323.

β.) ***ed,*** **(öd, od, ad).**

Maga az *ed*, (l. a' birtokragasztékokat) azaz *et*= *te* mind ezekben: ver-*ed*, üt-*öd*, lop-*od*; verj-'*d*, üss-'*d*, lop'-'*d*; ver-é-'*d*, üt-é-'*d*, lop-á-'*d*; ver-t-*ed*, üt-ött-*ed*, lop-t-*ad*; ver-né-'*d*, üt-né-'*d*, lop-ná-'*d*; ver-n'-*ed*, üt-'-*nöd*, lop-n'-*od* 's a' t.

γ.) **-*l*, (el, öl, ol, ál, él).**

Ennek hajdani személynévmásságot ekképen vív-ki Révai:

„Est אֵל (el) apud Hebraeos inter pronomina quidem, sed *demonstrativa*, idque *pluralis* numeri: *isti*, *illi*. — Miscetur *compositione* etiam singulari demonstrativo *la*-tze: *iste*, *ille*, verosimillime de *articulo* antiquissimo, qui apud *Arabes* viget: *al*. —

„Auditur apud *Lappones al*de, sonantius expressum substituto *d* in locum secundi *l*, et vocali in fine adiecta, genitivi formativo; certe et hoc *all* simplicitate primigenia, valore suo, ut erui potest, *ipse*; siquidem *alde*, rectius *állé*, est *ipsius*. —

„Fuit ergo in *aliqua* originum nostrarum *dialecto antiquissima* hoc idem pronomen reuera personae secundae, idque numeri utriusque (itt a' *lak* van értve, mellyről alább); quod interea apud alias gentes nobis affines *tertiae personae* significatione invaluit." —

Ha tehát ezen származtatás szerint az *ál* formát veszszük tőragasztékul, kénytelenek vagyunk annak hangzóját a' mutató mod' jelen és jövendő idejében elvetni 's alkalmas kapocsbetűvé változtatni: szok-*ol*, szület-*el*, rejtez-*el*, áldat-*ol*, áldand-*ol*. Már az Allocutio funebrisben ez áll: emd-*öl*. Ugyan a' mutató' 's ohajtó' alígmultjában mind a' két formánál az idő' ragasztékát ki kell vennünk: ver'-(e)-*él*, üt'-*él*, lop'-*ál*, szok'-(a)-*ál*, szület'-*él*, áldat'-*ál*, vern'-*él*, lopn'-*ál*, szokn'-*ál*, születn'-*él*, áldatn'-*ál*. A' multban és a' középforma' parancsolójában pedig az *ál* ragot egészen (de a' hang-

zó' módosúlásával) 's közvetlen ragasztjuk: vert-*él*, ütött-*él*, lopt-*ál*; szokt-*ál*, szület-t-*él*, áldat-t-*ál*; szokj-*ál*, szüles-s-*él*, áldas-s-*ál* 's a' t.

δ) *lak*, (lek).

Legvilágosabban szól az előbbi ragaszték, t. i. az *ál'*, névmásbóli eredete mellett, ugyanezen, t. i. a' második (vagy talán inkább *első*) személynek egyetlen 's különös igeragasztékja, a' *lak*; mellyben a' *k* a' szokott első személy' (üt-*ök*) analogiája szerint itt is az első személyt, a' *cselekvőt*; az *l* pedig a' másodikat, a' *tárgyúl vettet*, nyilványosan jelenti, az értelemhez képest legalább jelentenie kell. Ver-*lek*, üt-*lek*, lop-*lak*, szok-*lak*; veré-*lek*, üté-*lek*, lopá-*lak*, szoká-*lak*; verte-*lek*, ütött-e-*lek*, lopt-a-*lak*, szokt-a-*lak*; verj-e-*lek*, üss-e-*lek*, lopj-a-*lak*, szokj-a-*lak*; 's verné-*lek*, ütné-*lek*, lopná-*lak*, szokná-*lak* 'stb. köz tudomás szerint ezt jelentik: ver(lek) tégedet vagy titeket én, üt tégedet én, lop tégedet, én, szok- tégedet én 's a' t. — A' zsidó és rokon nyelvekben az illy kettős személyragasztékok épen nem egyetlenek, hanem szinte minden számban és személyben szokottak, csakhogy ott a' *cselekvő'* személyragasztéka áll *elöl* 's a' tárgyul vetté hátul, például: pekad-*ti-hu*, néztem-*én-öt*. 's t. illy.

42. α) *ön*, (en, on).

Minden idő' és mód' characteristicus végzete már magában jelenti az egyszerű forma' harmadik személyét, mert maga az ige, mint tőszó, ugyanazt jeleli; de a' *parancsoló mód'* characteristicus végzete nem; mert ez természeténél fogvást a' második személyhez járul, kinek a' cselekvést parancsoljuk, 's azért itt, a' második személyben, a' mód' characteristicus ragasztékán kívül külön (második) személyragaszték nem is kelle. Ez a' személyragasztás a' harmadik (és első) személynél már szükségesebb lett; 's mit vettek amarra eleink? az *ön*-t, azaz: magát az *ő*-t. 'S miért nem tehát

magát az *ő*-t? Merő különség' okáért. Látni ezt ezekben is: tesz-*en*, vesz-*en*, lesz-*en*, mellyekben az aligmult' harmadik személyében ez az *ön* ma is megmaradt. Bizonnyal a' v-ön, hűn, lőn, 's a' t. nem egyéb mint a' ve-*e*-*ön*, (ve-ve-ő), hi-*e*-*ön* 'stb. összeolvadva. Mélyhangú tőszóhoz ragadva ez az *ön* önkényt változott aztán *on*-ra: verj-*en*, üss-*ön*, lopj-*on*.

β) *ja*, (je, i.).

Világosan maga az *ő*, (*vő*, *jő*), melly már a' birtokragasztékoknál változott *e*, *a*, *i*, *ja*, *je*-re. Ezekről tehát, jelesűl a' *jelen*, *mult* és *jövendő* időkben (lop-*ja*, ver-*i*; lopt-*a*, vert-*e*; lopand-*ja* verend-*i*) itt ujolag nem szólunk. De kevés figyelem mellett is észreveheté kiki, hogy a' mi mutató v. határozott (determinatae formae) aligmultjainkban, hova t. i. az optativust is értem, a' harmadik személynél hibázik valami, még pedig igen fontos valami, t. i. maga az illető személyragaszték. Ugyanis midőn ezekből lop-a, ver-e, lop-na, ver-ne a' mutató v. határozott 1-ő 's 2-dik személyeket így származtatom 's ejtem: lop-á-'*m* (e' helyett lop-a-am és lop-á-am), ver-é-'*m*; lop-á-'*d*, ver-é-'*d*; lop-ná-'*m*, ver-né-'*m*; lop-ná-'*d*, ver-né-'*d*: méltán ütközöm-meg, ha a' 3-dik személyre jövén így kell ejtenem: lop-á-, ver-é-, lop-ná-, ver-né-; mert, hogy a' puszta hangzócsere (*a* helyett *á*) nem elég a' személyjelelésre, látom abból, hogy ugyanezen formánál minden más időben nemcsak az első 's második hanem ezen 3dik személynek is megvan saját ragasztékja (ütöm, ütöd, üt-*i*; ütött-em, ütött-ed, ütött-*e* 'stb.) Szóval az érdeklett aligmultakban a' harmadik személynek így kellene lennie: (lopá-m, lopá-d) lopá-*ja*, (üté-m, üté-d) üté-*je*, lopná-*ja*, ütné-*je*. 'S ez ugy is volt. Nemcsak az Allocutio funebrisben, hanem későbbi iróinknál is, (l. Révai II. 751 köv.) láthatunk illyeket: hall-á-*va*, vet-é-*ve*, feled-é-*ve*, hall-á-*ja*, vet-é-*je*, feled-é-*je*, tehet-

né-*je*, vigasztal-ná-*ja* 'stb, mellyek hogy ugyanegyek (a' ragasztékok t. i.) kiki látja. Az Allocutio funebrisben előjövő mondó-a, tilotó-a oda látszanak mutatni, hogy ez a' lehelet (a' *v* vagy *j*) a' két magánhangzó között csak gyönge volt, ugy annyira, hogy ha az időformativának hangzója, az *a*, meghúzatott, vagy, a' kiejtésben bár, kevéssé módosíttatott, a' személyragaszték puszta *a*, (*e*) formában is járulhatott hozzá. Az illyesekből: mondá-*a*, tiltá-*a* könnyü volt aztán (mikor? nincs kimutatva) a' vég *a*-t kihagyni, mint a' gondosabb vagy restebb kiejtésben önkényt elenyészőt. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a' mondá-va, tiltá-va, vagy mondá-ja, tiltá-ja forma volt az első. Sőt inkább nyomos és rendszeres képzés után ez volt a' legelső forma: mond-a-ő, vet-e-ő, mond-na-ő, vet-ne-ő 's mindjárt ezután: mond-a-a, vet-e-e, mond-na-a, vet-ne-e; de ki fogja ez utóbbiakat sokáig *így* mondani? Bizonnyal eleink sem mondák azt sokáig ugy, hanem a' tisztaság-, világ-, 's különböztetésre törekvés a' monda-a, vete-e, mondna-a, vetne-e 's efféléket korán mond-á-a, vagy mond-ó-a; vet-é-e vagy vet-é-ve, és vet-é-je; mondná-a vagy mondnó-a, vetné-e és vetné-je 's több efférékre változtatá. Az *előbbiekből* (mondá-a, mondná-a, mond-aná-a), kezdék aztán hihetőleg legelébb is elhagyni az *a*-t, mint a' hosszu *á*-ban önkényt elenyészőt, 's e' rövid és kellemesb szokást majd (mikor? mint mondám, nem tudjuk) a' közép és magas hangúak is követték. Legalább, datumok' nem-létében, ezt látom én legvélhetőbbnek.

γ) *ik*.

Nem szükség a' zsidó הִיא = *hi* (illa, Sie) névmáshoz fordulnunk, 's azt visszafelé *ih*-nek azután *ik*-nek olvasnunk, hogy a' mi *ik*-ünk' értelme 's honi, emlékhaladó birtoka kikerüljön. A' Révai által felhozott tömérdek példa, okoskodás és analogia által, annyira

be van e' személyragaszléknak igéinkben 's a' róla nevezett (*ik*-es) hajlitásformának nyelvünkben gyökerezte 's hajdankori állandó divatozta bizonyítva, hogy szégyennek tartanám azt ő utána megmutatni akarni, vagy példáit és próbáit laponkint kiirni. Szeretném tudni, mit felelnek a' forma' és ragaszték' ellenjei csak arra az egyre, hogy a' legrégibb Allocutio funebrisben már *egyugyanazon* igéből emd-*öl* és enné-*ik* fordul-elő ?? A' ki több illyeket akar látni, azt Révainak idézett könyve' (Gramm. elab.) 885—918 lapjaira utasítom; 's nincs jobb mód az illy resteket vagy hitleneket meggyőzni, 's a' jókat a' jóban megerősíteni, mint ha az ott idézett kéziratokat 's ritkább könyveket végre valahára az egész közönségnek kezeibe adjuk. De én még ezért ezen *ik*-nek hajdani önállást (az *ő*-vel egy értelműt) nem tulajdonítok.

δ) *ék*.

Mikép olvadott az indicativus' aligmultja- 's ismét az optativus' harmad személyeiben az *a* és *i*, 's az *e* és *i*, ugy a' *na* és *i*, 's *ne* és *i* egy éles hangú *é*-, *né*-re, 's képzé ez által ezen időkben az *ék* harmadszemélyi igeragasztékot: nincs a' ki ne lássa, mihelyt az illető tőszót 's a' bennök (az egy múlton kívűl) állandó *ik* harmadszemélyi ragaszékot maga elejébe állítja. Valóban az e-*ve-ik*, en-*ne-ik*, szok-*a-ik*, szok-*na-ik*, minden bűvölés nélkül válhatott ev*éik*, enn*éik*, szok*áik*, szokn*áik*, áldat*áik*, áldatn*áik*, 's ezek ismét ev*ék*, enn*ék*, szok*ék*, szokn*ék*, áldat*ék*, áldatn*ék*-ra, ha e' változásnak történeti nyomait, — millyet imént az enn*éik*-ben láttunk — nem látnók is.

43. *a*) *unk*, (ünk, ánk, -nk).

Maga a' *mük* (*o*m'k, *ö*m'k, *o*n'k, *ö*n'k, *u*n'k, *ü*n'k); mellyről láss többet a' birtokragasztékok közt. Változásait az idők' illető személyiben kiki megfejtheti.

β) *juk*, (jük, uk, ük)

Ismét maga a' *mük*, *m* betűje az egyes' 3dik személyében divatozott *j* és *i* által (lát-*ja*, lát-*j* uk, ver-*i*, ver-*j*-ük) vagy, a' parancsolóban és multban, merő különböztetés' okáért is kiszúrva. Révai azonban e' ragot az *ék*' (*én*; l. felebb) követelt, 's ezen igeszemélyeken kivűl ugyan nyomtalan, többesének tartja.

γ) *ók*, (ők).

Az imperfectumban és optativusban. Mond*á-uk*, mondan*á-uk*, ver*é-ük*, vern*é-ük* (mint volt ugyanazon formánál mondj-*uk*, verj-*ik*, mondott-*uk*, vert-*ük*) *á* és *u* 's *é* és *ü* hangzóikat szintolly bűvölés nélkül olvasztták a' kettő közt közép *ó* és *ő* hangzókká, mint elébb az *a-i*, *e-i*-t egy *é*-be olvadni láttuk. Ez a' forma is a' legmagyarabb régiség' állhatatos szokásán van megalapítva.

44. *tek*, (tök, tok).

Ugyanazon *tek*, mellyről már a' birtokragasztékoknál szólottunk.

45. α) *nak*, (nek, anak, enek).

Maga az *önök* (ebből *ön*, mellyet már láttunk) illőleg módosúlva.

46. β) *ják*, (ik, ék).

Maga az *ük*, *ök*, mellyről e' személynél már a' birtokragasztékok között értekezénk. Változásit, önhangzójának elenyésztetésével kiki látja ezekben: látjá-'k, üti-'k, látná-'k, ütné-'k, lássá-'k, üssé-'k. 'stb eff. 'S így láttuk röviden igeragasztékinkat is.

Ragasztékaink' eddigi fejtegetéséből a' következő grammaticai 's philologiai resultatumok önkényt folynak :

1. *Csak* személyragasztékaink világos és bizonyos eredetűek és saját jelentésűek; mint mellyek nyilván magok a' személynévmások.

2. Ezek' használata nyelvünkben messze elágazó 's csaknem minden szóosztállyal közös. Mind a' két pontra nézve a' keleti nyelvek' analogiája fontos, és bővebb kifejtetést kíván.

3. Többi ragasztékaink' eredete és saját jelentése homályos, bizonytalan. Nyelvünk' belső analogiája 's a' régi, első ragasztásmód e' homály' és kétség' eloszlatására többet tehet, mint az idézett keleti vagy éjszaki nyelveké.

4. De e' bizonytalanság mellett annyi mégis látható, hogy eleink *jelentő* ragasztékokat szerettek, azokra örömest önálló tőszókat 's összetételeket is használtak.

5. Ragasztásban a' szóműszerbeli (organicus) rokonságot vagy könnyebbséget 's a' mély és közép hangzók' kirekesztő euphoniáját követék általányosan. Mássalhangzók' összeütközését kapocshangzókkal lágyíták az említett euphonia' kivánata szerint. A' gyökbetűket mennyire lehetett sértetlenűl hagyák.

6. Ragasztás után a' ragaszték' értelme mind inkább elsimult, elbágyadt 's a' ragasztott szó' fűzetbeli helyzetének 's a' stylus-szokásnak meghódolt. A' jó stylista azonban azoknak eredetére mindenkor visszatekint. —

II. SZÓKÉPZŐK.

Szóképzőknek nevezem nyelvünkben azon betűket 's szótagokat, mellyek valamelly szóhoz *ragasztatván*, annak értelmét specifice másitják 's egy tőszóból más, önálló és saját jelentésű tőszót képeznek. A' szóképzőknél tehát nyelvvizsgálati tekintetben e' három főkérdés fordulhat-elő: 1. Honnan erednek, van-e és mi saját jelentésök? 2. Milly nemű tőszavakhoz járulnak, vagy l e h e t járulniok? 3. Mikép ragadnak v. forradnak? — Az elsőre nézve látni fogjuk a' nyomban következő kimutatásból, hogy legfelebb egynek-kettőnek lehet saját értelmet 's hajdani vagy mostani önállást bebizonyíthatólag tulajdonítani. Némellyeknél a' jelentéstelenség 's merő önkényi vagy történeti eredet kétségtelen. A' legnagyobb rész hajdani, most már nyelvtudományilag és történetileg kinyomozhatlan önálló szavaknak elszaggatott darabjai. Ezt már a priori, nyelvtudományi 's történeti canonokból is következtethetni, mi okon régibb grammaticusaink, Kalmárt sem véve ki, e' kérdést épen nem, vagy csak igen gyéren 's könnyeden feszegették. Érzették mindnyájan, hogy itt az erőködés haszontalan, hogy a' szóképzőket a' nyelv — a' mienk szintugy, mint másoké — nem az emberiség' és népség' *nyelvalkotó*, hanem *nyelvképző* ösztönének, 's így nagy részben valamelly sejdített, kifejthetlen analogiának, történetnek, szokásnak, mimelésnek, egyszóval: a' nemzet' kisebb nagyobb *nyelvképző szellemének* köszöni. Valamint annak sem lehet ugyancsak a' szóképzők' általányos jelentéstelenségök miatt *elegendő* okát adni, miért veszi-fel egynemű két szó közűl egy ugyanazon értelem' kifejezésére az egyik ezt, másik ama' képzőtagot kirekesztőleg, ugy hogy a' csere közöttök lehetetlen? — Révai az egyetlen, ki valamint a' ragasz-

tékoknak ugy a' szóképzőknek is kivétel nélkűl hajdani önállást és saját jelentőséget tulajdonít, mint azt Elab. grammaticája' több helyein 's mindjárt előbeszédében érteti. *) A' miket ő e' principium' következésében a' szóképzők' eredetéről 's általában a' szószármaztatás' törvényeiről nyomozott, irt 's kidolgozott, azok nyelvtudománnyal teljesek, fölötte érdekesek és hasznosok lehetnek, de fájdalom, nagy grammaticájájának harmadik, mind eddig *kéziratban* lappangó kötetébe vannak letéve. Illy gazdag forrás' nem létében kénytelenek vagyunk azzal elégedni-meg, mit e' részben Gyarmathi, Kalmár, Beregszászi, Nagy és Kresznericsnél találunk, míg majd Révainak munkája világot látand, vagy más szintolly bő nyelvismeretű tudósunk e' tárgyat annyi rendszerrel 's szerencsés combinátióval, mint hihetőleg ő, ujra kifogja dolgozni. Részemről épen nem levén azok által, miket a' neveztem philologusok e' tárgyról imitt amott elszórva 's mintegy oda vetve csak, tanítanak, kielégíttetve, legtanácsosabbnak tartám, véleményeiket mutató gyanánt itt amott felhozni, egyébiránt az egészet a' maga határozatlanságában ez úttal meghagyni. — A' második kérdézre nézve köz a' hit philologusaink között Kalmártól egész Kresznericsig, hogy szóképzőink általában nem mondom bizonyos analogiát, hanem *törvényt* tartanak, melly szerint azokat vagy *csupán* igékhez, vagy *csupán* nevekhez, vagy *csupán* határozókhoz lehet a' nyelv' sérelme nélkül ragasztani. **) Azért is ők a' szóképzők' előterjesztésében abból indulnak-ki, *miből* a' képző valamit képezhet, nem pedig abból *mit* az képezhet. Ezt a' nézetet belátásom szerint mind a' theoria mind a' praxis megczáfolja. A' theoria: mert igen sok gyökszavunk egyszersmind ige és főnév, igen sok főnevünk

---

*) 8dik lap.

**) Lásd Debreczeni Grammatika CXV. §. 154. lap.

egyszersmind melléknév, igen sok határozónk egyszersmind főnév. Ezek tehát egymás' képzőiben, ugy hiszem, bizvást 's kölcsönösen részesűlhetnek. A' praxis: mert nyelvünk egy ugyanazon név- vagy igeképzőt vegyesen hol igékhez, hol nevekhez ragasztott; ugyanazon joggal tehát mi is, *valahányszor jónak látjuk*, folyvást ragaszthatunk. Itt csak individualis, nem fajbeli repugnantiákat ismerek. Miután a' szóképzők' saját értelme (igen keveset kivéve) elenyészett, ki nem nyomozható: most már csak azon *logica ideát* kell ragasztásuknál szem előtt tartanunk, mellyek' kifejezésére azok a' nyelv' szentesítő szokása által egyik vagy másik esetben használtattak. A' több vagy kevesebb analogia itt könnyebb értelem 's nagyobb világosság' okáért *ajánlatul* szolgálhat ugyan, de nem *törvényül*, 's kivált a' tudománynyelv' megállapításában nem *korlátul*. A' nagyobb v. kisebb analogiának 's az individualis repugnantiáknak csak ott van helyök, hol *egy ugyanazon* logica idea' kifejezésére *több* szóképzőink vannak 's így azok közűl a' gyökszó ön sajátsága vagy fajbeli analogiája szerint egyiket inkább választhatja mint a' másikat; de egyiket a' kettő közűl választania *kell*, különben a' nyelv azon ideának, mellyet az így ragasztott szó kifejezne, hijával marad 's e' hiányt máshonnan, a' nyelvtisztaságnak 's consequentiának legnagyobb kárával kényteleníttetnénk pótolni. Továbbá azon logica ideának, mellyet a' szóképző jelel, megállapíttatásában tekintettel kell ugyan lennünk a' szóképző' etymonjára 's netalán kinyomozható saját jelentésére, de ez (az etymon és saját jelentés) azon idea' meghatározásában eldöntő nem lehet, különben a' szó megszűnik képzett, származtatott, egy szó lenni 's az illyes társítás v. ragasztásból *összetételt*, összetett két szót és ideát kapunk, nem *származékot*. Ez magából a' szóképző' 's származékszó' fogalmából következik, 's bővebb kifejtetése a' philologiához, különösen a' szóképzés' theori-

ájához tartozik; de azt tartom ez a' rövid érintés is elég annak megállapítására, hogy a' szóképzők' előadásában annak, a' *mit* a' szóképzők képeznek, nem pedig a' *miből* képeznek, rendét kell tartanunk. Végre a' ragasztásra nézve elég legyen itt előre 's általányosan megjegyeznünk, hogy a' szóképzők' ragasztása is ugyanazon organica és euphonica analogiákon épül 's azok szerint történik, mellyeket előbb a' ragasztékoknál tapasztalánk, 's így itt nagy részben megelégedhetem azon hangzók' kijelelésével, mellyeket a' szóképző ragasztáskor felvehet.

A. Névképzők.

a) Főnévképzők.

1. *a*, (e).

Ime mindjárt egy szóképző, melly hitem 's meggyőződésem szerint eredetét merő történetnek, nyelvösztönnek, vagy puszta műszerbeli ejtésnek 's euphoniának köszöni, 's melly tehát önállólag sohasem használtatott, *saját* jelentése, a' ragasztás *után* és *által* megállapítotton kivűl, sohasem volt. Miért lett ebből: gomb, gomb-*a*? bék, bék-*e*? üreg, ürg-*e*? Talán, mert ez az: *a*, *e*, már megvolt 's külön állva is (talán mit az: *az*, *ez*=*a*', *e*'? —) jelentett valamit? nem gondolnám; mert hiszem ezekben: reg-*e*, tus-*a*, mes-*e*, but-*a*, kof-*a*, pof-*a*, nem fogjuk azt mondani, hogy az *a*, *e*, megelőzte a' reg, tus, mes, vit, but, 's a' többi használatát 's csak azért vétetett hozzájok, mivel saját jelentése volt 's csak *ennek* hozzá járultával kaptak ama' gyökök is jelentést. A' reg, tus, vit, 's a' t. *a*, *e*, nélkűl is jelenték, legalább jelentheték azt, mit *a*, *e*-vel; ezeknek hozzájárultokat tehát véleményem szerint — mert documentumokat akar pro, akar contra ki hoz itt fel? — csak a' kerekebb hangzás, a' világosb értelem

's megkülönböztetés szülte; 's így az *a*, *e*, ezekben nem is igaz szóképzők, hanem merő euphonicus vagy ha tetszik, eredeti, *velök született* gyökbetük; 's valóságos *szóképzőkké* csak ezeknek analogiájára, *később* vétettek-fel, de a' nélkül, hogy nekik külön állás vagy saját *etymologiai* értelem tulajdoníttatnék. — Ha már az *a*, *e*, szóképzőnek *etymoni* értelme nincs, kifog annak *szóképzői* értelmet adni? ki fogja meghatározni, mit jelent ez az *a* (*e*), midőn azt valamelly gyökhöz ragasztom, hogy tudjam, mit fog aztán az a' szó jelenteni? Nem-de egyedűl azon *logica ideá*nak megállapíttatása, mellyet ezen szóképző' ragasztása által például ezekben: gomb-*a*, ürg-*e*, 'stb. akartak őseink kifejezni? ezen származékszavak mai és régi *értelméhez képest kellett kifejezni akarniok?* *) — 'S ha így, mi jussal állíthatom én, hogy ez az *a*, *e*, csak nevekhez, vagy csak igékhez járulhat? — — Itt kisebb nagyobb empirica analogia lehet, van; de logicai és philologiai *törvény* nincs, nem *lehet*.

Kresznerics és a' debreczeni Grammatika amaz analogiára felhozzák itt: *gomb-a*, *kup-a*, *bék-e*, *haz-a* (patria), *cser-e*, *viz-a* (?) 's a' t. mellyek mind csak főnevekből képeztettek; de hát a' *fürg*-e, *izg*-a (szaporítva *izg*-á-ga), *isz*-a (viz-isza), *lócsg*-a, *fecsg*-e) lágyítva: locska, fecske) 'stb. mit vétettek? Ezt látván a' Debreczeniek, az *a*, *e* képzőt — mint több mást — ott is felhozák, tehát ismétlék, hol az igékből származtattak főneveket. Minek ez az ismételés? — Azt

---

*) Érzették ezt a' debreczeni Grammatika' irói 's e' képző' logica értelmét — valamint a' többiekét is — meghatározni igyekeztek. De az igaz philosophia és philosophálás még akkor nem volt olly divatos hazánkban, hogy ebben valami kielégítőt adhattak volna; 's ezen értekezés' körében legalább kivánni nem lehet, hogy ezen philosophiai értelem mindenütt megállapítassék. Fogom ezt én is merni máshol, külön munkában.

mondhatják viszont ők nekem, hogy ezek (fürge, isza 'stb.) *adiectivumok*, nem főnevek; de mondám már, hogy nálunk sok adiectiv főnév is és viszont; 's én ezen alosztályokat a' *névképzők* közt csak nagyobb rend 's világosság végett hoztam-fel. —

Az *a* (e) ragasztásmódja világos. Azt meghatározni, melly gyökszavak, névszerint, melly igék és nevekből lehet és *kell* tehát még ezen szóképző által származékokat alkotni, 's azokat *mikor* és *hol* divatoztatni? ez az a' praxisi nagy kérdés, mellynek minden szóképzőnkre kiterjedő, teljes megoldatásától nyelvünk' sorsa, becse, consequentiája, bősége, szóval egész belső értéke függ, 's a' mellybe kétség kívűl minél előbb ereszkednünk kell, ereszkedni fogunk, sőt már nagy részben ereszkedtünk is; de a' melly egész kiterjedésében csak akkor vagy még akkor sem leend és lehet eldöntve, mikor már nem lesz tudomány, mellyet magyar irók kúpig és fenékig ne müveltek volna; szóval mikor már nyelvünk' további extensiv fejledeztetése praxisban legalább szükségtelen vagy lehetetlen lesz. —

2. *ab*, (eb, ob, öb, b).

Eredete és *saját* jelentése bizonytalan. Képzéskori értelme *határozatlan;* de az *ag*, *eg*, *ak*, *ek* képzőkével nyilványosan rokon. Mutatkozik a' tiszta 's egytagu gyökökben, például: *ver*-eb, *dar*-ab, *bú*-b, *gom*-b, *dorom*-b; mint látszik, hol igéhez, hol névhez ragadva. Felhozzák a' Debreczeniek, Beregszászi, Nagy 's m. Kresznerics nem, mint többeket sem. Ragadásmódját a' hangzók' kijelelése mutatja.

3. *áb*, (éb).

Miket imént az *ab*-ról mondottam, ide is illenek. Hosszabb fejtegetéstől itt, mint említém, idő' és hely' szüke, 's a' tárgy' nagy volta 's egysége miatt tartózkodom. Példák: has-*áb*, nyal-*áb*, ver-*éb* 's a't.

4. *acs*, (ecs, ocs, öcs, cs).

Eredet és saját jelentés itt is bizonytalan. Nem mindig kicsinyít. Példák: mak-*acs*, pip-*acs*, köv-*ecs*, kap-*ocs*, teker-*cs*, ur-*acs*, sziv-*acs*, ken-*őcs*, vakar-*cs* 's a' t.

5. *ács*. (—)

Mint előbb. Példák: koh-*ács*, har-*ács*, korb-*ács*, tak-*ács*, tan-*ács*, szak-*ács*, Bik-*ács*, kalap-*ács*, kop-*ács*, forg-*ács*. 'stb.

6. *acz*, (ocz, ecz, öcz, cz).

Példák: ketr-*ecz*, vad-*ócz*, külön-*cz*, suhan-*cz*, külön-*cz*, ujon-*cz*, laz-*acz*, mal-*acz*, gömb-*öcz*.

7. *ácz*, (ěcz).

Torn-*ácz*, Reg-*écz*.

8. *ad*, (od, ed, öd, d).

Eredet és saját jelentés itt is bizonytalan. — Többnyire tulajdon nevekben. Beszé-*d*, hó-*d* (hol*d*), apró-*d*. Vas-*ad*, Had-*ad*, Bök-*öd*, Sár-*d*, Tömör-*d* 's a't.

9. *ád*, (éd).

Csal-*ád*, At-*ád*, csel-*éd*, seg-*éd*, 'stb.

10. *ag*, (eg, ög, og, g).

Csill-*ag*, süv-*eg*, ür-*eg*, gomboly-*ag*, fuvat-*ag*, agy-*ag*, lov-*ag*, fér-*eg*, mér-*eg*, nyer-*eg*. Bal-*og*, rid-*eg*, mel-*eg*, 's a't.

11. *ág*, (ég).

Vir-*ág*, vil-*ág*, 's a' t.

12. *agy*, (egy, ogy, ögy, gy).

Tár-*gy*, ron-*gy* (rom-gy), 's a' t.

13. *ágy*, (égy).

— — — — Halm-ágy.

14. *ah*, (eh, oh, öh, h).

Ter-*eh*, vem-'*h*, pöly-'*h*, m-*oh* (!) 's a' t.

15. *áh*, (éh).

Oláh. (Legalább a' hasonlóság megvan benne). Zi-*lah*, m-*éh* (?)

16. *aj*, (ej, oj, öj, j).

Mint előbb. Mor-*aj*, zör-*ej*, kacz-*aj*, gan-*aj*. ol-*aj*, szom-*j*, or-*j*, 'stb.

17. *áj*, (éj).

Tar-*éj*, kar-*éj*, gan-*éj*, par-*éj*. 's a' t.

18. *ak*, (ok, ek, ök, k).

Fut-*ak*, tel-*ek*, al-*ak*, kup-*ak*, vét-*ek*, suly-*ok*, hur-*ok*, mur-*ok*, tor-*ok*, ét-*ek*. 's a' t.

19. *ák*, (ék).

Ker-*ék*, isz-*ák*, pocs-*ék*, kever-*ék*.

20. *al*, (ol, el, öl, l).

Fagy-*al*, it-*al*, fon-*al*, von-*al*, hit-*el*, ét-*el*, gyám-*ol*, köb-*öl*, ejt-*el*.

21. *ál*, (él).

Hal-*ál*, köt-*él*, lev-*él*.

22. *aly*, (oly, ely, öly, ly).

Biv-*aly*, bög-*öly*, gomb-*oly*, pör-*öly*, guzs-*aly*, hüv-*ely*, czikk-*ely*, teng-*ely*, fog-*oly*, zug-*oly*, Ip-*oly*. 's a' t.

23. *ály*, (ély).

Hark-*ály*, szem-*ély*, dag-*ály*, vesz-*ély*, asz-*ály*, lap-*ály*, rag-*ály*, sereg-*ély*, rost-*ély*, visz-*ály*.

24. *alom*, (elem, alm, elm).

Hihetőleg kettős képző az *al* és *am* (*om*)-ból. Példák: hat-*al-om* (régen: hat*alm*), szer-*el-em*, fél-*el-em*, nyugod-*al-om*, a'mi annyi mint nyug-*al-om*; vonz-*al-om*. stb.

25. *am*, (om, em, öm, m).

Al-*om*, foly-*am*, kör-*öm*, kell-*em*, ér-d-*em*, Baj-*om*, jár-*om*.

26. *ám*, (ém).

Csill-*ám*-('l-ik). Vill-*ám*-('l-ik). R-*ém*-('l-ik). Hull-*ám*, 'stb.

27. *an*, (on, en, ön, n).

Rok-*on*, kapp-*an*, szapp-*an*, kölcs-*ön*.

28, *án*, (én).

Csal-*án*, kal-*án*, teh-*én*.

29. *any*, (ony, eny, öny, ny).

Sav-*any*-(ú). Bak-ony, híg-*any*, visz-*ony*, isz-*ony*-(ú), tor-*ony*, dög-*öny*. 'stb.

30. *ány*, (ény).

Lap-*ány*, lep-*ény*, leg-*ény*, köt-*ény*, vág-*ány*, doh-*ány*, buzog-*ány*, árt-*ány*. 'stb.

31. *ap*, (ep, op, öp, p).

Isz-*ap*, ül-*ep*, al-*ap*, csill*ap*-(od-ik).

32. *áp*, (ép).

Hal-*áp* (helységek). Cser-é*p*.

33. *ar*, (er, or, ör, r).

Agy-*ar*, bok-*or*, bot-*or*, fany-*ar*, juh-*ar*, av-*ar*, zav-*ar*, csup-*or*, gát-*or*, csöb-*ör*, szed-*er*, czím-*er*, 'stb.

34. *ár*, (ér).

Kád-*ár*, buv-*ár*, hat-*ár*, gyök-*ér*, kop-*ár*, kulcs-*ár*, vez-*ér*, fűz-*ér*, bog-*ár*. 'stb.

35. *as*, (os, es, ös, s).

Fog-*as*, kak-*as*, mén-*es*, hid-*as*, in-*as*. 's a' t.

36. *ás*, (és).

Fog-*ás*, lak-*ás*, ül-*és*, látom-*ás* 'stb. Valamint az előbbi igen gyakor. Csak az igéket szereti, mert nevekből a' rokon *as*, *es*, képez más neveket, 's mert a' neveknél ezen ideát a' *ság*, *ség* jeleli gyakrabban. Kü-

lönben valamint ott, ugy itt sem teljes és szükségképi a' kirekesztés. — Ezen képzőnek eredetéről halljuk bár Kalmárt (68. l.): Vti *Persae* et *Turcae* formant nomen verbale actionis addendo *s* aut *is* ipsi radici sive *imperativo*: sic *Hungari* 's a' t. — — —

37. *asz*, (esz, osz, ösz, sz).

Rav-*asz*, rek-*esz*, szak-*asz*, dug-*asz*, er-*esz*, tám-*asz*, csupa-*sz*, tap-*asz*.

38. *ász*, (ész).

Hal-*ász*, kert-*ész*, mer-*ész*. bám-*ész*. Hőgy-*ész*, kár-*ász*, méh-*ész*, rév-*ész*. 's a' t.

39. *at*, (et, ot, öt, t).

Áll-*at*, köv-*et*, szöv-*et*, ill-*at*. 's a' t. „Ad *imitationem* Hebraeorum et Arabum" — ugy mond Kalmár. Főkép az igéket kedveli. Hajdan igen gyakran és sokkal merészebben használtatott mint ma. Üld-*et*, kinz-*at*, mik helyett ma üldöz-*és*-t, kinz-*ás*-t gyakran helytelenűl mondunk, az All. funebr. láthatók.

40. *át*, (ét).

Korì-*át*, lap-*át*, meny-*ét*, sör-*ét*. 's a' t.

41. *aty*, (ety, oty, öty, ty).

Pon-*ty*, kon-*ty*, pin-*ty*, kor-*ty*.

42. *áty*, (éty).

— — — — — —

43. *az*, (oz, ez, öz, z).

Dob-*oz* (helység). Kob-*oz*, teg-*ez*, kaló-*z*.

44. *áz*, (éz).

Ád-*áz*, vit'-éz, kelev-*éz*.

45. *azs*, (ezs, ozs, özs, zs).

— — — — — —

46. *ázs*, (ézs).

Dar-*ázs*, par-*ázs*, var-*ázs*.

47. *cza*, (cze).

Kan-*cza*, kelep-*cze*, ré-*cze*. Ráb-*cza*, Lator-*cza*, ut-*cza*, it-*cze*.

48. *csa*, (cse).

Tó-*csa*, szem-*cse*, Lő-*cse*, szár-*csa*, vér-*cse*, Bor-*csa*, len-*cse*, har-*csa*. 'stb.

49. *csó*, (cső).

Böl-*cső*, hág-*csó*, lép-*cső*.

50. *da*, (de).

Bun-*da*, bor-*da*, rozs-*da*, 'stb. — A' *dalom*, *delem* ez, és az alom, elem.

51. *ha*, (he).

Lé-*ha*, lom-*ha*, eszter-*ha*, mosto-*ha*, mál-*ha*, mar-*ha*, tur-*ha*, csür-*he*.

52. *ka*, (ke).

Tő-*ke*, lep-*ke*, sás-*ka*, futó-*ka*, fal-*ka*, csip-*ke*, tüs-*ke*.

53. *lák*, (lék).

Mos-*lék*. Maga az *ék*. Az *l* betű itt vagy az *al* képző; vagy puszta epentheticus betű. Igy a' *d* a' *d*alom, *d*elem-ben.

54. *lya*, (lye).

Bog-*lya*, szab-*lya*, fák-*lya*, erek-*lye*, gödö-*lye*, gereb-*lye*.

55. *ma*, (me).

Tuk-*ma*, korcs-*ma*, fity-*ma*, hagy-*ma*, pász-*ma*, tor-*ma*, el-*me*. 'stb.

56. *mány*, (mény).

Ke-*mény*, tok-*mány*, ár-*mány*, ocs-*mány*, sár-*mány*, zsák-*mány*. Tart-o-*mány*, keres-*mény*, alkot-*mány*.

57. *na*, (ne).

Mál-*na*, pár-*na*, komor-*na*.

58. *né*.

Maga a' *nő*, melly ismét gyöke ezeknek: nő-s, nő-sz-ik. Igy eleinte: Csák-nő= Csák-*né*, Péter-*né*, Király-*né*, Báró-*né*, szabó-*né*, kertész-*né*, mosó-*né*, 's ez utóbbi miért ne, ha lány is? —

59. *nok*, (nek, nök).

Baj-*nok*, Fegyver-*nek*, Tábor-*nok*, Tanács-*nok*, Titok-*nok*, Személy-*nök*, Pohár-*nok*, Tár-*nok*, Udvar-*nok*; led-*nek*, szövét-*nek*. — 's a' t.

60. *nya*, (nye).

Szok-*nya*, berk-e-*nye*, haris-*nya*, pör-*nye*, vecser-*nye*, szeker-*nye*.

61. *ó*, (ő).

Any-*ó*, teke-ny-*ő*, bors-*ó*, czip-*ó*, és czip-*ő*, vel-*ő*.

62. *pa*, (pe).

Kor-*pa*, Korom-*pa*, tör-*pe*, ár-*pa*.

63. *sa*, (se).

Ir-*sa*, var-*sa*.

64. *ság*, (ség).

Imád-*ság*, sötét-*ség*, ember-*ség*, vad-*ság*, ment-*ség*, üdült-*ség*, Fel-*ség*, tul-*ság*, hamar-*ság*, jelen-*ség*, pap-*ság*, nép-*ség*, igaz-*ság*, szűz-e-*ség*, jámbor-*ság*, éh-*ség*, kegyes-*ség*. 's a' t. E' képzőnek *ség* formája a' régibb, 's még a' XV-dik században is így irtak: gazdag-*ség-ű*, magas-*ség-ű*, drágalátos-*ség-ű*; ámbár szaporodás nélkül e' származékok már akkor is így irattak: gazdag-*ság*, magas-*ság*, drágalátos-*ság*. L. Révai Antiquit. I. 95. Ugyanott Révai e' képzőnek: bőség= copia, abundantia, értelmet ad és épen nem kételkedik a' szónak hajdani önállásán, főnévségén, mire kétség

kivül könnyű volt zsidó vagy lapp analogiát találnia, mellyet azonban ott nem említ.

65. *sza*, (sze).

Dru-*sza*, ku-*sza*; pö-*sze*, pi-*sze*, fej-*sze*.

66. *szág*, (szég).

Ez maga a' *ság* (*ség*) ezekben: Jó-szág, Or-szág. Több nincs.

67. *ta*, (te).

Bal-*ta*, kap-*ta*, lap-*ta*, min-*ta*, pár-*ta*, men-*te*.

68. *tó*, (tő).

Láb-*tó*, fer-*tő*, nem-*tő*, te-*tő*, aj-*tó*.

69. *tya*, (tye).

Hár-*tya*, gyor-*tya*, bás-*tya*, reket-*tye*, kó-*tya*, os-*tya*. 's a' t.

70. *tyu*, (tyü).

Haty-*tyu*, faty-*tyu*, kez-*tyü*, kopó-*tyu*, sark-an-*tyu*, szivat-*tyu*, nyiret-*tyü*, töpör-*tyü*, leppen-*tyü*, kö-sön-*tyü*.

71. *u*, (ü).

Dar-*u*, lap-*u*, fal-*u*, ür-*ü*, köp-*ü*, vál-*u*, gyal-*u*, sar-*u*, kap-*u*, bor-*u*, der-*ü*. 's a' t.

72. *va*, (ve).

Ár-*va*, poly-*va*, zagy-*va*, goly-*va*, pony-*va*, dud-*va*, ké-*ve*, est-*ve*.

73. *vány*, (vény).

Ör-*vény*, ös-*vény*, bál-*vány*, tör-*vény*, lát-*vány*, hit-*vány*, tanít-*vány*, het-e-*vény*, hal-a-*vány*, szök-e-*vény*, növ-e-*vény*, jöv-e-*vény*, gör-*vény*, tel-e-*vény*.

74. *zsa*, (zse).

Mor-*zsa*, tor-*zsa*, dé-*zsa*, Ör-*zse*, pi-*zse*.

b. Melléknévképzők.

75. *ad*, (ed, od, öd, d),

Gyöngé-*d*, lágy-*ad*, könny'-*ed*. Maga az előbi *ad* (*ed*).

76. *dad*, (ded).

Maga ez előbbi *ad*, *ed*. A' *d* itt csupán különböztetés, jobb hangzás, ismételés miatt vétetett-fel, mint többször. Ki mondaná: lágy-*dad*, könny-*ded*? Ellenben: kis-*ded*, kerek-*ded*, hosszú-*dad*, tojás-*dad*. Sok adiectiv a' *ka*, sok a' kettős *ocs-ka* kicsinyítőt inkább kedveli.

77. *di*.

Az előbbiből és az *i*-ből. Bujós-*di*, okton-*di*, bökön-*di*, fity-mán-*di*, zálog-os-*di*, orr-os-*di*. Csak illyesekhez járul.

78. *don*.

Uj-*don*, haj-a-*don*. — — —

79. *i*.

Kéz-*i*, test-*i*, lelk-*i*, ős-*i*, ház-*i*, lak-*i*, tűz-*i*, Pest-*i*, Buda-*i*, nád-*i*, határozat-*i*, innen-*i*, túl-*i*, bel-*i* (ből-i), szerint-*i*, kép-*i*. 's a' t.

80. *ka*, (ke).

Volt már. Szegény-*ke*, picziny-*ke*.

81. *acska*, (ecske, ocska, öcske 'tb.)

Kettős képző. Egyegy része is ugyanannyit jelent, azért egyet már a' gondosabb beszéd is mellőzni kezd. Madár-*ka*, nem: madar-*acska*, állat-*ka*, nem: állat-*ocska*' ur-*acs*, nem: ur-*acska*. 's a' t.

82. *ánk*, (énk).

Nyul-*ánk*, fél-*énk*, nyal-*ánk*, él-*énk*,

83. *any*, (ony).

Maga az előbbi any, (ony). De melléknévi értelemmel az *ék* képzőt csaknem mindenkor magához veszi, 's így lesz:

84. *ék-ony*, (ék-eny).

Alusz-*ék-ony*, érz-*ék-eny*, hajl-*ék-ony*, inger'l-*ék-eny*.

85. *ány*, (ény).

Volt már. Sov-*ány*, kem-*ény*.

86. *nyi*.

Eny-*nyi*, any-*nyi*, arasz-*nyi*, anyá-*nyi*. 's a' t.

87. *ár*, (ér).

Volt már. Foly-*ár*, csapod-*ár*, köv-*ér*.

88. *ar*, (or, er, ör).

Volt ez is, mint főnévképző. Példák itt: Bot-*or*, kom-*or*, foszt-*or*. 'stb.

89. *as*, (os, es, ös, s).

Volt már mint főnévképző. Fog-*as*, hát-*as*, husz-*as*, der-*es*, vör-*ös*, pir-*os*, bú-*s*, redv-*es*, árnyék-*os*, siralm-*as*, emberség-*es*, tízszer-*es*, huszszor-*os*. 's a' t. 's a' t. Néha kettőztetik, 's illyenkor a' második kicsinyít, így: vör-*ös-es*, pir-*os-as*. Egyébiránt az *as* (*es*) néha egy maga is kicsinyít; így: itt-*as*, görh'-*es*, szürké-*s*.

90. *só*, (ső).

Al-*só*, fel-*ső*, el-*ső*, utol-*só*, szél-*ső*, bel-*ső*, középső, tul-*só*, innen-*ső*.

91. *ta*, (te).

Volt már. Sán-*ta*, fin-*ta*.

92. *talan*, (telen).

Dísz-*telen*, só-*talan*, szín-*telen*, fő-*telen*, szem-*telen*, csin-*talan*. 's a' t.

93. *atlan*, (etlen, tlan, tlen, talan, telen).

Fá-*tlan*, vár-*atlan*, vél-*etlen*, föv-*etlen*, pénz-*telen*, fej-*telen* és fej-*etlen*, halhat-*atlan*. Rövidítve halhat-'*tlan*, 's egyszerűbben: halhat-'*lan*.

94. *ó*, (ő).

Igékből: vár-*ó*, kér-*ő*, ir-*ó*, ver-*ő*. Hihetőleg maga az *ő* (személynévmás).

95. *ú*, (ű).

Láb-*ú*, kez-*ű*, esz-*ű*, szomor-*ú*, keser-*ű*, savany-*ú*, gyönyör-*ű*. Csupán főnevekhez járul.

96. *va*, (ve).

Az igék' *aligmultjából*. (Lásd ezt feljebb). Lop-*va*, köt-*ve*, vár-*va*, kér-*ve*. Ezek szintúgy ejtegethetők mint a' váró, kérő, várt, kért. —

97. *ott*, (ett, ött, tt, t).

Igékből: Hagy-*ott*, lop-*ott*, roml-*ott*, es-*ett*, hi-*tt*, pirul-*t*, ver-*t*.

98. *andó*, (endő).

Igékből: áll-*and-ó*, kel-*end-ő*, vár-*and-ó*, jö-*vend-ő*, men-*end-ő*. Az *and* (mellyet l. felebb) és az *ő*.

99. *ad*, (od, ed, öd).

Számnévképző. Más-*od*, harm-*ad*, tiz-*ed*, száz-*ad*, ezr-*ed*. Hajdan nem járult hozzá az *ik* így: •

100. *ad-ik* (od-ik, öd-ik, ed-ik).

Melly később eredetű. A' másod-*ik*, harmad-*ik*, negyed-*ik*, ötöd-*ik* 'stb. számnevekkel csak akkor kellene élnünk, midőn *amazt a'* másodikat, harmadikat, negyediket akarjuk a' többitől mintegy kiválva érteni. Ez a' kimutató, egyesre vivő értelme van az *ik*-nek akkor is, midőn mint ujabb szóképző:

101. *ik*.

A' melléknevek' másod lépcsőikhez vagy comparativjeikhez tétetik: szebb-*ik*, jobb-*ik*, nagyobb-*ik*, kisebb-*ik*, legszebb-*ik* 's a' t.

102. *van*, (ven).

Számnévképző. Negy-*ven*, öt-*ven*, hat-*van*, het-*ven*, nyolcz-*van*, kilencz-*ven*.

B. Igeképzők.

Eredetök bizonytalan, jelentésük határozatlan.

103. *ad*, (ed, od, öd).

Er-*ed*, borz-*ad*, tév-*ed*, fog-*ad*, rag-*ad*, tám-*ad*, rep-*ed*, víg-*ad*, pöff-*ed*. 's a' t.

104. *adik*, (edik).

Zav*ar-odik*, kev*er-edik*, sov*ány-odik*, tek*er-edik*, toll*as-odik*, ház*as-odik*. 'stb.

105. *ódik*, (ődik)

Agg-*ódik*, rág-*ódik*, üt-*ődik*, húz-*ódik*, köt-*ődik*, dobz-*ódik*, 'stb.

106. *ag*, (og, eg, ög).

Ball-*ag*, in-*og*, csöp-*ög*, rop-*og*, csör-*ög*, kever-*eg*. In-*'g*, csör-*'g*, kever-*'g*. 'stb.

107. *al*, (el, ol, öl).

Vas-*al*, ügy-*el*, forr-*al*, ut-*al*, ur-*al*, más-*ol*, tál-*al*, fül-*el*, csép-*el*, böjt-*öl*.

108. *alik*, (elik, lik)

Sik-*'lik*, disz-*'lik*, bot-*'lik*, rom-*'lik*, om-*'lik*, öm-*'lik*, hám-*lik*, villám-*lik*, 's a' t.

109. *all*, (ell).

Jov-*all*, keves-*ell*, rut-*all*, sug-*all*, szök-*ell*, löv-*ell* 'stb.

110. *allik*, (ellik).

Zöld-*ellik*, nyil-*allik*.

111. *ál*, (él).

Ugr-*ál*, it-*él*, bir-*ál*, zab-*ál*.

112. *ar*, (or, er, ör).

Hab-*ar*, hev-*er*, tak-*ar*, kev-*er*, gyöt-*ör*, tip-*or*, vak-*ar*, kot-*or*, 's a' t.

113. *asz-ik*, (esz-ik, osz-ik, szik).

Nyug-*'szik*, harag-*'szik*, ját-*'szik*, vig-*a-szik*, tenyé-*'s zik*, meleg-*'szik*.

114. *asst*, (eszt).

Asz és *ít* képzőkből összetéve. Bágy-*asz't*, ep-*esz't*, fogy-*asz't*, term-*esz't*. — 's a' t.

115. *ász*, (ész).

Rák-*ász*, nyul-*ász*, vad-*ász*, eger-*ész*. Ugyanaz, melly már névképző is volt.

116. *at*, (et).

Vág-*at*, ver-*et*, ug-*at*, nev-*et*, szer-*et*, hoz-*at*, küld-*et*, köv-*et*, nyir-*et*.

117. *at-ik*, (etik).

Vág-*at-ik*, ver-*et-ik*, hoz-*at-ik*, küld-*et-ik*, von-*at-ik*, 'stb. Az előbbi *ik*-kel.

118. *ik*.

Lak-*ik*, ok-*ik*, ill-*ik*, szok-*ik*. Már volt szó róla az igeragasztékok között.

119. *int*.

Legy-*int*, nyom-*int*, tap-*int*.

120. *ít*.

Harag-*ít*, száll-*ít*, mozd-*ít*, rút-*ít*.

121. *ong*, (eng, öng).

Bus-*ong*, ker-*eng*, tol-*ong*, csap-*ong*, őr(*j*)*öng*. (Néha kettőztetve: áll-*ong-ál*, ker-*eng-él*, azaz: állong, kereng).

122. *os*, (es, ös).

Fut-*os*, röp-*ös*, tap-*os*, ker-*es*. Volt már az adjectivképzők között.

123. *oz*, (az, öz, ez, z).

Ér-*ez*, hav-*az*, csatá-*'z*, bor-*oz*, ragad-*oz*, sör-*öz*, köt-*öz*, téved-*ez*, éled-*ez*.

124. *oz-ik* ('s a' t).

Halál-*ozik*, áld-*ozik*, rejt-*ezik*, pár-'*zik*. Az előbbi.

125. *úl*, (űl).

Jav-*úl*, jobb-*úl*, but'-*úl*, der-*űl*, bor'-*úl*, ür-*űl*, faj-*úl*. 's a' t. Kétség kivűl maga az adjectivképző *ú* (*ű*), *al*, (*el*) igeképzővel.

126. *bál.*

Nyir-*bál*. — — —

127. *dal*, (del).

Jár-*dal*, lép-*del*. A' *d* csak közbeszúrtnak látszik.

128. *gat*, (get).

Hall-*gat*, int-e-*get*, igaz-*gat*, édes-*get*, lép-e-*get*, nyomor-*gat*. Az *og* és *at* együtt.

129. *gál*, (gél).

Ron-*gál*, keres-*gél*. Az *ag* és *ál* együtt.

130. *hat*, (het).

Áll-*hat*, ül-*het*, beszél-*het*, küldet-*het*. Ez maga a' *hat* ige.

131. *hatik*, (hetik).

E-*hetik*, i-*hatik*, fek-*hetik*, al-*hatik*, lak-*hatik*. Az előbbi, *ik*-kel.

132. *kál*, (kél).

Ás-*kál*, tur-*kál*, ir-*kál*, jár-*kál*. Nyilván a' kicsinyítő *ka* (*ke*), *al* (*el*) igeképzővel.

133. *kod*, (ked, köd).

Kap-*kod*, csip-*ked*, köp-*köd*. A' *k* itt is beszúrtnak, vagy kicsinyítőnek látszik.

134. *kodik*, (kedik, ködik).

Nyal-a-*kodik*, vél-e-*kedik*, kemény-*kedik*, ragasz-*kodik*, tüzes-*kedik*, katonás-*kodik*.

135. *koz*, (kez, köz).

Fut-*koz*, (gyakrabban fut-*kos*).

136. *kozik*, (kezik, közik).

Barát-*kozik*, szövet-*kezik*, nyilat-*kozik*, vállal-*kozik*, ér-*kezik*, unat-*kozik*, kinál-*kozik* 's a' t.

137. *lal*, (lel).

Fog-*lal*, ér-*lel*, hir-*lel*. Nyilván kettős *al*, vagy az első *l* csak beszúrt.

138. *lál*, (lél).

Szám-*lál*, szem-*lél*. Az *al* és *ál*.

139. *tal*, (tel).

Vigasz-*tal*, nehez-*tel*, magasz-*tal*. Az *ít* és *al*.

140. *tat*, (tet).

Ok-*tat*, bün-*tet*, szop-*tat*, szök-*tet*, üt-*tet*, imád-*tat*. Nyilván maga az *at* kettőztetve, vagy az első *t* csak beszúrt.

141. *tatik*, (tetik).

Imád-*tatik*, keres-*tetik*, bérel-*tetik*, üt-*tetik*, lát-*tatik*. Nyilván maga az előbbeni, *ik*-kel. Tehát a' passivum nem egyéb, mint *ik*-es factitivum.

142. *'an*, ('en).

Vil-(*l*)*an*, dör-(*r*)*en*, döb-(*b*)*en*, csöp-(*p*)*en*, bugy-(*gy*)*an*, leb-(*b*)*en*, csat-(*t*)*an*.

143. *'ant*, ('ent).

Amaz *ít*-tel. Leb-(*b*)*en't*, lob-*bant*, csat-*tant*, csör-*rent*, csöp-*pent*. 's a' t.

C. Határozó- v. Mellékszóképzők.

Eredetök bizonytalan.

144. *á*, (é).

Ho-v-*á*, al-*á*, föl-*é*, el-*é*.

145. *an*, (en, n).

Okos-*an*, bölcs-*en*, szaporá-*n*, fejér-*en*, feketé-*n*, hány-*an*, kett'-*en*, hárm-*an*, öt-*en*, tíz-*en*, több-*en*, ment-*en*, 'stb.

146. *anként*, (enként).

Hárm-*anként*, öt-*önként*, ház-*anként*, fej-*enként*.

147. *ant*, (ent).

Al-*ant*, ifj'-*ant*, fű-*ent*. Néha ismétli az *an*-t: ifj'-*antan*, fű-*enten*.

148. *ánt*, (ént).

Gyan-*ánt*, im-ént, kor-*ánt*, rész-*ént*. Ma gyakran felveszi a' *k*-t, mi hajdan nem volt olly gyakor. Kegyelmed-*ként*, hajdan: kegyelmed-*ént*.

149. *ast*, (est).

Öröm-est.

150. *astúl*, (estűl, ostúl).

Ház-*astúl*, fi-*astúl*, nép-*estűl*, erdő-*stűl*. Lásd erről Révai' vélekedését. Elab. gramm. I. 24.

151. *int*.

Meg-*int*, szer-*int*, alkalmas-*int*. Maga az *ént*.

152. *úl*, (űl).

Ember-*űl*, zálog-*úl*, jámbor-*úl*, véletlen-*űl*. Maga az igeképző *úl* (*űl*).

153. *dan*, (den).

Haj-dan.

154. *kép.*

Mi-*kép*, ek-*kép* (e' kép), minden-*kép*. Gyakran szaporodva: ek-*kép-en*, jámbor-*kép-en*, illő-*kép-en* 's a' t. Maga a' *kép* (főnév).

155. *kor.*

Mi-*kor*, öt-*kor*, jó-*kor*, minden-*kor*. Maga a' *kor*.

156. *szer*, (szor, ször).

Egy-*szer*, két-*szer*, három-*szor*, öt-*ször*, száz-*szor*. A' régiek ez utóbbiakat is *szer* formával irák: három-*szer*, hat-*szer*, száz-*szer*; a' nyilványos eredet miatt t. i.; valamint a' *kor*-t is így ragasztók az elébb: minden*kor*, mi*kor*, nem: mi*ker*.

157. *lag*, (leg).

Fölös-*leg*, futó-*lag*, kép-*leg*, jelen-*leg*.

158. *lan*, (len).

Alig-*lan*, egész-*len*.

159. *sza*, (sze).

No-*sza*, ne-*sze*, nézd-*sze*, halld-*sza*.

160. *ta*, (te).

Gyakor-*ta*, százszor-*ta*, ötször-*te*, tízszer-*te*, ezerszer-*te*.

161. *tag*, (teg).

Viszon-*tag*, esen-*teg*. A' *t* csupán beszúrtnak látszik.

162. *tan*, (ton, ten, tön).

Fut-*ton*, seb-*ten*, jöt-*tön*, men-*ten*, rög-*tön*, ujon-*tan*.

163. *vá*, (vé).

Fá-*vá*, kő-*vé*, ló-*vá*, víz-*zé*, bor-*rá*, keves-*sé*.

164. *ván*, (*vén*).

Lát-*ván*, men-*vén*, ugor-*ván*, üget-*vén*. Maga az ige' *aligmultja*, melly egyszersmind, mint láttuk, *adjectivum participium* is, az *an* (en) határozóképzővel.

165. *vást*, (vést).

Foly-*vást*, biz-*vást*, kér-*vést*. Az említett participium és az *ast* (*est*, *ost*, *öst*).

'S itt berekesztem e' képzősort, melly iránt illy rideg 's testetlen állapotjában is azzal hizelkedem magamnak, hogy az eddigieknél legalább teljesebb és talán rendszeresb. A' tárgy, mint kiki látja, tömérdek 's több főt és több időt kíván. Egyébiránt mit lehet illy számos 's nagy részben olly kedves rövidségű képzőktől nyelvünkre nézve *még* várni, mennyire lehet okos használatuk által a' nyelvet gazdagítani, szépíteni, rendszeresíteni? nincs, ki ne látná. Kitűzni, meghatározni ezen nagy és szép lehetőségnek elveit 's azokat az élet-, művészet- és tudománynyelvben okosan 's illő combinatioval alkalmazni, ez azon nagy feladás, mellynek megoldatásától, mint már mondám, nyelvünk' sorsa 's értéke függ, 's mellyel hogy iróink minél hamarabb', többen, lelkesebben 's egyetértőbbleg foglalkozzanak, hazafiúi szívvel ohajtom. Csak akkor, ha egyszer az elvek, mellyekből indulunk 's indulnunk kell, meg lesznek állapítva, lehet az írók közt egységet, a' közönségtől okúlást reményleni. Azalatt, ugy hiszem, nem vétek, ha a' figyelmes olvasót 's honi literatort a' régiek' példáira, az újabbak közűl pedig 's értve különösen a' *tudomány' nyelvét*, a' pesti egyetemi *orvosi karéra* utasítom.

A'

MAGYAR NYELV'

SZÓALKOTÓ, 'S MÓDOSÍTÓ

RAGAINAK

NYELVTUDOMÁNYI VIZSGÁLATA;

VAGY IS

FELELET

EZEN JUTALOMKÉRDÉSRE:

Mellyek, hányfélék, melly eredetűek, és saját jelentésűek egyfelől a' ragasztékok (suffixa) vagy is azon szók és szótagok mellyek által a' magyar nevek' és igék' értelme módositatik, 's meghatároztatik! másfelől a' szóképzők (formativa)! Milly változásokat okoznak, és szenvednek ragasztáskor és szóképzéskor, 's végre, milly nemű gyökerekhez szövetkeznek az utóbbiak!

IRTA

NAGY JÁNOS,

SZOMBATHELYI MEGYEBELI ÁLDOZÓ PAP, RÁBASZENTMIHÁLYI KÁPLÁN, A' MAGYAR TUD. TÁRSASÁG' LEVELEZŐ TAGJA.

MÁSOD RANGÚ JUTALOMFELELET.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1834.

Nemes tudós Társaság!

Nem annyira a' jutalom, mellyel honnunk' fijait szorgalomra, és munkára serkented: mint inkább azon titkos erő, melly mindenkit hazájához köt, bírt ime' fáradságos vizsgálatnak kidolgozására; mellyet mint tehetetlenségem miatt parányi értékű szüleményemet színed' elejébe terjeszteni félnem kellene, ha nem bátorítana azon meggyőződésem, hogy téged tiszta, inkább ébresztő, mint elaltató szándék vezérel birálataidban. Mert tudva van előtted: hogy könnyűebb a' készt rostálgatni, mint ujat teremteni; — szabad, de szerénység vezérlette toll illik a' könyvbírálónak kezébe.

Ezen erős meggyőződésemnél fogva benyújtom a' kivánt alakban csekély munkámat; mellyben ha valamit találhatsz érdekest, a' mi nyelvünk' előhaladtára szolgálhat, elég jutalmat nyert

a' Szerző.

BEVEZETÉS

a' magyar nyelv' szóalkotó, 's módosító

Ragainak

nyelvtudományi vizsgálatába.

---

1. §.

B e t ű k.

a. á. b. cz. cs. d. e. é. f. g. gy. h. i. í. j. k. l. ly. m. n. ny. o. ó. ö. ő. p. r. s. sz. t. ty. u. ú. ü. ű. v. z. zs. (38).

Jegyzet. a) c. ch. q. w. x. y. idegen, meg nem honosított szovakban, 's a' ch. w. y. régi magyar nevekben használtatnak. De kivánatos dolog, hogy az illy idegen nevek legalább zár alatt honi alakban, és ruházatban is mindenkor, kivált a' községhez intézett munkálatokban kitétetnének; így Pafus helyett senki Pap-hust, Török helyett Tewrewket nem olvasna. Ezt jovasolhatni leginkább újságíróinknak a' német, francia, és angol nevekre nézve.

b) Helyesen állatja a' m. t. Társaság helyes irás, 's szóragasztás' főbb szabályaiban, hogy őseink a' magyar hang' kitételével nem keveset bajlódtak; a' minek oka a' deák betűknek elfogadásában alapszik; mert hajdan elődinknek minden nyelvükben előforduló hangnak kitételére tulajdon jelei voltanak. Erről értekezett már Révai előtt is egy honi írónk (*Lásd Belii Dissertatio de Antiqua Litteratura Hunno-Scythica*): de fölfogván utóbb a' latin jeleket, 's eleve észrevévén a' fogyatkozást, azonnal különféle módosításokkal kezdének élni,

a' mint ezt a' régi kéziratok, és nyomtatmányok elégen túl is erősítik. Különösen legnagyobb nehezségre találának a' jelenkorban *cz*, *cs*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, *sz*, *zs* összetett betűkkel kijelelni szokott hangoknak helyes kitételében, 's azért majd az egyes betűkre holmi jeleket tevének, majd melléjök *i*, majd *y* segédbetűt függeszténék. Érzették ezt Lappon feleink is, mint Sajnovicsból kitűnik. (*Lásd Joannis Sajnovics Demonstratio idioma Hungarorum idem esse cum Lapponum idiomate*, *pag* 37. *et seq.*) Nálunk végre maig a' fenn kitett kettős jelek győztek, de csak egyedűl azért, mivel helyettök más jeleket fölvenni senkinek eszébe nem juta. Utat mutatott azomban Révai ebben is a' tekéletességre, mellyen a' miveltség' barátjának járnia kötelessége. Fognak ugyan találtatni az öregebbek közt, kik a' tanulást megunván, illy ujítás ellen zugolódnak: de illyenek csak erősítik azon régi közmondatot: *Pudet ignorare senes, quod norunt juvenes.*

c) Ds. dz. nem tesznek különös hangot, 's eredeti magyar szóban elő sem jőnek, mert *dsida*, *findsa* idegenek; ezekben pedig: lopó-dz-ik, fij-ad-zik, gyep-ed-zik 's a' t. mint a' *d*, mint *z*. külön hangzik; fölös volna tehát helyettök külön jellel élni.

2. §.

Betűk' osztályai.

A' betűk hangzók, vagy mássalhangzók. A' hangzók vastagok, vagy is mélyhangúak: a, á, o, ó, u, ú; és vékonyak, vagy is magashangúak: e, é, ö, ő, ü, ű; az *i*, és *í* betűk visítók, vagy is középhangúak.

Jegyzet. a) Az *é* betű nem visító természetére nézve, mert az illy szovak mind a' második osztályhoz tartoznak; az egy *czél* főnéven kivűl, p. o. méz, rész, szép, kép, lép, vég, nép, csép, mély, kény, fény, vén, vér, ész, ér, lét, tét, vét, ét, bér, tér, 's a' t.

b) Az *e*, és némellyektől két ponttal megjelelni szokott *ë* között tagadhatatlan ugyan a' különség, mert ez utóbbiknak hanga az *ő*-höz közelít; de ezt említeni elég, miatta a' nyelvtudományt nehezíteni szükségtelen.

A' mássalhangzók a' szájnak különös mozgásához képest:
a) Nyelvbetűk : d, l, n, t.
b) Inybetűk : j, gy, ly, ny, ty.
c) Ajkbetűk : b, f, m, p, v.
d) Fogbetűk : cz, cs, s, sz, z, zs, mellyeket szi-szegőknek is hivunk.
e) Torok betűk : g, h, k.
f) Ebhangú : r.

Jegyzet. A' hangzók' osztályaihoz képest a' szovak is három felekezetűek : a) *vastagok*, vagy is mélyhangúak ; mellyekben egy a' mélyhangzók közűl találtatik, p. o. fa, kapu, aczél, buzdít stb. b) *vékonyak*, vagy is magashangúak ; mellyekben mind magashangzók vannak; p. o. kert, bürü, köd, kér 'stb. c) *visítók*, vagy középhangúak, mellyekben csupán visító hangzók találtatnak, 's ezek közűl némellyek az első, mások a' második felekezetű szovakhoz szövetkeznek. A' mai közdivat szerint tudniillik az első osztályú szovakhoz tartoznak a' következő gyökérszovak :

Bír, bit, biz, czincz, csih, csill, csin, csiv, csík, dí (díj, div) fi, fir, fit, gyik, gyilk, hí (hiv, más a' hű, hüv) híd, híg, ip, i (isz), ij, ín, ír, kín, lik (lyuk), nyif, nyíl (nyil-ik), nyi-t, nyik, pír, rí (riv), sík, síp, sí (siv, sir), zsib, zsiv, zsír, szit, szi (sziv, más a' szű, szüv), szíj, til, vi (viv), vír, víg, vil, zsid. 46.

A' többi ellenben a' második osztályú szovakhoz szövetkezik.

3. §.

A' szóalkotás', és módosításnak hangrendbeli alapszabályai a' magánhangzókra nézve.

Minden szóalkotó, vagy módosító rag eredetileg értelmes szó, 's azért hajdan minden változás nélkűl szövetkezett a' gyökérhez ; utóbb azomban a' nyelvben uralkodó hangrend az értelmes ragszónak hangzóját kénye szerint változtatá, míg végre ezen változtatásban is bizonyos sinórmértéket követett, a' gyökér' minemű-

ségéhez alkalmazván a' változtatást. Ehhez képest a' mai napon uralkodó hangrend szerint a' következő alapszabályokat határozhatni meg:

I. Millyen felekezetű a' szó: ollyan hangzóval járúl hozzá az alkotó, vagy módosító rag; p. o. mozog, kop-og, kert-et, had-at, rep-ed, hasad-ék-ot, híd-as, szüv-et, pir-os, kez-et stb. A' ragot vezérlő hangzó közönségesen a' végszótagnak hangzója; különösen az *ö*, vagy *ü* hangzóú szótagok után a' végén, *ö* hangzóval függesztetik a' szovakhoz a' rag; p. o. öröm-öt, erős-öd-ik, tükr-ös; a' mi többnyire, de nem mindenkor történik; így p. o. a' szenvedő a' többesben mindenkor *at*, *et*, p. o. öröm-ök-et stb.

II. Az *a*, és *e* rövid hangzón végződő gyökérnek ezen hangai ékezet által mindannyiszor megélesűlnek, vagy is hosszabbítatnak: valahányszor valamelly szóalkotó, vagy módosító raggal egybeszövetkeznek, (a' gyökér név alatt értek minden származékot is, mert a' hozzájáruló raghoz képest ez is gyökér) kivévén *ség*, *sze*, *kor*, *ként* (hasonlítórag), *kép* (képen), *i*, és *ít* ragokat; p. o. fá-nak, elmé-s, kedvé-be, várá-ba stb. Ezen szabály olly szovakra nézve, mellyek hangzón végződvén, ismég hangzón kezdő raggal toldatnak meg, nyelvünk' azon keleti természetében alapszik, mellynél fogva semmi ki nem hagyathatik pótolék nélkűl. Mivel pedig illy esetben hangugratás történik: (mellyről alább) azért szükséges lévén a' pótolék, ez ékezet által eszközöltetik. Más esetben hibás ugyan az említett hangokat megékezni; de ezen hiba annyira elterjedett, hogy kiküszöbölni nyelvünkből lehetetlen.

III. Hangugratás történik:

a) Mind azon szovakban, mellyek magánhangzóval végződvén, mégis hangzóval kezdő raggal szövetkeznek; u. m. almá-t (alma-at helyett), büszké-bb (büszke-ebb), cseré-l, hazá-m (csere-el, haza-am), repké-l (repke-el) 's a' t. Ide azomban nem számláltathatnak az

ú, *ű* rag által származott nevek, mert az *ú*, *ű* alatt voltaképen *v* mássalhangzó rejtezik, vagy is nyugszik, 's azért hangugratást illy származékok nem szenvednek, p. o. dombor-ú-ak, gyönyörű-ek, nagylelkű-en, jószivű-ek stb. Szinte nem tartoznak ide az *i* által nemzett társnevek, mert az *i* rag alatt *j* mássalhangzó nyugszik, mint: buda-i-ak, pesti-es, uri-as, tel-i-es stb. Mindezeket azomban a' szokás, ámbár hibásan, egyéb nevek' rámájára huzta, valahányszor *et* szenvedő raggal toldja; p. o. budai-t (budai-at helyett), domború-t (domború-at), jószivű-t (jószivű-et) stb. Kivétel alá esnének még a' *nyi* ragú szovak is, mint: ölnyi-ek, lábnyi-ak, de ezek többnyire csak más társnevekkel kapcsolva változatlanúl divatoznak, p. o. hat ölnyi szélességű, két lábnyi hosszaságú, három arasznyi magasságú; egyedűl annyi, ennyi használtatnak: annyi-an, ennyi-en.

[b]) Hangugratás történik közönségesen az *elem*, *eg*, *el*, *öz* által származott szovakban, és számosb két rövid tagú, többnyire *og*, *ok*, *ol*, *om*, *or*, *eg*, *ek*, *er*, *öl*, *öm* végzetű nevekben; mellyek tudniillik véghangzójukat mindannyiszor kiugratják, valahányszor magánhangzón kezdő raggal szövetkeznek, 's velök egy szóba olvadnak, mint: védelm-ez (védelem-ez) kegyelm-es (kegyelem-es) hatalm-as (hatalom-as) csavarg-ás (csavarog-ás) könyörg-és (könyörög-és) szégyen-l (szégyen-el) aján-l (aján-ol) remény-l (remény-el) arány-z (arány-oz) czélz-at (czéloz-at) berk-es (berek-es) barm-i (barom-i) czukr-os (czukor-os) stb. Ez a' heber (zsidó) nyelvben igen gyakorta megesik.

[c]) A' hasonlító *öb*, és szenvedő *et*: l, ly, r, s, sz, z, zs, betűvel végző nevekhez csatoltatván, hangzójukat többnyire elvetik; p. o. kancsal-b (kancsal-ab vagy nyomosban: kancsal-abb helyett) komoly-b (komoly-abb) édes-b (édes-ebb) komoly-t (komoly-ot) kopasz-t (kopasz-at) vitéz-t, asztal-t, sas-t, vadász-t, veszély-t, len-t, ember-t, vér-t stb.

IV. Hangközbevetés a' szó' felekezetéhez alkalmazva történik, ha a' mássalhangzóval végző gyökérhez ismég mássalhangzóval kezdő rag kapcsoltatik, mellynél fogva az összeütköző több mássalhangzó a' kimondást nehezítené; többnyire pedig *a*, *o*, vagy *e* rövid hangzók vettetnek közbe; u. m. tart-o-mány (tart-mány helyett) hagy-o-mány (hagy-mány) nyal-a-kod-ik (nyal-kod-ik) bölcs-e-ség (bölcs-ség) had-a-koz-ik (had-koz-ik helyett) stb.

V. Hangrövidítés azon egy, vagy két tagú szovakban, mellyeknek utólsó hangzójuk egyedűl a' hangosb kimondásért hosszabbítatott meg, közönségesen mindannyiszor történik: valahányszor hozzájuk magánhangzón kezdő rag függed; u. m. kerék, kerek-es, levél, level-es, kéz, kez-es, tűz, tüz-es, szűv, szüv-es, űgy, ügy-es, fél, fel-es stb.

VI. A' következő ragok: *é*, *ért*, *ként*, *ék*, *né*, *ig*, *ik*, *képen* (kép), *ni*, *nyi*, *lék*, az előadott szabályokat csak annyiban követik; hogy az *a*, *e*, rövid hangzón végződőket megélesítik, és ha szükséges, a' hangközbevetést megszenvedik, magok azomban változatlanúl maradnak, mint: fakad-ék, az-é, más-é, fá-é, sok-ért, tar-ta-lék, Pál-ként, más-ként, varró-né, Budá-ig, Pest-ig stb. Az *i*, *beli*, *évi*, és *kor* ragok pedig se nem változnak, sem a' gyökérben (ha kiveszem ezeket: erde-i, meze i, ide-i, esztende-i, valamint *ig* ragnál: ide-ig, esztende-ig) változást nem okoznak. Az *ít* rag végre nem élesít ugyan; hanem vagy hangzóját *j* betűre változtatja, (a' mi gyakran az *i* raggal is megtörténik, mint: tel-j-es, bel-j-ebb, föl-j-ebb) vagy pedig a' magánhangzón végződőknek véghangát kiugratja, mint: oha-jt (oha-ít) soha-jt (soha-ít) le-jt, (le-ít) sárg-ít, (sárga-ít) görb-ít (görbe-ít) szomor-ít (szomorú-ít) 'stb.

4. §.

A' szóalkotás, és módosításnak hangrendbeli alapszabályai a' mássalhangzókra nézve.

A) A' nyilván keleti természetű mássalhangzókra nézve különösen.

A' nyelvben uralkodó hangrend nem csak a' magán, hanem mássalhangzókra is kiterjeszté hatalmát; és ezekben is majd nyelvünk' keleti természetéhez, majd a' mássalhangzóknak száj' mozgásától vett külön felekezeteikhez képest különféle változásokat tett, mellyek a' nyelvvizsgálónak figyelmét megérdemlik.

Különféle változásokon mentek nyelvünkben keresztűl a' *h*, *v*, és *j* betűk keleti természetök miatt.

I. A' *h* betű (melly a'keletieknél végezetes nyugvó *he*-nek neveztetik) elég sok szónak a' végén nálunk is nyugszik; azaz: nem hangzik, mint: juh (ih) éh, méh, düh, oláh, czéh, terh, enyh, keh (köh) koh, doh, moh, suh, lih, zuh, leh, roh, pih, páh, cseh, 'rüh 'stb. Továbbá hajdan a' *v* betűvel is fölcseréltetett, mint: kegyelmé-hel (kegyelmé-vel). *Lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §§. 66, 67, *pag.* 144—145.) Gyakran a' *j* betűvel még ma is, mint: fehér, fejér, zilah, zilaj. A' *h*, *v*, *j* betűnek azon tulajdonságát tudniillik, hogy egymással fölcseréltetnek, egyedűl az arab nyelvből, különösen az általváltozás' szabályaiból (Leges conversionis litterarum infirmarum: *aleph*, *vau*, *jud*) érthetni. Végre a' *h* betű közbevető gyanánt is szolgál, és hangosbá teszi a' szót, mint: pes-h-ed (pes-ed) bűn-h-öd-ik (bűn-öd-ik) büsz-h-öd-ik (büsz-öd-ik) stb. Ide tartozik hely-h-ez, *hely-ez* helyett, ha csak *hoz* és *hely*-ből *helyre-hoz* helyett nincs egybe húzva, mint kár-hoz-tat.

II. A' *v* betű számos szovainkban *á*, *í*, *é*, *ő*, *ú*, *ű* hosszú hangzók alatt nyugodva rejtezik; melly azonnal szembetünő lenne, ha az illyen szovakat keleti ala-

kukba vissza helyheznénk, és keleti betűkkel irnánk le. Honnan önként következik, hogy az illy alakú szovakban már bennök lévén a' *v* betű, azt közbevetőnek (Epenthetica, vel Euphonica) épen nem tarthatni, sőt szükséges elismérni, hogy valahányszor illyes szovakhoz hangzón kezdő ragot függesztünk, mindannyiszor az említett betűk alatt elrejtett nyugvó *v* szembetűnő lészen, és hangzik. Nem is dicsérhetjük soha elégleg elődinknek ama' nagy figyelmességüket, hogy a' latin betűk, latin nyelv mellett sem feledék el magyar irásaikban azon minden keleti nyelvnek fő szabályát: „*nil esse abiiciendum, ni accedat supplementum*“ és ennél fogva az illy szovaknak véghangzóját annak jeléül, hogy valami kimaradt, meghosszabbíták, mint: hé (hev) lé (lev) hí (hiv) stb. Illyenek: rí, sí, szí, ví, dí, ó, hó, jó, kó, ló, ró, só, bő, szó, tó, ő, jő, kő, lő, nő, nyő, sző, tő, bú, fú, szú, fű, hű, mű, szű; a' mellyek mindannyian megrövidűlnek, mihelyt az alattuk rejtező nyugvó *v* betű hangzik, mint: hev-es, lev-es, hiv-at, sziv-at, löv-et, növ-és, buv-ó, fuv-ó stb. Ide tartoznak azon *ú*, *ű* végezetű szovak is: mellyekről nyelvtanítóink állatják, hogy magánhangzón kezdő raggal szövetkezvén, végbetűjöket *v*-re változtatják; u. m. falú, hamú, hiú, szarú, tetű, darú, kedű (kedv) terű (terv) nyelő (nyelv) könyű (könyv) enyű (enyv) nedű (nedv) fenyű, odú, magú (magv) ötű, idű (idv, heber *idar*, arab *ada*) redű, elű (elv, a' régi *el*-ből, principium; *lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 162. *pag.* 269) stb. Ezekben is tudniillik egy az *ú*, *ű* keleti *vau* betűvel (heber vau schurek) 's azért: nedű-es, vagy nedv-es, odú-as, vagy odv-as, daru-ak, vagy darv-ak stb. egyiránt helyes. Innen érthetjük még is azt, hogy az *ú*, *ű* ragú társnevek hangugratást nem szenvednek, mert ezek valóságos *v* mássalhangzó betű helyett nyugodva szolgálnak, mint keserű-es (keserv-es), sűrű-en (sűrven) terű-ed (terv-ed, ma terj-ed) fiú, fij-as, vagy ma

már fí-as. Innen érthetni végre, miért nem okoz az *úl*, *űl* szómódosító rag hangugratást, mert ebben az *ú*, *ű* alatt szinte *v* mássalhangzó létezik, mint: illendő-űl (illendő-vűl) stb. *Lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 107. *pag*. 210—213.

Különös tulajdonsága továbbá ugyan ezen *v* betűnek az is, hogy:

[a]) A' *j* betűvel valamint hajdan, úgy ma is gyakran fölcseréltetik. Hogy hajdan a' *v*, j helyett állott, kitetszik Révainkból: (*lásd Antiquitates Litt. Hungar.* §. 66. *p*. 144—145. §. 47. *pag*. 106. §. 107. *pag*. 210—213.) hogy pedig ma is sokszor egymás helyett állanak, kitűnik a' következőkből: díj (dí, vagy dív) fuj (fú, vagy fuv) buj (bú, vagy buv) ríj (rí, vagy rív) stb. Igy a' következő igéknél: lő, sző, nő, rí, sí, szí, ví, nyő, hí, fú, bú a' parancsoló módban a' nyugvó *v* betűt *je*-re nem helytelenűl változtatják, mint: rij-j, löj-j, nöj-j, nyöj-j, vij-j, fuj-j, buj-j 'stb. e' helyett: riv-j, löv-j, növ-j, stb.; a' mi sem a'nyelvszokással, sem a' szónyomozattal nem ellenkezik. — De azokat sem kárhoztatjuk, vagy tán az együgyűség (egyszerűség, *semiotica*) miatt velök kell tartanunk, kik a' *v* betűt a' parancsolóban hosszú hangzó alatt nyugosztják, 's egyenesen a' *j* parancsoló ragot a' hosszú hangzóhoz toldják, mint: lő-j, nő-j, rí-j, sí-j, ví-j, fő-j stb. A' mit azomban itt javasolhatni, az, hogy leghelyesben cselekszünk, ha a' nyugvó *v* betűt álmából fölébresztjük, vagy *j* betűre változtatjuk, mert ezen esetre az említett igék más igéktől semmi kivételt nem szenvednek, mint fuj vagy fuv, buj vagy buv, hiv, riv stb.

[b]) A' *v* betű a' *vá* változtató ragban (ez eredeti alaka, *lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 47. *pag*. 107. §. 66. *pag*. 144.) melly a' hangrend szerint *vé*-re is átváltozik, a' nevekhez mint módosító rag toldatván, azokba változat-értelmet olt, 's magát a' mássalhangzóval végző szovaknak végbetűjéhez alkalmazza; mint:

por-rá (por-vá) gaz-zá (gaz-vá) vér-ré (vér-vé) viz-zé (viz-vé) az-zá (az-vá) stb. Ha pedig a' szó két mássalhangzóval végződik, a' betűk' torlatának távoztatásáért, a' *v* betű egészen ki szokott a' mostani írók által hagyatni, p. o. bolond-á (bolond-dá helyett) stb.

[c]) Ugyan a' *v* (a' heber, és arab *vau* betűvel egy értelemben) *l* betűvel csatolva · *vel* (eredeti alaka, *lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §§. 38. 39. *pp.* 97—100), melly a' hangrend szerint *val*-ra is átváltozik, segítő rag az említett *vá* változtató raggal egy huron pendűl, mint az-zal (az-val) bot-tal (bot-val) kés-sel (kés-vel) rend-el (rend-vel) föld-el (föld-vel) stb.

[d]) Még is a' *van* h (eber *haja*, aram *hva* igével egy, mellyről máshol többet), melly hangrend szerint *ven*-re is változik, midőn a' puszta hangokból egyszer történt hangzatot jelentő igéket alkot, magát a' gyökérnek végmássalhangzójához szabja, mint: rop-pan (rop-van bicz-czen (bicz-ven) csat-tan (csat-van) 'stb.

[e]) Végezetre *va*, *ve* egyedűl az igehatározókban alkalmazza magát a' gyökérnek végmássalhangzójához, mint: ösz-sze, visz-sza, mesz-sze (ösz-ve, visz-va, mesz-ve helyett) 'stb.

III. A' *j* betű (keleti *jod*, vagy *jud*, *je*) nálunk is *i* hangzó alatt rejtezik gyakran, valamint minden keleti nyelvben. Igy nyugszik, vagy mint *je* nem hangzik mindannyiszor, valahányszor általa a' főnevekből társneveket alkotunk; (a' heber nyelvben *chirek* nevű, és *i* hangot adó pont alatt, p. o. *Efreti* ; de ez csak úgy tünhetik szembe, ha heber betűkkel iratik) p. o. buda-i, pest-i, bel-i, föl-i, alatt-i, iránt-i, vár-i, stb. Ebből érthetni már, valljon miért nem szenvedik meg az illy társnevek a' hangugratást a' többesben? mert tudniillik csak *i* alá rejtett *j* mássalhangzóval végződnek; p. o. buda-i-ak (nem buda-i-k) vári-ak stb. Nyugszik továbbá, vagy is *a*, *e* hang alatt rejtezik (a' heber nyelvben *czere* nevű két egyenes sorban álló pont alatt)

mint birtokos személyrag a' mássalhangzóval végző nevekben közönségesen; de nem mindenkor, mert némellyekben a' nyelvdivat hangoztatja, és egészen megtartja a' *ja*, *je* ragot; p. o. bőr-e (bőr-je helyett) szőr-e, tőr-e, lov-a, tov-a, kalap-ja 'stb. Hajdan azonban a' mélyhangúakban mindenkor kitétetett, a' magashangúakban pedig *i* alá rejtezett, mint ez a' jelentő mod' jelen, és jövő idejének harmadik személyében a' határozott alakban ma is úgy divik; p. o. valamint az igékben így élünk vele: vág-ja, vár-ja, ver-i, üt-i, győz-i 'stb. szinte a' nevekben is így volt: gond-ja, hab-ja, dob-ja, bőr-i, szőr-i, töv-i; ezért ma is hallani a' pór' szájából: hegy-i-vel, töv-i-t 'stb. Ezeket azomban ma már a' régiségnek hagyhatjuk, 's az egyszerűség' szabályánál fogva tisztogassuk nyelvünket, mennyire szabad, a' kivételekből; éljünk, hol fült nem sért, csupán *a*, *e* személyraggal minden mássalhangzón végző neveinkben, mint: rag-a, zár-a, tár-a, nyom-a, hab-a 'stb.

Valamint a' *v*, úgy a' *j* betű is több változásokon mén keresztűl nyelvünkben. Ugyanis:

a) Lágy, és puha hangánál fogva minden sziszegő betűnek halálos ellensége; 's azért névmódosító személyrag a' sziszegőn végző nevekhez járúlván, magát *a*, *e* hangzók alá rejti; az igekben pedig a' határozott alak' jelentő módjának jelen, és jövő idejében az egyes' harmadik, többesnek pedig mind a' három személyében a' mélyhangú gyökérnek végbetűjéhez alkalmazza magát; a' parancsoló módban pedig mind a' három alakban e' sinormerteket követi; p. o. sas-a (sas-ja, vagy sas-sa helyett) dugasz-a, ács-a; vadász-sza, ráz-za, zuz-za, madarász-sz (madarász-j) zuz-zátok (zuz-játok) 'stb.

b) Mint a' parancsoló módnak tulajdonos raga rövid végszótagú, *t* betűvel végző igeknél, nem csak maga változik *s* betűre; hanem még a' törzsöknek vég-

betűjét is arra változtatja; p. o. ve-s-s (vet-j), sű-s-s, nyoma-s-s 'stb. Ha pedig a' törzsöknek *t* végbetűjét *s*, *sz* sziszegők előzik meg, a' *t* betűt kiugratja, maga pedig magát az említett sziszegőkhez alkalmazza; p. o. fogyasz-sz (fogyaszt-j) fes-s (fest-j) 'stb. Ha tovább az ige törzsök *t* betűvel végződik, de végszótaga hosszú, a' *j* rag egyedűl maga változik *s* betűre; p. o. taníts (tanít-j) taszít-s, ront-s, bont-s 'stb. Végezetre a' *j* betű a' vele egy felekezetű *gy* inybetűre változik a' parancsoló módban, és az *sz* sziszegőt kirugja mind azon ik-es igékben, mellyek *ed* rag által származnak, de úgy, hogy ezen raguk egyszersmind *sz* sziszegőre is változhatik, 's így azon egy értelemben kétféleképen divatoznak; ide tartoznak a' következő igek is: lesz, tesz, vesz, visz, hisz, eszik, iszik (valóságos gyökerük: lé, té, vé, vi, hí, é, í) 's ezek közűl az ik-telenek illy esetben véghangzójukat ékezet által megnyújtják annak jeleűl, hogy egyik betűjök kimaradt, de csak a' második személyben, mivel egyébütt már más toldalék pótolja ki; p. o. alu-gy-ál, nyugo-gy-ál, szaporo-gy-ál, légy, tégy, végy, egy-él, így-ál 'stb. Véleményem szerint a' *d* ragú, 's *sz* sziszegővel változva használt igekre nézve legkivánatosb volna minden módosítást a' *d* ragú törzsöktől venni, mert így rendhagyóknak lenni megszünnének.

c) Az *i* betű *j*-re változik (mert *i*, és *j* között keleti nyelvben nincs különség, a' *j* ha nyugszik *i*, melly, mihelyt hangzik, már ismét *j* betű) az *ít* ragban, midőn néhány magánhangzón végző gyökerekhez járúl; p. o. sú-jt (sú-ít) gyú-jt, gyű-jt, nyú-jt, oha-jt 'stb. Továbbá hangzik az *i* alatt nyugvó *j* a' következő társnevekben: föl-i, al-i, bel-i, kül-i, tel-i, le-i, ha hozzájok magánhangzón kezdő rag szövetkezik; p. o. föl-j-ebb, al-j-as, bel-j-ebb, kül-j-ebb tel-j-ebb, tel-j-es 'stb.

[d]) Még is a' *j* betű *v*, és *h* betűvel hajdan gyakrabban, ma már ritkábban cseréltetik föl; p. o. fehér, fejér; buv-hat, buj-hat; fuv-hat, fuj-hat; jöv-el, jöj-el 'stb.

[e]) Végezetre a' nyugvó *j* vagy is *i* betű az idegen két mássalhangzón végző szovakat, eléjökbe vettetvén, meghonosítja; (lásd ezt a' keleti nyelvekre nézve *Nagy Joannis Gramm. in Parallelismo* p. 10) p. o. Ispotály (Hospitale) Iskola (Schola) Ispán, istráng 'stb. Kresznerics ezt az olasz nyelvben is föltalálta. Lásd *Szótárát* lap. XXXII. 5. szám alatt.

5. §.

A' szóalkotás, és módosításnak hangrendbeli alapszabályai a' mássalhangzókra nézve.

B.) Különösen a' száj' mozgásától vett külön osztályaikhoz képest.

A' nyelvben uralkodó hangrend a' száj' mozgására is különösen figyelmezvén, azon szerint a' mássalhangzókat hat külön felekezetre osztja, mellyekhez képest a' szóalkotás, és módosításban többször változásokat okoz. Azért:

I. Ha *b* ajkbetű az *n* nyelvbetű mellé szövetkezik, mindannyiszor ez utóbbikat hasonhangú *m* ajkbetűvé változtatja, mint: azom-ban (azon-ban) külöm-ben, külömb-ség.

II. Nem különben a' *t* nyelvbetű, valahányszor *m* ajkbetűvel egybe jő: mindannyiszor ez utóbbikat *n* hasonhangú nyelvbetűvé változtatja; mint: ron-t, bon-t, ön-t, on-t, hin-t, dön-t, szán-t, hán-t, in-t ezek helyett: rom-t, om-t, bom-t, öm-t 'stb. Fölös dolog azomban, és helytelen a' betűknek illy fölcserélgetése, ha azok egy felekezetűek; mint sziszegőt sziszegővel fölcserélni szükségtelen; p. o. igazság helyett: igas-ság, vi-

téz-ség (vités-ség) gaz-ság (gas-ság) 'stb. Ugyanezen okból hiba a' *d* nyelvbetűnek *n* ugyan nyelvbetűvel való fölcserélése; p. o. an-ni (ad-ni helyett) táman-ni (támadni) 'stb. Âmbár néha a' könnyebb kimondás hatalmaskodik; p. o. ag-gat (ak-gat helyett) szag-gat (szak-gat) 'stb. Ide számlálhatjuk azon igéket is, mellyekben nyugvó *v* rejtezik; ezek t. i. a' múlt időben álmából fölébresztett *v* betűjöket *t*-re változtatják, mint: jöt-t, löt-t, nöt-t, szöt-t 'stb. jöv-t, löv-t, növ-t, szöv-t helyett.

III. Az *n* betű az ohajtó, és határtalan módban a' törzsöknek sziszegő *sz* betűjét magához hasonlítja az előbbi szakasznak harmadik pontja alatt említett *d* ragú, 's *sz* sziszegővel változva használt igékben, mint: alun-nék (alusz-nek) cseleken-ni (cselekesz-ni) ven-ni, en-ni, in-ni 'stb.

IV. Ugyan magához hasonlítja ezen sziszegőt a' múlt időnek *t* raga is, mint vet-t (vesz-t) et-t, it-t, alut-t (alusz-t) cseleket-t 'stb.

V. Szinte ezen igék a' félmúlt időben sziszegőjöket *v* betűre változtatják, mint: lev-e (lesz-e) ev-ék, aluv-ék (alusz-ék) cselekev-ék 'stb. A' jövő időben pedig ezek: lesz, tesz, vesz, hisz, visz, eszik, iszik, vissza veszik régi gyökerüket; lé, té, vé, hí, ví, é, í, 's ehhez függeszték az *and*, *end* ragot; p. o. lé-end, vé-end. 'stb. De hajdan ezek is egy huron pendűltek a' *d*, vagy *sz* raggal divatozó igékkel, és a' jövő időben sziszegőjöket mindenkor *v*-re változtaták; p. o. lev-end, tev-end, cselekvendem, nyugvandom 'stb. Végezetre ezen igék sziszegőjüket mindenkor *v* betűre változtatják, valahányszor hozzájok hangzón kezdő rag függed; p. o. cselekv-ő, ev-ő, ivó, cselekev-és, aluv-ás, nyugov-ás 'stb.

VI. A' *d*, és *t* betű *gy*-vel gyakran fölcseréltetett; így lett az aram *ed*-ből *egy*; az arab *vődj*-ből *vögy*, heber *eda* és német *hausz*-ból egy-ház; *fed*-ből *fegy*, és *fegyelem* (disciplina); *szelígy*-ből *szelíd*; *friede*-ből

frígy : viszont : *de* a' régi *gye*-ből ; *söt*, *sőg*-ből : *ismét*, *ismég*-ből 'stb. *Lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 151. *p.* 278—280.

És ime ezek azon egyszerű szabályok (hogy Kresznerics' szavaival éljek) „mellyekre nem csak az általváltoztató ragok' építményét, hanem az egész nyelvnek alkotmányát is bizton bátran reájok építhetni; kivévén némelly törvényszegő szokat, mellyek minden nyelvben (bár melly mivelt legyen is az) találtatnak. Ha ezeken kivűl pör támad, azt a' nyelvtudománynak itélő szekei elfogják végezni. Illyen itelő szeket Révaink négyet állított, úgymint : a' nyelvszokást (nyelvdivatot) nyelvhasonlóságot, szónyomozatot, és szephangzatot (hangrendet). — Ezekhez meg kettőt tesz Kresznerics, tudniillik : a' kimondás' könnyebbségét, és az értelmességet. Én azomban mind a' kettőt fölösnek találom. Az elsőt azért, mert ez már a' szephangzatban föltaláltatik: az utóbbikat, mert erre szükségünk nincsen. Bajlódott tudniillik ezzel Beregszászink is, 's azon főneveknek megkülömböztetésére, mellyek mind igék is divatoznak, új, és a' Francziáknál szokásban lévő ékezetet (accent grave) ajánlott ; p. o. él, èl, fel, fèl, ég, èg, ér, èr, ért, èrt 'stb, a' mellyeknek pedig ékezetük nincsen, két fügve csatolt vesszőt (accent circonflexe) mint : fagy, fâgy, fal, fâl, hal, hâl, nyel, nyêl, szeg, szêg 'stb. De mindezen fáradozás hasztalan, mellyet a' latin nyelvben szükségtetlennek találtunk, noha Ablativusuk a' Dativussal többnyire megegyez, kivált a' többesben, p. o. mensis, asztaloknak, mensis, hónap ; domino, a domino ; sermonibus, a sermonibus 'stb. Ide tartoznak : acus, palus, ficus, tempora, tempus 'stb. Minden nyelvben megesik az, hogy egy alakú szovak különféle tekintet, és szempontra nézve különféle értelemmel bírnak : de ki győzne minden csekélységet bizonyos jellel megkülömböztetni? — És a' *föl*, *fel*ben áll-e az értelmesség' törvénye? Holott mint

fő, *fej*, úgy *föl*, *fel* is egyaránt jó. Vagy tán az ár-*a*, ár-*ja* szüli az értelmesség' törvényét? víz' árja meglehetős; de bor-ár-a, vagy varga' ár-a-e? Csak az egybefüggés (contextus) tanítja. Igy tehát az értelmesség' törvénye csupa szőrszálhasogatás, mellyet nyelvünkbe behozni épen olly nehéz, mint tehénnek szőrét szálanként kitépni; nem is vesztegeten azért vele a' drága időt, és megjegyezvén még azt, hogy a' nyelvdivat több hosszú hangú szovainkat tótos *l* betűnek közbe vetésével az ékezettől megfosztotta, mint: a' régi: bódog, bót, fót, vót, (*hvo* aram ige tehát nem egy-e a' magyar *va-n* igével?) vó-na, ót, vőgy, tőgy, főd, hód, kódus, tőt, (tőcsér) őt 'stb. helyett ma ezeket használjuk: boldog, bolt, folt, volt, volna, olt, völgy, tölgy, föld, hold, koldus, tölt, ölt 'stb. (*lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 151. p. 278—280) ezt, mondom, megjegyezvén, más szakaszt kezdek, mellyben vizsgálatom' rendszerét adom elő.

6. §.

Nyelvtudományi vizsgálatom' rendszere.

A' jelenkor' szelleme csak a' rendszeres munkát becsüli, és méltán, mert mindennek lelke a' rend. Minek okárt én is nyelvtudományi vizsgálatomban bizonyos rendszert tartván, azt két fő részre osztom; és az elsőben a' *szóalkotó*; a' másodikban a' *szómódosító* ragokat fejtegetem. Mivel pedig nyelvünkben minden mássalhangzó betű rag, kivévén az *f*, *gy*, *h* betűket (de ezek is keleti szemügyre véve ragok, mert a' *p*, és *f*, a' keleti nyelvekben ugyan egy betű; a' *gy* mint rag ma is divik e' szóban: ron-gy, rom-gy helyett romból, és tán a' porongyban is rag; *h* pedig közbevető a' könnyebb, és nyomosb kimondás' kedvéért, mint vér-h-ed-ik, büsz-h-öd-ik 'stb.): azért a' *szoalkotó* ragokat betű rendszerint úgy adom elő vizsgálatom' első részé-

ben, hogy az első czikkelyben az *egyszerű*, és *homályosb értelmű*, a' második czikkelyben pedig *összetett*, és *világosb értelmű* ragokról szólok. A' *szómódosító* ragokról ismét két külön czikkelyben értekezem vizsgálatom' második részében; először tudniillik a' *név-*; másodszor *ige*-módosító ragokról. Végre mind a' két résznek előismereteket függesztek elejébe, 's azokban munkálatom' értésére a' szükséges tárgyakat világosan terjesztem elő.

ELSŐ RÉSZ.

A' szóalkotó Ragokról.

Előismeretek.

Minden szónak első, és kezdő taga gyökér, 's azért minden igazán magyar eredetű gyökér egytagú szó, mellyet, ha hozzája egy vagy több rag járúl, törzsöknek mondhatni; de ha illy törzsökből ismét uj szovat alkotunk, már ismét gyökérnek mondhatni; — én azomban a' gyökér nevet a' szóalkotásnál, a' törzsök nevet a' szómódosításánál használom. — A' gyökérszó, ha magán véve is divatozik, *élő* gyökérnek neveztetik, ha pedig egyedűl szármezékaiban él, *néma*, vagy *holt* gyökérnek mondatik; p. o. élő gyökerek ezek: fa, hal, lő, juh 'stb. holtak ezek: pér, ür (mellyeket Kisfaludy Károly az elsőt Tihamérban, a' másikat vegyes költeményeiben, és vegyes kézirataiban életre támasztott) tan, vír, fak, sér, has, gyal 'stb. Vannak kiholt származékok is, mint: bujál, bölcsel, bövel, társal, hizel, gazdál 'stb. mellyek, úgy látszik, nyelvünk' azon szerencsétlen korában avultak el, midőn elődink a' szovakat meghosszabítani szépnek tarták; akkor kezdének divatozni ezek is: szorgalmatos, kegyelmetes, kellemetes, alkalmatos, figyelmetes, irgalmatos 'stb. szorgalmas, kegyelmes, kellemes, alkalmas, figyelmes,

irgalmas helyett. Vannak továbbá ollyan gyökerek is, mellyek nálunk elnémúltak, de velünk atyafiságos keleti nyelvekben maig is élnek; p. o. rom, szor, rep, vír, mell (mell-ed) lep (lep-el) éd, dej, gáz, para, ver, idű, leped, ín, id (id-nap, innep, ha valakinek a' nyelvtermészete ellen magyarázni jobban nem tetszenek: ülnap, melly szinte olly helytelen, mint köt-jel, köt-szo, a' kötő jel, kötő szó helyett) felek (felek-ez-et) tám 'stb. Török nyelvel is számtalan közös gyökér szavaink vannak, mint: kücsük (kicsike) csok (sok) bázár (vásár) tüj (tej) gök (kek) sári (sárga) süpür (seprű) donuz, (disznó) kapu, kocsú (kocsi) kos, fene, tauk (tyuk, tik) deve (teve) balta, tarló, papucs, szakál, kalpag, ökör, kosár 'stb. Lásd Ignatz Ritter von Brenner-Felsach gewidmete Türkische Grammatik; nevét a' szerzőnek nem tudom, 's azért ezentúl csak *Török Grammatika* név alatt hivatkozom rája.

Ezekből már kitűnik, hogy nyelvünkben a' szovak: a) Egy, és több tagúak; b) gyökérszovak, vagy származékok. A' rendesen csinált, módosított, és kötött szovakból beszéd támad. A' beszédnek ismét több reszei külömböztetnek meg. A' szóalkotásban különösen tudnunk illik: mi, és hányféle a' név? mi, és hányfele az ige? mi, és hányfele az igehatárzó? Mert a' nevmások, nevhatározók, és részesülők szorosban a' szómodosításhoz tartoznak, és alkotásukra nezve többnyire az igehatározokkal egy huron pendűlnek; vagy pedig a' beszéd' egyéb részeiből állottak össze; ezt kell a' kötőszokról is tartanunk, mellyeket ma már ujakat alkotni nem szoktunk; az indulatjelek végre többnyire természeti hangszülte egyes szovak. Lássuk azért a' tudandókat.

Név mindaz, a' mi bizonyos tárgyat, vagy annak tulajdonságát jelenti. És kétféle: a) *főnév*, vagy magában érthető, b) *melléknév*, vagy mássalérthető.

A' főnév ismét a) *személyes* (concretum) b) *elvont* (abstractum) c) *tulajdon* (proprium) d) *köz* (appellativum) e) és magában *sokaságot jelentő* (collectivum) f) *cselekvést* (activum) g) *szenvedést jelentő* (passivum absolutum).

A' melléknév a) *társnév* (stricte adiectivum) h) *számnév* (numerale).

Az ige cselekvést, lételt, vagy valamelly állapotot, 's ennek módát, idejét, számát, és személyét jelenti. Közönségesen háromféle a) *cselekvő*, melly másra kiható cselekvést jelent; b) *szenvedő*, melly valami személynek, vagy dolognak szenvedésbeli állapotját jelenti; és c) *középrendű*, melly másra ki nem ható, hanem magában megmaradó külső, vagy belső cselekedetet, vagy állapotot fejez ki.

És e' három felekezetnek egyikéhez tartozik mindennemű ige, ámbár magában más határozottabb értelmet is foglalhat; mellynél fogva ismét több felekezetekre oszlanak az igék, u. m. a) Tehetőkre, és tetethetőkre; b) cselekedtetők, vagy is miveltetőkre, és miveltettetőkre; c) viszontagos, vagy is társas igékre; d) magokban szenvedők, vagy is viszonyos igékre; e) kezdőkre; f) gyakorlatosokra; g) mivelődökre; h) kicsinyezőkre; i) kicsinyezve-gyakorlatosakra.

Az igehatárzó végre a' dolog, tárgy' állapot, és cselekedetnek mineműségét, rendét, mértékét, helyét, módját, 's más egyéb tulajdonságit, körülállásit adja elő, 's intézi el. Ez is háromféle a) helyet, b) időt, c) más különféle állapotot jelentő.

És ime ezeket akartam előre megjegyezni. Lássuk már most a' szóalkotó ragokat.

I. Czikkely.

Az egyszerű, és homályosb értelmű szóalkotó Ragokról.

1. §. *B.*

Ab régi rag, mellyel új szovakat ma nem igen alkotunk, átváltozik a' hangrend szerint *eb*, és *öb*-re is, hangugratást is gyakran szenved, értelme homályos; a' mennyire a' nyelvhasonloságból érthetjük, kicsinyező értelmet rejt magában, és közönségesen főneveket, többnyire elévűlt gyökerekből nemz, mint: has-ab (melly az arab nyelvben illy értelemben, és hangzatban divik) a' régi *has*, elévűlt gyökérből, honnan: has-ít, has-ad 'stb.; nyal-ab, a' *nyal* Lapponoknál szinte, mint nálunk élő gyökérből (*Lásd Sajnovics Demonstratio idioma Hung. et Lapp. idem esse. pag.* 28) parányi kötetet, kis rakást jelent, innen a' közmondat: csak egy nyalabot ada lovának, melly alig verte el nyálát; egy nyalábnyi széna. Ter-eb a' tér-ből (honnan tereb-es, terebély) kasz-ab, sar-ab, darab (ez tán egy a' heber *tarap* igével: *in partes secuit, scidit*) gör-öb. Ide tartoznak még a' következő puszta hangból származtak: döröm-b dorom-b, zúr-b, böm-b, bölöm-b, tom-b, tur-b 'stb. mellyek egyedűl származékaikban élnek: dörömb-öl, zúrb-ol, tomb-ol, bölömb-öl 'stb. Ide számlálhatjuk tán ezeket is: dom-b, gom-b (gom-oly) czom-b.

2. §. *Cz.*

Cze, melly *cza*-ra is átváltozik, és gyakran véghangzóját elveti, vagy előszökteti; homályos értelmű ugyan magában, de származékaiból könnyen érthetjük, hogy a' gyökérbe, mellyhez járúl, kicsinyező értelmet olt; igékhez ritkábban ragad; leginkább kedveli a' tulajdon neveket; p. o. habar-cz, hur-cz, har-cz, bon-cz (bom-cz) kar-cz, gömb-őcz, gomb-ócz, kup-acz, lap-ocz,

lap-icz (lapocz-ka) kemen-cze, kelep-cze, kap-cza, dur-cza (latin (*dur-us*ból) köpű-cze, kupi-cza, út-cza (héber *chucz*), pi-czi, tubi-cza, galamb-icza, Na-cza, Pan-czi, Man-czi, Ju-czi, Gyuri-cza 'stb. Ujabbak ezek, és személyes köznevek: suhan-cz, véden-cz (használta őket Kisfaludy Károly a' Csalódásokban) kegyen-cz, ujon-cz, külön-cz, virgon-cz, ifjan-cz, lafan-cz, fürgen-cz 'stb.

3. §. *Cs.*

Ez ugyan olly természetű rag, mint *cze*, de hosszú *ó*, *ő* hangzóval is toldatik, és gyakrabban az igékhez mint *cze*; p. o. Köv-ecs, ur-acs, kov-acs, pip-acs, lyuk-acs (lik-acs) rip-acs, al-acs (al-acs-ony) gub-acs, tan-ács, kar-cs (kar-csó, kar-csú) kény-cs (kincs) szem-cse, tó-csa, leány-csa, Jan-csi, Mil-csi, Ter-csa. Igékből: dug-acs, fuv-acs, forg-ács, (farag-acs) ken-őcs, szí-ács, habar-cs, lappan-cs, vakar-cs, teker-cs, foga-cs, kiván-cs (kiván-csi) hág-csó, lép-cső. Ide tartoznak a' következő személyes köznevek: bak-ács, kov-ács (koh-ács, kod-ács) tak-ács, ha csak ezek az *ács* főnévvel nem tétettek össze, mint a' latin faber-ferrarius, rhedarius, murarius stb.

4. §. *D.*

Ed ragnak más értelme vagyon, midőn fő, más, midőn mellékneveket, más, midőn igéket alkot.

I. Az *ed* ragnak, mint főneveket alkotónak régiségét elégen túl kimutatják a' helységeknek nevei, mellyekhez olly gyakran, és pedig többnyire hangugratást szenvedve, ragadott, hogy azok' tulajdonos ragának méltán mondhatjuk; p. o. Bő-d, Borsó-d, Csalá-d, Csaná-d, Egy-ed, Erdő-d, Palá-d (arab *Balad* tartományt közösen jelent) Füg-ed, Für-ed, Falu-d, Farkas-d, Görbe-d, Györ-ed, Him-od, Ikmán-d, Kál-d, Kakas-d, Lud-ad, Menyő-d, Nádas-d, Ondó-d, Ölv-ed, Pázmán-d, Szeged,

Román-d, Sáros-d, Tömör-d, Tyuk-od, Vár-ad, Vásár-d, Záhrá-d 'stb. Ma azomban nyelvünkben föneveket nem teremt, de hajdan másnemű főneveket is készített, mellyek közűl némellyek ma is élnek, mások pedig egyedűl származékaikban virágzanak; p. o. beszé-d (vagy a' görög *βαζω*, *loquor* igéből, vagy, a' mi hihetőbb, a' persa *besze* gyökérből, Zent-a'beszta; szent beszéd) hó-d a' *hó* persa gyökérből, azért *vég-hó*, December, *hó-nap*, dies, tempus lunae: mert nap hajdan annyit tett általában, mint idő: a' mit érthetni azokból, mellyeket Fő Tisztelendő Vass mond: „Cursus lunae dedit occasionem mensibus. Unde etiam Aegidius in Breviario Chronolog. Part. Gen. l. 1. c. 5. q. 1. observat: in omnibus fere lingvis mensis a' luna nomen habet suum. Ipsum vocabulum mensis Cicero de natura Deorum l. 2. c. 27. a cursibus lunae derivat, eo, quod iidem mensa spatia conficiant. „(*Lásd Vass Introductio in Hist. Eccl. pag.* 92). Ide toldom még a' német *monat*-ot mon-d-ból, görög *mynos*, franczia *mois*, így hó-hód.

Elnemúltak ellenben, és elévűltek ezek: hi-d, hü-d (hideg) pen-d, csör-d, csön-d, moz-d, gur-d, gör-d, kon-d, stb. mellyek csak származékaikban élnek: moz-d-ít, csön-d-ít gör-d-ít stb. Illyen csen-d is, mellyet új életre hoztak a' mostani irok csend-esség helyett. Seg-éd a' sege régi gyökérből, innen seg-ít, segé-ly stb.

II. Midón az *ed* rag társnevekhez járúl, hangugratva függed hozzájok, és értelmüket kicsinyíti, p. o. édes-d, szilár-d, apró-d, gyengé-d, csalár-d, (mor-d, zor-d) könnyű-d, hosszú-d (rom-d, ron-da) Az *s* ragú társnevekhez *i* hangzóval *di* kapcsoltatik; p. o. ok-osdi, katoná-s-di, reszeges-di, tolvajos-di 'stb. Végre a' rendes, és tört számnevek a' sarkalatosakból, *ed*, *öd*, *od*, *ad* által lesznek, 's az előbbiek *ik*-kel is megtoldatnak, az utobbiak alatt pedig mindenkor *fél*, vagy

rész főnevek értetődnek; p. o. hatod-ik, heted-ik, hatod-rész, heted-fél, 'stb.

III. *Ed*, melly *ad*, *od*, *öd*-re is átváltozik, a'középrendű igéknek tulajdonos raguk; értelme homályos, a' nyelvhasonlóság azomban mutatja, hogy a' gyökérbe különféle értelmet olt, és részint ik-es, részint ik-telen igéket alkot.

A) Ik-es igéket képez:

[a]) Magokban megmaradó, és másra ki nem ható cselekvést jelentő igéket nemz a' fő, és társnevekből közönségesen, mellyek ezen ragukat egyszersmind *sz* sziszegőre átváltoztathatják, 's azon egy értelemben kétféleképen divatoznak; p. o. ülep-ed-ik (ülep-esz-ik(alap-od-ik (alap-osz-ik) eskü-d-ik (eskü-sz-ik) beteg-ed-ik, beteg-esz-ik) stb. Illyenek lesznek a' következőkből: elég, hideg, meleg, részeg, öreg, fejér, fanyar, szapora, komor, dudorú, domború, jámbor, kemény; de már ezek, és minden társnevekből származók kezdő értelemmel birnak: fejér-ed-ik (fejér-esz-ik) fejér lenni kezd) stb. Illyen igék lesznek, de ritkábban, más cselekvő igékből is, mint; kavar-od-ik, zavar-odik, csavar-od-ik, hever-ed-ik 'stb. Némelly főnevekből származottak a' *h* betűt is közbevetik, hogy a' szó hangosb legyen; p. o. dög-h-öd-ik, seb-h-ed-ik stb.

[b]) Középrendű ik-es igéket alkot *m* ragú, többnyire elnémúlt főnevekből, mint: futam-od-ik, csuszam-od-ik, folyam-od-ik, csillám-od-ik, hüllem-ed-ik, iram-od-ik, félem-ed-ik, vetem-ed-ik, ficzam-od-ik, élem-ed-ik stb. De ezek már, valamint az alább következők sem használtatnak *sz* raggal.

[c]) Az *as* ragú társnevekből ik-es kezdő igéket képez, mint: ágas-od-ik, cserepes-ed-ik, csínos-od-ik, csontos-od-ik, csöcsös-öd-ik, csendes-ed-ik, odvas-od-ik, dohos-od-ik, dühös-öd-ik, egyenes-ed-ik, erdős-öd-ik, eszes-ed-ik, fagyas-od-ik, fás-od-ik, fényes-ed-ik, fijas-od-ik, gyomos-ód-ik, hegyes-ed-ik, hüves-ed-

ik, idős-öd-ik, mérges-ed-ik, piros-od-ik, ránczas-od-ik, redves-ed-ik, sikos-od-ik, iszapos-od-ik 'stb. Számláld ide ezeket: gonosz-od-ik, igaz-od-ik, egész-ed-ik, mos-dik, főr-dik, 'stb.

d) Szinte ik-es kezdő igéket alkot a' hasonlítókból (jobban kitüntetők, mint hasonlítók) mint: nagyobb-od-ik, kisebb-ed-ik, nehezb-ed-ik, öregb-ed-ik stb.

e) Minden igéből *ód*-ik, *őd*-ik által magokban szenvedő, vagy is viszonyos ik-es igék válhatnak; de nem a' cselekedtető, és cselekedtethető igékből; *lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 143. *p.* 269. p. o. ver-őd-ik, illet-őd-ik, bajl-ód-ik, sinl-őd-ik 'stb. Könnyebb ezeket egyenesen a' részesűlőkből *d*-nek hozzájuk függesztésével származtatni: kalló-dik, bajló-dik, fosztó-dik, fujtó-dik stb.

B.) Az előbbi *A* alatt előadott eseteken kivűl mindenkor ik-telen igék lesznek ezen rag által, mellyek ismét olly különös hajlékonysággal birnak, hogy midőn *t* rag által mivelőkké válnak, *d* ragokat *sz* szisze-gővé változtatják: az illy igék szinte mind középrendűek. Származnak pedig majd főnevekből, mint: ár-ad, er-ed, lyuk-ad, terjed (terű-ed, terv-ed helyett) rag-ad, horg-ad, roh-ad, szár-ad, hír-ed, szak-ad stb.; majd társnevekből, p. o. görb-ed, híg-ad, víg-ad, sík-ad, ébr-ed 'stb. majd más igékből: p. o. dug-ad, dűl-ed, fogy-ad, forr-ad, fúl-ad, gyúl-ad, izz-ad (izz-ik a' Heber, és Araboknál szinte élő gyökér, valamint forr is) csügg-ed stb. de leginkább elnémúlt gyökerekből, mint ap-ad, ak-ad, bigy-ed, dag-ad, duzz-ad, hal-ad, herv-ad (török nyelvben *berbad*) vír-ad (heber *or*, *vir*) rek-ed, mer-ed, sorú-ad (sorv-ad) tám-ad (arab *tám*) pöff-ed, puff-ad stb. Mivelőkké így lesznek: árasz-t, fogyasz-t, akasz-t, apasz-t, halasz-t, meresz-t, támasz-t stb.

Ezen raghoz tartoznak végezetre: csipke-d, kapka-d, röpke-d, köpke-d, mellyek *ka*, *ke* kicsinyező

ragú nevekből lettek. Fölfogta továbbá, és mind mivelőket hordozza a' nyelvdivat ezeket: eng-ed, fog-ad, holott a' nyelvhasonlóság' utmutatása szerint mivelőkké csak így lesznek: fog-aszt, engeszt (honnan: engesztel) de ki kelhet ma már a' hatalmaskodó szokás ellen?

5. §. *G.*

Valamint az *ed*, úgy az *eg* ragnak is értelme magában homályos; de a' nyelvhasonlóság mutatja, hogy az igékben mindenkor gyakorlatos értelemmel bír. Egyébaránt:

I. Mint névalkotó rag *ag*, *eg*-re változik, néha pedig ékezet által meg is élesűl; közönségesen főnevekből, gyakran elévűlt gyökerekből csinál főneveket ritkábban igékből: általa uj szovakat ma már nem igen alkotunk; p. o. gomboly-ag, ür-eg, lov-ag, bal-og, jo-g, gyal-og (*gyal* persa, és arab nyelvben él, *irit*) rét-eg, vil-ág (vil-ik a' görög *cosmos* analogiájára) vir-ág, fuvat-ag, sivat-ag, haz-ug, renget-eg, szőny-eg (szöv-ény-eg-ből egybe húzva) fer-eg, hevet-eg, viszket-eg, szörnyet-eg, pöfet-eg, föl-leg, (föl-leveg) lepel-eg (lepl-eg) maszal-ag (masz-lag) iszal-ag, asz-ag, töm-eg, von-ag, lapony-ag, lenget-eg, csügget-eg 'stb. Ide tartozik: gyen-ge, zsenge egy értelmű a' török *zseng*, német *jung*, franczia *jeune* (zsön) szóval, melly a' latin nyelvben a' *iun-ior*ban létezik, ha az *ior* ragot elvetjük. Ide tartoznak még: hi-d-eg (hű-d-eg) rid-eg, id-eg stb.

II. Mint igealkotó az *eg*, *og*, *ög* gyakorlatos értelmű középrendű igéknek tulajdon raguk, és a' puszta hangokhoz függedvén, többször történt hangot jelentő igéket származtat; p. o. bicz-eg, bill-eg, csatt-og, patt-og, csöp-ög, kon-og, zör-ög, dör-ög, moz-og stb. Ezekből *van* ige által egyszer, és nem többször történt hangot jelentők, ezekből ismét *t* rag által mivelők lesznek. Ellenben az *eg* raguakból *at*, *et* által cselekvők, *tat tet* által cselekedtetők válnak; de mindezekről máshol

többet. Végre az *eg* rag még azon különös tulajdonsággal is bír, hogy *n* lágyító közbevető betűt is vesz magához, mint: zsib-o-n-g, bus-o-n-g, ker-e-n-g, zaj-o-n-g, tol-o-n-g, teker-e-n-g, szor-o-n-g (*szor* Hebereknél él) bor-o-n-g 'stb. Hogy itt az *n* csupa lágyító, és *ong* nem külön rag, nem kételkedik az, ki tudja, hogy az illy ragú igék *n* közbevető nélkűl is divatoznak, p. o. durr-og, vill-og, bor-og, teker-eg, zsib-og, ker-eg, zaj-og, boly-og, bus-og, duzz-og 'stb.

6. §. *I.*

Az *i* rag (melly magában nyugvó *j* mássalhangzó, és a' keletieknél szinte velünk egy értelmű rag, *lásd Gramm. Joannis Nagy in Parall.* §. 4. *p.* 16) leginkább a' helységek' neveikhez járúl, és szinte annyit tesz mint: *beli*, vagy *való*, mint: bécs-i, buda-i, stb. 's mivel *beli*, vagy *való* értelmet rejt magában, azért ma már minden különség nélkűl szövetkezik a' főnevekhez, és belső tulajdonságot, valóságot jelentő társneveket alkot, mint: kert-i, rét-i (annyi mint: kert-beli rét-beli, vagy kert-ből, rét-ből való.) Sőt a' *való* izetlen körűlíró szónak gyakori előjöttét elhárítani akarván, ma már minden értelmes utoljáróhoz, vagy is névhatározohoz is toldatik, mint: föl-i, fölött-i, iránt-i, szerinti. stb. Némelly ujabb irók helytelenűl függesztik azt a' ma már magán nem élő utóljárókhoz, p. o. rol-i, től-i, a' ról-től való helyett 'stb.

7. §. *K.*

Ek, *ok*, *ök*, néha *ók*, *ák* névalkotó homályos rag, melly hajdan többnyire főnevekhez, ritkábban igékhez ragadván, főneveket származtatott, ma már kevesb számmal termi az uj szovakat; régi származékok p. o. ezek: suly-ok, ét-ek, vét-ek, birt-ok, ker-ek, tel-ek, köly-ök, tör-ek, át-ok, pof-ók, fon-ák, tud-ák, ful-

ák (ful-ánk) stb. Ide tartozik zsizs-ik, egy a' héber *zsizs* szóval.

II. Szapora ellenben ma a' *ka*, *ke* kicsinyező rag, melly a' török nyelvben is föltaláltatik, (lásd az említett *Török Grammatikát p.* 20) söt mint Beregszászi állatja, (*l. Dissertatio Philologica de vocabulorum derivatione, et formatione p.* 74) a' persa, és tót nyelvben is megvagyon: mint fő, mint társnevekkel szövetkezik, és kicsinyezett ertelmet olt a' gyökerbe; p. o. csir-ke, bőr-ke (nep' szájában: bűr-ke) madár-ka, kicsi-ke, kövér-ke, tö-ke, sos-ka, buz-ke, stb. Gyakran a' keresztnevekbe általa kicsinyezett értelem oltatik, mint: Jud-ka, Pal-ko, Fer-ko, Áni-kó, Rez-ka, Rozi-ka, Náni-ka 'stb. — Söt még olly erő is rejtezik benne, hogy igekhez, vagy elévűlt gyökerekhez járúlván, azokból kicsinyezett ertelmű föneveket teremt, mint: csusz-ka, lep-ke, csip-ke, röp-ke, vés-ke, túr-ka, tar-ka, búj-ka, mász-ka, bar-ka, nyal-ka, köp-ke 'stb.

III. *Ek* változatlan rag, értelme homályos, de a' nyelvhasonlósága szerint csak elvont neveket alkot; nevekből ritkábban, mint: nyomor-ek, vid-ék, táj-ek, körny-ék, nehez-ék, mellék 'stb. De annál gyakrabban igékből, és pedig cselekvők, vagy középrendűekből; p. o. marad-ék, érz-ék, fakad-ék, emel-ék (emlék) hasad-ék, fest-ék, fenyít-ék, ért-ék, fogyat-ék, nyomat-ék (nyomtat-ék) ját-ék, term-ék, ragaszt-ék, akad-ék, akaszt-ek (milly külön értelműek ezek: ragad-ék, ragaszt-ek: akad-ék, akaszt-ék!) stb. Ide tartoznak a' következők is: aprol-ék, fagyal-ék, morzsol-ek, ázal-ék, főzel-ek, toldal-ék, mellyek *l* ragú igékből lettek egyenesen, nem *lék*, hanem *ék* által. Nem is lehet ellenvetni, hogy illy *l* ragú igek nincsenek divatban, mert semmi nemű raggal származott igékből annyi el nem évűlt, mint az *l* ragú igékből, de erről alább.

IV. *Ik* valóságos névmás: (lásd ennek bővebbi fejtegetését Révai után *in Gramm. Joannis Nagy Parall.*

§. 8. pag. 19) ez *a*) mint nyomosító, és különböztető rag járúl a' kitüntető (comparativus) nevekhez, és a' rendes számnevekhez; p. o. nagyobb-ik, szebb-ik, harmad-ik, ötöd-ik 'stb. *b*) A' szenvedő igéknek tulajdonos raguk, mellyeket miveltetőkhez függedvén, bőven teremt, mint: irat-ik, olvastat-ik, szerettet-ik 'stb. Sőt némi mivelőkből egyszerre szenvedőket nemz, mint: tör-ik, hall-ik, old-ik, tel-ik, ell-ik 'stb. (*lásd Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 139. p. 162—263) — Bélyeges raga továbbá a' kezdő, viszonyos, és társas igéknek; mellyet sok más középrendü igék is megkivánnak. — Rejtezik végre benne olly erő is, hogy néhány nevekből egyenesen középrendű igéket alkot; p. o. hugy-ik, vil-ik, híz-ik, biz-ik, fáz-ik, kop-ik, szökik, ugor-ik (ugr-ik) div-ik, lak-ik, ív-ik 'stb.

8. §. *L.*

I. *El*, *al* névalkotó homályos értelmű, melly az elvont értelmű, *at*, *et* ragú főnevekből ugyan ismét elvont azon egy értelmű főneveket nem annyira alkot, mint hosszabbít egy fölös szótaggal; mint: tét-el, lét-el, ét-el, it-al, hivat-al, jövet-el, menet-el, hit-el 'stb. Ide tartoznak: bé-l (be-el), kű-l, kí-l, tó-l, ró-l, fö-l, fe-l (fö-öl, fe-el) ből (be-ől) 'stb. Továbbá: öb-öl (heberül *ubal*) köb-öl (deák *cub-us*-ból) víad-al, díad-al, fíat-al (vij-adal, dij-adal, fij-atal) 'stb.

II. *Ál*, *él* szinte homályos értelmű rag, melly igékből származtat főneveket, mint: föd-él, fon-ál, hal-ál, köt-él 'stb. Ezen két rag ma már nem igen hoz létre uj szovakat.

III. *El* igealkotó, melly *ol*, *öl*-re is a' hangrend szerint átváltozik, majd ik-es, majd ik-telen igéket a' következő szabályok szerint alkot:

a) A' hangzón végző részint élő, részint elévűlt gyökerekből ik-telen középrendű igéket csinál, és hangát ezen esetben elveti, mint ezekből: gyú, fű, fő,

nō, gyű, sű, hű, szű, dű, dő, fú, fé, dú, sző, vá, ború, derű 'stb. lészen: gyú-l, fű-l, fő-l, nő-l, gyű-l, sű-l, hű-l, szű-l, dű-l, dö-l, fú-l, fé-l, dú-l, sző-l, (jól *szöl* a' fonál) vá-l, ború-l, derű-l 'stb.

b) A' fő, és társnevekből cselekvő ik-telen igéket alkot; a' hangrend' szabályit, és a' gyökérnek értelmét hiven megtartja; p. o. gáz-ol (heber *gáz*) szól (Kisfaludy Károly *szov-all* igét pro *declamare* használta) beszé-l, kapá-l, kaszá-l, csodá-l, elmé-l, visszá-l, müv-el (miv-el), patkó-l, szapú-l, köpű-l, sajná-l, harcz-ol, hurcz-ol, béké-l, nyerge-l, szégyen-l (szégyen-el) aján-l (aján-ol) remény-l, gyakor-l, nehez-el (nehez-t-el) hazudt-ol, drág-ál, keves-el, kor-ál, jov-al, jövend-el, sok-al, rövid-el. Ezek közűl sokan csak a' határozott alakban használtatnak, mellyekben némellyek a' ragot fölösen szokták megkettőztetni, és Kresznericscsel *all-ja*, *ell-i* ragot a' *Semiotica* ellen inkább képzelnek, vigyázatlanúl követvén a' hibás nyelvdivatot, mint a' nyelv' természetéből következtethetnének. Helytelenűl kapta fel a' nyelvszokás engeszt-el, vigaszt-al hosszabított igéket is; mert engeszt, vigaszt, tapaszt, magaszt már úgy is cselekvők, de e' hibát ma már jobbítani nehéz.

c) Ugyan ezen rag ik-es középrendű igéket szűl a' főnevekből, mellyek magokban megmaradó, és másra kinem ható cselekvést jelentenek, mint: zaj-l-ik, por-l-ik, haj-l-ik, fej-l-ik, pár-l-ik (pál-l-ik) osz-l-ik, fes-l-ik, kín-l-ik, sín-l-ik, háram-l-ik, baj-lik, villám-l-ik, csillám-l-ik, sikam-l-ik, hajnal-l-ik, stb. mellyeket *ik* nélkűl használni helytelenség, mint: por-ol, fes-el, osz-ol 'stb. rosszúl használtatnak. Ide tartoznak: om-l-ik, rom-l-ik, bom-l-ik, döm-l-i-k, öm-l-ik, hám-l-ik, him-l-ik, im-l-ik, szám-l-ik stb. mellyek *t* raggal szövetkezvén mivelőkké lesznek, és *m* betűjüket *n*, *t*-vel hason ajkú betűre változtatják, p. o. on-t, ron-t, bon-t 'stb.

d) ik-es igéket alkot a' szint jelentő társnevekből, mellyek *kezdő*, vagy *látszó* értelmet az *el* ragnak megkettőztetése által jelentenek, mint: sárga-ll-ik, kék-ell-ik, fejér-ell-ik, zöld-ell-ik, feketé-ll-ik, piros-oll-ik, szürké-ll-ik 'stb. De egyszerűen így is divatoznak: fejér-l-ik, piros-l-ik, veres-l-ik 'stb.

IV. *Úl*, *űl* igealkotó (mert mint névmódosítóról máshol szólok) magokban mivelődő középrendű igéket szűl

a) *d* végzetű elnémúlt gyökerekből, mint: bód-úl, buzd-úl, lód-úl, kond-úl, csönd-űl, pend-űl, mozd-úl, ind-úl, ford-úl, széd-űl, zend-űl, csőd-űl 'stb.

b) más elévűlt főnevekből is, mint: rém-űl, tan-úl, gyarap-úl, vír-úl, pír-úl, gyógy-úl, ür-űl, fesz-űl, ker-űl, hár-úl 'stb.

c) mindennemű, de kivált *as* ragú társnevekből, és a' kitűntetőkből (ex Comparativis) p. o. szép-űl, kék-űl, bus-úl, görb-űl, csuny-úl, jov-úl, csendes-űl, lapos-úl (nem lap-úl) üres-űl, nedves-űl, nagyobb-úl, kisebb-űl, könnyebb-űl, nehezb-űl, öregb-űl, 'stb. Nagy tehát a' különség a' joval és jovúl, öreg-el és öreg-űl; kicsinyel és kicsiny-űl 'stb. közt.

V. *Ól*, *ől*, és *úl*, *űl* igehatárzókat alkotó régi ragok, és külön értelemmel bírnak, mert az *ól*, *ől* végüek ezen kérdésre: *honnan?* Az *úl*, *űl* végűek pedig erre: *hol?* felelnek: p. o. al-ól, al-úl, fel-ől, fel-űl, föl-űl, föl-ől, hát-úl, hát-ól, meg-ől, mell-ől; más tudniillik hát-úl fekszik, más hátol hozta elő, a' mit a' nyelvszokás ma már *ról, ről* raggal toldva így ejt: hátólról hozta elő, ámbár elég ez: hát-ól hozta elő. Illyenek: bel-űl, bel-ől (belűl-em, *intimum mei*, belől-em, *ex intimo mei*) elűl, elől, túl, tól, rúl, rol, tavúl, tavol 'stb. Egyébaránt *úl*, *űl* közönségesen fő, vagy társnevekből alkot igehatárzókat, mint: ember-űl, rút-úl, rosz-úl, gonosz-úl 'stb. ámbár ezeket is a' névmódosításhoz számlálhatni.

Észrevétel. Azon igék közől, mellyek *el* rag által származnak, számtalan származékok elnémúltak, és ma csak más raggal szövetkezve divatoznak, mint: elmé-l, veté-l, vitá-l, (vita, vete) bujá-l, kurvá-l, híz-el, bölcs-el, parázná-l, les-el, buzgó-l, erő-l, ti-lal, álm-él, tek-él (tekél-et) rész-el, szerencsé-l, szük-öl, gazdá-l stb. Ezek ma többnyire így használtatnak: elmél-ked-ik, lesel-ked-ik, részel-tet, szerencsél-tet 'stb. Honnan méltán gyaníthatjuk, hogy az *alom*, *elem* ragúak is *am*, *em* által egyenesen igékből származtak, szinte úgy, mint: fél-em, él-em 'stb. figyel-em, sugal-om, kegyel-em, kérel-em, hatal-om, tilal-om, (e' rút bűn nemedet kezdettól nyomja, nyugodni, 's boldogságodnak folyvást örvendni *tilalja* Guzmics Isidor Pannonia' századjaiban 10—11 lap) irgalom 'stb. Az illy elnémúlt igékből némellyeket a' jelenkor már életre támasztott, mint figyel, tilal, elmél, sugal 'stb.

9. §. *LY*.

Ály, *ély*, néha *oly*, *öly* homályos értelmű rag a' fönevekből kicsinyezett, az igékből elvont értelmű főneveket alkot, mint nevekből: gömb-öly, gomb-oly, hömp-öly, hom-ály, lapály, dag-ály, szug-oly, cseg-ely, szesz-ély, erd-ély, tám-oly, seg-ély, gyám-oly, rög-öly, szem-ély, sereg-ély, tereb-ély 'stb. Igékből: fog-oly, oszt-ály, szab-ály, rejt-ély, akad-ály, ragad-ály, asz-ály, vesz-ély, szeg-ély 'stb. Az idegen neveket is megmagyarosítja, mint: barbély, (franczia *barbier*) krist-ály, kast-ély, fort-ély, krist-ély, fust-ély (fustis) pendely, pintely, erkély. Ide tartozik: ereklye, (reliquiae).

10. §. *M*.

Em, *am*, *om*, *öm* az elnémúlt főneveket új életre támasztja; az igékből pedig főneveket alkot; p. o. öröm (ür-öm tán a' német Wermuth-ból, mal-om, latin *mola*, német Mühl) kör-öm, vid-ám, ver-em (heber *vor*) csill-ám, bizodal-om, vijadal-om, dijadal-om, el-em (el, *principium*; apud orientales *Deus-ceu principium*

omnium rerum) álom (heber *chalom*) 'stb. Igékből: csusz-am, foly-am, érd-em (érd-ik) vagy-om, fut-am, él-em, kell-em (kell-ik, kell-ő) hull-am, fájdal-om, tilal-om, sugal-om, figyel-em, hall-am, vall-am, tud-am, lát-am, ficz-am, ir-am, huz-om, hisz-em (egy huzom-ban, azon hiszem-ben volt). Elnémúltak ezek: vet-em, sik-am, fog-am, hár-am, szól-am 'stb. és csak származékaikban élnek, mint: sikam-lik, háram-lik, vetemedik, iramodik 'stb. Ide tartozik vér-em, honnan vérm-es.

11. §. N.

En, *an*, *on*, *ön* igehatározó rag, melly az arab és török nyelvben is föltaláltatik (lásd az említett *Török Grammatikát* pag. 70) módot jelentő, 's e' kérdésre: *hogyan?* felelő igehatározókat képez társnevekből, és részesülőkből; p. o. kedves-en, rég-en, ig-en (*ig* az *ig-aznak* is gyökere, 's azért *jog*, vagy *ig* egyet jelent, tehát ha elmellőzöm is, hogy Recht, *le droit* (droa) is elősegítheti a' *jo-g* jó-ból származott nevet, már maga magában *ju-s*-t kifejezi) bátr-an, rögt-ön, nött-ön, ir-vá-n, kérvé-n, sűrű-en (sürven, mint bőven) hiú-n, 'stb. Főnevekből azomban csak ritkán, és többnyire elnémúltakból; mint: rég-en, kor-án, szük-en (szükös-en helyett) költs-ön, stb. Nem tartoznak ide ezek: be-nn fö-nn, fe-nn, le-nn, kü-nn 'stb. mellyek *onn*, *enn*, *önn* helyrag által alkottattak, és e' kérdésre: hol? mi-nn? felelnek. Külömbözik meg is ettől az *an*, *en* többes rag, melly az aram nyelvben mindenütt, nálunk pedig csak a' számnevekben divatozik (*l. Gramm. Joannis Nagy in Parall.* §. 6. *pag.* 18) p. o. hárm-an, négy-en, százan (persa *szád*) ezer-en (*hezar* persa) het-en (*heft* persa, l. az említett *Török Grammatikát pag.* 22) annyi-an, mennyi-en, hány-an 'stb.

Az *n* betű végezetre toldalék gyanánt is szolgál néha, mint: jö-n, lesz-en, visz-en 'stb. a' fél mult idő-

ben: ví-n, tő-n, lő-n, hí-n, vő-n 'stb. vive, teve, leve, hive helyett 'stb.

12. §. *NY*.

A' részint élő, részint elnémúlt főnevekből, leginkább pedig igékből *any*, *eny*, *ány*, *ény*, néha *öny*, *ony* homályos értelmű rag, nyelvhasonlóság szerint elvont értelmű főneveket képez; p. o. hev-eny, kör-öny (kör-ny) hars-ány, ármány (arimah) köm-ény (heber *kamon*) törv-ény (heber *törah*) márv-ány (persa *marah*) sov-any, por-any (hangosban: por-h-any) tak-ony (lappon tat, tat-ony; *Révai Antiquitates pag.* 83) lapony, lep-ény, lep-eny (lapony-ag, lepeny-eg) példá-ny, er-ény, erő-ny (erény, mint erdé-ly) röd-öny 'stb. *öny* ragúak ezek a' helységek' nevei: Bő-ny, Sző-ny, Böd-öny, Bök-öny, Bör-öny, Böh-öny (Bő-hony) Csöt-öny, Csöp-öny, Döb-öny, Döj-öny 'stb. korá-ny, assz-ony (*ischa* heber, *ansza* arab) ar-any (aur-um) tor-ony (turris) vír-ány, cser-ény, horg-ony 'stb: Igékből: foly-ány, vág-ány, lel-ény, lep-ény, köt-ény (*ketonet* heber) söv-ény (tán egy a' szöv-ény szóval) növ-ény, lé-ny (lő-ny semmi esetre nem helyes, mert ha a' nyelvhasonlóság ellen félmúlt lőn-ből származtatom is, még a' leve-ből csak leve-vény, és egybe huzva lény lészen, lön-ből pedig *y* által soha nevet nem alkotunk, mert *y* betű nyelvünkben voltaképen nincs) — Továbbá valamint *d*, úgy *eny* rag is a' helységek' neveiben igen gyakran előfordúl; p. o. Ab-ony, Ad-ony, Ap-ony, At-ány, Ad-ány, Bak-ony, Bar-any (Bor-anya) Báb-ony, Beles-ény, Csab-ány, Csák-ány, Dor-ány, Dom-ony, Ercs-ény, Foks-ány, Góg-ány, Het-eny, Szécs-eny, Eberg-ény, Hars-ány, Lad-ány, Iv-ány, Sur-ány, Kelecs-ény, Om-ány, Vezek-ény, Zsad-ány 'stb. Tán, mivel a' keletiek a' városokat anyának szokták nevezni, vagy leány-nak; *l. Jahn Archaeologia Antiquit. Hebraicarum.*

Ony, *eny* társnév-alkotó magában homályos rag, melly az *ék* ragú elvont nevekből társneveket képez, és annak értelmét oltja a' gyökérbe, mellyhez függed, hogy az könnyen, vagy hamar történik, mint: düledékeny, töredék-eny, termék-eny, hajlék-ony, feledék-eny stb. Az uj irók azomban ma már *ékony*, *ékeny* öszszetett raggal élnek az illy nemű társneveket egyenesen igékből alkotván; helyesen-e, nem tudom: de hogy igéből soha társnevet nem szoktunk alkotni, azt a' nyelvhasonlóság tanítja.

Végre megjegyzem itt: hogy biz-ony, alacs-ony, által-ány stb. fönevek inkább, mint társnevek; mert bizony-os, által-ány-os ezek a' melléknevek.

13. §. *P*.

Ap, *ep*, homályos értelmű rag, úgy látszik, hogy ez ap-ad igének gyökerével egy; részint nevekből, részint igékből alkot főneveket, mint: al-ap, ker-ep, köz-ep, csill-ap, térd-ep, ül-ep, isz-ap, tel-ep, áll-ap, kel-ep stb.

14. §. *R*.

Ár, *ér* névalkotó rag, valamint a' persa, német, sőt deák nyelvben is (mur-ár-ius, rhed-ár-ius, ferr-ár-ius, Bind-er, Schloss-er stb.) úgy szinte nálunk is személyes főneveket alkot, mint: kád-ár, baj-ár (régi szó baj-nok) vez-ér, mesz-ár, kulcs-ár, csal-ár, buv-ár, tim-ár, husz-ár, csisz-ár, bujt-ár, kaszn-ár, csapl-ár (csapol-ár) csapod-ar, fellajt-ár (Vorreiter, tán helyesb volna: előhajt-ár). Nem tar-toznak ide: kop-ár, foly-ár, öcs-ár (öcsű-ár) sziv-ár-vány (ezt azon balvélemény szülhette, mellynél fogva hitték a' tudatlanok, hogy az árt, a' vizet föl szíja, azért szivárványnak nevezték) kend-er stb.

Ar, *er ör*, néha *ér* homályos értelmű rag, többnyire néma gyökerekből alkot cselekvő igéket, mint: hab-ar, zav-ar (zaj-ar helyett) kav-ar, kés-ér, dics-ér, kap-ar (heber. *kaphar*) kot-or (heber. *kotor*) gyöt-ör, tip-or, vak-ar, igé-r, facs-ar, had-ar stb.

15. §. *S.*

I. *Ás*, *és*, magában homályos értelmű névalkotó rag (föltaláltatik a' török nyelvben, így a' többször említett Grammatikának 18-dik lapán olvasom: Der Name, welcher die Handlung eines Gegenstandes bezeichnet, wird gebildet durch Hinzufügung des ش, s, oder يش. is, ys, us, z. B. sewis (szeretés) stb. a' nyelvhasonlóság' utmutatása szerint minden nemű, még középrendű igékből is a' hangrendnek alapszabályait hiven követvén cselekvést jelentő főneveket alkot, és illy nevek annyira elönték a' deáknak követése mellett honi nyelvünket, hogy velök gyakran, midőn *t* ragú elvont nevet kellene használnunk, akkor is helytelenűl, és hibásan élünk; illyenek p. o. ad-ás, vev-és, aluv-ás, nyugov-ás, tanácskoz-ás, hat-ás, verhet-és, üthet-és, adhat-ás stb.

II. *As*, *es*, *os*, *ös* homályos értelmű rag (mellyet Révai az arab *zu*, praeditus társnévvel egynek tart, *lásd Antiquit. Litt. Hung.* §. 101. *p.* 198—199. vagy tán inkább egy a' keleti *jesch*, deák *es*, német ift igével, és mint rag, valamivel bírót, *aliquid habens*, *possidens* jelent) minden nemű főnevekből ugyan, de különösen az *em*, *et*, *ség* raguakból, ugyan ezen főneveknek tulajdonságát jelentő társneveket képez, mint: nedű-es (nedv-es, habens humorem, est illi humor, humore praeditus est) kedű-es (kedv-es) bú-s, gond-os, becs-es, keserű-es, (keserv-es) figyelm-es, kegyelm-es, hatalm-as, félelm-es, bánat-os, nyeret-es (nyert-es) nemzetes, élet-es (élt-es) drágalat-os, tudat-os, adat-os, járat-os (járt-os) tisztelet-es, csodálat-os, természet-es, ahí-

tat-os, (ájt-at-os, á-ít-at-os helyett) bámúlat-os, bizat-os (bizt-os) tekintet-es, állat-os, állhat-at-os, végezet-es stb.

b) Különösen a' társnevekből olly társneveket alkot, mellyek valamelly tulajdonságot nem egészen, hanem csak bizonyos részben, kicsinyezve lágyított értelemmel jelentenek; p. o. kék-es (tehát nem egészen kék, hanem csak kék-sége van) fejér-es, sárgás, sötét-es, zöld-es, szőké-s, lágy-as, drágá-s, beteg-es, bolond-os, szent-es stb. Illyen alakú társnevek válnak a' részesűlőkből is, mellyek gyakran köz főnevek helyett is használtatnak; p. o. tudó-s, kapó-s, ugró-s, szopó-s, nyúló-s, szédelg-ős, szivó-s, kerengő-s, állandó-s, csiklandó-s, ficzkandó-s stb. Illyenek ezek is: magyar-os, német-es, úri-as, bécsi-es stb. (habens habitudinem Hungarorum, Germanorum, Dominorum, Viennensium etc).

c) Ezen rag által lesznek illy nemű számnevek is; egy-es, tiz-es, száz-as, ezer-es, husz-as stb.

d) Végre ezen rag által alkottatnak számtalan müveseknek, tiszteknek, mesterembereknek személyes köznevei, tudnillik azon fő tárgyat jelentő nevekhez járúlván, mellyekkel az illy személyek bánnak, foglalatoskodnak; p. o. kalap-os, vám-os, erdő-s, kocsi-s, csikó-s, üveg-es, asztal-os, kaszá-s, borjú-s, tehen-es, kárpít-os, gulá-s, keztyű-s, bolt-os, orv-os, ezred-es, harminczad-os stb.

III. *Só*, *ső* némi igehatárzókból olly társneveket alkot, mellyek elejébe *leg* tétetvén azonnal superlativussá válnak, mint: el-ső, föl-ső, túl-só, bel-ső, kül-ső, al-só, hátúl-só, vég-ső, szél-ső, innen-ső stb.

IV. *Ast*, *est* a' *va*, *ve* ragú állapot' jegyzőkből, gyakran más nevekből is módot jelentő igehatárzókat képez, mint: bizvá-st, nézvé-st, fogvá-st, nyugvá-st, lépvé-st (lép-ést) kép-est, öröm-est, oldal-ast, látam-ást, stb.

Jegyzet. Némellyek *as*, *es* *os* által igéket is alkotnak, mint: rep-es, fut-os, tap-os, foly-os; de ezek követésre nem méltó, valóban szükségtelen szülemények.

16. §. *SZ.*

Asz, *esz* névalkotó homályos értelmű rag, melly majd élő, majd néma gyökerekből főneveket származtat; p. o. dug-asz, vál-asz, rag-asz, kap-asz, ak-asz, rug-asz, eresz, rek-esz, tám-asz, szak-asz, dűl-esz, tap-asz, pan-asz, foh-ász stb. Ide számláltatnak: dobasz, (jól lakott, vagy nagy hasú, kövér ember) csikasz, (nyul-ánk) stb.

Ász, *ész* igealkotó homályos értelmű rag, melly különösen magára vonja a' nyelvvizsgálónak figyelmét, és pedig annyival is inkább, hogy próba kőre tehesse t. i. valljon nyelv-ész *philologus* helyett használható szó-e? — Ámbár homályos értelmű rag az *ász* *ész*, nyelvünk' hasonlósága még is oda vezet, hol Révai járt, hogy tudnillik látható tárgyat jelentő főnevekhez adatván, azokkal bánó, azokra gondot viselő személyes közneveket alkot. — Ezen észrevétel még mindazáltal nem fejti meg ime' kérdést: valljon honnan eredhetett az, hogy illy származatú nevek egyszer'smind igék? Illy nehezség mellett sokáig töprenkedvén, végre a' keleti nyelvekhez folyamodám világosító fáklyáért, mellyet tán elfogadhatónak itélend a' tudós Társaság. Állatásom tehát az *ász*, *ész* ragról a' következő:

[a]) Hogy egyedűl látható tárgyat jelentő főnevekből, (és soha igékből) származtat ik-telen cselekvő igéket, a' mellyek a' személy által bizonyos látható tárgygyal való bánást, arra való gondviselést, és vele foglalatoskodást jelentenek: p. o. agar-ász, bány-ász, ág-ász (széphangzat szerint ág-ész) bogar-ász, ád-ász, bagly-ász, csekly-ész, cserk-ész, csig-ász, madar-ász, csik-ász, eb-ész, eger-ész, galamb-ász, gyöngy-ész,

hal-ász, fá-ész (fá-ász) hangy-ász, köv-ész, rév-ész, méh-ész, füv-ész, fűr-ész, lov-ász, nyúl-ász, rák-ész, (rák-ász) récz-ész, sólym-ász, tetv-ész, tev-ész, tyuk-ász, nyüv-ész, vad-ász, epr-ész, hern-yász stb.

[b]) Az illy igék egyszer'smind köznevek, de illy alakban nem egyebek, mint kurtított részesűlők; p. o. vad-ász (vad-ász-ó helyett) nyüv-ész (nyűv-ész-ő) stb. Ez nyelvünk' keleti természetében alapszik, mert illy nemű kurtítások az araboknál különösen divatoznak; de erre nem megvető okot ad az, hogy: vadász-ó, révész-ő, egerész-ő stb. részesülőket egész alakukban mint a' pór' szájában, mint az iróknál igen ritkán hallani, vagy olvasni. Honnan kitetszik, hogy hang-ász, ügy-ész (űgyvéd helyett) nyelv-ész (philologus helyett, de nyelves helyett sem) helytelenek, mert hang, űgy, és *nyelv* nem láthatók; — helytelenek: ir-ász, költ-ész, löv-ész, mert igéhez *ász*, *ész* rag nem függed; nem lehet ellenvetés gyanánt fölhozni ezeket: bám-ász, mer-ész, fürk-ész, hadar-ász, fütyör-ész, mert *bám* név, valamint fürge, vagy fürke is név, merész-ik ige, melly hihetőleg a' *meri* keleti szóból származott; — azután egykétszó olly sok ellen nem szűl nyelvhasonlóságot. — Innen érthetni tovább, milly szörnyű szülemények ezek? *nyelvész-et*, *hangász-at*; valljon ige-e *hangász*, *nyelvész?* — nem; — már pedig *at*, *et* csak igéből képez elvont főneveket; 's azért helyesek ezek: vadász-at, füvész-et, nyúlász-at, madarász-at stb. — Vannak azomban némellyek a' kurtított részesűlők közt, mellyeket a' hatalmaskodó nyelvdivat ma már mint igéket magokban nem használ, hanem *ked-ik* raggal szövetkezve; p. o. kertész-ked-ik, kan-ász-kod-ik, tyukász-kod-ik stb.

Sza, *sze*, úgy látszik, magában gyorsító, vagy nyomosító értelmet rejt, mint mond-sza, ad-sza; a' mi csak a' köz nyelvdivatban uralkodik, iróknál ritkábban; vagyon még két származéka: no-sza, ne-sze.

17. §. T.

At, *et* névalkotó rag, melly az *ás*, *és* raggal épen ellentételben áll; mert a' melly igékből ez cselekvő, amaz szenvedő, vagy is elvont, független neveket (substantiva absoluta) képez, mellyek hajdan, míg elődink nyelvünket deák rámára annyira nem csigázták, gyakrabban előjöttek (*l. Révai Antiquitates Litt. Hung.* §. 101. *pag*. 197 — 199); mostani iróink azomban ezeket, mint kivánatos, ismét új divatba hozzák. Illyenek: tapasztal-at, jár-at, men-et, kel-et, feszűl-et, biz-at, mond-at (de nem mondol-at, sem arczul-at, mert mondol, arczal ige nincs) fordúl-at, indúl-at, jöv-et, tev-et, (té-t) hivet (hít) levet (lét) tür-et, fuv-at, nyil-at, gyúl-at, lát-at (egy lát-atra megismért) ül-et, kezd-et, ad-at, borúl-at stb. — Az illy főnevekből *as* által valamivel bíró: ellenben *lan* rag által ugyan attól megfosztott értelmű társnevek válnak; p. o. csodálat-os, fordúlat-os, hasonlat-os, gyalázat-os, foganat-os stb. fosztott, vagy tagadó értelműek, háladat-lan, kellet-len, főzet-len, hallat-lan, látat-lan, szövet-len, szünet-len, felelet-len, növet-len (nőt, növet helyett, és innen nőtlen; mint hit-len, ét-len, ít-lan, tét-len stb.) fütet-len, turat-lan, tapasztalat-lan, szántat-lan, hivat-lan, töltetlen stb. Helyes tehát a' *hatat-lan* is, mert valamint helyes: *hat-ás*, úgy helyes: *hat-at* is, mellyből leszen *hat-at-lan* (impenetrabilis); *het-és*, *het-et-len* hangrend szerint a' származékokban, 's azért valamint helyesek ezek: hal-hat-at-lan, tel-het-et-len stb.; úgy ellenben helytelenek ezek: lehet-len, csal-hat-lan, hal-hatlan stb.

At, *et* cselekvő, vagy cselekedtető ige alkotó (*it*-ről mint világos értelmű, *tat-tet*-ről mint öszsze tettről a' második czikkelyben) minden középrendű igékből, mellyekhez járúl, cselekvőket, cselekvőből pedig cselekedtetőket alkot, 's azért, ha *t* betű, mint

rag valamelly igében föltaláltatik, tagadhatatlan, hogy cselekvő, vagy cselekedtető ige; hangát, kivált *l*, *m*, *n* végzetű igékhez szövetkezvén, igen gyakran kiugratja, az *ed* ragú ik-telen igéknek pedig *d* betűjüket is kiugratja maga hangával együtt, vagy is *sz* betüre változtatja; p. o. pattan-t, csetten-t, bon-t, terem-t, bán-t, apasz-t (apad) epesz-t, köpesz-t, ad-at, ír-at, fog-at; hord-at, ver-et, köt-et, főz-et, ropog-at, kopog-at stb.

Ta, *te*, vagy egyes *t* igehatárzókat alkot, mint: gyakor-ta, számszor-ta, szin-te, hajdan-t, régent, kin-t, ben-t, alan-t, fön-t, fen-t, ujon-t, uj-dont stb.

18. §. *TY.*

Tyú, *tyű* homályos értelmű névalkotó rag; főneveket majd nevekből, majd igékből csinál mellyek többnyire hangot adó, lóggó, vagy függő eszközt, vagy testi ruházatot jelentenek; p. o. sark-an-tyú, kösz-ön-tyű, pattan-tyú, csenget-tyű, töpör-tyű, kézen-tyű (kez-tyű) tyú-tyú (a' természeti hangból, mint pin-tyű, és kicsinyezve: pin-tyű-ke) függet-tyű, leppen-tyű stb. Ujabbak: mely-en-tyű, fej-en-tyű, derek-an-tyú, hű-tyű (Kazinczy használta) fogon-tyú, kelen-tyű stb. Helyesek-e? — ? —

19. §. *V.*

I. *Ú*, *ű* rag (melly alatt, mint máshol megmutattam, *v* betű nyugszik) többnyire néma gyökerekből nemz főneveket, mint: tan-ú, gyűr-ű, lap-ú, háború (bucs-ú, bocsa, bócsa) csöp-ű (stup-a) esk-ű, bor-ú, der-ű, becs-ű, ár-ú, gyep-ű, gyűsz-ű, ür-ű, söpr-ű stb.

II. *Ú*, *ű* társnévalkotó rag, magában homályos, minéműséget jelentő társneveket alkot, mellyek azonban mindenkor a' minemüséget meghatárzó társnevek' társaságában szoktak megjelenni; p. o. arany száj-ú,

két láb-ú, nagy esz-ű, szép lelk-ű stb. Vannak azomban magokban megállhatók is, mellyek néma főnevekből származnak (ezeket a' mostani irók új életre hozni törnek) mint: dombor-ú, szomor-ú, keser-ű, gömböly-ű, gyönyör-ű, nyomor-ú, sovany-ú stb.

20. §. *Z.*

Az, *ez*, és *zi* homályos értelmű névalkotó rag; tudtomra ezeket hozta létre: sző-z (szűl) tű-z, fű-z, ig-az, (ig-tat helyes, de ik-tat is jó, melly annyit tesz, mint ik-ez, vagy ék-ez, belé ik-tat-ja, ik-ezi) lak-zi, ját-zi, ezt ma ját-szi-nak irjuk.

Öz, (az öz-ön főnévnek hihetőleg gyökere) *oz*, *ez* homályos értelmű igealkotó rag; Révai által is megjegyzett nyelvhasonlóságból annyi még is bizonyos, hogy gyakorlatos értelmet rejt magában. (*Lásd Antiquitates Litt. Hung.* §. 99. *p.* 106) Erről tudnunk kell, hogy:

[a]) Az igékből gyakorlatos értelmű igéket, középrendűeket, vagy cselekvőket, ik-eseket, vagy ik-teleneket alkot, mint a' millyen a' törszök-ige, mellyhez járúl; p. o. önt-öz, hord-oz, kiált-oz, köt-öz, old-oz, told-oz, szakad-oz, marad-oz, ingad-oz, akad-oz, apad-oz, árad-oz, áld-oz, borzad-oz, hasad-oz, reped-ez, hervad-oz, fonnyad-oz, csikland-oz-ik, álmad-oz-ik, hazud-oz-ik, ficzkánd-oz-ik, hugy-oz-ik stb.

[b]) Nevekből cselekvő ik-telen igéket alkot, mellyek szinte gyakorlatos értelmet rejtenek magokban, és a' gyökérnek értelmét hiven megtartják, úgymint a' cselekvésnek eszközét; p. o.

aczél-oz.	álm-oz.	ágy-az.	árnyék-oz.
aj-az.	angyal-oz.	álgyú-z.	bál-oz.
ajándék-oz.	arany-oz.	áll-az.	békó-z.
alá-z.	arány-oz.	apró-z.	bélyeg-ez.

bilincs-ez.	bizony-oz.	bibor-oz.	bog-oz.
boglár-oz.	bogrétá-z.	bor-oz.	bors-oz.
bot-oz.	bólt-oz.	bög-öz.	betű-z.
bugyolá-z.	buká-z.	bundá-z.	bub-oz.
bugá-z.	bütü-z.	czél-oz.	cziczomá-z.
czím-ez.	czitorá-z.	czukr-oz.	csatá-z.
cser-ez.	cserep-ez.	csigá-z.	csomó-z.
csuklyá-z.	csunyá-z.	darab-oz.	dárdá-z.
dereglyé-z.	deszká-z.	disznó-z.	dögöny-öz.
duská-z.	dűl-őz.	egy-ez.	eper-ez.
ernyő-z.	ezüst-öz.	éj-ez.	ék-ez.
ér-ez.	fal-az.	fej-ez.	fel-ez.
föl-öz.	férj-ez.	föveny-ez.	füst-öz.
ganaj-oz.	gaz-oz.	gyertyá-z.	gyom-oz.
gyöm-öz.	gyémánt-oz.	gyürű-z.	hab-oz.
hajó-z.	határ-oz.	háj-az.	háló-z.
hám-oz.	hegy-ez.	hely-ez.	him-ez.
ideg-ez.	irány-oz.	igé-z.	jegy-ez.
jel-ez.	jeg-ez.	kalán-oz.	káposztá-z.
kedv-ez.	kenyer-ez.	kettő-z.	koszorú-z.
kölcsön-öz.	kömény-ez.	könnyű-ez.	köv-ez.

'stb. 100, mellyből a' nyelvhasonlóság már eléggé kitűnik.

c) Ha pedig ugyan ezen rag által olly igéket alkotunk, mellyek magokban maradó, és másra nem ható cselekvést jelentenek, *ik*-kel megtoldatnak; p. o. vér-z-ik, hab-z-ik, por-z-ik, raj-z-ik, csillag-z-ik, dob-z-ik, faj-z-ik, bimbó-z-ik, virág-z-ik 'stb. 'S ezek középrendűek, külömböznek a' cselekvőktől: vér-ez, hab-oz, faj-oz, raj-oz, por-oz, virág-oz 'stb. Az illy *ik*-es igék tudniillik, valamint az *l* ragú *ik*-esek is többnyire személytelen igék helyett használtatnak, mint: havaz-ik, eső-z-ik, csillám-lik, villám-lik 'stb.

21. §. *Zs.*

Zsi névalkotó ragnak csak két származéka ismeretes előttem, mint: kap-zsi, leb-zsi; ha csak ide nem számlálhatjuk a' következőket: tör-zs, hor-zs, pör-zs, mor-zs, dör-zs, honnan: tör-zs-öl, morzs-ol, horzs-ol, pörzs-öl, dörzs-öl 'stb.

Ezek az egyszerű, homályosb értelmű ragok.

II. Czikkely.

Az összetett, vagy világosb értelmű szóalkotó Ragokról.

1. §.

Bál, beli.

Bál; ba, és *el* ragból tétetett össze; tudtomra csak négy kicsinyezett értelmű gyakorlatos igét hozott létre: nyír-bál, kia-bál, csó-bál, ló-bál.

Beli, ma is élő, *bél*, és *i* ragból álló társnév, főnevekből belső tulajdonságot, minéműséget jelentő társneveket képez; maga mindenkor változatlan marad, és a' gyökérben, mellyhez járúl, sem okoz változást; p. o. ház-beli, kert-beli, láb-beli, vár-beli 'stb. Illyen természetű rag az *évi* is, melly a' rendes számokból időt, esztendőt jelentő társneveket csinál, mint: harmad-évi, negyed-évi, ötöd-évi 'stb.

2. §.

Iczka, acska.

Icz-ka, *ocz-ka*; *acs-ka*, *ecs-ke*, *öcs-ke*, két kicsinyező ragból állott össze; az első csak e' szóban: lap-iczka, lap-oczka él; a' másik nagy divatban van, és a' lehető legkicsinyebb értelmet oltja a' nevekbe, mint

madar-acska, galamb-ocska, hal-acska, leány-ocska, für-öcske, nyul-acska, vereb-ecske 'stb.

3. §.

Dad, adalom, edel, döz, dácsol, dekel.

Dad, *ded*, az *ed* kicsinyezőből van kettőztetve, és közönségesen a' társnevekbe, ritkábban oltja az igehatárzókba a' kettőzve kicsinyezett értelmet; p. o. édes-ded, könnyű-ded, kis-ded, el-dőd, apró-dad, távúl-dad, távól-dad 'stb.

Adalom, *edelem*, három ragból állott össze, és Révai' vitatása szerint igékből, ritkábban nevekből, személyes főneveket képez; p. o. ur-adalom, bír-odalom, lak-odalom, áll-adalom, biz-adalom, fej-edelem, győz-edelem, sok-adalom, ví-adalom (vij-adalom), dí-adalom (dij-adalom), vesz-edelem, tür-edelem, kés-edelem 'stb.

Edel, *adal*, vagy hangugratva *del*, *dal*; az *ed* kicsinyező név-, és *el* ige-ragból állott össze, 's azért cselekvő kicsinyezett értelmű igéket képez; p. o. vag-dal, szeg-del, tör-del, fur-dal, szab-dal, fáj-dal 'stb.

Doz, *dez*, *döz*, hasonlóan az *ed* kicsinyező, és *öz* gyakorlatos ragból támadt, 's az igék' minemüségéhez, mellyhez függed, szabva majd *ik*-es, majd *ik*-telen kicsinyezve gyakorlatos igéket alkot; p. o. csíp-dez, kap-doz, pök-döz, fog-doz, lök-döz, ing-adoz, ugr-adoz-ik (ugr-ik), boml-adoz-ik (boml-ik), öml-edez-ik, es-edez-ik 'stb. Illyeneket: fog-dos, kap-dos, szök-dös 'stb. a' szokás fölkapván, néha íróknál is olvashatni, ezekben a' *z* t. i. *s*-sel fölcseréltetett. Ide tartozik *edz*, *ódz*, *ődz*, melly edez, odoz, ödöz-ből egybehuzatván kicsinyezve gyakorlatos *ik*-es középrendű igéket képez; p. o. harap-ódz-ik, nyargal-ódz-ik, kér-ődz-ik, fog-ódz-ik, nyujt-ódz-ik, gyep-edz-ik 'stb.

Dácsol, *décsel*; *ed-écs* kicsinyező, és *el* ige ragból lett, 's azért kicsinyezett értelmű igéket, és pedig

ik-teleneket igékből származtat; p. o. vag-dácsol, szök-décsel, nyög-décsel, buk-dácsol 'stb.

Dekel, *dokol*, *dököl*, három ragból áll, az igékből mivoltukhoz szabva majd *ik*-es, majd *ik*-telen kicsinyezve gyakorlatos igéket csinál; p. o. öl-dököl, ér-dekel, fúl-dokol, hal-dokol (ful-dok-l-ik, hal-dok-l-ik) tündök-l-ik (tün-ik) nyel-dekel 'stb.

4. §.

Gál, dogál, ogat.

Gál, *gél*; *eg* gyakorlatos, és *el* mivelő igeragból állott össze, 's azért még a' középrendű igékből is gyakorlatos cselekvőket képez, p. o. ad-ogál, dor-gál, foly-ogál, vakar-gál, keres-gél, ir-ogál 'stb. Ezen rag helyett közönségesen *kál*, *kél* kicsinyezve gyakorlatos igeraggal élünk.

Dogál, *degél*, *dögél*, három külön ismért ragból tétetett össze, 's azért a' törzsök igébe, mellyhez ragad, kicsinyezve gyakorlatos cselekvés' értelmét oltja, p. o. jár-dogál, fuj-dogál, foly-dogál, men-degél, ed-degél (esz-degel), id-dogál, jő-dögel, lő-dögél 'stb.

Ogat, *eget*, *öget*; *eg* gyakorlatos, és *et* cselekvő igeragból áll; és mindennemű igéből, sőt nevekből, puszta hangokból, néma gyökerekből is gyakorolva cselekvőket alkot; első hangát valamint az *el*, és *öz*, úgy az *eg* rag is gyakran kiugratja; p. o. húz-ogat, ir-ogat, mer-eget, tölt-öget, hunyor-gat, felel-get, hagy-ogat, ev-eget, iv-ogat, löv-öget, ölt-öget, tap-ogat, lop-ogat, közel-get, édes-get, rag-gat (rak-gat és rak-ogat közt külömbség van, valamint szag-gat, és szak-ogat közt is), ter-eget, hit-eget, has-ogat; némelykor az *n* lágyító betűt is közbe veti, mint: öbl-önget, ker-en-get 'stb.

5. §.

H a t.

Hat, *het*, világos értelmű, ma is élő ige (potest, penetrat) mindennemű igékhez ragadhat, azon egy észrevétellel, hogy az *ik*-es igéknek ezen támadékuk' elejébe tétetik: p. o. ad-hat, ir-hat, lop-hat, nyom-hat, üt-het, ver-het: dicseked-het-ik, származ-hat-ik, kivánkoz-hat-ik, öltöz-köd-het-ik 'stb. Ritka és szép tulajdonsága ez nyelvünknek, bár ellene annyi hibát ne követnénk el, midőn p. o. a' megtart-hat-ni, megir-hatni, megnyir-hat-ni, elolvas-hat-ni 'stb. helyett rútúl majmoljuk a'Deákot és Németet ígyen: meg lehet tartani, meg lehet írni, meg lehet nyerni, meg lehet tenni, el lehet olvasni 'stb. Még is ezekben: lesz, tesz, visz, vesz, hisz, eszik, iszik, a' *le*, *te*, *vi*, *ve*, *hi*, *e*, *i*, egyszerű gyökerekből lesz tehetős ige: le-het, te-het 'stb. a' *d* ragú, és *sz*-szel változtatva használt igékben pedig a' *d* ragú gyökérhez járúl: p. o. dicseked-het-ik, álmod-hat-ik 'stb. Végre magából a' *hat* igéből is csak akkor lészen tehetős, ha megkettőztetik: hat-hat, honnan: hat-hat-ó, hat-hatat-lan (impenetrabilis) hat-ható-s 'stb.

6. §.

Kál, kedik, közik, ékony.

Kál, *kél*; *ka*, és *el*-ből összetett rag, 's mivel igékhez ragad, azért azokba kicsinyezve gyakorlatos értelmet önt; p. o. ir-kál, jár-kál, mász-kál, szúr-kál, fúr-kál, túr-kál, búj-kál, váj-kál 'stb.

Kedik (ket-ed-ikből egybe húzva) gyakorlatos világos értelmű rag, leginkább az *ász*, és *as* ragú fő, és társnevekből, vagy *l* ragú, ma már nem divatozó igékből, és egyéb társnevekből, és igékből is középrendű igéket képez; a' gyökérbe, mellyhez függed, a' foglalatoskodásnak, többször történt cselekvésnek a'

személyekben maradó, és másra nem ható értelmét önti; p. o. nyelves-kedik, nyájas-kodik, szorgalmas-kodik, katonás-kodik, kocsis-kodik, juhász-kodik, kertész-kedik, halász-kodik, elmél-kedik, olál-kodik, munkál-kodik, hálál-kodik, buján-kodik, eresz-ked-ik, ragasz-kodik, akasz-kodik, kapasz-kodik, fohász-kodik 'stb.

Közik, *kezik*, *kozik*, ismét világos értelmű rag, tudniillik egy a' *köz* ma is divatozó főnévvel, csak hogy *ik*-kel támogattatik, és a' *köz* névnek értelmét származékaiban hiven megőrzi; mert viszontagos, vagy helyesben: társas középrendű igéket alkot; p. o. barát-kozik (t. i. az, mit *barát* jelent, két személlyel *köz*-ös) tanács-koz-ik, üt-köz-ik (üt-*köz*-ös két személlyel vagy többel) csalat-koz-ik, imád-koz-ik, avat-koz-ik, nyilat-koz-ik (a' nyilat közös lesz valakivel más által) csókol-koz-ik, hivat-koz-ik, talál-koz-ik 'stb.

Ékony, *ékeny* összetett társnévalkotó rag, mellyről máshol (más-hel; *hel* tán jobb, mint hely) már szólottam, igékből alkot társneveket; p.o. fél-ékeny, jó-té-kony, kár-té-kony, csal-ékony, múl-ékony 'stb. Itt említést teszek a' szinte illy értelmű, és tulajdonságú *ánk*, *énk* ragról, mellyel azomban ma már uj szovakat nem igen koholunk (koh-ács-olunk, fabricamus); p. o. él-énk, fél-énk, nyul-ánk, nyal-ánk, foszl-ánk, fal-ánk, fulánk főnév.

7. §.

Alom, leg, lál, len, talan.

Alom, *elem*, mellyről máshol észrevételemet már kitettem, igékből, ritkábban néma gyökerekből elvont értelmű főneveket képez: p. o. hat-alom, kegy-elem, irg-alom, árt-alom, fél-elem, kér-elem, til-alom, szer-elem (persa, és török *szer*) jut-alom, ért-elem, érz-elem, tart-alom 'stb.

Leg, *lag* igehatárzó rag, leginkább *as* ragú társnevekből, és részesülőkből módot jelentő igehatárzókat képez; p. o. futó-lag, fölös-leg, hihető-leg, oldalos-lag, közös-leg, állató-lag, tagadó-lag 'stb. *Lag*, *leg* magában főnév, a' mi abból tünik ki, hogy az *as* rag által belőle társnevek válhatnak; p. o. fölös-leg-es, igen-leg-es, egyen-leg-es 'stb.

Lál, *lél*, *lal*, *lel*, az *l* rag, ismételve; 's azért a' nevekből, és igékből gyakorlatos értelmű igéket szűl; p. o. szám-lál (szám-ol-bol) bér-el, bér-lel, bél-el, bél-lel, szem-el, szem-lél, kér-lel, hír-lel, kém-lel, fog-lal, gyom-lál, táp-lál (táp-ol, hír-el 'stb.)

Lan, *len* fosztó, vagy tagadó rag, melly az *at*, *et* ragú igebeli főnevekből (*ex substantivis verbalibus*) tagadó értelmű társneveket alkot; p. o. tudat-lan, hal-lat-lan, illet-len, tapasztalat-lan, töret-len, vigyázat-lan, szünet-len, várat-lan, főzet-len, fütet-len, főt-len (föv-et helyett főt) nőt-len (növ-et, nőt) ét-len, ít-lan, hit-len 'stb. Vissza tetszethetnék valakinek az, hogy én illy társneveket nem egyenesen a' gyökérből, hanem inkább az említett főnevekből származtatok; de okom erre az, hogy hosszú vizsgálat után általláttam nyelvünknek azon hasonlóságát, mellynél fogva igéből soha, de mindenkor nevekből erednek a' társnevek; a' miről kételkedni oka nem lészen senkinek, ha mérő serpenyőbe teszi *ed*, *ded*, *di*, *i*, *ony* (mert *ékony* nem régi, csak ma koholt összetett rag) *nyi*, *as*, *v*, vagy is *ü*, *ű*, *talan*, társneveket alkotó ragainkat. Jegyzetre méltó továbbá, hogy a' *lan*, *len* ragú társnevek néha igehatárzók gyanánt is szolgálnak; p. o. szünet-len egy húrt penget: a' természettel unat-lan elmulatja magát; várat-lan lepett meg; ártat-lan veretik; főzet-len falta föl 'stb. Végezetre *lan*, *len* gyakran végtoldalékúl is szolgál; p. o. pedig-len, alig-lan, megint-len, míg-len, maig-lan 'stb. — Hatat-lan, hetet-lenről, melly helyett

hat-lan, *het-len* helytelenűl használtatik, máshol szólottam.

Talan, *telen*, hangszöktetve: *atlan*, *etlen*, hasonképen fosztó, vagy is tagadó rag *ta*, és *lan*-ból állott össze; melly általában a' főnevekhez, de gyakran a' társnevekhez is (és soha nem az igékhez) szövetkezik, egyébaránt a' hangrendnek alapszabályait követi; p. o. csín-talan, dolog-talan, faj-talan, ok-talan, hely-telen, szem-telen, világ-talan, vég-telen (de nem véghet-etlen, mert *vég-het* ige nincs) hűség-telen, hű-telen (hivtelen) bátor-talan 'stb. Ha pedig hangszöktetve használjuk: *atlan*, *etlen*, a' Társaságnak helyes észrevétele szerint gyakran kölömböztetésűl szolgálhat; p. o. csintalan gyermek, csínatlan épűlet, helytelen szokás, hely-etlen tiszt, ok-talan ember, ok-atlan büntetés, gond-talan ember, gond-atlan éli világát, szemtelen viseletű, szem-etlen koldús 'stb. De ezen külömböztetés magában igen csipôs, közelít a'szőrszálhasogatáshoz, mellyet éles eszű író használhat ugyan, de a' közdivatra nem igen számolhatunk,

8. §.

M á n y.

Mány, *mény*: *am*, és *any*-ból állott össze, és mind nevekből, mind igékből elvont értelmű főneveket alkot; p. o. tok-mány, re-mény, tét-emény, zsák-mány, szak-mány, körűl-mény, ocs-mány, csinál-mány, lel-emény, hagy-omány, süt-emény, tart-omány, tanúlmány, tanítmány, alkot-mány, takar-mány, költ-emény 'stb. Talán ezen rag a' *vány*, *vény*-től abban különzik, hogy ez utóbbik egyedűl főneveket alkot; p. o. tanítvány, alkot-vány, szöke-vény, telepít-vény (colonia) 'stb.

9. §.

Nok, né, nyi.

Nok, *nek* ragnak régisége tagadhatatlan, mert ál-nok, fegyver-nek, baj-nok régi szovak; azért helyesen származtatunk ma is általa személyes főneveket, mellyek többnyire hivatalt, tisztséget jelentenek; p. o. tár-nok, titok-nok, pohárnok, asztal-nok, ko-mor-nok (persa, arab, és aram *kamar*, — a' komor-nyik helyett); szó-nok, melly rövidségénél fogva helyesb mint: beszéd-nek stb.

Né (eredetileg *nő*) a' férjfiaknak hivatal, vagy tiszti közneveikhez ragadván, azoknak feleségeiket jelenti, mint: szabó-né, puskás-né, ötvös-né, Pálfi-né stb. Szakács-né, *coqua*, ceu *uxor coqui*; nem pedig: coqua, omnis etiam innupta generatim.

Nyi, mennyiséget jelentő főnév, a' mérték-nevekhez adatván, azokból bizonytalan mennyiséget határozatlanúl jelentő társneveket szűl, mellyek azután a' mellettök szükségképen megkivántató számnevek, és mértéket jelentő társnevek által határoztatnak meg; p. o. lábnyi, öl-nyi, pará-nyi (heber *barah*) mák-nyi, bab-nyi, tenyer-nyi, arasz-nyi, ököl-nyi, új-nyi, röfnyi stb. Ezek így határoztatnak meg közönségesen: egy ölnyi magasságú, hat röfnyi szélességű, husz arasznyi hosszaságú stb. Ide tartoznak: an-nyi (az-nyi) en-nyi, am-annyi, em-ennyi.

10. §.

Ség, szer.

Ség, *ság* régi főnév, és legtermékenyebb névalkotó rag; a' fő, és minden nemű melléknevekből, igékből, részesülőkből, igehatárzókból ugyan a' gyökér által jelentett tárgynak bőségét kifejező elvont értel-

mű főneveket képez, mellyeket a' Deák *tás*, és *tudo* végzettel tesz ki (*lásd Rérai Antiquitat. Litt. Hung.* §. 37. *p.* 95 — 96); p. o. Köz-ség, erős-ség, tiszt-ség, két-ség, bölcs-e-ség, szük-ség, jám-bor-ság, segít-ség, három-ság, állandó-ság, tehető-ség, tehet-ség, ember-ség, or-ság (rapina) or-szág (regnum; lappon *or*, habitat) jó-ság (bonitas) jó-szág (bonum) kór-ság, idvez-ség, igaz-talan-ság, irgalm-atlan-ság, hitlen-ség, túl-ság stb.

Szer ma is élő név; ragasztásban átváltozik *szor*, és *ször*-re is, számnevekhez függedvén azokba rend-értelmet olt, gyakran *as* raggal toldva illy alakban járúl hozzájok: szor-os, szer-es, ször-ös; p. o. egy-szer, két-szer, három-szor, öt-ször stb. egy-szer-es, két-szeres, három-szor-os, öt-ször-ös stb.

11. §.

Tet, ít, int, ott, ten.

Tet, *tat* régi *te* gyökér-rel egy, csak hogy *t* betűje megkettőztetett, 's a' középrendű igékből cselekvőket, a' cselekvőkből cselekedtetőket alkot; p. o. olvas-tat, kopog-tat, harangoz-tat, nyom-tat, jut-tat, kop-tat, szok-tat, ví-tat, lük-tet, ún-tat stb. A' cselekedtető igék a' török nyelvben szinte *t* által képeztetnek (az említett *Török Grammatikában* p. 36 olvasom: Man bildet diese Form oft mit einen ت, oder د allein, z. B. getir-t-mek: bringen lassen; čaghyr-t-mak: rufen, holen lassen) — Még is ezen ragnak olly különös, a' nyugoti nyelvekben föl nem található tulajdonsága van, hogy a' cselekedtetőkhez járúlván, azokból máskinek közben jártával egy harmadik által cselekedtető igéket szűl, mellyekből *ik*-nek hozzá függesztésével a' harmadik által szenvedtető igék lesznek; a' mit könnyűebb példával, mint szóval tanítani; p. o. fogat-tat, lop-at-tat, ver-et-tet, nyom-tat-tat stb. így verettet az alispán, vagy várme-

gye, veret a' várnagy, ver a' hajdú; befogattat az úr, befogat az inas, be fog a' kocsis; fonattat az aszszonyság, fonat a' tiszt, fon a' jobágy; így verettetik a' hajdú által, de az alispán' parancsából a' rab; fogattatnak a' lovak a' kocsis által, de az úr' parancsából stb. Helyesnek, és szép rövidségnek találom én ezt nyelvünkben, melly a' figyelmet megérdemli.

Ít magában változatlan ige rag (egy a' török *itmek*, facere, igével, ha a' határtalan mód' ragát, melly *mak*, *mek*, elvetjük; lásd a' többször említett *Grammatikát p.* 35, *és* 46. egyéb tulajdonságáról Révai bőven értekezik, *Antiquitates Litt. Hung.* §. 149 *p.* 155, §. 141. *p.* 265 — 267) mellyről a' következőket jegyzem meg:

a) A' *d* ragú néma gyökerekből cselekvő igéket alkot, mint: moz-d-ít, in-d-ít, bó-d-ít, bő-d-ít, cső-d-ít, buz-d-ít, csön-d-ít, csör-d-ít, gör-d-ít, gur-d-ít, kon-d-ít, or-d-ít, for-d-ít, szé-d-ít, saj-d-ít, sej-d-ít, zen-d-ít stb.

b) De más nemű néma gyökerekhez is szinte olly erővel szövetkezik; p. o. hár-ít, nyer-ít, ker-ít, fesz-ít, vír-ít, bor-ít, siv-ít, feny-ít, seg-ít, áh-ít (á-ít, ájt, ájt-at-os) gyan-ít, tan-ít, tasz-ít, gyógy-ít, ás-ít, állap-ít, telep-ít, üllep-ít, kény-szer-ít (szor-ít) csáb-ít, káb-ít; helytelenek ezek: áll-ít, szól-ít, száll-ít; áll-at, száll-at helyett; fölösek ezek: takar-ít, mer-ít, gyámol-ít; mert már: takar, mer, gyám-ol, úgy is cselekvő igék. Ide tartoznak: su-jt, gyú-jt, fo-jt, soha-jt, oha-jt, gyű-jt, se-jt, le-jt, fe-jt, bocsá-jt, e-jt (e-s-ik) re-jt stb. mellyekben az *í*, j-re változott.

c) Az *ít* rag szinte olly tulajdonos raga a' cselekvő igéknek, mint *ed-ik* a' kezdőknek, *ul*, *ül* a' magokban mivelődőknek, 's azért általa csak egyedűl társnevekből válhatnak cselekvő igék, a' mi leginkább Révainak azon észrevételéből világlik ki, hogy hajdan az illy társnevek minden előtt *vá* fordító raggal, 's csak azután *ít*-tel szövetkeztek; p. o. csendes-ít (csendes-vé-ít, vagy csendes-vé-té, csendes-sé tesz) hegyes-ít,

édes-ít, üres-ít, lapos-ít (nem lap-ít) hábor-ít (háború-ít; ezen rontó erejéről a' bevezetésben szólottam) szomor-ít, nyomor-ít, nyomos-ít, világos-ít, bizonyos-ít, éles-ít, görb-ít, sárg-ít stb. Helytelen tehát *deákítás*, a' deákosítás helyett, elegy-ít (elegyes-ít) tér-ít, téres-ít stb. Némellyeket azomban a' hatalmaskodó nyelvdivat annyira megszentelt, hogy ma már kiirtani majd nem lehetetlen.

d) Néha, de ritkán az igehatárzókból: távol-ít, közel-ít stb.

e) De a' hasonlítókból, vagy is kitüntetőkből igen is, gyakran alkot cselekvő igéket; p. o. nagyobb-ít, öregb-ít, kisebb-ít stb.

Int, *ent*, úgy látszik, hogy az *ít*, és *n*-ből állott össze, valamint *ong* az *og*, és *n* lágyítóból; egyébiránt az illy igék, mellyek többnyire néma gyökerekből, ritkábban igékből, lesznek, kicsinyezett értelemmel bírnak; p. o. tap-int, kacs-int, tek-int, pill-ant, zuh-int, legy-int, nyom-int, nyal-int, szop-int, kocz-int, tasz-int, jel-ent stb. *Int* rag által néhány igehatárzó is lett: mint: sze-rint, mint (mi-int) meg-int stb.

Ett, *ott*, *itt*, ma is élő igehatárzó, *utt*, *ütt*-re is átváltozik, sőt a' városok', helységek' neveiben módosító rag gyanánt is szolgál; p. o. hely-ett, hol-ott, közep-ett, más-utt, minden-ütt, meg-ett, fel-ett, al-att, am-ott, mell-ett, im-itt, kör-ött, köz-ött, hegy-ett, vég-ett stb. Kolosvár-ott, Vasvár-ott, Győr-ött, Vácz-ott, Szombathely-ett (Szombat-hely-en) stb.

Tan, *ten*, *ton*; *t* — és *en* igehatárzót alkotó ragból állott össze, és maga is módot jelentő igehatárzókat alkot; p. o. Ifjan-tan, régen-ten, rög-tön, hajdan-tan stb.

12. §.

Vány, van, való.

Vány, *vény* a' *mány*, *mény*-nyel ellenkezőleg áll; mert ez elvont, amaz pedig személyes főneveket alkot igékből; p. o. tanít-vány, szök-e-vény, jár-vány, jöv-evény, alkot-vány, telepít-vény, marad-vány stb. Ezt én így szeretném különböztetni, ámbár eddig rája figyelem nem fordítatott.

Van (gyökere *vo*, aram *hvo*, heber *haja*; a' mi kitünik, a' vó-t, és vó-na-ból, ma már tótosan: volt, volna) *ven*-re is átváltozik, és a' puszta hangú gyökerekből egyszer történt hangot jelentő középrendű igéket képez, mellyek *t* rag által azonnal cselekvőkké lesznek; p. o. rop-pan (rop-van) top-pan, csattan, dörren, zör-ren, stb. rop-pan-t, top-pan-t, csat-tan-t, dörren-t stb.

Való nem rag, mivel a' szovakkal egybe nem ragad, de igen sokszor használtatik körűl irt mondatokban, és mivel az *i*, vagy *beli* raggal (melly mindenik annyit tesz mint: intimum, ex intimo) egy értelemmel bír, azért *i* által gyakran elmellőzhetni a' *való*val való izetlen élést; de csak, ha értelmes szovak után kellene járúlnia, mert értelmetlen szóhoz soha nem kapcsoltathatik az *i* rag; p. o. iránt-való, alatt-való stb. helyett jól használjuk: iránt-i, fölött-i, alatt-i; így kertbe-való, lábra-való, házba-való helyett: kert-beli, vagy kert-i, lábbeli, házbeli stb; de ról-i, től-i, höz-i, a' ról-való, től-való, höz-való helyett már nem használtathatik, mivel ezek magokban értelmetlen névhatárzok.

Eszrevétel. Ezeken az előszámolt ragokon kivűl még különféleképen összetétetnek a' nevek nevekkel, igék igehatárzókkal, mint: le, föl, meg, el, ki, be stb. a' mi sem kér-

désben nincs, sem a' grammatikát annyira nem, mint szótárt illeti. Hibás azonban, és nyelvünk' természete ellen van az igének névvel való összetétele; de ellenben a' nevek, és részesülők helyesen tétetnek egybe. Szörnyű szülemények tehát ezek: fog-ház, köt-szó, köt-jel, és épen ollyanok mint: tanúl-vágy, v. tud-vágy; — szörnyű szülemények: szün-nap, es-ernyő! Koholjunk uj szovakat, de ments meg Iró, magyar iró! minket illy szörnyű szüleményektől! — — —

MÁSODIK RÉSZ.

A' Szómódosító Ragokról.

Előismeretek.

Minden szó nyelvünkben eredetileg név, névmás, vagy ige; nevek az úgy nevezett név, és igehatárzok, a' kötő szovak, és indúlatjelek, mellyek szinte ma is gyakoran egyéb nevekként módosúlnak. — Bevett rendszer azomban mint más nemzetek' nyelvtanítójinál: úgy nálunk is az, hogy ezen szovak a' nevektől nyilván megkülömböztetnek, mivel ma már többnyire módosítás nélkűl használtatnak, és inkább módosúlásúl a' nevekre nézve szolgálnak. Azért a' beszédnek nyolcz részei adatnak elő: nevek, névmások, igék, részesűlők, igehatárzok, névhatárzók, kötő szovak, és indúlat jelek. Az utóljárók, mellyek voltukképen névmódosító ragok — ragok, mert a' névvel egybe ragadnak, olvadnak — szinte úgy nem részei a' beszédnek, valamint a' szóalkotó ragok sem azok, mert további módosúlást semmiképen nem szenvednek: ellenben a' többi nyolcz előszámlált rész minden egyik holmi változáson keresztűl mén.

A' név, ige, névmás, névhatárzó, és részesűlő, sőt igehatárzó is — utóljárók, vagy is módosító ragok által különféleképen változnak, és meghatároztatnak;

a' kötő szovak pedig és indúlatjelek csak azon esetben módosúlnak, ha velök mint nevekkel élünk; p. o. név-nek, ő-t, enyim-et, szerető-vel, kedvelt-ét, alatt-a; a' beszédben a' *fölösleg-et;* a' szent irásban a' sok *és-t*, és a' történet-írásban a' sok *azután-t*, *miután-t*, *hogy-ot;* az egyházi beszédben a' sok *jaj-t*, *Egek!-et* nem szeretem. stb.

A' névnek, és igének két száma vagyon: *egyes*, és *többes*. A' névben az utóljárók, vagy az egyes szám-hoz, vagy többeshez ragadnak; a' személyragok pedig már magok tulajdon többes számmal bírván, mindenkor az egyes számhoz függednek.

Az igékben ismét a' személyragok mindenkor az egyes számnak harmadik személyéhez ragadnak, a' mint az a' tiszta törzsök a' jelentő mód'jelen idejében, vagy a' módnak, és időnek tulajdonos ragával toldott, min-den más időben; — kivévén a' parancsoló módot, hol a' második személyhez függednek, mert ebben fekszik egyenesen a' parancsolás.

A' névnek még két, az igéktől külömböző tulaj-dona vagyon; a) hogy *az*, *a'* természetileg mutató név-más által, ha elejébe tétetik, meghatároztatik, és szinte kijeleltetik; p. o. a' kép, a' könyv; b) a' név névvel különös rag által egybe is szokott hasonlítatni, melly hasonlításnál fogva egyik személynek, vagy do-lognak a' másik fölötti jelessége, vagy fogyatkozása szembetünővé lészen, 's azért e' ragot inkább *kitüntető*-nek, mint hasonlítónak szeretném híni; mert voltaké-pen hasonlító rag — a' *ként;* Péter-ként, Pál-ként 'stb. p. o. a' rózsa szebb a' liliomnál, Péter emberebb Pál-nál stb.

Az igének szinte két a' névtől külömböző tulajdona vagyon: I.) Minden igének négy módja vagyon: a) *jelentő;* b) *ohajtó*, mellynek megkülömböztető raga: *na*, *ne;* c) *parancsoló*, raga, *j;* és d) *határtalan* mód,

raga *ni*. — II.) Öt ideje: a) *jelen*, b) *félmúlt*, mellynek megkülömböztető raga *a*, *e*; c) *múlt*, raga *t*, vagy, ha több mássalhangzók nehezítenék a' kimondást: *ott*, *ett*, *ött*; d) *régmúlt*, melly egyébiránt megegyez a' multtal, csak hogy a' jelentő módban *vala*, vagy *volt*, az ohajtoban, *volna* segédige megkülömböztetésűl hozzá adatik; e) *jövőidő*, raga: *and*, *end*. — A' módot megkülömböztető ragok mindenkor a' tiszta törzsökhöz járúlnak; a' törzsök pedig mindenkor a' jelentő mód' jelen idejének egyes számú tiszta harmadik személye, (az *ik*, vagy *en* toldalékú igékben ezt elhagyván) p. o. tör, vár, ver, kop-ik, vesz-en, jö-n stb. így a' *parancsoló* módban: tör-j, vár-j, ver-j, kop-j-ál stb; az *ohajtoban*: vár-na, ver-ne, tör-ne, kop-na-ék (kop-nék) stb. a' *határtalanban*: vár-ni, ver-ni, kop-ni stb. Az időket megkülömböztető ragok szinte a' tiszta törzsökhöz járulnak; p. o. vár-a, ver-e, kop-a-ék (kop-ék); múltban: vár-t, ver-t, kop-ott; jövőben: vár-and, ver-end stb. És ezekhez járúlnak azután a' szemelyragok, de az *ik*, vagy *en* toldalék kihagyásával; p. o. ir-a-am (ir-ám) ir-a-ék (ir-ék) szeret-e-em (szeret-é-m) vár-and-ok, cseleked-end-em (cseleked-end-ik) stb. jöv-e, jöv-e-el (jövél) nem pedig a' jó-n, vagy lő-n, tő-n-ből stb.

Itt még más Nemzetek' példájaként a' nevejtegetés (Declinatio) és igehajtogatásról (Coniugatio) kellene említést tennem: de ez nyelvünkben nincs, mert sem az ige, sem a' név magában nem változik, hanem csak bizonyos ragok által módosúl. A' nyelvben uralkodó hangrend mindazáltal győztös zászlojit lobogtatja nyelvünkben, és a' módosításban két külön alakot állat mind a' nevekre, mind az igékre nézve; a' mint t. i. azok mély, vagy magashangúak. Az igékben pedig még az értelemre is figyelem fordíttatik; mert azok vagy határozattan vagy határozatlanúl, vagy középjelentéssel a' kettő közt divatoznak, 's azért két külső alak: a' mint magas, vagy mélyhangúak; és három belső alak: a'

mint határozottak, középjelentésűek, vagy határozatlanok, külömböztethetik meg.

És ime már nyelvünknek minden csinya, binya elő van adva; de lássuk ezentúl, mellyek a' szómódosító ragok?

I. Czikkely.

A' névmódosító Ragokról.

1. §.

Személyragok.

Azon ragok, mellyek a' név' módosítására szolgálnak, és utóljáróknak is neveztetnek, természetökre nézve kétfélék, u. m. *a*) egybefüggők, mellyek a' nevekkel egybe ragadnak; p. o. kor, be, ként, ed, em 'stb. *b*) függetlenek, vagy is névhatárzók, mellyek a' nevekkel egybe nem szövetkeznek, hanem csak magányosan utánuk tétetnek, mint: alatt, fölött 'stb. — Értelmökre nézve háromfélék a' függők: u. m. *a*) Személyragok. *b*) Helyragok. *c*) Különféle értelműek. A' függetlenek pedig névhatárzóknak neveztetnek. Mind ezekről külön szakaszokban.

Személyragok.

Egy birtok, és birtokos.

Mélyhangúak.		hangzó után.	Magashangúak.		hangzó után
1.	am, om.	— — m.	1.	em, öm.	— — m.
2.	ad, od.	— — d,	2.	ed, öd.	— — d.
3.	a, —	— — ja.	3.	e.	— — — je.

Egy birtok, több birtokos.

1.	unk.	— —	nk.	1.	ünk.	— —	nk.
2.	tok (o-tok)	—	tok.	2.	tek, tök (e-tek, ö-tok)	— — —	tek, tök
3.	ok	— — —	jok.	3.	ök	— — —	jök.
	uk	— — —	juk.		ük	— — —	jük.

Több birtok, egy birtokos.

1.	a-i-m	— —	i-m.	1.	e-i-m.	— —	i-m.
2.	a-i-d	— —	i-d.	2.	e-i-d.	— —	i-d.
3.	a-i	— —	j-i.	3.	e-i.	— —	j-i.

Több birtok, több birtokos.

1.	a-i-nk	— —	i-nk.	1.	e-i-nk.	— —	i-nk.
2.	a-i-tok	— —	i-tok.	2.	e-i-tek.	— —	i-tek.
3.	a-i-k	— —	i-k.	3.	e-i-k.	— —	i-k.

Em, *éd*, *vé*, *énk*, *étek*, *vék* a' birtokos személynévmásnak végtagai szolgálnak egyszersmind személyragok gyanánt, mellyeket a' hangrend az elöadott tábla szerint változtatva függeszteti a' nevekhez; vagyon ezeknek egy külön alaku többesök: *m-i*, *t-i*, mellyet, valamint általában ime' névmásoknak eredetét böven kifejtegetve olvashatni a' következő két munkában: *Révai Elaboratior Grammatica Linguae Hung. Pestini* 1806; *Nagy Gramm. Linguae Hung. cum Parallelismo Pestini* 1832. Fontosabb ket kérdés forog fenn maiglan is a' nyelvtanítok közt, mellyekre felelni illik.

Az első kérdés: valljon személyrag-e a' harmadik személyben a' *j* betű? — A' másik: valljon minő névnek számát követik a' személyragok a' ragasztásban? —

I. A' *j* betű, vagy *vé* tag, melly egy a' heber ו személyraggal, gyakran föl szokott *v*-vel cseréltetni, mint bevezetésemben megmutattam. Hogy a' *j* betű valóságos személyrag az igékben, alább ki fog tünni; hogy a' *j* betű harmadik személyrag a' török nyelvben,

kétségen túl van (*lásd a' török Grammatikát pag.* 33.): hogy a' *j* betű személyrag minden keleti nyelvben az igékre nézve, a' keleti nyelvek' tanítóji egy értelemben közösen tanítják: tehát épen a' mi nyelvünk távozott annyira el egyéb keletiektől? Épen csak a' mi nyelvünkbe csusztatta-e a' széphangzat a' *j* betűt? — — De ha nem személyrag a' *j* betű, és helyes a' többesben: fá-i, munká-i, elmé-i a' fá-j-i, munká-j-i, elmé-j-i helyett: ki magyarázza meg azt, hogy épen ezen esetben vesz el minden személyrag, és a' birtokos személy' jelentésére annak nyoma sem marad? — mert ez a' többi személyben soha nem történik; — itt pedig: fá-i, munká-i az *i* többes, és nem személyrag, holott máshol: kert-e-i-m, fá-i-m, munk-á-i-d mindenütt megtartatik a' személyragnak voltos (*essentialis*) (mivoltos) valós (*substantialis*) *m*, *d* betűje. Tagadhatatlan tehát, hogy a' *j* betű nálunk is valóságos személyrag. Hozzá járúl még az is, hogy így az *i* többesrag, az *i* társnévalkotó raggal összezavartatik.

II. Valljon minő névnek számát követik a' személyragok a' ragasztásban? — Ha személyragok, kétség kivűl mindenkor a' birtokos személyt jelentő névnek számát követik, 's azért: Magyarok' királyuk, és nem: Magyarok' király-a; helyesen hozza tehát föl Révai a' keleti szabályt: „*numerus adfixorum pronominum non sequatur numerum nominis, cui illa adduntur, sed eius, cuius in locum illa substituuntur*“ — a' mit ő régiségei által meg is erősített; *lásd Antiquitates Litt. Hung.* §. 177—180 *p.* 317—322. — De én azon észrevételt adom hozzá 1.) Hogy valamint a' keletieknél háromféle *k* vagyon: *Chet*, *Caph*, *Koph*, mellyeknek a' *h* betűn kezdve, szinte lépcsőnként emelkedik hanguk úgy nálunk is hajdan háromféle *k* betűnek kellett lennie; mivel pedig egyik a' másiknál lágyabb hangú volt, azért a' nyelvet keménnyé annyira nem tette. De ma már ezen különbözés nem lévén, iszonyú keménysé-

get okoz a' *k* betű, melly még is számtalanszor előjő nyelvünkben. Nem csupa véleményből állatom, hogy háromféle *k* betű vala nálunk, mert a' hasonlító *kén-t* (melly egy az arab كاك, Heber כֵּךְ raggal) és a' következő szovak állatásomat eléggé erősítik: *Chug* heber, magyar: kőg; *Chapar*, kapar; *Chotor*, kotor; *Chatal*, kötél 'stb. ezek *Chet*-tel iratnak a' Hebereknél. *Caph*-phal ezek: kap, kupa, kötény, kör, kád, kila, kömény, kosz, kalapács (kalapa, honnan kalapá-l) 'stb. *Koph*-phal ezek: kis, kicsiny (kitin) kard 'stb. *lásd Nagy Gramm. Ling. Hung. cum Parallelismo, in Elencho vocabulorum ad finem.* Nálunk a' *k* mint ragbetű tudtomra tizenhétszer jő elő, u. m. *a*) *ek*, *ok*, *ök*, *k* többes; *b*) *ka*, *ke* kicsinyező; *c*) *kál*, *kél* kicsinyezve gyakorlatos; *d*) *ik* név-, és ige- toldalék, szenvedő igerag; *e*) *ék* névalkotó; *f*) *ékony* társnévalkotó; *g*) *nak*, *nek* tulajdonító; *h*) *nok*, *nek* személyes névalkotó; *i*) *ként*, hasonlító; *k*) *képen* módmutató; *l*) *kor* időrag; *m*) *ked-ik*, *kod-ik*, *köd-ik* gyakorlatos igerag; *n*) *koz-ik*, *kez-ik*, *köz-ik* társas igerag; *o*) *ek*, *ok*, *ök*, névalkotó; *p*) *ánk*, *énk* társnévalkotó; *r*) *énk*, *önök*, *étek*, *vék* név, és igeszemélyragok; *s*) *ek* ige személyrag, és *dekel* igerag. Nem említem itt a' sok okokat, ekeket, ököket, okoknak, ekeknek, ököknek-eket; csak azt mondom, hogy ezen nyolcz század' lefolyta után ma már segíteni lehetetlen; de a' személyragokra nézve Verseghyvel tartani lehetséges, annyival is inkább, mivel 2.) a' mostani nyelvdivat is egyenesen oda mutat; nem halljuk t. i. a' nép' szájában: Magyarok' asszonyukat, királynéjukat, hanem: Magyarok' asszony-át, királynéj-át; tartsunk azért itt a' közdivattal, 's egy helyen így a' kemény hangú *k* torokbetűtől megmenekedhetünk. A' szokás a' nyelv' természetén is sokszor győz, mint ebben eddig győzött, és reménylhetni, hogy ezután is diadalmaskodik.

A' személyragok egyébiránt mindenben a' hangrendbeli alapszabályokat követik; csak hogy a' szokás,

melly minden rendetlenségnek szülő dajkája, a' *ja, je, jok, juk, jök, jük* ragot néha a' mássalhangzón végző gyökerekhez, vagy nevekhez is oda toldja; a' mit a' tudós Társaságnak észrevételeként, mennyire lehet, ritkítani kell, mert minél miveltebb valamelly nyelv: annál egyszerűebbek annak grammatikai szabályai: p. o. sokkal több rendhagyókkal rakott a' miveletlen héber, mint a' mivelt arab nyelv.

Észrevétel. Mivel minden név magában harmadik személy; azért, midőn függetlenül birtokot jelelünk, valamint a' személyes, úgy az elvont főnevekhez is a' harmadik személyragot (*ré* eredetileg, hangrendszerint: *jé*, vagy *é*) függesztjük hozzájok, és ez által fejezzük ki az úgy nevezett genitivus absolutust, melly további ragasztást ismét megszenved. Tehát a' birtokos, független birtokos *é* rag egy az eredeti *ré* személyraggal, mellyet hajdan a' mássalhangzón végzőkhöz *é*; a' magánhangzón végzőkhez *jé* alakban ragasztottak, de ma már győzött az *é*.

2. §.

Helyragok.

A' helyragok, mint nevük jelenti, helyértelmet rejtenek magokban, és ezen kérdésekre: hol? honnan? min? kitől, mitől? meddig? hová? honnét? felelnek, mellyek a' következők:

Mélyhangúak.		Magashangúak.	
1. Beható — —	ba.	1. — — —	be.
2. Marasztaló —	ban.	2. — — —	ben.
3. Kiható — —	ból.	3. — — —	ből.
4. Közelítő — —	hoz.	4. — — hez,	höz.
5. Határvető —	ig.	5. — — —	ig.
6. Állapító — —	on.	6. — — en,	ön.
7. Fölható — —	ra.	7. — — —	re.
8. Leható — —	ról.	8. — — —	ről.
9. Távolító — —	tól.	9. — — —	től.
10. Veszteglő —	nál.	10. — — —	nél.

Ezen ragok közűl: ben (benn) hoz (hozz) nál, ra, rol, től fölveszik a' személyragokat; a' *be* helyett: *bele*, és *belol*-höz járulnak a' személyragok.

A' mi eredetüket illeti: *be* minden keleti nyelvben ugyanazon értelemmel föltaláltatik; ebből származott azután *be-n*, melly illy alakban is divatozik a' heber, és arab nyelvben; bol, *be*, és *ól*-bol szinte úgy lett, mint kiv-ól, al-ól, b-öl (be-öl); hasonlóképen: rol a' *ra*, és *ól*-bol, ről (ra-öl); talán így lett a' *tol*, től is. A' *hoz* hihetőleg egy a' *hoz* igével, 's tán azért kivánja meg a' *hoz*, *visz* ige ezen közelítő ragot; p. o. ehhez, ahhoz vitte, hoz-ta 'stb. A' határvetőnek, állapítonak, és fölhatonak eredetét nem tudom.

Észrevétel. Valamint a' tudós Társaság észrevette, hogy az egy tagu helyhatározókat: *Künn*, *benn*, *fönn*, *lenn*, 'stb. két *n*-nel kell irni; úgy én is azon velemenyben vagyok, hogy az állapító *on*, a' modjelentő *en* igehatarzó ragtól valo megkülömböztetés miatt két *n*-nel iratik. De én ezt szinte szükségtelennek talalom, mint az értelmesség' törvényét; mert a' beszéd' folyaman kivül itt minden két értelmuséget elhárit e' két egymastol külömböző kérdes: *hol*? *hogyan*? 's kiki érti, mit akarok, ha mondom: hozám hozta, hozád hozta, benem bizzál 'stb. vagy ezeket: ép-en, kü-n, egészséges-en, ház-on 'stb. kiki megtudja külömböztetni, a' nélkul, hogy szükség volna két *n*-nel irni az allapitó, és egygyel a' modjelento ragot. Nem is vedi azokat a' nagyobb hatóság, hanem a' nyelvszokás; de ha ezt a' *kinn*, *minn*, *benn* szovakban követjük, kövessük máshol is, mert a' nyelvmivelőnek a' kivételeket ritkítania, nem szaporitania kell; — vagy ha nem — álljunk el tőle mindenütt.

3. §.

Különféle értelmü ragok.

Melyhangúak.			Magashangúak.		
1. Birtokos	— —	e.	1.	— —	é.
2. Tulajdonitó	—	nak.	2.	— —	nek.
3. Szenvedő	—	at, ot, t.	3.	— —	et, öt, t.

4. Okadó	—	— ért.	4.	—	—	ért.
5. Segítő	—	— val.	5.	—	—	vel.
6. Fordító	—	— vá.	6.	—	—	vé.
7. Mutató	—	— úl.	7.	—	—	űl.
8. Többszám		ak, ok, k.	8.	—	—	ek, ök, k.
9. Hasonlító	—	— ként.	9.	—	—	ként.
10. Modmutató.		kép', képen.	10.	—		kép', képen.
11. Időrag	—	— kor	11.	—	—	kor.

Ezek a' ragasztásban a' hangrend' alapszabályait híven követik; a' következők: *nek*, *ért*, *vel*, és *kor* a' személyragokat' fölveszik.

A' mi eredetüket illeti: a' birtokosról följebb szólottam; a' szenvedő egy a' heber *et*-tel; a' tulajdonító a' heber' *nach*-chal; a' segítő a' heber *vau*, és *el*-bő1 állott össze; a' ként egy az arab *kán*, heber *ken* (sicut) szócskával; ért az *ér*-ből származott; kor, és képen ma is élők; *vá*, és *ül*-nak eredetét nem tudom. (*Lásd bővebben Révai Elaboratior Gramm. et Nagy Gramm. Ling. Hung. cum Parallel.*)

A' tulajdonító egyszersmind a' latin genitivus helyett szolgál, midőn két külön tárgyat jelentő név viszonyos egybe köttetésben (*in statu relationis, seu constructo*) jő elő a' mondatban; és ez nyelvünk' keleti természetében alapszik. (*Lásd Nagy Gramm. in Parall.* §. 3. *p.* 13.) Illyen esetben a' szókötet' szabályai szerint a' *nek*, *nak* kihagyatik, és a' viszonyban álló két név szinte egybe olvad. A' kihagyott ragot a' Heberek *makaph* nevű vonattal (—) mi hiányjellel (') pótoljuk. — Azomban a' hiányjelt szinte kihagyhatnók itt, valamint kihagyjuk, midőn a' név illy viszonyban a' névhatárzók mellett áll; p. o. asztal alatt, víz fölött stb. ezek helyett: asztalnak alatt-a, víz-nek fölött-e; csak az még is a' külömbség, hogy itt a' vezérszó mellől is elvesz a' személyrag, de a' neveknél ámbár elhagyjuk a' vezérlett szó mellett a' tulajdonító ragot, nem hagy-

juk mindazáltal el a' vezérszónak személyragát; p. o. kert' szépsége, és nem kert-szépség; buza' virág-a, és nem buza-virág; azért a' hiányjelt elhagyni itt nem lehet, nem szabad.

Továbbá összetett névmódosító ragaink ollyanok, mellyek ismét más módosító ragból állottak volna egybe, nincsenek; de egyik ragot néha más megelőzi, mint:

a) A' *ként* rag, midőn osztószámot jelentőket alkot, előtte az *on* állapítót megkívánja, de nem mikor hasonlító rag; p. o. hány-an-ként? egy-en-ként, aprónként, kicsiny-en-ként stb. de nem: közmondás-on-ként, hanem: közmondás-ként jobb ma egy veréb, ha bizonyos, mint holnap egy túzok, ha bizonytalan.

b) *túl*, *tűl*; *as* ragú társnevekhez járúlván, és pedig többnyire egyszerre kettőhöz ragadván különös, nyomos magyar mondatokat (*idiotismos*) alkot, mellyek többnyire ezen értelemre ütnek ki: mindenestűl; p. o. testestűl, lelkestűl; szőröstűl, bőröstűl, házastúl, férjestűl, feleségestűl, gyermekestűl stb. — Ezek természetesen csak a' puszta név után tétethetnek, nem pedig a' többesszámi, és személyragok után is.

4. §.

N é v h a t á r o z ó k.

Valamint az előszámlált ragok, úgy ezek is a' neveket különféleképen módosítják, meghatározzák, azon külömbséggel; hogy ezek a' nevek után független, és változatlan állnak; mint élő nevek föl veszik a' személyragokat, és midőn a' nevek után állnak, ha a' köztük, és velök egybe jövő nevek közt lévő viszony *nek*, *nak* tulajdonító által nyilván kitétetik, mint más vezér nevek, úgy ezek is megkívánják a' harmadik személyragot; ha pedig az általuk vezérlett névhez a' tulajdonító hozzá nem függed, bevett közdivat szerint

még a' személyrag mellett a' hiányjel is elhagyatik ; p. o. Pilátus-nak alatt-a, Pilátus alatt stb.

Az illy névhatárzók a' következők :

Alá, alatt, alól, alúl.	Kivűl, kivől.
Által, átal, (át)	Közé, között, közől.
Elé, előtt, elől, elűl.	Köré, körött, körűl, köről.
Ellen.	Megé, megött, megől.
Felé, felől, felűl.	Mellé, mellett, mellől.
Fölé, fölött, fölűl, fölöl.	Miatt.
Hegyé, hegyett.	Nélkűl.
Helyett.	Szerint.
Hátúl, hától, p.o. ház hátúl állott, ház hától ugrott el	Után.
Iránt.	Végett.

Az elé, fölé, hegyé, közé, köré, ellen, hátúl 'stb. így is használtatnak : elömbe, fölémbe, hegyembe, ellenembe, hátúlamba, közémbe, közédbe, közébe, közünkbe 'stb.

Ezeken kivől vagynak még névhatárzók, mellyek a' személyragokat föl nem veszik, mint : át, átal, (keresztűl helyett) innen, túl, kivűl, belűl, fogva, képest, nézvést, vagy nézve, gyanánt, óta. Ezek közől ismét némellyek ragos név után tétetnek, mint *a*) *át*, *átal*, *innen*, *túl*, *kivűl*, *belűl* — *en*, *on*, *ön* ragosok után tétetnek ; p. o. Dunán túl 'stb. ; *b*) a' *fogva* nál ragot kiván közönségesen, de megszenvedi a' *tól*, től-t is, mikor idő távolyságot jelent ; p. o. ennél fogva, régtől fogva ; *c*) *hoz* ragot kiván a' *képest* ; *d*) *ra* ragot a' *nézve*, *nézvest* ; *e*) *vel* ragot az *együtt*, p.o. mire nezve fijával együtt nálam volt, a' mit megalázásához kepest nagyra becsűlni kötelességemnek tartom.

5. §.

Melléknevek.

A' melléknevek kétfélék: társ, és számnevek.

A' társnevek által gyakran egyik már a' másikkal egybe hasonlíttatik, a' melly esetben egyiknek a' másik fölötti jelessége, vagy fogyatkozása *öb* (eredetiképen *bő*) kitüntető rag által szokott kifejeztetni; az *öb* kitüntető ragot a' hangrend mindenek előtt *ab*, *ob*, *eb*-re változtatá, utobb pedig nagyobb hatóság végett meg is kettőzteté a' *b* betűt, így lett: *abb*, *ebb*, *obb*: p. o. nagy-obb, boldog-abb, édes-ebb 'stb. Nálunk néha a' főnevek is fölveszik, mint: kutyá-bb, ember-ebb 'stb. Egyébiránt a' hangrend' alapszabályait követi.

Ha valamelly tárgynak minden egyéb tárgy fölötti jelességét, vagy fogyatkozását akarjuk kitüntetni, a' kitüntető ragú név elejébe *leg* régi nevet tesszük; (ingens agmen, copia; araboknál elö *log*) p. o. a' repülő állatok közt legszelídebb a' galamb.

A' számnevek a' többszámot csak egyedűl akkor szenvedik meg, ha per hyperbolen beszélünk; p. o. ezreket láttam, egyebiránt pedig vagyon tulajdon többesök: *an*, *en*; p. o. hat-an, het-en, annyi-an, mennyi-en 'stb. személyragokat, és a' többi ragokat is mint a' szám, mint társnevek egyéb főnevek szerint megszenvedik; p. o. nyolczadomat elvesztettem, tizedemet nem adták meg, kedvesem elment 'stb. Ezeknek bővebb kifejtegetése nincs a' föladott kérdésben kivánva.

6. §.

Névmások.

A' Névmások:

I. Származatukra nézve: *a*) eredetiek: p. o. én, te, ő 'stb. *b*) összetettek: enyém, tiéd, magam, valami, valamelly.

II. Értelmükre nézve: *a*) tiszta személyt jelentők: én, te, ő; 'stb. *b*) birtokos személyt jelentők: enyém, tiéd, övé; *c*) visszatérők: mag-am, én mag-am 'stb. *d*) visszamutatók: ki, melly; *e*) névmutatók: az, ez; *f*) kérdők: ki, mi, kicsoda; *g*) határozatlanak: némelly, néki, valamelly, némi 'stb.

III. Módosúlásukra nézve: *a*) rendesek: ki, melly; *b*) rendhagyók: az, ez; *c*) hiányosak, én, te 'stb.

A' személyes névmások: én, te, ő, mi, ti, ők (mink, ti-k) módosúlásukra nézve hiányosak, és egyszersmind rendhagyók; csak egyedűl a' szenvedő ragot veszik föl így: engem (engemet) téged (tégedet) őt (őtet) mink-et, titeket, őket; a' többi módosulásokra nézve helyettök a' személyragokat megszenvedő hely-, és különféle értelmű ragok szolgálnak; p. o. vel-em, től-ed, nál-a 'stb.

A' birtokos személyt jelentők: enyém, tiéd, övé, miénk, tiétek, övék, enyéim, tiéid, övéi, miéink, tiéitek, övéik (csak hogy tulajdon többesök van) egyébiránt megegyeznek a' többi nevekkel módosúlásukban; p. o. enyém-ért, enyém-től 'stb. *Lásd Révai et Nagy Grammat.*

A' visszatérők: magam, magad, maga, magunk, magatok, magok rendesen módosúlnak, mellyek a' *mag*, (medulla, essentia; héber *moach*, arab *mog*) és személyragokból állanak. Elejökbe tétetnek az *én*, te, ő, mi, ti, ők személyes névmások is majd tisztán, majd az állapító raggal, mellynek hozzájárúltával a' hatóság nagyobb, mert megállapíttatik énn magam vagy én-en magam, és nem más; így: en-n, te-n, ő'-n, mi-n, ti-n, ö-n (ök-ön helyett, hihetőleg a' kemény hangnak elkerűlése végett) vagy én-en, ten-en, ön-ön, min-en, tin-en, ön-ön.

A' visszamutatók: ki, melly, mi, eredetiek. — A' kérdők: ki, mi, kicsoda, micsoda, milly; az első kettő eredeti; ki-csoda, mi-csoda, mi-illy, összetettek. —

A' határozatlanok: illy, olly, eredetiek: illy-en, olly-an, im-illyen, am-ollyan, né-ki, né-mi, né-melly, né-mi-nemű, vala-ki, vala-mi (heber *feloni*) akar-ki (heber, és arab *achar*) akar-mi, akar-melly 'stb. összetettek. Ezek mind a' nevek szerint módosúlnak.

A' névmutatók *az*, *ez* eredetiek, mellyek jobban megérdemlik figyelmünket. És pedig:

a) Mint mutató névmások módosúlásukra nézve rendhagyók, de csak annyiban, hogy akarminemű mássalhangzón kezdő rag járúl hozzájuk, *z* betűjüket annak első betűjéhez szabják, alkalmazzák; p. o. av-val, ev-vel, ar-ról, er-ről, ar-ra, er-re, an-nek, en-nek, at-tól, et-től, ak-ként, ek-ként, ak-kor, ek-kor, af-féle, ef-féle 'stb. A' személyragokat pedig soha föl nem veszik.

b) Mint névmutatóknak nyelvünk' keleti természetéhez képest a' nevet, melly elejébe tétetnek, meghatározván, szinte illy változásokon kellene átmenniek; de ma már a' szokás fölkapta, hogy a' mássalhangzón kezdő nevek előtt a' kihagyott *z* betűt hiányjellel pótolja; p. o. a' föld, a' kert, e' helyett: af-föld, ak-kert 'stb. Mivel pedig itt már a' régit vissza állatni sem nem lehet, sem nem szükséges: az egyszerűség Jovasolja, hogy midőn mint névmás módosúl az: *az*, *ez*, akkor is hiányjellel éljünk, így: a' kor, a' féle, e' féle, e'kor, e'ként, a'ként; vagy pedig a' másik esetben is tartsuk meg, a' mit nyelvünk' természete kiván. De ha elhagynók tökéletesen a' hiányjelt, még ezzel sem követnénk vétket el.

II. Czikkely.

Az igemódosító ragokról.

1. §.

A' határozatlan alaknak személyragai.

Az igehajtogatásnak nyelvünkben nincs helye; de van a' modosításnak, melly (mint az előismeretekben tanítám) két külső, és három belső alak szerint történik; a' mint tudniillik az igék mély, vagy magas hangúak, határozatlan, közép, vagy határozott értelműek. A' három belső alak egymástól egyedűl személyragok által külömböztetik meg.

A' határozatlan alaknak személyragai ezek:

Mélyhangúak.	Magashangúak.
Egyes.	
1. ok.	1. ek.
2. asz, sz.	2. esz, sz.
3. a' törzsök.	3. a' törzsök.
Többes.	
1. unk.	1. ünk.
2. tok, o-tok.	2. tek, tök, e-tek, ö-tök.
3. nak, a-nak.	3. nek, e-nek.

Ezen személyragok szövetkeznek minden mód, és időben (ide nem értvén a' határtalan módot) az igékhez ezen észrevételek mellett:

a) A' harmadik személyhez mindenek előtt a' mód, és idő külömböztető rag kapcsoltatik; p. o. ir-and, ir-a, ir-na, irt 'stb.

b) A' fél múlt idő első személyében: *ák* helyett *ék*-re változtatja a' ragot, mint ira-ak, ir-ák helyett:

ir-ék: — a' második személyben pedig *el* személyragot kiván; mint ira-el (ir-ál) kér-e-el, kér-él 'stb.

[c]) A' mult idő az első személyben *em*, *am*, a' másodikban *ál*, *él* ragot kiván, p. o. ver-t-em, ver-t-él, ir-t-am, ir-t-ál.

[d]) A' parancsoló módban pedig a' harmadik személynek raga: *en*, *ön*: p. o. ver-j-en, ir-j-on 'stb. Egyebiránt szükség azokat tudni, miket a' hangrend' alapszabályaiban, és az előismeretekben megjegyeztem.

2. §.

A' közép alaknak személyragai.

Ezen alaknak ragai a' személyekre nézve ugyan azok, mellyek a' határozatlan alakban divatoznak; és pedig a' többesben mindenütt: az egyesben kivétetnek a' következő időknek első és második szemelyei:

[a]) A' jelen, fél múlt, és jövő idő, vagy rövidebben az első szemely minden időben és módban *am*, *em*, *öm*, *om* személyragot kiván; p. o. alud-ám, alud-and-om 'stb.

[b]) A' második személyben mindenkor *ol*, *el*, *öl* ragot; p. o. dicseked-él, dicseked-tél, dicseked-end-el 'stb.

[c]) A' harmadik személyben, kivévén a' múlt, és ebből álló rég múlt időt, az *ik* toldalék minden módban, és időben megtartatik: p. o. dicsekedik, dicsekedék, dicsekedjék, dicsekedend-ik 'stb.

3. §.

A' határzott alaknak személyragai.

A' határozott alaknak személyragai minden mód, és időben ezek:

Mélyhangúak.	Magashangúak.
Egyes.	
1. om, am.	1. em, öm.
2. od, ad.	2. ed, öd.
3. ja, a.	3. i, e.
Többes.	
1. j-uk, uk.	1. jük, ük.
2. játok, átok.	2. itek, étek.
3. ják, ák.	3. ik, ék.

A' melly ragok *j*-vel egészen ragadnak az igéhez a' jelen, és jövő időben; de máshol a' *j* rag egészen kimarad, ámbár ez régenten megtartatott, mint ezt Révai a' fél múlt időről régiségeiben nyilván megmutatja.

A' parancsoló módban pedig a' második személyrag *el* még a' módkülömböztető *j* ragot is kirugva kurtítva használtathatik: p. o. vár-j-ad helyett: vár-d; ver-jed helyett: ver-d. A' mi akkor is megtörténik, midőn a' *j* a' hangrend' szabályai szerint változik; p. o. kös-d (kös-s-ed) ves-d (ves-s-ed) 'stb.

Az első alak szerint ragasztatnak minden ik-telen közép rendű igék, és a' határozatlanúl használt cselekvők.

A' közép alak szerint minden ik-es középrendűek, és a' cselekvők.

A' harmadik alak szerint minden határozott értelmű cselekvők, sőt határozva használt középrendűek is.

Mindezekből láthatni, milly könnyű nyelvünkben az igeragasztás, ha a' hangrend' alapszabályait tudjuk.

4. §.

A' hatartalan mod.

A' határtalan mod, mellynek raga *ni*, vagy *a-ni e-ni*, mind a' három alakban a' személyragokat megszenvedi, a' mit ismét a' keleti nyelvekből érthetni,

hol t. i. az igének határtalan módja egyszersmind név; a' személyragok ezek:

Mélyhangúak.	Magashangúak.
1. om.	1. em, öm.
2. od.	2. ed, öd.
3. ia.	3. ie.
1. unk.	1. ünk.
2. otok.	2. etek, ötök.
3. iok.	3. iök.

A' harmadik személyben az *i* alatt rejtezik a' *ja*, *je*, *jok*, *jek*, *jök*, és innen is kitetszik, hogy a' *ja*, *je* nálunk nem közbevető, hanem valóságos személyrag.

5. §.

Részesűlők, és állapotjegyzők.

Jelen, és jövő időben: ó, ő.
Mult időben: ott, ett, ött, t. } Részesűlők.

Ván, vén.
Va, ve. } állapotjegyzők.

Ezen ragok, valamint általában minden módnak, és időnek tulajdonos megkülömböztető ragai a' törzsökben, mellyhez függednek, a' hangrend' szabályaiban előadott eseteken kivűl, semmi változást nem okoznak.

6. §.

Rendhagyók, és hiányosak.

V a g y o n, és M e g y e n.

Jelentő mód' jelen ideje.

Vagyok.	Megyek.
Vagy.	Mégy (mész).
Vagyon, van.	Megy.
Vagyunk.	Megyünk.
Vagytok.	Mentek,
Vannak, vagynak.	Mennek.

A' vagyon egyéb idejét *val*, *vol*, és *lesz*ből kölcsönözi; a' megyen pedig *mén* egybe huzott törzsökből veszi.

Hiányosak: nincs, sincs, nincsen, sincsen, nincsenek, sincsenek.

Jegyzet. Különös összetett első személyrag az *alak*, *elek*, melly mindenkor a' második személy' szenvedőjét vagy nyilván megkivánja, vagy alattomban magában rejti; — és a' cselekvő igéknek harmadik személyéhez függed a' határozatlan alakban minden időben, és módban (a' parancsolóban itt is a' második személyhez függed a' rag, mint egyebütt) p. o. szeret-lek, szereté-lek, várt-alak, vár-j-alak stb. A' jövő időt határtalan móddal, és *fog* segéd igével körűl irva is szoktuk kifejezni; — de más kérdés: valljon illy körűlirt jövő időben a' *fog*, vagy a' másik jövőben: az *and*, *end* (arab *atad*) ige új igét alkot-e, mellyet minden többi időn, és módon változtathatni? — Én nyelvünk' keleti természetével tartok, mellynél fogva jövő időnk nincs is, és annál kevesbé van olly jövő időnk, melly további változásokat megszenvedne. A' régiségben ezt t. i. eddig senki föl nem találta tudtomra. A' nyelvszokás ma sem használja; egy két iró legföljebb, midőn nyelvünket nemet kaptára vonja. — Dunán túl a' gyermekek, 's bujtár legényektől, ha dévajkodva beszélnek, hallhatni ezt: írni fogtam volna, beszelni fogtam; de irandottam, beszelendettem, irandj, beszélendj soha nem olvastam, soha nem hallottam, és részemről a' jövő időt, ha kerűlhetem, kerűlöm, mert, mi tagadás a' világos dologban, nyelvünk' természetével ellenkezik.

NYELVTUDOMÁNYI

PÁLYAMUNKÁK.

KIADJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

MÁSODIK KÖTET.

BUDÁN.
A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.
1839.

ELŐSZÓ.

Az academiának, 1834-ben tartott V-dik nagy gyülésében kihirdetett következő nyelvtudományi jutalomkérdésére:

„Mellyek a' magyar nyelvben a' tiszta gyökök?
„Számláltassanak elő, mennyire lehet, eredeti jelen-
„téseikkel."

1836-diki martius' 19-dikeig, mint határnapig, hat pályamunka érkezett, mellyek közűl, az e' végre kinevezett három, osztálybeli biráló, Balogh Pál, Kölcsey Ferencz és Vörösmarty Mihály rendes tagok' előadására a' VII-dik nagy gyülés a' 6. és 4. számok alattiakat találván kiadásra, amazt egyszersmind jutalomra, méltónak, a' birálók' hivatalos tudósításaikból azon helyek' kivonata bocsátatik itt e' munkák elébe, mellyek a' nagy gyülést, határozataiban, vezették.

Először is, a' 6. szám alatti pályairatról D. Balogh Pál r. t. így értekezett: „A' szerző az emberi nemzet' csecsemői állapotját összehasonlítván az egyes ember' csecsemői állapotjával, minden nyelvek' eredetét igen helyesen a' magánhangzókban keresi, mellyek mint a' csecsemőnél, úgy az első embernél is igen hihetőleg első kinyilatkoztatói valának a' léleknek, 's ha szinte azon hét betűjű scala, mellyet a' szerző minden nyelvek' alapjául felállít, hypothesis is,

bizonyosan egy a' legelfogadhatóbbak közzűl, ezen homályos tárgyban."

„A' szerző, fennebbi állítmányát az emberi hangadás' műszereinek physiologiai felfogásából merített okokkal támogatja 's előadja az emberi nyelv' elemeinek (nem elveinek, mint a' szerző mondja), a' magánhangzók 's mássalhangzóknak eredetét 's létalapját. Azonban a' magán-'s mássalhangzók' előállásmódját nem egyezőleg magyarázza a' physiologia' elveivel, 's igen is mechanice, holott a' hangok' előállása egészen dynamicai eredetü, a' mennyiben a' lélek által munkásságra ébresztett idegek' productuma. Ezt a' fő ideát physiologiai fejtegetésiben sok helytt elfelejti a' szerző, mi pedig előadására nagyobb világot öntött 's munkájának több tudományos értéket adott volna."

„A' szerző azt állítja, hogy a' hét magánhangzóból lett az eléléptető átalakodás, és az öszvetétel', meg egybeolvadás' utján, a' hét eredeti mássalhangzó 's ebből ismét vált a' többi mássalhangzó. A' betűk, nevezetesen az eredeti magán-'s mássalhangzók' eredeti és természeti értelmének kifejtegetését, azoknak a' lélek' állapotjával 's munkásságával való rokonságát, gyakori átváltozásaik' okát és erejét, a' szerző mély belátással 's igen valószinü okoskodásokkal és mindenütt széles nyelvismeretéből merített példákkal adja. — A' nemhangzó tárgyak' fülrehatás-módjának okát is igen helyesen származtat-

ja a' szerző az érzékek' egymássali szoros összeköttetésének, 's kölcsönös viszonyának tekintetéből, helyesen következteti, hogy minden mássalhangzónak eredeti saját értelme van, ha szinte azt mi most egészen kipuhatolni képesek nem vagyunk is."

„A' betűk 's hangok' kifejléséről, ezeknek egymáshoz való rokonságáról 's viszonyairól, továbbá a' betűk' átalakulásáról a' szerző a' valódi nyelvtudomány' szellemében szól, 's a' magyar nyelvre nézve, érdekes fejtegetéseket ad, 's fejtegetéseit mindenütt kielégítő példákkal kiséri. A' szerző' munkája az által, hogy nyelvünket eredeti elemeire visszaviszi, a' nyelvmivelés és ujítás' rendszabásira is egészen új világot önt 's ellene mondhatlanul megmutatja, hogy sok eddigi változtatgatásink ezen elemek' eredeti jelentésével ellenkeznek; megmutatja, miként kell szavainknak ezen elemek' eredeti értelmében 's szellemében maradniok 's változniok, ha nyelvünk' tisztaságát 's eredetiségét megtartani 's őrzeni akarjuk; megmutatja, hogy a' magyar nyelv' egyik fő tulajdonsága, a' kellemes hangszerkeztetés, mellynek szellemében sok szavainknak meg kell eredeti mivoltokban maradniok, melylyeket némelly buzgó iróink kitűzött elveiknél fogva megváltoztattak."

„A' gyökszavak' természetéről, azoknak előállása' módjáról igen sok jót és érdekest mond a' szerző. — A' gyökszavak' alkotásáról 's alkot-

hatási szabadságáról is helyes okoskodása van a' szerzőnek, melly az emberi nyelv' philosophiai felfogásával teljes összehangzásban van. "

„A' magyar gyökszavak' kipuhatolására, azok' eredeti értelmének 's jelentésének fölfedezésére, rokonságok' kitalálására 's megitélésére, a' szerző nagy becsü előmunkálatokat tett, úgy hogy ezen munka szép, talán minden nyelvek közt legszebb 's művelhetőbb nyelvünk' gazdagságát, következetességét, a' legrégibb 's eredetibb nyelvekkel ezen két tulajdonra nézve is mérkőzhetőségét a' legvilágosb fénybe helyezteti." —

„Az öszvehasonlító szónyomozások' értékét 's nagy hasznát is, nyomos okokkal, teljes világba helyezteti a' szerző."

„A' szó-megforgatásról 's betü-áttételről is igen sok helyeset és sok újat mond a' szerző, minél fogva ezen mind eddig nem elég figyelemre méltatott 's legfeljebb is eleink' együgyüségéből származtatott tárgy, tudományos alapot nyer, 's egy új, igen termékeny forrás nyilik fel az eredeti szógyökök' kifürkészésére. Innen éles elmével különbözteti a' szerző az igazi és ál gyököket egymástól, melly utolsók' száma, a' gyökszavak' eddig előadott lajstromában nagy, 's mellyeket a' sz. mély belátással visszavisz eredeti gyökeik' alkatjára, 's így nagy számu ízetlen szókoholóink' tudatlanságát, vakságát és alaptalanságát egész mezítelenségében kimutatja."

„A' gyökéralak' változásának módjait, melly

felette fontos nyelvünk' ismeretére nézve, a' sz. különösen is felszámlálja 's 16 nemeit adja."

„A' sz. fejtegetése, nyelvünknek más nyelvekkel való rokonságára vagy általában a' különböző nyelvekbeni rokon hangok' 's szavak' természetére 's alapjára is nagy világot önt, noha itt nem lehetek a' szerzővel egészen egy véleményben, midőn Faber Juniussal azt állítja, hogy nyelv létalaposan véve csak egy van."

„Azon nézőpontból indulván ki a' szerző, hogy a' gyökéralakok egymással természeti rokonságban vannak, 's hogy egyik a' másik' értelmének kipuhatolására 's meghatározására nagy befolyással van, a' szerző az egymással kölcsönös rokonságban lévő gyököket rendszeres csoportokba összeállította 's így az összehasonlító szónyomozásnak nagy hasznát, mintegy szem eleibe terjesztette."

„A' szerző' tabellái a' gyökszavak' és származékok' gazdag gyűjteményét foglalják magokban, melly annál érdekesebb, mivel a' sz. minden idiotismusokat, sajátságokat 's beszédmódokat öszvegyűjtött, 's azokat éles itélettel raká el gyökhangjai alá. Hogy a' szerző csupán valamelly gyök' létele' bebizonyítására több idétlen szókoholmányokat is közöl, talán feleslegvaló."

„Nevelné a' munka' becsét, ha az előbeszédben több logicai rend volna, ha a' sokszor rokon tárgyak egy czikkely vagy paragraphus alá volnának sorozva, 's az ideák egymásból folyná-

nak, a' helyett, hogy sokszor egymástól elhányva 's minden bizonyos rendszer nélkűl találtatnak."

„A' gyökhang-táblák is minden bizonyos rendszer nélkül következnek egymás után, mi a' használást felette megnehezíti. Kivánatos volna hát, hogy a' szerző azokat bizonyos elvből indulva rendelné el, hogy így egyszerre feltalálhatná az olvasó azt, mit keres. Ezen tabellák' becsét nagyon nevelte volna a' sz. az által, ha ott, hol azt haszonnal, következetesen 's okszeresen lehetett volna tenni, az idegen nyelvek' gyökszavaival némileg összehasonlította volna, mi mind nyelvünk' olly sokszor pengetett rokonságát, mind annak szűzességi igényeit 's méltóságát világosb alakba öltöztette volna. Ezt anynyival inkább várhattuk volna a' szerzőtől, mivel nyelvtudományi esmeretei széles terjedelmüek 's különösen a' magyar nyelvről mély és minden oldalú vizsgálódást mutató közlései arra termett voltát igazolják."

Kölcsey Ferencz r. t. azt következőleg ajánlotta:

„Ennek bevezetését gondosan elolvastam. Hogy az iró philosophi lélekkel bir, azt neki tagadni senki nem fogja. Nyilván van bevezetéséből az is, hogy a' magyar nyelvet sokáig, és criticai tekintettel vizsgálta. Ha mind helyes-e a' mit péld. a' betük' eredeti értelmökről mond? azt olly könnyen megitélni nem lehet. De azt meg kell vallani, hogy gyökvizsgálatait elvekre

alapítá; 's hogy elvei' nagy részén a' dolog' természetéből folyó józan következetesség tetszik ki. Ohajtottam volna, hogy állításait a' nyelv' régi történeteiből bővebben világosította volna fel; de a' feladott kérdés talán ezt nem hozta magával. Azonban így is, mint felállítá elveit, sokaknak helyes volta, péld. a' megforgatott betükre nézve, minden gondolkozó philolog előtt világos; 's ezen elv nélkül gyökeret keresni, hiában való fáradozás. Szóval, e' szó alatti bevezetés nekem, bár értelmem nem mindenekben egyez, nevezetes, fontos munkának látszik, melly az academia' pártfogását érdemli."

„Mikép alkalmazá a' kérdésre bevezetésének elveit? azaz, a' gyökszavakat teljesen, 's eltalált jelentéseikkel együtt számlálta-e fel? erre meghatározólag kellene felelnem. A' jelentéseket a' mi nézi: a' gyökerek' összeállítása, 's a' származékok' előszámlálása talán elég világosságot szerez. A' gyökszavak' teljes számát a' mi nézi, megvallom, illy töretlen pályán nincs hatalmamban olly normativum, mihez azt mérhettem volna. Hogy pedig illy normativum' készítéséhez magam fogjak: azt kivánni senki nem fogja. Egyébiránt áll-e minden felhozott gyök? azaz, mind gyök-e a' mi felhozva van? abba bocsátkoznom nem lehetett; 's bocsátkoznia csak annak lehet, ki nyelvünket minden más, vele valaha viszonyban állott nyelvvel összehasonlíthatná. Ez összehasonlítást az academia elkezdé

megtétetni; 's megválik; mi fog történni? Én illy nyelvben, mint a' miénk, mellyre olly sok más nyelv volt befolyással, 's melly maga is sok más nyelvre lehetett befolyással, a' gyökök' teljes felszámlálását sok és sokak által tett előkészület nélkül lehetetlennek tartom."

„Illy környülményekben tökéletes munkát várni, igazságtalan lenne. De az, ki önállásu 's beható lélekkel teszi vizsgálatait, minden esetre ébresztést 's méltatást érdemel. Igy én a' 6. számu pályairás' megjutalmazásához hajlandó vagyok. Minden esetre szerettem volna, ha a' munka mellé a' gyökök' mutató táblája tétessék. Ez itéletemet sokban könnyebbé tette volna; 's illy mutató nélkűl azt semmi esetre nem kellene kiadatni."

Vörösmarty Mihály r. t. „figyelmet és dicséretes említést érdemlő munkának" nyilatkoztatja, 's nagy szorgalom' gyümölcsének, „de a' szerző," u. m., nem fejti ki elég világosan szónyomozási elveit, 's így a' gyöktáblák, melylyek a' munka' legnagyobb részét teszik, nem érthetők, a' gyökök' értelme az összeállítás által csak gyanítatva, de kimondva nem lévén. Ide járul, hogy ezen táblákat nem csupa gyökök, hanem származékok 's összetételek foglalják el, 's ezen, a' kérdéshez szorosan nem tartozó, rész neveli a' munkát olly roppantságra."

E' vélemények' összevetése után, a' többség' értelme szerint a' nagy gyülés az itt szóban

forgó munkának itélte oda a' jutalmat; Balogh és Vörösmarty' eléadásaikból azonban, valamint a' kézirat' autopsiájából kitetszvén, hogy a' gyökszavak' magyarázatai mellőzvék; a' kérdéshez szorosan nem tartozó származékok' felrakása által, valamint a' munka' terjedelme szükségtelenül nevelve, úgy elrendeltetése által kiadása eszközölhetlenné tétetve lenne, a' sajtó alá adásra nézve kiköttetett, hogy szerző a' birálók' észrevételeihez képest a' nevezetesb hiányok' pótlását, a' kérdés' körén túllevők' elválasztását, 's az elrendelésben szükséges változtatásokat előleg megtégye.

A' 4. sz. alatti pályairatot D. Balogh Pál a' közönséges nyelvtudomány' mostani állapotjával nem egyezőnek 's philosophiai szellem' híával levőnek mondá, a' gyökszavak' összegyüjtésében mindazáltal, noha sok kimaradt ezekből is, a' szerzőt dicséretes szorgalommal eljártnak; Kölcsey Ferencz a' 6. számú után legtöbb készülettel és vizsgálódással irottnak, noha talál ollyakat mellyek nem gyökök, 's más részt az előszámláltak sem teljes számuak; végre ezektől eltérőleg, Vörösmarty Mihály ezt jutalomra ajánlotta, mint a' mellyben „leghelyesebben van felfogva a' kérdés' értelme; elvei jók, világosak, nem félrevezetők, 's a' mi különösen dicséretére válik, a' már kész 's fennálló nyelvből vannak szorgalmas buvárkodással elvonva, 's nem előleges okoskodással, mint ná-

lunk divatos kezd lenni, a' puszta természetből kizsarolva. Második érdeme, hogy a' gyökök gondosan 's híven vannak felszámlálva, 's ha ezen gyökszó-lajstrom talán nem teljes is; de annál becsesebb a' szerzőnek józan 's helyes választása által. A' gyökszók' magyarázatában is szorgalommal 's meglehetős szerencsével járt el szerzőnk, noha e' részben munkája leghiányosabb, igen sok gyököt puszta hangnak vagy kiholtnak állítván; de e' hiány azon úton, mellyen indúlt a' szerző, könnyen pótolható, mivel azon részt, melly magyarázva van, a' legnagyobb mind ovatossággal, mind pontossággal dolgozottnak lehet mondani."

Ezen, valamint az utóbb említett r. tag' szóbeli bővebb előadása 's a' munka' számos helyeinek megmutatásul előterjesztése után *) költ a' nagy gyülés' azon határozata, mi szerint e' munka, mint a' két más biráló által is másod rangunak ismert, tiszteletdíj mellett kiadva, ezennel a' közönségnek bemutattatik.

A' társaság' költségein megjelent kéziratoknak ez LI-dik kötete.

Költ Pesten, a' m. t. t'. kisgyüléséből, martius' 11. 1839.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

---

*) V. össze a' Magyar tud. társ. Évkönyvei' III-dik köt. I. oszt. 84—85 és 142. lapjait.

A'

MAGYAR NYELV'

GYÖKÉRSZAVAI.

A' M. TUD. TÁRSASÁG' JUTALOMKÉRDÉSÉRE

ELŐTERJESZTÉ

ENGEL JÓZSEF,

ORVOS DOCTOR.

ELSŐ RANGÚ PÁLYAMUNKA.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1839.

Tettben van' a' Jutalom.

G. TELEKI DOMOKOS.

BEVEZETÉS.

Midőn az újszülött a' külvilágnak első ráhatását tapasztalja, lélekvétel által jelenti ki létét 's éltét; szikra lelkének alig látszik nyoma; érzekinek hasznát nem veheti; beszéleni nem tud; első megszolamlása koákolás. Mind a' lélek, mind a' szó a' külső és belső természettől ösztönöztetik, 's a' lélek meg a' szó egymást költsönösen fejtik ki; az egyiknek hátramaradásával a' másik is akadályoztatik kifejlésében; úgy, hogy az oktalan állat, 's szint' úgy a' sajnálatos süketnéma is, tsak anyaszülte együgyű és baromias indúlatosságú lelkével van el holtaiglan, 's csak rí. Kedvezőbb viszontagságok között a' szólás a' lelket, 's viszont a' lélek a' szólást mind nagyobb meg nagyobb tökéletességre viszi; és imé, a' lélek okosodik, a' koákolás nyelvvé lesz, az okosság pedig a' nyelvvel egyetemben az embert minden más teremtmény feletti méltósággal ruházza fel. Gyermekkoákolás lehetett azon szó is, mellyet a' legelső ember mindjárt teremtetése után ejtett volt; mivel akkor ennek sem lehetett több esmérete, mint a' gyermekeknek van születésök után: melly hiszemben erősödöm, hogyha az újabb üdőben felfödöztetett nemzetek' nyelveit tekintem, mellyek rakvák magánhangzókkal. Szint' úgy a' koákolás is tsupa magánhangzó; még pedig, a' mint a' kisded koákoló félben száját fokonkint nagyobbra tátja, alkalmasint ollyan hangot ejt, a' millyen támad, midőn a' magánhangzók mind, a' legkisebb szájvigyorítással ejtendő legmélyebbikén kezdve, fokonkint a' legnagyobb vigyoron ejtendő legfelsőbbikéig hirtelen egymásba folytatva

kimondatnak: „*uüoöiea.*“ És lám: ezen **koákolás** valóságos gyökere minden és mindegyik nyelvnek: — tehát a' magyarnak is; úgy, hogy annak feltaglalásából, és az egyes tagok' határozottabb kiejtéséből legelsőbben a' magánhangzók váltak. Gyámolítja ezen véleményt a' tapasztalás, melly szerint az eredetibb nyelvek, kivált a' mellyek az első emberek' hazájaúl inkább szolgálhatott melegebb éghajlatnak szüleményei, bővelkednek magánhangzókkal; (a' didergtető zordon éjszak' nyelvei ellenben gazdagok mássalhangzókkal): a' kisdedek pedig, meg a' némák, a' mint dadogni kezdnek, legkorábban tanúlják meg a' magánhangzóknak kiejtését. A' magánhangzók által közlötték az első emberek egymással kedves vagy kedvetlen érzéseiket, a' dolgok közt észre vett legközönségesebb viszonyokat, míg nyelvök', állkapczájok', fogaik', ínyök', torkok', orrok', pofáik' 's a' száj' egyéb részeinek hasznát venni tanúlták volna, és részint belső ösztönüktől felizgattatván, részint a' természet' különbféle hangjait utánozgatván a' magánhangzókból azt lassan-lassan kifejtették. Ezen hitemben erősít: az egyes betűknek szánk' 's torkunkban való műszerek általi alakúlások' módja; a' magánhangzóknak a' mássalhangzókhoz, 's emezeknek egymáshoz való vérségi viszonya; a' magán- és mássalhangzóknak eredeti jelentése 's ennek származása; melly pontoknak bővebbi kifejtése által, úgy hiszem, a' nyelveknek egyáltalában, de különösen a' magyar nyelvnek alkatja, és nevezetesen a' magyar gyökérszavaknak természete tetemes világosságot nyerend.

Mellünk' mélyéből megindúlt leheletünk, torkunk' és szánk' életmiveinek mozgása által, mintegy lelkesíttetik, úgy, hogy lelkünk érzéseit, indúlatit, gondolatit, akaratit kifejező értelmes nyelvvé válván, általa más, füllel halló 's észszel értő lelkes teremtéseknek saját lelkünk' állapotjának mibenlétét és munkásságának sikerét tudtokra adhatjuk. A' nyelvnek tárgyirányosan

összeköttetendő részei szóknak neveztetnek, 's ezek vagy egy- vagy többtaguak, a' szerint, a' mint a' beszélő műszerek egy- vagy többszeri mottzanása által előteremtetnek. A' szótagok vagy tsupa — hol egyes, hol többes — magánhangzóból; vagy (mint a' tot nyelvben, valamint a' magyar nyelvben is találtatik rá példa, p. o. hmget Kassai Józsefnél; trpüszent Kresznerics Ferencznél), tsupa — hol egyes, hol többes, nem a' legjobban eltalálva úgy nevezett — mássalhangzóból, vagy hol egyes, hol többes magán- és mássalhangzókból egyetemben támadnak. Tudni illik, a' nyelvnek elvei, a' betűk, magánhangzóknak neveztetnek, a' mennyiben a' tüdőből indúlt lehelet tsupán tsak a' gőg', a' nyelv' töve' és az ajakak' munkálkodása felben (bezáratván az orr' hátulsó nyilásai az ínyvitorla által, mely azoknak mintegy billentyűje) a' szájnak meg nem rekesztett menetén hosszanta suhanván, már magokra szavattyús, és tehát mintegy általánosan úgy nevezhető hangok; mássalhangzóknak neveztetnek pedig, a' mennyiben a' lehelet, a' torok' és a' száj' életmiveinek mozgása által gánts vettetvén útjába, tétova botlásában különös mineműséget nyer, melly szerint valamelly magánhangzónak társaságában tisztábban vagy legalább kedvesebben — hangzik.

Vagynak azon kivűl némelly nyelvekben mai napiglan is bizonyos középnemű, sem tiszta magán-, sem tiszta mássalhangzó nyelv-elvek, mellyek nem a' nyelv' munkálkodása által, hanem tsupán tsak a' leheles' erőlködésével, a' toroknak megrendűlésével, vagy az orrnak megdundúlásával szólamlanak meg, és ennélfogva inkább leheneteknek, hördűleteknek, és duhanatoknak neveztethetnek.

Úgy látszik, hogy a' gyermek-koákolásnak feltaglalásával előbb fejlődtek a' hosszú, mintsem a' rövid magánhangzók, minthogy amazoknak kiejtése nem annyira mesterséges, és kevesebb erőlködésbe kerűl, mint emezeké. A' mint a' gőgsíp fokonkint magasabbra emelkedik,

a' hangrés inkább-inkább tágúl, a' gőgfedő kisebbet vagy nagyobbat billen, a' torok' öble és a' száj' ürege tátog, a' fogak és ajkak vigyorognak: a' szerint a' szűkebb vagy tágabb és más meg máskint alkotott medren kisuhanó magánhangzó is hol mélyebb hol magasabb, egyszersmind megkülönböztetett tulajdonságú is. A' hét hoszszú magyar magánhangzó — magasságok' tekintetéből — talán így következik egymás után: *ú ű ó ő í é á,* úgy, hogy az *ú* és az *á* közt legnagyobb a' magassági különbség, mert az *ú*-nál a' hangrés és gőgfedél legkevesebbé változtatják természeti állapotjokat, a' gőg legmélyebben van helyeztetve, a' torok legtéresebb, a' száj legkisebben nyílik meg; ellenben az *á*-nak kiejtésekor a' gőg legmagasabban emeltetik, a' hangrés legkeskenyebb, a' gőgfedél leglaposabb, a' torok' öble legszűkebb, a' száj legnagyobbat tátog; ide járúl hogy tapasztalás szerint a' legmagasabb hangokon az *á*-val lehet legkönnyebben énekelni; minekokáért helytelenűl számláltatik az *á* a' mély, helyesen azonban a' vastag hangok közé; mert más a' mély és magas, meg más a' vastag és vékony hang. — A' vastag hangnál vastagon, bőven jő a' lehelet a' szájból, a' vékonynál vékonyan, szűken; annak okáért a' vastag hangot nem lehet olly sokáig hangoztatni mint a' véknyat, mivel amaz a' leheletet hamarább elfogyasztja mint emez. A' (magyar) rövid magánhangzók, névszerint: *u, ü, o, ö, i, e, a,* akkor támadnak, midőn a' magánhangzónak készűlt lehelet a' torokban megakad, félbe szakad, 's mintegy vissza verődvén a' torkon belől (staccato) reng (vagy inkább rennen). Magasságokra és vastagságokra nézve nem felelnek meg egészen a' hason nevű hosszúknak. A' magyar nyelvben mély hangok: *ú, u, ű, ü, ó, o, ő, ö;* magas hangok: *á, a, é, e.* Az *é* az *i*- és *í*-hez szít, mellyek a' közönséges beszédben és énekben középszerű magasságú magánhangzók, a' visításban pedig az *á*-nál is magasabbak, kivált az *í*; azért visítóknak is neveztettek. A' magyar nyelvben

vastag hangok *ú*, *u*, *ó*, *o*, *á*, *a* ; vékony hangok *ő*, *ü*, *ű*, *ö*, *é*, *e*. Az *é* a' vastagságnak tekintetéből is az *i*- és *í*-hez szít, mellyek középszerű vastagságuak.

J e g y z é s. A' beszélő életmívek, minden egyes hangot elő-teremtvén, miképen hatnak, annak tudása igen hasznos, nem-tsak a' süketnémáknak beszélésre tanításában, és a' selypességek-nek gyógyításában; hanem hasznos különösen a' nyelv' elveinek — a' hangoknak — egymás iránti rokonságának, és az ezen épűlő nyelvbeli, kivált magyar szógyökerek közötti természeti vérsé-gének megérthetésére nézve is. — Azonban az idő szűk volta ál-tal kénytelenítetem annak feszegetését más erre érkező termé-szetvizsgálókra bízni, 's e' következendő néhány megjegyzéssel megelégedni: U g y a n a z o n e g y h a n g — h a n e m i s é p e n e g y e n l ő t i s z t a s á g g a l — e j t e t h e t i k k ü l ö n b f é l e é l e t m í v e k á l t a l, mit szembetűnőleg bizonyítnak, az úgy nevezett hasba-beszélők, kik bezárt szájjal, az orron által vé-vén lélekzetet, tsupán tsak a' gőgnek, az ínyvitorlának, meg a' nyelv' tövének erőlködése által, néha bámúlandó tisztasággal és módolással beszélnek. Bizonyítják azt némely szerencsétlen bén-nák is, kik tsaknem az egész nyelv, vagy valamelly egyéb, a' közönséges beszélésmódhoz szükséges életmív nélkűl szűkölköd-nek, 's mégis gyakorlás után meglehetős érthetőséggel beszél-hetnek. Ide járúl az is, hogy valamint a' különböző népek és nemzetek külsőjökre, mint színökre, termetökre, artzvonalaik-ra 's több efféLékre nézve egymástól különböznek: úgy testök' belső életmívei sem egyeznek meg egymással, nevezetesen a' be-szélő életmívek' tekintetében. 'S ímé ez volt egyik nagy oka, miért szakadott vala az eredeti nyelv ágakra; ez annak is egyik nagy oka, hogy némelly nemzet' nyelvében ollyan hangok talál-tatnak, millyeneknek más nemzet' nyelve hijával van, úgy, hogy az idegen azoknak kiejtését néha tsak többszöri fülelés, hosszas gyakorlás, tsak az ajakak' megfúratása, némelly fogak' kihúza-tása (mi bizonyos nemzetek' szokott orvoslásmódja) után ta-núlhatja meg. Igy p. o. Lichtenstein Henrik a' hottentották' be-szélő életmíveiknek különös alkatját írta le, kiknek szájpadlá-sok rövidebb, nem annyira boltos mint másoknál, nyelvök gör-getegebb és rövidebb, 's ezen különösségeik miatt olly ridegen tsangó és vartzogó beszédet ejtnek, hogy más azt voltaképen utánozni nem alkalmas. De ha figyelmünket akármelly nemzet' bénnaságtalan embereire fordítjuk, tsaknem minden tájékbelinek

más meg más módja van a' hangok' kiejtésében; melly tájéki hangejtés, tájéki irásra is vezet (lásd például az é-ről mondandókat); de még ugyanazon egy tájbeliek is beszédjökben, irásokban tsaknem annyira különböznek egymástól, mint külsőjökben. Legnevezetesebb a' nyelvészetre nézve, hogy azonegy ember sem mindig ugyanazon egy életmívvel ejti az azonsó hangokat, hanem különbözővel, a' szerint, a' millyen hangok' társaságában mondja ki. Ezt — tsaknem kimerítőleg — bizonyítja Kolmár József ezen tzímű remek munkája „Próbatétel a' magyar helyesírás' philosophiájára", mellyre utasítom rövidségnek okáért az állításomon kétségeskedőket, mivel a' természetben talám önnön erejökön azt feltalálni nem tudókat, számos példákkal útba igazítja. Az azonsó hangnak különböző életmivek általi kiejtése a' nyelvészetre nézve azért nevezetes, mivel innen magyaráztathatik meg a' hangok közötti természeti rokonság, mellynél fogva az azonegy életmívvel, vagy ha tsak szomszéd életmivekkel is ejtendő hangok, nemtsak a' sebes beszédben, hanem a' közönséges mérsékelt sebességűben is, sőt még a' legpontosabb írónak írásában is gyakran feltseréltetnek: p. o. az *é* az *i*-vel, az *a* az *o*-val; a' *dj* a' *gy*-vel; a' *tsz* a' *tz*-vel; az *n* az *ny*-nyel 's a' t. A' most szóban forgó hang- és betűtsere a' magyar nyelvben különös tekintetet érdemel, mint a' mellynek egész alkatja a' betűk' természeti költsönös rokonságán épűl. A' magyar nyelvben az eredetökre rokon hangok és betűk, rokon, sőt gyakran azonegy értelmüek, 's a' miatt a' szó' értelme nem sokat, néha semmit sem változik, hogy ha egyes alkotó betűi helyett azoknak rokon tsere betűik tétetnek; p. o. *tsavar=tsafar; tsörlő=tsürlő=tsüllő; tső=tsű; tsődör=tződör; kuvad=kovad=köved=kopad=gubad=duvad=duhad=suhad=suvad=sivákli*k'stb; mert a' magyar nyelv merőben tsak egy nagy példa az állítottra, 's kinek ahhoz szemei vannak, annak igazságát tisztánál tisztábban láthatja alább, a' természeti rokonságoknál fogva egymás mellé sorolt szógyökerek' seregében. A' hangok 's (az írásban) a' betűk közötti rokonságról és ezen épűlő feltserélésökről sok jót írtak hazánk' nyelvészei, 's azért értekezhetem én rövidebben e' tárgyról.

A' magyar nyelvben a' magánhangzók egymással gyakran feltseréltetnek, még pedig mindegyik mindegyikével, tsakhogy mégis gyakrabban azok, mellyek egymáshoz magasságok' tekintetéből közelébb állanak (lásd

fennebb). A' magassági viszonyon tehát épűl a' magánhangzóknak költsönös rokonsága; ellenben vastagsági viszonyjokon épűl a' magánhangzók közti ellentétel; t. i. a' vastag magánhangzók egyáltalában a' véknyaknak ellentételei; de a' két rendbeli magánhangzók néminemű-képen még különösen is felelnek meg egymásnak, t. i. az *u* az *ü*-nek, az *ú* az *ű*-nek; az *o* az *ö*-nek, az *ó* az *ő*-nek; az *a* az *e*-nek; az *á* az *é*-nek. Az *i* és *í* minden tekintetben középszerű.

Jegyzés. Úgy látszik, mintha a' magyar nyelvben eredetiképen négy *é* hang lett vólna, t. i. a' most közönségesen szájban forgó rövid *e*- és hosszú *é*-n kivűl, még egy hosszú *e* és egy rövid *é*, a' mint azokat még ma is helylyel-helylyel hallhatni.

A' nehéz hangú hosszú *e* hallatszik némellyek' szájából, nevezetesen a' kérdést jelentő (debretzeni és erdélyi) *é*! helyett mellyet némellyek azért tsak *e*-nek írnak, mások *ë*-nek, meg mások *è*-nek, és az *e*- meg *é*-től különbözőleg ejtik ugyan, de sohasem *ö*-nek.

Meg más a' tompa hangú rövid *é*, melly a' ketskemét-vidékiek által *ö*-nek ejtetik és íratik is, p. o. *embör*, *sör*, *nömös*, *pör*. A' debretzen-vidékiek által *e*-nek íratik: *ember*, *ser*, *nemes*, *per* 's a' t. és ollyannyira tisztán ejtetik ki, hogy a' Debretzen' tájékabelit erről legkönnyebben megismerni; mások *ë*- vagy *e*- vagy *è*-nek írják, de sohasem *é*-nek.

Bizonyos az, hogy az első emberek eleintén tsupa magánhangzókkal szóltak; de ezen szólás, valamíg tsak hosszú magánhangzókkal történt, inkább nyögésnek, rívásnak mondathatik, mintsem tagos beszédnek, mert ezzé lenni akkor kezdett, midőn a' rövid magánhangzók feltaláltattak. És valamint az értelemnek hathatósabb kifejezése végett a' szókat ma is kettőztetjük, néha hármoztatjuk, p. o. nagyon-nagyon szép; igen-igen jó; nem-nem; ne-ne-ne; 's a' t. (a' mit hathatósági kettőztetésnek, hármaztatásnak, sőt bujálkodásnak nevezhetünk): úgy hihetőleg akkor is a' szóúl szolgáló magánhangzót, vagy kétszer, háromszor mondották, vagy legalább kétszer, háromszor olly sokáig hangoztatták, mint

a' közönségesen röviden mondottat, a' midőn a' szót hathatósabban akarták kiejteni, akár tsak a' szóértelem' erejének nevelése végett (a' mit hihetőleg — valamint ma is tenni szoktuk — nagyobb kiáltással, 's hol mélyebb, hol fennebb hanggal is jelentették ki); akár a' szóértelemnek módosítatása kedveért. Így támadott ama' a' rövid és hosszú magánhangzók közötti viszony, melly szerint egy hosszú magánhangzó két, néha három, sőt több rövid magánhangzónyit ér; és eleintén az írásban is két rövid magánhangzó tett egy hosszút (p. o. Páriz-Pápaiban még *eedes=édes* ; *eeg=ég* ; *eek=ék*, *sooros=sóros* 'stb.): a' mi még a' mai időben is fenn van, nemtsak a' magyar nyelvben, némelly vezetéknevekben, p. o. *Soos*, *Paal* (olvasd: *Sós*, *Pál*) 'stb.; hanem más nyelvekben is (p. o. a' németben: *die See*, *das Meer*, *baar*, *das Boot:* melly ereklyéjét az eredeti nyelvnek a' németek már ma tűzzel-vassal iparkodnak elpusztítani, 's melly szavakban a' második magánhangzó betű nem hangzik külön, hanem tsak az elsőnek nyújtója, mintegy hathatósági ihlete, lehelete (halitus vel aspiratio vel accentus energiae, *ein Bekräftigungshauch*).

Más nyelvekben még ma is a' magánhangzó valamelly kuka (néma) magánhangzó által nyújtatik meg, p. o. *Liebe*, *Sie* 's a' t. Ezen esettől különbözik a' kettős magánhangzó (diphtongus), melly támad, ha két magánhangzó egy szótag gyanánt ejtetik ki: a' mi a' koákolásnak, 's az eredeti tsupa magánhangzókból álló beszédnek maradványa. A' magyarban kettős magánhangzó nints, minthogy hihetőleg, eleink már jókor élesen 's tisztán ejtették a' szót; valamint a' mai miveletlen magyar is nagyobb részint tisztán és érthetőleg beszél, korántsem olly badarúl mint a' német pór. Alkalmasint azonban a' magyarnak is volt valaha kettős magánhangzója: arra mutatnának

1) Azon szavaink, mellyek hosszabb és rövidebb alakban fordúlnak elő, úgy, hogy a' hosszabb alakban egy szótaggal több van, mint a' rövidebben, és két, többnyire rövid magánhangzó áll egymás mellett; a' rövidben pedig a' megfelelő helyen tsak egy magánhangzó vagyon, még pedig hosszú, hogyha a' két rövid magánhangzó egyesűlt, — rövid pedig, ha az egyik magánhangzóból egy mássalhangzó vált, vagy ha általa egy szomszéd lágyúlékony mássalhangzó meglágyúlt. Illyenek: *tó=tau=tav*; *jau* (Kr.)=*jáu* (Kr.)=*java; leány =léány=liány=lyány; kalauzol=kalózol=kalézol=kalízol; innia=innya; ő nekie=őnékje* (K. J.); *hiu=hiv=hivu; diu* (Kr.)=*div* (Kr.)=*dij* (Kr.); *sziu = sziv* (a' székely a' kettőt egyesítvén :)= *szivu=sziu=szíj; hiuság=hivság; ifiu=ifju; máriás=márjás; ha időn = hajdan; ma időn=majdan;* a'honnosítottak közt p. o. *Neutra=Nyitra, Georgius=György* 'stb.

2) Azon igék, mellyek (*tesz=té=*) *ét=ít=jt* végezettel lettek magánhangzón végződő gyökerekből (lásd a' *t* gyökeret).

Midőn az emberek, kifejlődvén szájokban és torkokban helyeztetett életmíveik, részint belső ösztönből, részint unszoltatván a' külső természetnek számtalan hangadása által ennek követésére, a' magánhangzókat élesebb ejtésével lassan-lassan a' mássalhangzókat feltalálták vólna, szavaikat ezekkel hathatósabbították, vagy pedig néha azokba új értelmet is oltván, szaporították. Ennek nyomára ismét mind más, mind a' magyar nyelvben nyilván találunk. A' németben p. o. *roh, seh, geh* 's hasonló szavakban, mellyekben a' végső *h* szintolly kuka, mint a' *See, Sie* 'stb. szavakban az *e*, szintúgy az előtte való magánhangzót megnyujtja, és szintúgy mint ama' *e* tsak akkor szólamlik meg, midőn a' szó növekedik, p. o. *die Seen* (olv. *Se-en*), *sehen* (olv. *se-hen*).

A' magyarban hét mássalhangzó találtatik, melly a' hét rövid magánhangzónak pontban megfelel; avval min-

den többi mássalhangzók felett rokon. Névszerint ezek azok: *v*, *sz*, *l*, *n*, *j*, *h*, *d*. Hogy ezek közűl a' *v* az *u*-nak; a' *j* az *i*-nek felel meg leginkább, nyilván való, nem tsak a' magyar nyelvből, hanem a' többiből is, mint a' deák, a' német 's egyéb nyelvekből. A' magyar t. i., valamint a' deák és német is, egy betüvel élt a' *v* és az *u* kifejezésére, vagy inkább az arra való két jegye közűl mindegyik, mind *v*-nek, mind *u*-nak olvastatott. Szintollyan költsönös arányban volt a' *j* az *i*-vel. Ugyanazt jegyzik meg a' hozzá értők a' zsidó nyelvről is. Továbbá sokszor válik a' *v* az *u*-ból, a' *j* az *i*-ből és viszont. A' többi említett magánhangzó mellyik magánhangzónak felel meg leginkább, azt ki tudnom eddig sem az idegen, sem a' magyar nyelvből még tsak hozzávetőleg sem lehetett. (Ha azt ki lehetne fürkészni, nagy haszna volna a' nyelvekre egyáltalában, 's különösen a' magyar nyelvre nézve: minthogy úgy a' betűket, és következésképen az azokból alkotott szókat is, egy természeti rendszerbe lehetne állítani, miből épen olly felszámlálhatatlan haszon áradna a' nyelvek' tanúlására és mivelésére. Lehetne továbbá az említett hét mássalhangzókat, szintúgy a' hangtudományban a' hét hangokat, a' természettudományban a' hét színeket 's a' t. a' természethez hívebben és tárgyirányosabban elnevezni 's a' t.). Annyi bizonyos, hogy az említett hét mássalhangzó közűl mindegyik feltseréltethetik a' másikával, 's egymásnak költsönös helytartói lehetnek; a' miből következik, hogy mindegyik ollyan mássalhangzó egy —, még pedig akármellyik, rövid magánhangzónyit ér; és mindegyik ollyan mássalhangzó annyit ér, mint a' másik: azaz egy nyújtónyit, egy ihletnyit, vagyis egy leheletnyit. — A' deák nyelvben a' *h* a' versszerzésben még betűnek sem tekinttetett, és a' görög *α β*-ban még híre sints a' *h*-nak, hanem az tsak ihletnek (spiritus asper) tekintetik, melly a' szavak' közepén egészen elenyészik, p. o. *ανυπνος* = *αν* + *ʽυπνος* (hatsak ollyan mássalhangzó mellé nem esett,

mellyel egyesűlni képes volt, mint p. o. *κ*, *π*, *τ*, mellé. mellyekkel *χ*-, *φ*-, *ϑ*-vá vált). A' magyar nyelvben a' *h* szintollyan valóságos betű, mint a' többi hat említett mássalhangzó, és ezek viszont szintollyan ihletek mint a' *h*.

Ezen hét mássalhangzóból lesznek a' többi mássalhangzók, részint 1) az eléléptető átalakodás (eléhaladó alakváltozás, metamorphosis progressiva); részint 2) kettejének egyszeri vagy többszeri egyesűlése 's összeolvadása által, a' mi — ha nem tsalatkozom — illyen képen esik meg:

A' *v*-ből válik az eléléptető átalakodásnál fogva:

1) az *f*; p. o. *tsavar = tsafar ; vitzkándozik=fitzkándozik* ; *von =fon.*

2) a' *p*; p. o. *sziv=szip ; vetzkelődik=petzkelődik.*

(A' *p*-nek az *f*-fel való egyesűlése által lesz a' magyar nyelvben ritka *pf* összetett hang, p. o. *fi=pi = pfi : fiha=piha=pfiha ;* a' német nyelvben gyakor *Pfau, Pferd, Pflaume* 's a' t. Ezen összetett mássalhangzók' szorosabb összeolvadásából ered a' német *v* ; p. o. *Vater, vier, vor* 's a' t.)

3) a' *b* ; p. o. *rivaszt = ribaszt* ; *jávor = jábor.*

Az *sz*-ből az eléléptető átalakodásnál fogva lesz az *s*; p. o. *szövény = sövény ; szeprentze = seprentze ; szömölts = sömölts.*

(*P* + *sz* = *ψ* a' görögben.)

Az *l*-ből vált az eléléptető átalakodásnál fogva az *r* ; p. o. *liba = riba.*

Az *n*-ből vált az eléléptető átalakodásnál fogva az *m* ; p. o. *szontyolodik = szonkojodik = szompolyodik = szomorodik* 'stb. ; *ellenben=ellemben ; különben =külömben ; azonban=azomban ; tsen=tsempelödik ; kanborzfű=kamborz; torzonborz=torzomborz.*

A' *d*-ből vált az eléléptető átalakodásnál fogva a' *t* ; p. o. *tud : titok ; szid : szitok ; dob=tob ; pajod = pajot ; labda=lapta ; hinda=hinta.*

T+j=tj, melly így írva még mind *két betű*, en nek összeolvadása által válik *tyty*, t. i. két betűért két betű, nehogy az előtte álló magánhangzó időtartásától megfosztassék; *tyty*-ből az írásban rövidségnek okáért lesz *tty*, 's a' beszédben a' *tyty* ketté szakasztatván lett *ty*; melly magyar betű nevezetesképen ritkán fordúl elé a' szófőn, p. o. *tojók=tyúk*; gyakrabban a' hangszavak' végin, p. o. *szoty*, *loty*, *porty*, *troty* 'stb. p. o. *sajtol=sutytyol=szutyol.*

Szintúgy: *l+j=lj=lyly=lly=ly*. Az *ly* tehát eredeténél fogva kettős betű volna, de a' szokás már egygyé olvasztotta, és tsak néha — nem mindig — ott, a' hol az eredete még elevenen van meg emlékezetünkben, írunk *lyly*-t vagy *lly*-t, annak jeléűl, hogy két betűből eredett; p. o. (*ali=*) *alj=alyly=ally=aly*; *telies=teljes=telylyes=tellyes=telyes*; (*meli=*) *melj=melyly=melly=mely*; *leány=léány=liány=lyány*; (*lylyán-t* senki sem ír, de igen *lány-t* és *jány-t*). Sokszor a' szó' nevekedésekor az *lyly*-hez még egy harmadik *ly* járúl, akkor a' két első tsakugyan egygyé ólvad p. o. *alyly*-val vólna *alylyval*, *alylylyal*; de írunk: *alylyal*; *ilyly-vel*, *ilyly-lyel*, *ilylyel*; *milyly-vel*, *milyly-lyel*, *milylyel*; *olyly-val*, *olylylyal*, *olylyal*; *melyly-vel*, *melyly-lyel*, *melylyel 's a' t.*

Jegyzés. Itt és hasonló esetekben korántsem vész el a' *vel'*, *val'* *v*-jének megfelelő *ly*, mint némellyek vélik, kik ezen ingó alapra építvén, más esetekben hibába esnek; p. o. *hangval*, *hanggal* helyett írnak: *hangal*; *rendvel*, *renddel* helyett írnak: *rendel*; *nyelvvel* helyett *nyelvel*; — mert az így írt szavaknak származására senki sem esmérhet reá; *hangal*, *rendel*, *nyelvel*, igék; és a' sor' végin megszakasztatván, a' szógyökér ok nélkűl szakasztatik meg, p. o. *han-gal*, e' helyett *hang-gal*, *ren-del* e' helyett *rend-del*; *nyel-vel* e' helyett *nyelv-vel*. (L. Kolmár Jó'sef 102. lap.). Találtatik mindazonáltal nyelvünkben e' hibát is kimentő (!) ok; t. i. néhol a' *v*-t olykor-olykor kifelejtik, p. o. Somogyban *szómáo*, *ómáo*, mondatik: *szalmával*, *almával* helyett; a' Götsejben *fiáel* mondatik *fával* helyett.

Nem lehet tehát hibáztatni azt, ki az *ily*, *oly*, *mïly*, *mely* névmásokat és származékait tsak egy *ly*-lyel írja, kivált hogy: me*ny*nyi = me*ly*nyi; me*k*kora = me*ly*kora; me*d*dig = me*ly* ideig (vagy helyig); me*r*re = me*ly*re; me*r*ről = me*ly*ről: a' mellyekben az első *ny*, *k*, *d*, *r* tsak *egy* nem pedig két *ly*-nek felel meg. *)

N+*j* = *nj* = *nyny* = *nny* = *ny*; p. o. *nő* = *nyő*; *noszolya* = *nyoszolya*; *kitsin* = *kitsiny*; *kotsán* = *kotsány*; *szeni* = *szenj* = *szenyny* = *szenny* = *szeny*; *finjás* K. J. = *finynyás* Kr. = *finyás* K.; *innia* = *innja* = *innya* K. J.

D + *j* = *dj* = *gygy* = *ggy* = *gy*; p. o. *hadjon* = *hagygyon* = *hagyon*; *hidj* = *higygy* = *higgy* = *higy*, 'stb.

Az eléhaladó átalakodásnál fogva vált a' *gy*-ből a' *g*; p. o. *gyer* (gyökér, a' honnan *gyertya*); *gerj* (gyökér, a' honnan *gerjed*); *top-rongyos* = *toprongos*.

A' *g* megkeményedvén, mintegy még egy *h*-val egyesülvén és összeolvadván *k*-vá vált; p. o. *nyúlángi* = *nyúlánk*; *gazal* = *kazal*; *gazdag* = *kazdag*.

A' *k*-val még egy *h* összeolvadván lett az idegen *ch*, *χ*, melly betűt a' magyar vagy *kh*-nak olvassa, vagy *k*-ra, majd *h*-ra lágyítja; p. o. *Christus* = *Krisztus*; *Chrysius* = *Körös*; *Michaël* = *Mihály*.

A' *g*, *k*, és *χ* az *sz*-szel összeolvadván lett ax *x*, ξ, melly idegen betűt a' magyar ismét alkotó részeire tagolja fel; p. o. Ma*x*i = Ma*ksz*i, 's ebből Mi*ksa* lön.

A' *t* + *h* = *th*, th a' németeknél, és ϑ a' görögöknél; a' magyar többnyire tsak *t*-nek olvassa; p. o. 'ο ϑηρ, *das Thier*, innen: *Murmelthier*, 's innen murmu*t*ér.

Az *n* a' *b*, a' *p*, 's az ezekkel rokon betűk előtt nemtsak hangzik hanem íratik is *m*-nek, mind a' magyarban, mind más nyelvekben; p. o. *azonban* = *azomban*; *különben* = *külömben*; *ellenben* = *ellemben 's a' t.* (l. fennebb.)

---

*) *Illy*, *olly*, *milly*, *melly* azonban, e' nyomtatványban, a' m. t. társaság' helyesírása szerint jő elé.

T + sz = tsz = tztz = ttz = tz *), p. o. *tetszik = tetztzik = tetzik ; metsz = metztz = mettz = metz*, innen *metzgérel ; játszik = játtzik ; látszik = láttzik*, 'sbt.

D + sz = dsz-ből lett *dz* 's ebből *z !*, melly sokszor az *sz*-ből egyenesen sarjadzik ; p. o. *szomok = zomok ; szamat = zamat ; szug = zug ; hiszelkedik = hizelkedik.*

Z + s = zs.

T + s = ts (st) *)

A magyar *k + v = kv* kipótolja a' német és deák *qu*-t, p. o. *Quartier*-ből lett *kvártély*.

---

*) Hogy *tz*-t és *ts*-t kelljen írnunk, nem pedig *cz*-t és *cs*-t, arra e' következendő szavak' eredeti és értelmi költsönös viszonya tanít.

1) *Tz*, nem pedig *cz*, mert : *Bozót-nád = Botzonád* K. J.; *hárem + tíz = harmitz = harmintz ; egy kilen tíz = kilentz ; tivornyas = (tsinyvora = tsinvora = tsinbora = tsimbora) = tzimbora = társ ; kanót = kanótz ; tsepöte = tsepötze = tsepöltze ; szeprente = szeprentze = seprente = seprentze ; libat = libutz = libetz = bébitz ; bodzafa = botz-fa ; vadzkor = vatzkor = vadóka = vadkörtvély ; pintz = pinty ; lapát = lápátz ; lapátka = lapotzka = lapitzka* ; *köt* vagy *ket + tzöle* vagy *tzele = kötzöle = ketzele ; gombóta = gombótz ; rásztja = raztja = rászta = rázta = rättza ; retze = rete* (lásd 2) alatt) ; *ittze = it + tze ; úttza = ut + tza = ótz ; (edez =) edz* innen volna *edzél*, e' helyett : *atzél ; kotszperd* Kr. = *kotzperd ; patkány = potzán féreg = potzegér , potzik* 'stb., *telle - tulla* Kr. = *tzele-tzula ; kalitka = kalitzka ;* a' tót *kosztká*-ból *lett kotzka ;* a' német *kleiner Kautz*-ból *kanakútz; Stutz*-ból *istutz; Kreutzer*-ből *krajtzár; Leist*-ből *létz* 'stb.

2) *Ts* , nem pedig *cs* ; mert : *gumó = gümő = gomó = gömő = dumó = domó = tsuma = tsumma = tsomó = tsimi - tsomó ; nostoc*-ból lett *kotson* , innen *kotsonya ; lentes*-ből *lentse ; Isatis*-ból *Izats ; alattsó = altsó = oltsó = ótsó = otsó = otso = otsu = utsu = utsú = útsú = utsó ; tart*-ból lesz *tarts ; tusnya = tsunya ; tátos = tátso ; lapint : lapints = lapants ; lappant : lappants ; tsitürke = tsitsörke = tsütörke ; pamat = pamats ; borstörő = (böstörő) = böstörő = bötsörő ; betstelen = bestelen ; felotsódik = felalatsódik ; lust = luts = lots ; taps = pats = tsapás ; fets = fest; (festj* helyett van *fess* , az *st* helyett, mint egy betű helyett, tsak egy *s*) ; *Holosteum*-ból lett *Olotsán ; tserte = tsertse ; tsutorodik = tsutsorodik ; tonka = tsonka ; hajó' tatja* vagy *tsatja ;*

Valamint az eléléptető átalakodás és az összetétel' meg egybeolvadás' útján a' hét magánhangzóból fejlődött a' hét eredeti mássalhangzó, 's ebből vált ismét a' többi mássalhangzó; úgy immár megfordítva a' feltaglalás' és a' hanyatló átalakodás' (metamorphosis regressiva) útján válhatnak az összetettebb mássalhangzókból az egyszerűbbek, 's ezekből a' magánhangzók.

Későbbi ugyan, de mégis már elég régi időben, a' hosszú avvagy ihletes magánhangzót irásbani rövidség' kedvéért az úgy nevezett *ék*, *ékezet* vagy *húzat*, *húzás* vagy *vonat, vonás* által különböztették meg eldődeink. — (Ezen szavakban „*húzás, vonás*" mint számos effélében, p.o. *tojás*, *vakondoktúrás*, *hörtsökhordás* 'stb., beszédtzikornya lappang, t.i. a' *tevés*, a' *tett*' helyében mondatik (*tevéstettelés*); ennél fogva korántsem hibák).

E' húzásnak ereje korántsem az, hogy az alatta lévő magánhangzót megríkaszsza, hanem azt tsak megnyújtja, sőt némineműképen meglágyítja. Értéke pedig = *egy ihlet*, máskint = *egy rövid magánhangzó*, máskint = *egy eredeti mássalhangzó;* mert ezekből lett, ezeknek helytartója, ezek bútak alája, ezek lappangnak alatta; és ezek fejlenek is ki belőle, kivált ha a' szó *terjeszkedik*, vagy *nevekedik*; p. o. *só* = *sov* vagy *sav*, innen *sovak* vagy *savak; ló* = *lov* vagy *loh*, innen *lovak* vagy *lohak; té*, a' honnan *té*hely, *té*szer, kár*té*kony, jó*té*kony, tsuda*té*kony; = *tev*, a' honnan *tev*és, *tev*ő, *tev*e; = *tesz*, melly *közönségesen* igegyökérűl vétetik; = *tel*, melly igeképző gyanánt szolgál, p.o. nehez*tel* 's a' honnan Erdélyben *tel*eget (= factitat); = *ten*, a' honnan *ten*ni; = *tej*, a' honnan *tej*end; = *teh*, a' honnan *teh*er; = *ted*, a' honnan *ted*degel; *é*, a' honnan *é*t, *é*tel; = *ev*, a' honnan *ev*et, *ev*és, *ev*ő, *ev*eget; = *esz*, a' honnan

---

rastan = *retstsen; tábit* = *tsábit; tsintér* = *tsintsér; szöktse* = *szötske* = *szütyőke;* a' tót *stvartek*-ből lett *tsötörtök*; *tölt: töltsér* (= *tölttsér*); *Leist*-ből *lőtś; tormentilla* = *tormatilla* D. F. = *tsormánfű* Kr.; *deget* = *degets;* 'stb. 'stb.

eszik és *eszen*; = *el*, a' honnan *el*eget; = *en*, a' honnan *en*ni; = *ej*, a' honnan *ej*end; = *eh*, a' honnan *eh*es; = *ed*, a' honnan *ed*degel, *ed*d 'stb. Azonban ha a' szó nevekedik, korántsem mozdúl meg okvetetlen az ék alatt lappangó eredeti mássalhangzó; mert p. o. *sók* szintolly jól van mondva mint: *sovak* vagy *savak*, *szók* = *szavak* 'stb, és tsupán tsak a' nyelvszokástól függ, mellyik légyen az igazabbik alak, a' szűkebb-e, vagy a' bővebb, terepélyebb. A' terepélyebb alakban a' magánhangzó, mellynek húzása valamelly eredeti egyszerű mássalhangzóvá vált, rendszerint megrövidűl, mint az idézett példákból megtetszik; de néha, noha rövidűlnie kellett volna, még sem rövid, és illyenkor kettő lehet az eset: vagy

1) Rövidűlt annak rendje szerint, de új hathatósági ihlet által ismét megnyújttatik, 's tehát az írásban is húzást nyer, p. o. *bő*-ből lesz *böv*ebb, újabb hathatósági ihlettel 's az írásban újabb ékezettel lesz *bőv*ebb. Hihetőleg ezen eset a' németben is eléfordúl, mert ottan is, noha p. o. a' fennebb példáúl előhordott *See* és *seh*-ben a' húzás helyett *e* és *h* a' szó' nevekedésekor megszólamlik, mégis az előtte való magánhangzó nem rövidűl meg, mint annak rendje volna, mert *Seen*, *sehen* így ejtetik: *zéen*, *zéhen*.

Nem tsak a' magyar nyelv bővelkedik nyugvóbetűs szókkal, hanem más nyelvek is, p. o. a' görög, a' deák 'stb.; 's ezekben is, valamint a' magyarban, vagynak az efféle szóknak szükebb vagyis összébb szorúlt és terepélyebb alakjaik. De a' deák nyelv ezekben néha ollyannyira eltávozik az eredeti nyelv' törvényeitől, hogy abban megfordítva, a' szó szűkebb alakja *rövid*, a' bővebb pedig *hosszú* magánhangzós. Néha a' szűkebb alak az egyik nyelvben, a' bővebb alak egy másik rokon nyelvben találtatik meg, miből a' nyelvek' költsönös rokonsága tetszik ki. Néha egy magyar szűk szóalaknak megfelel a' deák, vagy más nyelvben a' bővebb alak, és

megfordítva, a' nélkűl hogy a' szó *magyar* vagy *deák* volna; hasonlítsd ide a' *tár*, *sár*, *ér* 'stb. magyar gyökereket, miből a' magyar nyelvnek a' deákkal! — 's tehát egy úgy nevezett *napnyugotival* 's leányival való rokonsága tetszik ki. — Néha egy nyugvóbetűs szó különbféle nyelvekben más meg más nyugvóbetűvel bír, a' szó mégis eredetiképen ugyanaz. Mindezeknek bizonyítására ide jegyzek néhány idegen nyelvbeli nyugvóbetűs szókat, terepélyebb alakjokkal együtt: *Σωτηρ* = *san*ator = *sal*vatorius = *sal*utaris; σαος = *san*us = *sal*vus; ποδιον = *pav*imentum = *pad*imentum = pádimentom (nálunk); *nau*ta = *nav*ita = ʽο ναυτης; νας = νευς = νηυς = ναῦς = *nav*is, *náv*a (*Kr.* magyar) = *na*szád (*K.* magyar) = *ná*szád (*Kr.*) *na*to, *nav*igo 'stb.; *Ma*rs = *Mav*ors; m*a*lo = m*av*olo (= *magis volo*); *junis* (mellyből: *junior*) = *juv*enis; *u*dus = *uv*idus; de*nuo* = de*novo*; *prudens* = *providens*; *lo*tio = *lav*atio; *lu*o = *lav*o; *aurichalcum* = *orichalcum*; *codex* = *caudex*; *plostrum* = *plaustrum*; *applosus* = *applausus*; *roh* = *rauh*; *Ur* = *Auer*; καυλος = *cau*los = *cau*lus = *cau*lis = *co*lis = *co*les = *Kohl* = *chou* (frantzia) eredetire nézve mindig azonegy szó; *au*ris = *Ohr* = *Öhr* innen *Öhrchen*, ebből áttétel által *hor*chen, *hör*en, Ge*hö*r 'stb.; *du*rare = *dauern*; hasonlítsd a' magyar *tar*, *tár* gyökeret. — Ezekből kitetszik, hogy foganattal az úgy nevezett napnyugoti nyelveket sem lehet fürkészni, ha a' magyar nyelv hozzájok nem hasonlíttatik és hogy ez azoknak mintegy kultsok, minden esetre pedig egészítő társok. —

Vagy 2.) nem rövidűlt, minthogy a' húzás alatt két ihlet lappangott, mellynek tsak egyike mozdúlt meg, a' másika pedig a' húzás alatt nyugodva maradott, a' melly, ha megmozdúl, akkor a' húzás két magánhangzóvá válik, 's az alatta volt magánhangzó tsakugyan megrövidűl p. o. *í* = *íj* = *ijj*; *dí* = *díj* = *dijj*; de még ezen alak is új hathatóssági ihletet nyerhet; így iratik p. o. a' *D. Gr.* 295. lapján *íjj*, *díjj*.

Lehetnek egy húzás alatt, és ki is fejlődhetnek abból nem csak az eredeti egyszerű mássalhangzók egyenkint, vagy többenkint; hanem az azokból az előléptető átalakodás által kifejlődöttek, sőt az összetettek is; lehet továbbá egy húzásos magánhangzó mellett még egy vagy több mássalhangzó is, mellynek igazi értéke tsak egy vagy több *ihlet*, *húzás*. Hasonlítsd alább p. o. a' *ké* = *kí* = *kéj* = *kij* = *kény* = *kíny* = *kedv*, 'stb. vagy a' *té*, *tev* = *tesz* 'stb. gyökereknek számos és különbféle alakjait.

Minthogy a' hét eredeti mássalhangzó leggyakrabban nyugszik és lappang a' húzás alatt, azért megkülönböztetőleg *lappangó* vagy *nyugvóbetűknek* is neveztetnek. Eddig inkábbára tsak a' *v*, a' *j* és a' *h* tarttatott nyugvóbetűnek; minthogy ezek leggyakrabban fordúlván elő, legelsőbben ötlöttek nyelvészeink' szemeikbe. Révai már az *sz*-t is ezek közzé sorolta; de én — korántsem, mint valaki vélhetné, valami rendszeresség-vadászásból, vagy a' hetes számnak megkedveléséből, sem valamelly idegen nyelvnek kaptájára; hanem tsupán tsak a' magyar nyelv' alkatjának nyomán tsapázván — hétre találtam, t. i. a' *v*, *j*, *h*, és *sz*-en kívűl az *l*, *n*, és *d*-re is, mellyeket mindenki maga feltalálhat, hogy ha a' nyugvó betűs gyökereinket egyáltalában, de nevezetesen az „*ő*" mutató névmásnak, a' részesűlőnek, 's az úgy nevezett rendetlen igéknek, természetét minden oldalról megvizsgálandja.

Úgy tudom, hogy nyelvészeink eddig elé tsak a' hosszú magánhangzón végződő szókat hitték nyugvóbetűsöknek; de vagynak nyugvóbetűs szavaink is, mellyek (nem nyugvó) magánhangzón végződnek; p. o. *tér*, *szál*, *szár*. — Az illyen nyugvóbetűs szóban, annak terepélyebb alakjában, vagy ha a' szó nevekedik 's a' nyugvóbetű megmozdúl, nem tétetik mindig a' húzás alatt lappangott betű a' maga magánhangzójának tőszomszédságába, hanem a' végső mássalhangzó megé; p. o. *tér*

= *tere* = *terv* = *terj* (a' honnan *terjeszt*, *terjed* 'stb.) = *terp* (a' honnan *terpeszkedik*, *terpeszt* 'stb.), sőt néha a' húzását vesztett 's azért megrövidűlt gyökér és a' húzásból kifejlődött mássalhangzó közzé még egy magánhangzó szúratik be, mi által az egy szótagú gyökérből *kéttagu*, *de tsak ugyanazt jelentő gyökéralak* válik; p. o. *tér* nem tsak = *terp*, mint fennebb látók, hanem = *terep* is (a' honnan lett *terepély*, *terepes*, *terepedik* 'stb.), vagy *tereb* (a' honnan lett *terebélyes* 'stb.); *szálfa* = *szalufa* = *szárfa* = *szarufa*; *lúzfa* = *luzafa* 'stb.

A' megmozdúlt nyugvóbetűt egyáltalában nem kell mindig a' hozzá tartozó magánhangzó megett keresni, mert az gyakran ez eleibe kerűl: minek előleges tudása igen hasznos a' szógyökerek' rokonságainak megítélésére; p. o. *ó*-ból nemtsak *oj* lesz, hanem *jo* is, mellyből ered *jo*bb, és a' hathatósági ihlettel *jó* (mellynek értelme az *ó*-nak értelmével annyiban rokon, a' mennyiben némelly dolog ovúltában jovúl, mint a' bor, a' dohány 'stb.); *ívik* vagy *viv* a' hal; *in-pókos* = *hin-pókos* (K. J.); *inda* = *hinda* (K. J.).

Sok nyelvészünk a' megmozdúlt nyugvóbetűt hol a' *tsupa szokásból*, hol a' *jó hangzás* miatt, hol más okért *beszuratott*, *betsusztatott*, *belétoldott*, *hézagtöltő* (επενθετικη) *mássalhangzónak*, *szolgabetűnek*, *enyvbetűnek* 's több efféleének nevezi. Illyen nemű betűknek lételét tagadni ugyan aligha lehet; de annyi bizonyos, hogy sokkal ritkábbak, mintsem ezen nyelvészek vélik. — Példák: *anyáju* (D. Gr. 149.) = *anya* + *j* + *ú*; de ezt így is tekinthetni, mint *anya* + *ju* + egy új ihlet = *anyáú*; — máskint az *ú* húzását *j*-vé változtatta, 's azért rövidűlt volt *u*-ra; *elméű* = *elméjű*; *kábáúl* (Kr.) = *kábájúl*; (Kr.) *gojójú* (D. F.).

Ha figyelmetesen fülelünk a' kiejtett rövid magánhangzókra, a' végökön tapasztalni fogunk némi utó ihletet, melly hol a' *h*-hoz, hol pedig a' *j*-hez szít, ('s melly a' röviden ejtett hangot akaratunk ellen valamennyire

megnyujtja; p. o. munk*a*, f*a*, f*i*. Az úgy esik meg, hogy a' magánhangzónak készűlt lehelet a' torok' üregében félbeszakadván azon helyre ütődik, a' hova ütődni szokott, midőn ezen mássalhangzókat készakarva ejtjük ki. — Ezen utóhehenet a' magyar nyelvben azért nevezetes, minthogy ebből némelly esetekben egy húzás fejlődik ki, más esetekben valamelly mássalhangzó; — mi miatt a' rövid magánhangzón végződő magyar szókról úgy lehet gondolkozni, mintha tulajdonképen vagy hosszú magánhangzón végződnének, vagy pedig valamelly mássalhangzón; szóval: mintha a' végmagánhangzó egy alattamos nyugvóbetűvel bírna. — Innen lehet magyarázni:

2.) Miért mondunk, (még pedig korántsem hibásan): f*á*val, f*á*ból, f*á*ra, f*á*ja, f*á*nak; — munk*á*val, munk*á*ból, munk*á*ra, munk*á*ja, munk*á*nak 'stb-ben hosszú *á*-t, holott a' f*a*' és munk*a*' végin tsak rövid *a* vagyon. Ugyan azért mondunk továbbá: f*át*, f*ák*, f*ám*, f*ád*; munk*át*, munk*ák*, munk*ám*, munk*ád* 'stb.; korántsem pedig azért, mintha ezen szók' végső rövid magánhangzója: *at*, *ak*, *am*, *ad* ragasztékokkal összetalálkozván a' két rövid magánhangzóból egy hosszú válnék; hiszem ezen ragasztékok' eredeti és tulajdonképen való alakjai tsak: *t*, *k*, *m*, *d*; és látjuk, hogy illyen képzelt magánhangzói összetalálkozáson kivül is — korántsem hibából — a' rövid magánhangzóból hosszú válik, hogyha a' szó nevekedvén, a' végső magánhangzó a' végzeten belől esik. — Amollyan esetek, mellyekben ama' utóhehenetből valamelly mássalhangzó válik, p. o. ezek: *fa* gyökérből lesz fa*j*zás, fa*ty*tyú, mellyekben a' *j* 's az első *ty* a' *fa*' *a*-jának utóhehenetéből vált; *ha* gyökérből (mellyből lett *ha*ng, mint *fi*-ből *fi*ng, *hara*-ból *hara*ng) lett ha*ty*tyú.

3.) Miért nintsenek Debretzen körűl (hasonlítsd a' D. Gr. 148. l.) ollyan nevek, mellyek húzatlan *o*-ba, *ö*-be vagy *ü*-be végződnének. — Az ezeknek megfelelő gyökérnevek t. i. vagy hosszú magánhangzóba végződnek,

vagy pedig valamelly nyugvóbetű természetű mássalhangzóba, p. o. *ló* = *lov* = *loh* (a' honnan *lovak* vagy *lohak*); ro*h*, do*h*, mo*h*, dü*h*, rü*h* 'stb. Somogyban ellenben rövid *o*-ba, *ö*-be, *ü*-be, valamint más rövid magánhangzóba végződő név elég van; mivel a' húzást, vagy az annak megfelelő nyugvóbetűt szeretik elharapni, elhallgatni; p. o. *sű*, *süv* helyett *sü*-t; *múka* vagy *munka* helyett *mu*kát mond a' somogyság; *mű*-nek *müv* vagy *miv* *v*-s alakjából másutt lesz *müv*el vagy *miv*el, Somogyban *mü*el vagy *mi*el; úgy *szűem* = *szüv*em helyett *szü*-em; *lóam* = *loh*am = *lov*am helyett *lo*am 'stb. Azért lesz *rű* = *rüh* vagy *rih*-ből néhol *rűgy*, máshól *rügy*, meg másból: *rigya*, melly utólsó alakban a' végső *a* nem egyéb mint a' r*ű*gy *ű*-jén meglévő, a' r*ü*gyből kifelejtett magánhangzóvá változtatott és a' szó' végire vetett ihlet (mint *tér* = tere; *szálfa* vagy *szárfa* = szal*u*fa vagy szar*u*fa 'stb. hasonló lévén a' *rűgy* a' *rüh*-höz t. i. mind a' kettő *fakadás*, *fakadék*. —).

Szükséges még megjegyezni, hogy a' magyar nyelvben nemtsak — a' mint láttuk — a' szó' végin, hanem gyakran annak közepén is a' húzás, ihlet elenyészik, elvész; vagy igazabban mondva: a' magánhangzójától elnyeletik, abba belébuvik, elnyugodik. Kiváltképen pedig az *i* és az *ü* ollyan ihlet-elnyelősök, p. o. az *étel*, *vétel*, *tétel* 'stb. hasonlatosságára tulajdonképen kellene mondanunk: *ítal*, *vítel*; de szokás szerint mondunk *ital*, *vitel*, mellyek szerint ha *etelt*, *vetelt*, *tetelt* mondanánk, nyelvünk' tsínját bántanók. — Illyen esetekben a' divat igazol.

Sokan ugyan azt hiszik, hogy a' magyar nyelvben tsak a' mássalhangzó bír bizonyos jelentéssel, a' magánhangzó pedig változhatik a' szó' értelmének bántalma nélkűl; — de a' magyar nyelvet előítélettől menten feszegetve egyébről győződünk meg. — Vagynak

1.) Gyökereink és szavaink, mellyek tsak egy magánhangzóból állanak. Illyenek a' magánhangzóknak

tulajdon nevei; illyen továbbá: *a'*, *e'*, *ó*, *i* (ebből *ied*) *u*, (ebből *ugat*) 'stb. Kérdés immár: nemde a' magánhangzóban kell itt lappangnia az értelemnek? (Ellenvetésűl tekintethetik ugyan, hogy *a'* = *az*, *e'* = *ez*, *ó* = *ov* vagy *av*, *i* = *ij* = *iv* 'sat.; de a' dolgot mélyebben kutatván ezen ellenvetés elenyészik; itt az ellenvetőt tsak alábbra igazítom). — Vagynak

2.) Ollyan szavaink, mellyek ketten-ketten egymásnak ellentételei, holott a' bennök eléfordúló mássalhangzók közösök, p. o. *ez*, *az*; *emez*, *amaz*; *itt*, *ott*; *imitt*, *amott*; *innen*, *onnan*; *iminnen*, *amonnan*; *innét*, *onnat*; *így*, *úgy*; *imígy*, *amúgy*; *illy*, *olly*; *illyen*, *ollyan*; *imillyen*, *amollyan*; *té*, *tó* 'stb. Ezekben az ellenkezést nyilván a' magánhangzó jelenti ki.

3.) A' magyar magánhangzók vékonyak, vastagok és középszerűek (lásd fennebb), és azokhoz képest szavaink is vagy vékony —, vagy vastag —, vagy középszerű hanguak. A' magyar nyelvben uralkodó hangrend szerint a' millyen felekezetű a' gyökér, ollyan magánhangzóval járúl hozzá a' ragaszték. Annak igazi oka pedig, úgy látszik, az, hogy a' szónak alapértelme a' szónak gyökerétől függ, melly gyökérnek értelme ismét egyes alkotó betűitől származik, még pedig korántsem a' tsupa mássalhangzótól, hanem inkábbára a' magánhangzótól is. — Már most jóllehet a' módosító ragaszték is valamikor értelmes szó vólt, vagy talán még ma is az; de az értelme a' gyökér' értelmét módosítja, és ne hogy a' gyökér' értelmét mód felett változtassa, neki kell a' jó hang' tekintetéből engednie, 's vagy vékonyúlnia, vagy vastagodnia, a' mint azt a' gyökér' természetébe belészőtt magánhangzó megkívánja. — Azért mondunk p. o. *hajlékonyságával* nem pedig *hájlékonységével*; *feledékenységében*, *felodákonyságában* 'stb.

4.) A' magyar nyelv' számtalan hangszavai rokonságok szerint egybeállítva (lásd alább) nyilván láttatják a' gyökerek és szavak' értelmének elváltozását, ha a'

közös mássalhangzók megmaradván, tsak magánhangzóik változnak, p. o. sz*i*szeg, sz*e*szeg, sz*u*szog 'stb. Mert ezen hangszavak a' természetnek mássai lévén, azt nem tsak mássalhangzóikkal, hanem magánhangzóikkal is, sőt néha tsak egyedűl avval utánozzák p. o. *u*gat, *ő*t (= ivőt), *ááágat.* (Kr.)

Jegyzés. Úgy látszik, erőszaktétel az a' magyar nyelven, ha íróink nyelvünk' természetét számba nem vévén, azt a' sok *ú*, *ű*, *ő*-vel durvítják, tompítják, holott ezen betűkkel nyelvünk tsak ottan él, a' hol durvaságot, tompaságot 's efféle't akar kifejezni, egyáltalában pedig a' közép hangokat inkább kedveli, úgy hogy tsupa *é*-vel bíró szókkal egész költeményt írhatni azon. Ezt tsak az idegen hanghoz szokott fül nevezi fülsértő egyhangúságnak. —

5.) Vagynak néhány nyugvóbetűs gyökereink, p. o. *é*, *i*, *ó*, mellyeknek számos más alakjaikban mind más meg más mássalhangzó találtatik, tsak a' magánhangzó marad ugyanaz; mert *é* (*ét*, *étek*, *étel*) = *ev* (*evő*, *evés*, *evet*) = *esz* (*eszik*, *eszen*, *eszeget*) = *el* (*eleget*) = *en* (*enné*, *ennék*, *enni*) = *ej* (*ejend*) = *eh* (*ehes*) = *ed* (*edd*, *eddegel*); — *i* (*ital*) = *iv* (*ivó*, *ivás*, *ivogat*) = *isz* (*iszik*, *iszákos*, *iszos*) = *il* (*ilogat*) = *in* (*inná*, *innék*, *inni*) = *ij* (*ijand*) = *ih* (*ihas*) = *id* (*idd*, *iddogál*); — *ó* (*ótalom*, *ódal*) = *ol* (*oltalom*, *oldal*) = *ov* (*ovás*, *ovó*, *ovakodik*) = *oj* (*ojjad*, *ojand*) 'stb. Ezekben is a' szó' értelme nyilván függ az állandó magánhangzótól, (ámbár az *é* és *i* gyökérnek eredten eredeti alakja alkalmasint *isz*, ez lévén hangzó, mellynek tsaknem azont jelentő fonákja: *szí*). Ennek minden bizonyságát itt felhordani bajos volna; meggyőz nyelvünk' egész alkatja mindenkit, valaki tsak előítélettől még meg nem vakíttatott, és látni akar, — arról, hogy valamint sok esetben a' gyökér' értelme a' mássalhangzótól függ, úgy szint olly sok esetben inkább a' magánhangzón épűl; megint, valamint számtalanszor a' gyökérszó' mássalhang-

zója elváltozik a' gyökér' vagy szó' értelmének bántalma nélkűl, úgy a' magánhangzója is elváltozhatik a' nélkűl hogy megsínlené (ámbár gyakran mind e' két esetben az új alak, ragasztékokkali módosúlhatására nézve egészen új természetet vált). De már tsak az egész emberi nyelvnek a' koákolásból, és a' mássalhangzóknak az, a' koákolást alkotó magánhangzókból való kifejlésének meggondolása is gyaníttathatja némi alapossággal a' magánhangzók' eredeti és belső természetök szerinti értelmének még fennmaradtát.

Ha ezen ellentételeket: *itt*, *ott*; *imitt*, *amott*; *ittegyen*, *ottogyon*; *innen*, *onnan*; *iminnen*, *amonnan*; (a' többit lásd fennebb) tekintjük, nyilván kitetszik, hogy az *i* és *e közelséget*—, az *ó*, az *á*, 's az *ú távolságot* jelentenek időben, térben, lételben és hatásban (melly tekintetek az ezen magánhangzókkal egybekötött mássalhangzók által fejeztetnek ki; de abból nem következik még, hogy ezen magánhangzók egész nyelvünkön végig tsak azon-jelentésüek volnának, hanem tsak az, hogy ezen magánhangzók az említett ellentételekben illyen jelentésüek; sőt vagynak szavaink, mellyek *e* vagy *i*-vel bírnak és távolságot jelentnek, p. o. *messze*, *késik* 'stb.; ellenben vannak szavaink, mellyekben *a*, *o*, *u* fordúl elé és közelséget jelentnek. Továbbá ezen gyökér *tó* (mellyben az *ó* nyilván távolságot jelent, és *té*-ben, mint a' *tó*' ellentételében az *é* nyilván közelséget jelent) nyelvünk' tsinja szerint változik *tov* (*tova*, *tétova*, *tétováz*), *táv* (*távol*), *tasz* vagy *tosz* (*taszít*, *toszigál*, *toszik*), *tol* vagy *tal* (a' honnan *tolás*, *tolong*, *taliga* 'stb.), *tán* (*tántorog*), *toj* vagy *taj* (a' honnan *tajték*, *tojaték*, *tojás*, *tojomány*, *toják*, összevonva *tyúk*) 'stb. alakokra, melylyekben mindnyájokban a' távolság' képzete az alapértelem. De ugyanazon nyelvünk' tsinja szerint *tó* gyökér' *táv* alakja ezen vékony hangú alakra is változik: *tév* (a' honnan: *téved*, azaz: az igaz úttól és tzéltól eltávozik), és ez megfordíttatik így: *vét* (a' honnan *vétek*,

vétség 'stb.); mindazonáltal ezen *é*-vel bíró alakok is a' vastaghangú rokon alakok' tekintetéből alapértelmök szerint távolságot jelentnek.

Ezen néhány példákból kitetszik annak igazsága, hogy a' magánhangzóknak több szógyökerekben is hasonló az értelme; úgy hogy erről néminemű́képen általánosan is szólhatni; de az említett kivételek, mellyek szintén a' nyelv' tsinján alapodnak, azt tanátsolják, hogy azon meghatározott különös eseteket, mellyekben a' magánhangzók ezt vagy amazt jelentik, kijeleljük: minek ott lészen leginkább helye, a' hol a' magyar nyelvbeli gyökerek természeti rokonságok szerint lesznek egymás mellé sorolva és egymáshoz hasonlítva. — A' magánhangzók' említett értelme, melly szerint a' vékonyak közelséget, a' vastagok pedig távolságot jelentnek, más, nemtsak napkeleti, hanem napnyugoti nyelvekben is ugyanaz; legalább az idegen nyelvekkel esméretes nyelvészeink' állítása szerint látszanak ennek, ha nem is épen világos nyomai. De ha más nyelvek e' részben a' miénkkel kezet nem fognának is, mindazonáltal a' vékony és vastag magánhangzók közötti természeti viszony eléggé alaposan gyaníttatja, hogy a' magánhangzók' említett értelme valamelly világosan meg nem magyarázható, de lelkünk' belsejéből indúló unszólás szüleménye.

Hasonló eredetű a' magánhangzóból álló indulatszavaknak értelme (mellyek szokás szerint más szavainknak vagy eleibe vagy közibe vettetnek 's azért a' magyarban is, valamint a' deákban (interjectio) némelylyek által közbevetőknek neveztetnek. Igy az *á* jelent tsudálkozást; ebből lészen Kr.-nél *áágat*; az *e* és annak titkos utóihlete *h*-vá vagy *j*-vé vagy *ny*-nyé fejlődvén ki *eh*, *ej*, *eny* neheztelődést, elirtódzást és ellenzést jelentnek; innen erednek: *ehe*, *eheget*, *ejnye*, *enynye*, *ejnyebizony*, *ejej*, *ejha*. Az *i* gyakran fordúl elé a' vígságot, vídámságot, vidorságot, vigasztalást, játékot 's

e' féléket jelentő szókban; gyakor egyszersmind a' belőle kifejlődhető *j* és *h* társaságában az örömet és örvendezést jelentő indúlat szavakban; *ih* és *ij* a' honnan *ihog*, *ihogvihog*, *ihorog*, *ihoráz*, *ihha*, *ihároz*, *ijorog*, *ijongat*, 'stb. Gyakran az *í*-nek ezen értelmében *ú* a' helytartója; innen *ujogat*, *ujjongat*, *ujjuju*, *hujogat* 'stb. Az *ú* egyébiránt az undorodásnak, útálásnak, unalomnak természeti mássa, 's ezen tekintetben az *o*-nak értelmével határos, sőt e' tekintetben ez gyakran amannak helyén áll; így *tsuda* = *tsoda*, *vak undok* helyett *vakondok*, *undófolyás*, mintegy *undok folyás* helyett *ondófolyás* 'stb. — Az *o*-nak ezen jelentése némineműképen rokon a' szomorúságot, panaszt és ohajtást kifejezővel, a' honnan *ó*, *oh*, *óha*, *óhajt*, *sohajt* 'stb. És így talán minden magánhangzónak vagyon természeti értelme; de ez korántsem mindenütt ugyanaz, hanem tsak bizonyos származékokban; továbbá az korántsem kizárólag tulajdona, sőt tsaknem mindenkor mással is közös; minekokáért a' magánhangzóknak mint gyökereknek valóságos értelme legvilágosabban elibe tünend minden gondolkozó elmének, midőn azokat alább a' rokon eredetű, alakú és értelmű szógyökerek' rendébe sorolandjuk. Ezen magánhangzóból álló indulatszavak, mellyekkel még ma is élünk, midőn valamelly eleven indúlat belsőnket véletlen és erőszakosan megjárván, miveltebb tagokra szakasztott nyelvünkről megfelejtkeztet, eredten eredeti oktalan állapotunkba vissza helyheztet, fenn maradott ereklyéi az eredeti, tsupa magánhangzóból álló indúlat-nyelvnek. — Azután, hogy az emberek a' beszélő életmivekkeli élésben jártasabbak lettek, és a' mássalhangzóknak kiejtését megtanúlták, ezekkel is fejezték ki indúlatjaikat, még pedig vagy a' magánhangzóknak társaságában, vagy tsak magokra egyesen vagy többével ejtve. — A' magyar nyelvben ugyan ezen egy indulatszón kivűl: *hm*, mellyből *K. J.*-nél *hmget* ige találtatik és neheztelődő tsudálkozást jelent, több ollyan

indúlatszóra nem találtam, melly tsupa mássalhangzóból állana, és azt is mint a' magyar nyelv' tsínja ellen valót, mellynek egyik fő tulajdonsága a' kellemetes hangszerkeztetés, a' szokás *hümm*, *üm*, *hünyny*, *hün*, *ün* alakokra változtatta, mellyekből lettek: *hümmög* Kr., *ümget* K. J., *hünynyög* D. Gr., *hünget* D. Gr., *ünget* K. J., *ünög* Kr. — A' mássalhangzók' nevezetesebb haszna lön, hogy általok az emberek a' természetnek különbféle megszólamlásait majmolják, 's ez által nemtsak a' különbféle természeti tárgyakat, a' szükségtől kénysze-rítetvén, megnevezzék, hanem az azok közt észre vett költsönös viszonyokat és önnön magok iránti helyheztetésöket is kijelentsék. Így támadtak legelsőben azon dolgok' nevei, mellyek hangot eregetvén az emberi fülbe hatnak. Azonban nem hangzanak minden természeti tárgyak, mellyeknek esmérete szükséges és hasznos; azért gondolkozott a' bölts teremtő, hogy a' hallás' érzékének az embernek adott többi érzékekkel ollyan összeköttetése légyen, melly által a' más érzékekre ható tárgyak is, hanggal másoltatván, a' fülben tükrődzhessenek, úgy hogy p. o. minden szemmel látható tárgynak, tulajdonságnak légyen a' hangok' országában is egy különös mássa, melly annak vagy egészen, vagy legalább valamennyire megfelel, 's mellynek a' látott tárgygyal való megegyezését a' mi eszünk által láthassa, megértse, vagy legalább sejdítse. — A' hallás' idege a' kis együtt-érzideggel, ez pedig a' középső együttérzideggel, 's ez által a' távoztató ideggel, a' nagy együttérzideggel 's így rendre a' test' minden idegeivel közelebb vagy távolabb összeköttetésben vagyon; azon kivűl minden többi idegekkel együtt tsak azonegy idegrendszernek ága, és ugyan azonegy agyban, mint az idegrendszernek középpontjában végződik. Mellyet ha a' bontztudomány nyilván meg nem tudna mutatni, és ama' tapasztalás is nem bizonyítaná, melly szerint egy érzék a' másikkal ollyan költsönös viszonyban vagyon, hogy a'

mi az egyiket illeti, az a' másikra is elhat, már az emberi nyelvnek egyáltalában, de nevezetesen a' magyarnak gondos összehasonlító fürkészése ha nyilvánvalóvá nem lehetne is, legalább alaposan gyaníttathatta. Igy p. o. az *l* és kettős *l* = *ll* hirtelen eltünő jelenetet, sebes mozgást fejez ki e' következendő gyökerekben: *il* (*ilontza*), *ill* (*illa*, *illat*, *illan*, *illő-fillő*, *illegbullag*); *vil* (*világ*, *világosság*), *vill* (*villog*, *villám*, *villany*); *fill* (*filleng*, *illőfillő*); *füll* (*üllő-füllő*, *ülle-fülle*); *pil* (*vakpila*, *katipila*, *pilinga*, *pili*), *pill* (*pilla*, *pillog*, *pillant*, *pille*); *bil* (*biling*), *bill* (*billeg*, *billen*); *ball* (*ballag*, *balla*); *bel* (*beleget*, *beletzk*); *böl* vagy *ből* (*böltsö*, *böltső*); *ból* (*bólint*, *bólog*, *bólogat*); *tsell* (*tselleg*, *tselleng*); *tsüll* (*tsüllöng*); *tsill* (*tsillag*, *tsillog*, *tsillám*); *lill* (*lilleg*); *mill* (*milling*); *kull* vagy *koll* (*kullog*, *kullants*, *kollants*). Ímé ezen természeti tünemény leginkább a' szemre hat, mégis fülre ható hanggal ollyan szerentsésen lemásoltatik, hogy az ész is elég világosan foghatja fel az alatta lappangó képzetet. A' magyar nyelv hasonló példákat nagy számmal mutathat elő. — Valamint az *l*-nek, úgy a' többi mássalhangzóknak is bizonyos gyökéralakokban bizonyos saját értelmök vagyon. Érezték azt nyelvészeink — ki homályosabban, ki világosabban — és igyekeztek is azt megbizonyítani, de kévés szerencsével; mivel (véleményem szerint) rosz elvekből indúlván el, a' tzélhoz vezető úttól eltévedtek. — Van, ki azt hiszi, hogy az eredeti nyelvnek alkatja a' gondolkozó ész' örökös törvényeiből megmagyarázható. Abban ugyan én is megegyezem; de a' mellett tudom, hogy ezen törvények korántsem annyira esméretesek, hogy minden esetben elégségesek lennének; továbbá minden nemzet más- meg más-képen gondolkozik, mivel a' gondolkozás a' képzeteket kifejező szókhoz, és azoknak természetökhöz vagyon kötve; p. o. a' mit a' német így helyesen gondol és fejez ki szóval: *der Stein ist hart*, azt a' magyar helyesen gondolja és ejti ekkint: *a' kő*

kemény; helytelenűl pedig így: *a' kő van kemény* vagy *volt kemény*, a' mint egy németűl gondolkozó hazánkfia írni találta. —

A' gondolkozás' módjának különbözése különb-különbféle nemzeteknél, nemtsak a' különös beszédszerkeztetéseknek (idiotismusoknak) hanem a' nyelvek' különös alkatjának és egymástóli különbözésének is édes szülő anynya. Aztán van sok a' mit az emberi ész jóllehet örökos és bizonyos, de fájdalom! esméretlen törvények szerint tsak sejdíthet, következetesen pedig nem gondolhat. Van ki azt hiszi, hogy az ész ollyan tárgyakat is tévedés nélkűl elgondolhat és rólok ítéletet tehet, mellyekről az előtt érzéki tapasztalás után semmit sem tudott, 's azért azt is hiszi, hogy az ész minden betűnek egyelőre tulajdoníthat ollyan eredeti jelentést, a' melly valamelly eredeti nyelvnek minden gyökérszavaiban és azokhoz ragadó minden végezetekben okvetetlenűl feltaláltathassék. Részemről ezen hitelt tévedésnek nézem, emlékezvén azon módra, melly szerint eszem tsetsemős koromtól fogva mai napiglan léptsőnkint okosodott. — Van ki azt hiszi, hogy őseink tanátskozás után előbb minden betűnek értelmét meghatározták, 's azután alkottak a' betűknek tzélszerinti összeköttetése által meghatározott értelmű szókat. De én azt gyermek eszű és esméretű őseinkről sokalom, és inkább úgy magyarázom meg a' betűk' 's nevezetesen a' mássalhangzók' több gyökerekben és végezetekben megegyező 's ez által tulajdonnak és eredetinek tetsző értelmét: hogy ős eleink természeti együgyűségökben valamelly belső ösztönt követvén, a' hasonló benyomást vagy képzetet ugyanazon (vagy legalább hasonló) mássalhangzóval fejezték ki, mivel így remélhették, hogy hasonérzésű embertársaiktól megérttetendnek.

Valaki pedig a' betűknek illyen értelemben vett eredeti és tulajdon értelmet szerentsésen nyomozni akarja, annak, saját meggyőződésem szerint, a' nyelvkuta-

tásnak azon módját kell követnie, mellyet alább ajánlani fogok a' gyökérszavak' eredeti jelentésének és költsönös rokonságának felfedezésére.

A' természeti hangokat követvén találták fel ős eleink a' gyökérszavakat, mellyeknek egy-, két-, vagy többtaguaknak kelletett lenniök, a' szerint, a' mint a' természeti hang is egy-, két-, vagy több-tagúnak hallatszott. Van, ki azt vitatja, hogy minden gyökérszónak eredetiképen egytagúnak kell lennie, következést tévén sok esetről minden esetre. — De azoknak, úgy látszik, nem jutott eszökbe a' vén asszonyok' *tereferél*ése, a' matska' *doromb*olása, a' bölönbikának *bölönb*ölése, a' galambok' *burukk*olása, a' kakaspulyka' *huruk*olása, a' kakas' *kukorík*olása, a' tyúk' *kotkodáts*olása, a' verebek' *tsiripp*elése, a' fűrjnek *pitypalaty*olása, a' kakuk' *kakuk*olása, a' békák' *kuruty*olása *brekek*élése, a' kovátsok' *kalap*álása, a' röhögő' *kelep*elése, a' lejtők' *sif*itelése, a' *harang*' szava, az emberek' *óha*jtása, *soha*jtása, *jajbé*kolása, *óbé*gatása, *jajveszék*elése *kia*bálása 'stb.

Az egytagú hangszavak némelly nyelvekben, mint a' tótban, tsupa egyes vagy többes mássalhangzókból állhatnak; a' magyar nyelvben az egy vagy több mássalhangzóhoz a' nagyobb, tisztább 's mintegy értelmesebb, nevezetesen pedig a' kedvesebb hangzás' tekintetéből mindenkor egy, a' természeti hangnak megfelelő magánhangzó is adatik, hol elől, hol utól, hol pedig közbűl. — Néha az egytagú természeti hang két közbeszúrt magánhangzó által kéttaguvá tétetik, t. i. midőn a' természeti hangban egymásután ollyan mássalhangzók fordúlnak elő, mellyek egyszerre bajosan ejtetnek ki, vagy kedvetlenűl hangzanak; p. o. a' sirály' szava *kr kr*, innen a' neve másként *krits* vagy *kirits* vagy *karits* 'stb. *Kr.*-nél találtatik ezen egy szótag gyanánt kiejthetetlen gyökér: *trpüsz*, 's ennek ezen származékai *trpüszent*, *trpüszentés*, melly közönségesebb alakjában: *ptrüszszent*, *ptrüszög*, *ptrüszköl*, sőt — az igaz magyar száj

sokalván a' mássalhangzókat —, ezen alakokban is: *prüszszent*, *prüszög*, *trüszszent*, *trüszköl*, *piszszen*, *piszszent*, *püszöget*, *tüszszent*, *tüszköl*, *izik*, *izés*, egyszerűbbítve ejti. Ha ama' magyar szó-gyökereket, melylyek a' természeti hangok' követéséből eredtek, 's azért röviden *hangszavak*nak neveztetnek, egymással mind *eredetökre*, mind *értelmökre*, mind *alakjokra* (azaz bizonyos betűkbőli alkotásokra), mind pedig végre, *grammatikai betsökre* nézve egybehasonlítjuk, közöttök bizonyos természeti hasonlatosságokat és rokonságokat találunk. — Az illyen összehasonlító kutatásokból a' magyar nyelv-vizsgálóra sok haszon háromolhatik; — Ugyan is:

1.) Sok gyökérről megítélhetni, hangszó-e vagy sem?

2.) Sok szógyökér' előbb homályos értelme a' rokon gyökéralaknak esméretesebb értelme által felvilágosíttatik.

3.) Kitetszik, milly arányban legyenek a' rokon eredetű és értelmű szógyökereknek különböző alakjaik, és mellyik légyen közűlök az eredetibb.

4.) Kitetszik a' szógyökereknek grammatikai betsök, költsönös viszonyjok, hasonlatosságok, különbözésök; — végre:

5.) Kitetszik eredeti magyar vagy idegen voltok. Mindezen tekintetekben: társáról esmértetik az, mi homályos a' nélkűl. Noscitur ex socio, quod non cognoscitur ex se.

Mellyik szógyökér hangszó, mellyik nem, meghatározni sok esetben bajos, sőt néha lehetetlen; mert a' többtagú hangszavak (lásd példáit fennebb), sőt azon egytaguak is, mellyek egy vagy több mássalhangzón kezdődnek, közbűl foglalják a' magánhangzót, és egy vagy több mássalhangzón végződnek, — jöhetnek legkönnyebben gyanú alá: hogy nem egyes hangszavak, hanem már összetett szógyökerek; nevezetesen, mivel, a' mint fennebb láttuk, minden mássalhangzónak némine-

műképen saját jelentése is vagyon. Így p. o. ezen gyökereket: *vill*, *fill*, *pill*, *bill* 'stb. (lásd fennebb 's alább) úgy tekinthetni mint tsupa hangszavakat, és az *ill* gyökérnek társait; de más részről úgy is tekinthetni, mint *vi*, *fi*, *pi*, *bi* vagy rövidebben *v'*, *f'*, *p'*, *b'* kitsinyelő szógyökerekből és *ll*-ből vagy hosszabban *ill* hangszóból összetetteket, mivel származékaik is, p. o. *pillangó*, *billentyű* 'stb. sebes ugyan, de tsak pitziny mozgású tárgyakat jelentnek. — Az illyen kétes esetekben gyakran igazol a' hasonlatosság, jóllehet vannak esetek, mellyek kétesek maradnak, és az elmefuttatásoknak helyet, a' nyelvkutatónak pedig belső érzése szerinti választást engednek.

Az *ő* gyökér alatt mondandók nyilvánvalóvá tejendik, hogy számos egyszerűknek tartatott gyökerek valósággal összetettek. Mindazonáltal, nehogy a' közönséges véleménytől eltávozván, hiteles voltomban kárt tegyek, a' szógyökereket inkább a' köz vélemény szerint fogom előszámlálni, megelégedvén avval, ha az olvasót az illyes esetekre figyelmetessé tejendhettem. — Hogy némelly gyökérnek hangszó-volta előttünk kétséges, annak egy második oka az, hogy mi az eredeti ember' természeti érzékenységéből sokat elvesztettünk, 's a' még meglévő is sikárlott eszünk' ábrándozása által igen gyakran letorkoltatik. Szerentsésebbek e' részben a' gyermekek, kik belső ösztönből gyakran ollyan hangszavakkal is élnek, millyenek a' felserdűlteknél szokásban nintsenek. — Harmadik oka az említett kétségnek nemde abban állhat, hogy eleink' régi lakhelyétől távollétünkben, már ma nintsen alkalmatosságunk megtudni, mellyik természeti tárgynak hangja lett légyen zsámja a' mai szógyökér gyanánt szólgáló hangszavaknak. Kétség kivűl Ázsiából kijött őseink az ottan volt szokások szerint Europában is hangszavakat fogadtak gyökerekűl nyelvökbe; mert hiszem sok, tsak Európában találtató állatoknak, növényeknek 's egyéb, mind

természeti, mind mesterségi tárgyaknak hangjai találtatnak nyelvünkben utánozva, mint: *haran*g, *tsa*ng, *pus*ka; gyakran magunk is, kivált jő kedvünkben, tréfáltunkban, uj meg uj hangszavakat szövünk beszédünkbe, miből egyszersmind kitetszik, hogy még ma is nem tsak koholhatunk uj gyökereket, hanem gyakran feltett szándék nélkűl is valósággal koholunk. És jogunkat, természetünkbe szőtt szabadságunkból uj gyökereket koholni, mitsoda hatalom nyügözheti tilalmával? —

Mi magyarokul ugyan, valamint mindenben, úgy e' részben is balgatagok vagyunk önnön kezeinket nyűgözni. Igy p. o. egy érdemes hazánkfia a' most kérdésben forgó tárgyról e' következendő szavakkal értekezett: „A' *gyökérhangoknak*, mellyeknek határozottabb kiejtéseből eredtek a' *gyökérszavak*, alkotások, eredetök nagyon *kétséges* és *bizonytalan alapokon* épűl. Azokra a' külső környűlállásoknak, kivált a' hallott hangoknak, és az érzelmeink között lévő majd megfejthetetlen megegyezésnek sokkal nagyobb és hathatósabb befolyása volt, mint a' józan okosságnak, melly főkint a' nyelveknek származtatás, hajtogatás és összetétel által való gazdagításakor lépett szép munkásságába. Valamint az illyen bizonytalan *sugallásoknak* a' gyenge tsetsemő emberi elme, melly mindig a' legnagyobb költői erővel vagyon felruházva, igen könnyen enged, ugy azoknak minden *vonakodás nélkűl való elfogadására* minduntalan kész, a' hosszasabb gondolkozásra, a' mélyebb megfontolásra még alkalmatlan lévén. — De máskint munkálkodik az *okoskodásban gyakorlottabb*, a' tehetségeiben jobban kimivelt elme. Nem elégszik ez meg az egygyes *határozatlan sugallásokkal;* hanem mindennek *indító okát* vizsgálja, és mélyebben behat a' dolgok' elrejtett velejébe. Ha határozatosságában ezt mindig nem is tudja megfogni, ha sok dolgoknak titkai földi szemei előtt mélyen el vagynak is rejtve, még sints megelégedve *tudatlanságának megvallásával*, inkább akar *helyte-*

lenül okoskodva *botlani*, mint gondolkodás *nélkül tévelyedni*, inkább szeret *vak lenni*, mint vaknak látszani. — A' dolgok' indító okainak szoros megvizsgálása különbözteti meg a' miveltebb elmét a' miveletlentől. Az mindennek *okát keresi*, és tsak avval lép bátran fel, a' minek okát *tudja adni*; tsak azt fogadja el, vonogatás nélkűl, a' minek okát valamennyire *által tudja látni*, a' minek helyességét meg tudja fogni; méltán nevezi tehát a' magyar a' miveltebb elme' fontoló munkásságát *okosságnak*. — Nem tsudálhatjuk ekkép, hogy a' miveltségben előbb lépett emberek az *uj gyökereket*, mellyek' alkotásának törvényeit meghatározni nem tudják, a' nyelvekbe terjeszteni nem merik; hogy a' pallérozottabb nemzetek az illyenek' elfogadásában olly *kérlelhetetlenek*."

„Ezen törvény olly közönséges és olly egyenesen foly a' dolog' természetéből, hogy a' nyelveknek egészen uj gyökerek által való gazdagítása az ujabb időkben szinte példátlan. Minden nyelvekben a' gyökérszavak olly régiek, hogy a' *legmerészebb szószármaztató* is azok' eredetének homályos idejét meghatározni nem bátorkodik. A' magyar nyelvben tsak ezen egyetlen egy szó: *puska* látszik kifogást tenni, melly a' képzetnek eredetét nem előzheti meg, és talán azon hang' követéséből eredett, melly ezen öldöklő szerszám által származik. — De valamint egy kifogás a' törvény' erejét nem bonthatja fel, úgy ezen egy példánál fogva, az uj gyökérszavak' koholását, a' józan okosság' nyilván parantsolatja ellen nem állapíthatjuk meg az ujabb időkre nézve." —

Mind ezekre az a' megjegyzésem:

1.) Ha gyökérszavaink' eredete és alkotása sok esetben kétséges, abból egyéb nem következik, hanem az, hogy a' mi magunk' és maradékaink' kötelessége, fáradhatatlan szorgalommal iparkodni e' kétségek' eloszlatására. Addig, míg azt érthetnők, a' józan okosság ti-

lalmazza, hogy jégre ne építsünk, az esméretlen gyökérszavakat mintáúl ne vegyük, hanem azt javasolja, hogy tsupán tsak azon esméreteinket kövessük, mellyek az ész és tapasztalás által egyenlően helyben hagyatnak.

2.) Nem tagadhatni ugyan, hogy a' kimivelt ész, az érzékenység' sugalásának helyes voltát kérdésre vonja, és maga-elhittében botlasztja: mindazonáltal, néha az érzésnek sugalatját illőképen tiszteli is, midőn őszintén saját botlekonyságáról önnön magának vallást tesz. 'S hát ugyan egy saját erején mivelődött képíró nem lenne-e képes valamelly természeti tárgynak hív lemásolhatására tsak azért, mert ezt egy, a' fő rajzolóiskolákban kitanúlt ideálképíró tagadja?

3.) 'S ha igaz volna is, hogy magyar nyelvünkben tsak azon egyetlen egy szó: „*puska*", származik hangkövetésből eredett uj gyökérszótól, már ezen szerentsésen elsült próbatétel is elégséges arra, hogy ujabb ilylyes próbatételekre buzdítson. — Akármelly *holt* vagy élő emberi nyelvnek minden későbbi időszakon divatozó összeségében megkülönböztethetni bizonyos *eredeti* részt a' többi részektől, mint járúlekoktól. A' divatiban az *eredetinek* kisebb vagy nagyobb része, hol nyilvábban hol homályosabban ráesmérhető alakban van meg; ennélfogva: *minden divati nyelvben bizonyos arány is vagyon annak eredeti és járúlék része között*, melly arány a' nyelvnek nagyobb vagy kisebb *eredéti* — *törzsökös* — *voltát* határozza. Ha a' nyelvek' eredetét tekintjük, azok vagy *eredten eredetiek*, vagy más nyelvekből *eredtek*, mintegy *magzatnyelvek*, *származék-nyelvek;* eredhettek pedig vagy egy *anya-nyelv*ből, vagy több *nemző-nyelv*ből, melly viszonyjok szerint *leánynyelv*eknek is neveztetnek. Az anya- és nemző-nyelveknek, egy névvel a' *szülenyelv*eknek magzati, származéki, leányai költsönös viszonyjokban *testvérnyelv*eknek neveztetnek, mellyek ismét nagyobb vagy kisebb rokonságoknál fogva *közelebbiek* vagy *távolabbiak*. A' járúlék rész

vagy az eredetiből fejlődött *sarjadék*, vagy pedig idegen nyelvből vett *költsön*: melly ismét vagy *változatlan idegen*, vagy az eredetihez, ennek törvényei szerint inkább vagy kevesebbé *alkalmaztatott*, *hasonlóbbíttatott*, *honosíttatott*, *korts*, *indigena*, melly annál nemesebbnek tarttatandó, mentül kevesebbé tűnik ki idegenségének szamatja. A' járúlékrész egyáltalában, és a' *sarjadék* — *korts* — és idegen rész, külön-külön is mindenik *av*abb vagy *új*abb lehet. Mentül nagyobb valamelly nyelvben az eredeti rész, annál nagyobb annak *eredeti bősége*; mentül gazdagabb a' kútfeje, annál nagyobb a' *bővíthetősége* és *mivelhetősége;* mentül szaporább sarjadékaira nézve, annál nagyobb a' *bővülhetősége;* mentül nagyobb a' következetessége, rendszeressége, annál nagyobb a' *mivelődhetősége;* mentül nagyobb és rendszeresebb a' sarjadékrésze, annál nagyobb a' *miveltsége*; mentül több a' költsönözménye, annál nagyobb a' *kortsossága*,*idegenessége.* — Részemről a' magyar nyelvről azt hiszem és vallom, hogy az eredten eredeti nyelv, vagy legalább ollyannak egyik édes leánya; azért ne tsudálkozzék senki, ha az eredeti nyelvről ezen hiszemben szólván, a' magyar nyelvből hordok elő bizonyságúl példákat, ha a' mit a' magyar nyelvből kifürkészhettem, az eredeti nyelv' tulajdonának állítom; mert hiszem, valamit a' józan okosság egy eredeti nyelvnek tulajdoníthat, mind azt dicső magyar nyelvünkben tapasztalhatni. Már pedig az eredten eredeti nyelvnek beszélni tanító annya; vagy, ha ugy tetszik, az eredten eredeti nyelv' leányának ezt dadogásra tanító szép annya *maga a' természet;* és valamint minden emberi mív akkor válik tsak valódi remekké, midőn a' természetet a' lehetőségig híven lemásolja: a' magyar nyelv is tsak ugy lehet tökéletes, hogyha a' külső és belső világot voltaképen képezi le. A' mai divatszerinti magyar nyelvnek eredeti részse e' tekintetből valóságos remek, millyent legtudósabb férjfiaink sem volnának képesek, hosszas ta-

nakozás után is eléteremteni. A' magyar nyelvnek eredten eredeti része nem nagy ugyan, 's e' szerint *eredeti bősége* tsekély, de *bővíthetősége* és *miveltethetősége* végetlen; mivel a' millyen terepély a' termeszet, éppen ollyan gazdag a' magyar nyelv' kútfeje. A' magyar nyelv sarjadékaira nézve igen szapora lévén (lásd Márton József' értekezésének 32 l.), *bővülhetősége* temérdek, 's a legnagyobb következetességgel és rendszerességgel bírván, mivelődhetősége is határt nem esmér: minek élő bizonysága sarjadék-része. Igaz ugyan, hogy költsön vett szavaink elég nagy számmal vannak; de azoknak nagy része annyira honosíttatott, hogy idegen voltokra alig esmérhetni rá, 's ezeket, ha mindjárt honiak által kipótoltathatnának is, nyelvünkből kiküszöbölni tsak azért is kár volna, minthogy ditső nemzetünk' történeteinek egyáltalában, és kivált nemzeti miveltségünk' eredetének, eléhaladtának, akadályainak vagy segedelmeinek valló emlékei; máskint nyelvünk tsinja is beléjök lévén oltva, azt aligha nemtelenítik. A' költsön vett szavak' más része, melly nyelvünk' tsinjához nem simúlt, nem érdemli honosíttatandását, 's azért a' jelen kor' iparkodása által maholnap számkivettetik is.

Mivel nyelvnyomozásom közben számos hangszónak nem látszott szógyökereket valóságos hangszavakkal a' legszorosabb vérségben lenni tapasztaltam, kénytelenedtem, botlékonyságomról meggyőződve, most már ott is hangszót, vagy ahhoz rokon szógyökeret gyanítani, a' hol összetételt vagy más származásmódot magyarázni hajlandó valék. És jóllehet egyáltalában bizonyosan tudom, hogy a' magyar szógyökerek, az alább említendő közösökön kívül, vagy 1) *indúlatszavak*, vagy 2) *hangszavak;* de az egyes esetekben sokszor kétes vagyok, mellyik rendbelihez tartozzék a' kérdésben forgó szógyökér. Ama' szók is, mellyekkel az oktalan állatokat megszólítani, híni, hajtani, elüzni 'stb. szoktuk, részint indúlatszók, részint hangszavak.

Azonban nemtsak a' magyar, hanem más nemzet is emberi belső indúlékonyságát követi, és szólásában a' minden nemzettel közös természetet utánozgatja. Ne tsudálkozzunk tehát, ha ez vagy amaz indúlat- vagy hangszó, melly nyelvünkben gyökér, más nyelvben is találtatik; ne mondjuk azért mindjárt, hogy az idegen nemzet tőlünk vette a' szót; de azt se, hogy mi vettük azt amattól, mivel az által ezen sületlenséget állítanók, hogy az idegen nemzet tőlünk tanúlt valamin felindúlni, 's a' természetnek hangadásait hallani; vagy azt, hogy mi tanúltuk ezeket az idegenektől. — Sőt ha ezen tárgyat előítélet és részrehajlás nélkűl minden oldalról megtekintgetjük, igaznak találandjuk Faber Juniusnak ezen szavait: *Es gibt nur eine Sprache. Was man „Sprachen" nennt, sind nur Mundarten eben dieser einen Sprache. Die Formen der Wörter ändern sich; das Wesen ändert sich nicht. Dieses Wesen ist enthalten in den Wurzeln, und in ihren Bestandtheilen, die von Anfang her waren, und — physiologisch — nachgewiesen werden können.* Azaz: Nyelv tsak egy vagyon. A' mit nyelveknek neveznek, tsak ugyanazon-egy nyelvnek szóejtesei. A' szavak' alakjai változnak, valójok nem változik. Ezen *való* a' kezdettől fogva meglévő, és élettudományosan is megmutatható gyökerekben és ezeknek alkotó részeiben lappang.

A' valóságot híven lemásoló ezen mondásnak igazságát a' fenn szóban forgott több nyelvekkel közös indúlat és hangszavakon kívűl még különösen némelly minden magyartól magyarnak tartatott gyökerek és szavak bizonyítják, mellyek legalább mai érzésünk és tudtunk szerint sem indúlat-, sem hangszavak; és noha egész alkatjokban, grammaticai természetökben, a' magyarnyelv' tsínját követik, mégis más nyelvekkel is *közösök* és törvényszerüek lévén, azokban sem idegenek. Ezeknek néhány példáit, mint nyelvünkből más nyelvekbe való általmeneteleket, ezen munka' végihez sorolom.

Hogy valamelly szógyökérnek homályos értelme más szógyökérnek esméretesebb értelme által felvilágosíttathatik, alább tsaknem minden gyökértsapatból ki fog tetszeni. E' helyt például röviden tsak e' gyökérről: *bor*, értekezendem. E' szónak: *bor*, igazi értelme annyi mint *szag*, *bűz*. Ugyan is innen lettek ezen összetett szavak: *borvíz*, *borkút*, *borszék*; azaz *szagos víz*, *szagos kút*; a' *kút*- és *szék*-ből nem *bor* (vinum) hanem *szagos víz* foly. Innen lett *kosbor D. F.* (orchis) = *kosborfű Kr.* = *kosbörfű K. J.*; azaz *kosbűzű fű*. Ezen növevénynem leginkább a' *bakbűzű kosbor*-tól *D. F.* (*orchis hircina W. et Scopoli*; *satyrium hircinum L. himantoglossum hircinum Sprengel*; *stinkende Faulblume*, *Bocksgeilen*; a' gyökere *radix tragorchidis*, *testiculus hircinus*) vette nevezetét, melly egész növevény kedvetlen bakbűzű. — Továbbá szagos a' *bor*ostyán, azaz, *nemes babér D. F.* (laurus nobilis); a' *bor*ostyán vagy *bor*oszlány *D. F.* (Daphne); a' *bor*ostyán vagy *boroszlány* vagy *orgona lila D. F.* (syringa vulgaris); a' *bors* (piper); a' *bor*sfű *D. F.* = *bor*sika *K. J.* = *borsos szátorja D. F.* (satureja hortensis); a' *bor*sika *D. F.* = *borsika torma D. F.* (cochlearia draba); a' *bor*nót vagy *bur*nót; a' zsobrák*bori*fű *Kr.* = sobro*bori* = sobra*bori D. F.* (coriandrum sativum), azaz koldus bűzűfű = kerti *bors*; a' *borzag K. J.* = *borza* = *bodza* = *bodszfa K. J.* = *bozza* (sambucus), mellynek *bodza* alakja már a' *büdös* szóhoz szít, *bozza* alakja pedig a' bűzöshöz. — De ha *bor* gyökérnek ezen szagos dolgokat jelentő származéki nem volnának is, ezen értelmét helyesen következtethetnénk *bir*, *bür*, *bör*, *bár* 'stb. rokon gyökéralakokból, mint a' mellyeknek minden származéki szagos tárgyakat jelentenek. Igy lesz *bir*-ből *birs-körtvély D. F.* (pyrus cydonia), *büsalma D. F.* = *bisalma* = *bűzös alma D. F.*; *bür*ből *bürök* = *büdös bürök D. F.* (conium maculatum) = *börök K. J.* = *bürök K. J.* = *börög Kováts Mihály* = *bürög K. M.* =

bördő. *K. J.*; *bőr*ből lett kos*bőr*fű *K. J.*; *bár*-ból *bárzing K. J*-né!, melly egy szagos szőlőnem, és *bárzing minta D. F.* (mentha sylvestris). Mind ezek után meggyőződhetünk, hogy *bor* (vinum) tulajdonképen szagos dolgot jelent, és eredeti magyar szó, a' mint édes apám (*Johann Christian von Engel, Geschichte des ungarischen Reichs, Wien* 1813 *I.* 53.) helyesen állítja; bátor egy tudós hazánkfia botlasztja, mivel *borv* a' kalmukoknál egy tejből készűlt részegítő italt tészen.

Érkezésem, fájdalom, nintsen, hogy minden gyökérnek értelméről értekezhessem; a' gondolkozó olvasó azonban általlátandja, mekkora világosság derűl a' gyökerek' értelmére, hogyha azok az általam szerkeztetett, vagy talán más jobb rendben összehasonlítva kutattatnak. Gyakran egy roppant nagy tsoport gyökérnek, tsak egy *alapértelme* vagyon; melly közös minden belé foglaltatott gyökérrel, és ezen alapértelem ismét eredten eredeti, vagy pedig átviteles, a' szerint a' mint a' gyökértsapat maga is vagy eredeti vagy származott, ugy nevezett álgyökerekből állott össze.

*Gyökéralak*nak nevezünk valamelly szógyökeret, a' mennyiben bizonyos hangokból vagy betűkből áll. A' gyökerek magyar nyelvünkben alakjaikra nézve is egymáshoz hasonlítnak, egymáshoz szítanak, és nevezetes képen igen gyakran a' gyökerek' alakjok szerinti rokonságának az értelembeli rokonsága is megfelel. A' gyökerek' alakjok szerinti rokonsága épűl a' betűk' rokonságán, — mellynek tekintetéből ennek kutatását nem ajánlhatom eléggé. Vagynak

1) egytagú szógyökerek, mellyek egy vagy több mássalhangzón kezdődnek 's egy magánhangzón végződnek. Vannak

2) egytagu szógyökerek, mellyek magánhangzón kezdődnek, 's egy vagy több mássalhangzón végződnek. Vannak

3) egytagu szógyökerek, mellyek egy vagy több

mássalhangzón kezdődnek, közbül foglalják a' magánhangzót, és egy vagy több mássalhangzón végződnek. Vannak 4) többtagu szógyökerek.

A' magánhangzón végződő gyökéralakok vagy rövidek vagy hosszuk; valamint a' hosszuk, gyakran a' rövidek is nyugvóbetűsök, nevezetesen pedig mikor tulajdonképen hosszúknak kellene lenniök, és tsak azért rövidek, mivel mássalhangzójok a' felibe illő húzást elnyeli. A' rövidek is annakokáért ollyan gyökéralakoknak felelnek meg, mellyek valamelly eredeti mássalhangzón végződnek; p. o. *fi* = *fij* = *fil*; *lo* = *ló* = *lov* = *loh* 'stb. Ezen gyökéralakok' egyszerűsége szintollyan kétséges, mint ama' mássalhangzón kezdődő és végződő gyökéralakoké, mellyekről fennebb szólottunk. (Lásd az *ő* gyökér alatt mondandókat).

A' magánhangzón kezdődő gyökéralakok is gyakran nyugvó-betűsök, ámbár néha rövidek; nyugvó-betűjök pedig, ha fejlődik, hol elől hol hátul kapja helyét, p. o. *imád* = *vimád*; *ór* = *orj* = *orr*, 'stb.

A' mássalhangzón kezdődő és végződő gyökerek, ha hangszavak, egyáltalában végső magánhangzóik szerint rokonabbak. Egyébiránt ezek is lehetnek nyugvóbetűsök, 's ollyankor egyszerű voltok még annál gyanúsabb; p. o. *tér* = *tere* = *terv* = *terp* = *terj* 'stb. hihetőleg = *té* + *ür*, azaz *ür*, a' mennyiben töltött vagy telhető. — A' magánhangzón kezdődő gyökérszavak gyakran magánhangzón végződő gyökéralakoknak fonákjai, és viszont. Ezen költsönös viszonyjokat bebizonyítja

1) alkotó betűik' azonsága, vagy tsak közel rokonsága;

2) értelmök' megegyezése, p. o. *el*, a' honnan *eleget* = *le*, a' honnan *legel*; *isz* (*iszik*) = *szi*.

Ezen gyökéralakok' megfordítgatása egy uj útmutatás arra, hogy a' magyar szógyökereket alkotó betűk külön-külön saját jelentésüek; a' honnan ismét megmagyaráztathatik, hogy miért nem változik a' gyökér' értelme, ha alakja megfordíttatik.

A' gyökérszavaknál megtanult alak-megfordítás a' végezeteknél is szokásba jött, mellyek, a' mint közönségesen tudva vagyon, a' magyar nyelvben, ha nem is mind, legalább nagyobb részint értelmes gyökérszavak, p. o. *ats, ets, ots, öts, its* = *tsa, tse, tso, tsö, tsi* 'stb. Szokásba jött továbbá a' származékoknál is, melylyek sokszor egészen (p. o. *göts* = *tsög*), sokszor részényire megfordíttatnak; p. o. *karany* = *kanyar; kerény* = *kenyér*.

A' gyökereknek és származékaiknak felényire való megforgatása átmenetelt képez a' betűáttételre. — Mind a' kettőnél az igazi gyökér' felfedezése néha igen bajos. Nevezetesen az *r* és *h* betűkről meg kell jegyeznünk, hogy azok, ha a' gyökér' végin vannak, és a' származéknak közepébe esnének, a' származék' végire általtétetni szeretnek: a' mit, ha a' gyökerésző nyelvvizsgáló előre nem tud, gyakran hibába esik; így p. o. *kondor, gondor, göndör, bondor, bodor, fondor, fundér, kever, kavar, tsavar, tsafar, fatsar, gémber, gömbör, henger, tereh* vagy *terh, molyh, vemh;* korántsem jőnek: *kond, gond, gönd, bond, bod, fond, fund, kev, kav, tsav, tsaf, fats, gémb, gömb, heng, ter, moly, vem*, gyökerektől, mert ezek nintsenek, 's azért értelmök sintsen; vagy ha vannak és értelmök vagyon, p. o. *gond*, a' fenn említett származékokkal semmi közök. Ezek inkább *kor, gor, gör, bor, for, fur, ker, kar, tsar, ger, gör, her, teh, moh, veh* gyökerektől az említett mód szerint származtatandók. Az *r*- és *h*-n kivűl, néha más mássalhangzók is hasonló természetűek. A' magyar nyelvben gyakran előforduló szó-megforgatást és betűáttételt tehát nem lehet egyáltalában eleink' együgyűségének tulajdonítni; hanem annak is van, a' mint láttuk, oka és törvénye.

Jegyzés. A' frantziák közelebbről a' gallesekben a' már esméretes volt *gubósavanyon* (acid gallacique) kivül egy uj savanyt fedeztek fel, és azt a' megfordított *galle* szóból *acid ellagique*-nak nevezték el, melly elnevezés-módot egy német che-

mikus barbarusnak szidja (pedig a' németben is vagynak: *Schiff* = *Fisch*; *Zier* = *Reiz* 'stb.). — Mi, magyar nyelvünket a' szók' megforgatása miatt barbarusnak nem szidhatjuk, mint a' mellyben minden hajszálnak, még a' fonáknak tetszőnek is oka 's foka vagyon. A' magyar a' szók' megforgatását némelly esetben idegen szóknak honosítására is alkalmaztatta. Így lett *cassis*-ból *sisak*; *nostoc*-ból *kotson*. Sokkal több esetben fordíttatik hasonló tzélra a' betuáttétel, p. o. a' deák ciconiaból lett a' magyar *tzakô*, és ebből a' magyarabb *koszta* 'stb. *Keresztyén* p. o. korántsem jobb mint *Keresztény*, mert ez jobban van még honosítva, nemesítve, a' magyar nyelvhez hasonlóbbá téve, mint amaz, melly eredetibb ugyan, de azért még nem jobb; mert ha azért jobb volna, ugy Christianus még jobb, pedig az is korts görög-deák szó. Ha a' nyelv' dolgában az eredetibb volna a' jobbik, úgy a' leg és legjobb nyelv volna a' gyermeki koákolás. — A' gyökerek is szenvednek gyakran betűáttételt, p. o. *ugr*-ból (a' honnan *ugordik*, *ugrik* 'stb.) lesz *rug* (a' honnan *rugdos*, *rugaszkodik* 'stb. hathatósági ihlettel *rúg* és ebből *rúgó*, *rúgás*); *okr* (a' miből lesz *okrándoz*) lesz (hathatósági ihlettel) *rók*, a' honnan *rókáz* 'stb.

Azon hangszavak, mellyek mássalhangzón végződnek, gyakran kettős alakban fordúlnak elé: *az egyikben* a' végső mássalhangzó tsak egyes, 's abból készűl a' gyakorló ige, *og*, *ög*, *ag*, *eg*, gyakorlást kifejező végzet által; a' *másik alakban* a' mássalhangzó megkettőztetik, melly által a' gyökér' értelme bizonyos hathatósági ihlést nyer, 's egyszersmind az fejeztetik ki, hogy a' hangszó' értelme erőszakosan, hirtelen, félbe szakadva, 's azért mindjárt elmulólag, nem többször, hanem tsak egyszer történt, 's azért válnak ebből: *ön*, *on*, *en*, *an* (mellyek = *ó*, lásd ez alatt) végezet által *egyszeri megtörténést jelentő*, *egyszerező* (mintegy kitsinyelő, vagy inkább keveselő) igék: p. o. *tsöpög*, *tsöppen*, *dobog*, *dobban*, *lobog*, *lobban*, *bitzeg*, *bitztzen*, *zökög*, *zökken* 'stb. Azonban neha a' kettős mássalhangzón végződő gyökéralakból is készűl a' gyakorló ige, p. o. *billeg*, *tsattog*, *pattog* 'stb. Hogy valaki a' kettős

végső mássalhangzó' igazi betsét megítélhesse, tudnia jó, hogy gyakran elseje, de gyakrabban másodika más mássalhangzóvá elváltozik; p. o. *rezzen* = *redzen*; *pillog* = *pislog*; *possad* = *poshad* = *posvad*; *pessed* = *peshed*; *petytyüdt* = *petyhüdt*; *kes'sed* = *keshed* 'stb. Néha az egyikből húzás válik a' gyökér' magánhangzója' számára; p. o. *forr* = *fór*.

Mindezekből kitetszik, hogy a' kettős végmássalhangzó' utólsója egy hatalmas *utóihlet*, melly *a' gyökérszóhoz tartozik*, korántsem a' végezethez. — Kassai Józsefnek *hasz*, *hesz*, *had*, *hed*: *jad*, *jed*, *jod*, *jöd*; *kász*, *kész*; *kad*, *ked*, *kod*, *köd*; *nyad*, *nyed*; *vad*, *ved*, *vöd*, *han*, *hen*; — Kresznericsnek *van*, *ven* végezete a' magyar nyelvben nintsen; mert ezeknek első betűik: *h*, *j*, *k*, *ny*, *v* *a' gyökérhez tartoznak*, *'s annak utóihletei*. — Ha amollyan végezeteink volnának: lennének illyenek is: *haszt*, *heszt*; *kendik*; *kol*, *köl*; *vaszt*, *veszt*; *hez*; *hozik*, *heszik*, *höszik*, *hüszik*, *hendi*, *helkedik*, *het* stb.; minthogy *posh*aszt, *peshe*szt, *fetsk*endik, *kusk*ol vagy *kuks*ol; *posv*aszt, *helyh*ez, *kárh*ozik, *vénh*öszik, *vénh*üszik, *bűnh*öszik, *ebh*endi, *renyh*élkedik; *végh*et, *sebh*et származott szavaink is vaanak.

Igen nevezetes pedig az, hogy a' magyar utóihlettűl különösen akkor ragaszt a' gyökérvéghez — a' helyett hogy a' végső mássalhangzót megkettőztetné — más mássalhangzót, mikor a' gyökér' értelmébe *alávalóságot*, *gyalázatosságot*, *roszaságot* akar oltani: melly végre leggyakrabban a' *h* szolgál. A' nyugvóbetűs gyökereknek is *h* alakjából többnyire roszat jelentő származékok támadnak; p. o. *dű* = *düh*, innen *dühös*, *dühög* 'stb.; *vi* = *vih*, innen *vih*ar; *té* = *teh*, innen *teher*; *é* = *eh*, *ehes*, hathatósági ihlettel *éh*, *éhes*, *éhség*; *i* = *ih*, *ihas* 'stb. Ide tartozik: *ühödik*, *rohad*, *roh*, *doh*, *rüh*, *moh* 'stb.; de a' *v*, a' *k*, az *ny*, a' *j* 's a' többi mássalhangzó is, mellyek e' tekintetben gyakran egymással feltseréltetnek, p. o. *poss*ad = *posh*ad = *posv*ad; *pesh*ed = *pesk*ed;

*porh*ad; *vénh*eszik, *vénh*üszik = *vénh*öszik; *bünh*ödik = *bünh*öszik; *penyh*es = *penyv*es; *korh*úl, *korh*ad, *kornya*dozik; *görvely*, *görh*ed = *görnyed*; *kusk*ad, *kush*ad, *kush*ol, *kuks*ol; *rosh*ad, *rosk*ad, *roth*ad, *rodh*ad; *bomhétz*; *büszh*ödik; *petyh*üszik; *enyh*ed, *renyh*ed; *sebh*ed, *sebh*et, *végh*et, *törh*eszt, *helyhez*, *szélh*üdik, *liph*est, *tömh*ödik, *pelyh*üszik, *kérh*eszik, *balh*a vagy *bolh*a, *poh*ár; *golyho*, *golyhó* 'stb. mellyek mind roszat jelentnek. — Eredetiképen hihetőleg illyen rosz értelemmel, aligha nem gúnyképen, ragasztatott a' *h* némelly nemzetek' és nemzetségek' nevéhez, millyenek p. o. Tóth, Horváth, Németh, Végh, Balogh.

Néha az illyen *utóihletet érő* mássalhangzó és a' végső mássalhangzó közé egy magánhangzó szúratik, mi által a' gyökérszó kéttagúvá válik, és már származéknak látszik lenni, p. o. *penyv* = *penyész* = *penész* vagy *penisz*, mellyekben az *sz* a' *v*-nek (vagy a' *h*-nak ezekben *penyh*ed, *penyh*üszik) helyén van; *enyv* = *enyek* (a' *k* a' *v*-nek és ezeknek: *enyh*ed, *enyh*eszt, *h*-jok) helyén van.

Néha az illyen utóihletnyi mássalhangzó' helyén magánhangzó áll, 's ez is a' gyökeret kéttagúvá tévén, annak tsak gyökérvoltát gyanússá teszi, mivel már származéki alakkal bír, p. o. *peny* = *penyv* = *penyü*; *enyv* = *enyü* = *enyű* = *enyő*; *ned* = *nedv* = *nedü*; *ré* = *red* = *redv* = *redü*; *ké* = *kedv* = *kedü*.

Néha a' gyökéralak egy *eleibe tett* mássalhangzó által megváltoztatik, melly előihlet uj értelmet nem mindenkor olt a' gyökérbe; néha azonban *gúnyoló*, *alatsonyító*, p. o. illő *f*illő; irkál *f*irkál; ingó *b*ingó, itzeg *b*itzeg, itzki *v*itzki, izeg *m*ozog, ireg *f*orog, elegy *b*elegy, űzi *f*űzi, ihog *v*ihog.

Néha a' gyökér' első betűje elvész, p. o. ut *f*ut *Kr.* irúl *p*irúl, iros *p*iros, ende *m*onda.

Néha a' gyökér hátúl kopik; p. o. la*p* (laposka) = la (laska).

Néha a' gyökér közbűl kopik, p. o. *orson*=*oson*.

Az *igazi gyökéralakot* meghatározni felette bajos, mikor a' származékában egy vagy más alkotó betűje, könnyebb kimondás, kedvesebb hangzás vagy más ok miatt elvész, kikopik; p. o. *gör* gyökérből lészen *görts* 's ebből *göts*, mellynek igazi gyökere nem *gö*, hanem *gör*. Ha immár egy illyen származék a' szokás által még valamelly más változást szenved, p. o. ha megfordíttatik, mint *göts* = *tsög*, ugy az igazi gyökér' felfedezése még bajosabb. A' ki a' magyarnyelv' tsinjával nem ugyan esméretes, 's nem tudja mi úton módon lett *tsög* *gör*-ből, az katzagná azon állítást, hogy *tsög* *gör*-ből származik. De a' magyar a' *tsög* *g*-jét *d*-nek is változtatja, ugy hogy *tsög* = *tsöd*, 's ennek *ö*jét *ü*vé, ugy hogy *tsöd* = *tsüd*; a' *tsöd*-ben a' *gör*nek már tsaz az *ö*-je van meg, a' *tsüd*-ben már az sints! Hogyan tudja meg immár az ember, hogy *tsüd* szónak eredeti gyökéralakja: *gör?* Az bizony nem könnyű dolog; és sok tudást meg gondolkozást kíván; de ha az ember maga kitanúlta is, mással megértetni bajos és írásban közleni igen hosszadalmas.

Az illyen esetekben, hogy mindjárt által nem látható állítások által az olvasót magamtól el ne idegenítsem, és a' szónyomozástól el ne rettentsem, szükségesnek láttam az ígyen támadott *álgyökereket* sokszor különös igazi gyökerek gyanánt adni elő, megelégedvén, ha a' gondolkozó olvasót az álgyökér mellett az eredeti gyökéralakra figyelmeztethettem. Az álgyökereket pedig nevezetesen akkor adom igazi gyökerek gyanánt elé, midőn közönségesen igaziak gyanánt tekintetnek, midőn többen különös tsoportot képeznek, és midőn számos származékaik miatt különösen nevezetesek.

Néha különbféle viszontagságokat ért származékszók — ha több taguak is — mint álgyökerek említ-

tetnek; mellyért ne vádoljon senki e' részben tudatlansággal, mert tudtommal esik az meg és akaratommal, azon okból, hogy az álgyökérnek viszonya az eredetihez annál tisztábban kitessék.

Sok esetben más, őseink által (alighanem tudatlanságból, de ha tudtokkal esett is, a' nyelvmivelődés' néminemű hanyatlásával) a' fonákított, vagy betűáttételt szenvedett származékok' álgyökerei mintegy *kivonattak*, és eredetiek gyanánt tekintetvén, hol magokra, hol végezetek által neveltetve uj szavakká változtattak, p. o. *gör*ből lett *görbe*, ebből *görbed*; *görbe* betűáttétellel *göbre*, és *göbör*; innen *göbörödik*: ezen szavak' álgyökere *göb*, melly magára már ma *különös szó*, és gyökere ezeknek: *göbedék*, *göbű* 'stb. Minden bizonynyal illyen úton módon lettek *ger*, *gir*, *gür*, *gur* eredeti gyökéralakokból, mint hangszavakból: *geb*, *gib*, *güb*, *gubb* álgyökerek, a' honnan p. o. *gebed*, *giberedik*, *gübű*, *gubbad* 'stb. Őseink' szokásán indúlván — vagy ollykorollykor talán tudatlanságból is — mai napság igen gyakran *vonatnak ki* az álgyökerek, és régi eredeti elveszett, de ujra felfedezett, feltámasztott szógyökerek gyanánt fitatgattatnak, aligha nem nyelvünk' nemességének kárára; kivált, hogy némelly ujító, fékezetlen dühében a' honosított szót is vagy nem esméri, vagy esmérni nem akarja, vagy esmeri, de arra nem hajt, 's annak is álgyökerét kivenván, evvel széltire él mint magyar szóval, mivel önmagát magyarnak tekintvén, nyomorúlt szókoholását eredeti *magyar*nak véli. Igy lett a' deák *cubulus*-ból, melly *cubus*-nak a' kitsinyelője a' német *Kübel*, a' tót *kabel* 's ezek' valamellyikéből honosítás által *köböl*; ennek álgyökere *köb* kivonatott, hogy jelentse a' deák *cubust*. Ha az illyes szókoholást az egész nemzet helyben hadja: én ellent nem szólhatok, és kényelemből, melly inkább restségnek mondathatnék, jobbnak nem létében, talán még magam is élek teremt-

ményével; de ám lássa aztán a' nemzet, ha az illyeneket elfogadja, valljon nem lakol-e ezért nyelve' nemességének vesztével? —

A' mondottak szerint a' gyökéralak igen sok változáson mehet keresztűl, ollyannyira, hogy ollykor-ollykor végképen is elváltozik. Ha a' gyökéralak' változásait röviden számba veszszük, ezek azok:

1) A' gyökér megfordíttatik.
2) „ betűáttételt szenved.
3) „ elől toldatik meg.
4) „ hátúl toldatik meg.
5) „ elől kopik.
6) „ hátúl kopik.
7) „ közbül kopik.
8) „ betűi rokon betűkkel tseréltetnek fel.
9) „ betűi húzással tseréltetnek fel.
10) „ húzása magánhangzóvá válik.
11) „ húzása mássalhangzóvá válik.
12) „ húzása elkopik.
13) „ húzást nyer.

14) A' származék felényire vagy egészen megfordíttatván, vagy betűáttételt szenvedvén, a' gyökér' betűi egymástól szétszakasztatnak; e' felett:

15) a' származék még egyéb változáson, mint betűtserén, megfordíttatáson, 'stb.-n átesvén, sokszor a' gyökér' eredeti alakjából egy fantsika sem marad; sőt

16) Az illy sok változáson keresztűl ment származék kivonatván, az eredeti gyökér' nevét egy álgyökér bitangolja 'stb. 'stb.

Az annyi viszontagságoknak kitett gyökéralakok' igazi költsönös viszonyát, azonságát, rokonságát, különbözését megítélni, közöttök a' legeredetibbet meghatározni gyakran nehéz, sőt lehetetlen.

Én a' gyökéralakokat, a' mennyiben mostani esméreteimből kitőlt, természeti rokonságoknál fogva rend-

szeres tsoportokba összeállítgattam, e' rokonságnak megítélésében vezéreltetvén 1) a' gyökerek' eredete, 2) a' gyökerek' és származékaik' értelmének megegyezése, rokonsága, 3) a' betűk' költsönös és a' húzás iránti természeti viszonya, 4) a' gyökerek' grammaticai betse és viszonya által; tekintvén 5) az idegen nyelvek' gyökereivel való rokonságaikat, és mindenkor a' rendszert a' természeti eltéréseknek feláldozván, hogy mentül hivebben találhassam el a' valóságot. A' szokás némelly tsoportnak egy szakaszát tökéletesen *egy* egész gyökérré változtatta, olykor-olykor talán más nemzet' nyelvének sámját követvén, a' mit nevezetesen az *úgy nevezett törvénytelen igéink* gyaníttatnak, mellyek tsak más nyelvek' igéihez képest mondathatnak törvényteleneknek; de tökéletesen megegyezvén magyar nyelvünk' tsínjával, inkább *eredetibbeknek*, mintsem törvényteleneknek neveztetendők. Ollyanok p. o. a' közönségesen így kijelentetni szokott gyökerek: *tesz*, *lesz*, *eszik*, *iszik*, *vesz*, *visz*, *hisz* 'stb., mellyeknek *alapalak*jokúl helyesebben vétetik nyugvó-betűs alakjok: *té*, *lé*, *é*, *i*, *vé*, *vi*, *hi*, 'stb., minthogy ebben nem tsak a' közönségesen thémának vett *sz*-alak, hanem a' *v*-, *n*-, *l*-, *j*-, *h*-, *d*- 'stb. -alak is bentfoglaltatik.

Ezen megjegyzésem által azonban a' szokást nem botlasztom, mellyet illőképen tisztelni mindig kötelességemnek tartottam; tsak az a' megjegyzésem, hogy szónyomozásom közben néha szükségesnek találtam több különös szógyökereket egy *tsaládság*ba, *had*ba, *tsoport*ba, *tsapat*ba vagy *sereg*be vonni, mivel így költsönös viszonyjok legtisztábban tetszik ki; p. o. ha *vesz* és *visz* gyökérnek ezen *sz*-alakját és egyszersmind értelmét öszszehasonlítjuk, a' kettőnek közel rokonságát már sejdíthetjük, mellyre figyelmeztetni más alakjaik még inkább képesek. Ugyan is a' *vev*és a' *viv*éssel, a' *vé*tel a' *vi*tellel rokonak; valakinek leányát feleségűl akár *vegy*em akár *vigy*em (eredetiképen *ved*jem, *vid*jem) mindig *ve*je, *vő*je,

azaz *vevője*, *vivője* leszek. *Ven*ni, *vin*ni, *von*ni és *fon*ni igen rokonok; ámbár a' *von* és *fon* gyökérnek nintsen *sz*-alakja, melly a' *vesz*-nek, *visz*-nek megfelelne; a' *vonás vonyás*nak is mondatik, 's a' *fonás fonyás*nak; továbbá a' *fon* = *fan*, mellyből lehetett a' szokásból kiveszet *fanak*, melly megfordítva még szokásban van, mint: *kanaf;* a' *fon*ástól vette nevezetét a' hagyma*fen*tő; a' *von*ásból lett hat*van*, nyoltz*van*, negy*ven*, öt*ven*, het*ven*, kilentz*ven* végezete (lásd Kr. I. Bevezetés X. lap). 'stb.

Reménylem, a' gondolkozó olvasó az illyen elmélkedések után engem azért meg nem botlaszt, hogy a' közönséges szokás ellen, több gyökerekhez tartozó alakokat egy rendszeres tsapatba szorítok, kivált ha az illyen összehasonlító szónyomozásnak végtelen hasznát tsak valamennyire is megsejti.

Jegyzés. Nehogy valaki avval vádolhasson, hogy rendszerесség' vadászásból ez vagy amaz előtte esméretlen gyökéralakot költöttem, szükségesnek véltem a' származékokat bizonyságúl híni; de ne hogy valaki azt mondhassa, hogy a' származékot is költöttem, szükségesnek tartottam a' szerzőt is megnevezni, kinél a' származékot találtam: ez akár helyes, akár helytelen légyen; mert a' származékok' helyes vagy helytelen vóltáról ítéletet tenni, nem tartozik ezen értekezés' megyéjébe. — Mindenek felett pedig arra kérem a' gondolkozó olvasót, ha vagy egy szerzőnek nevével valamelly származéknak és következésképen gyökerének *létel*ét bizonyítom, ne gondolja azt, hogy avval immár a' szó' helyes voltát is bebizonyítani akarnám; mert noha a' derék magyar szerző — légyen az akár ki — tőlem mindenkor illőképen tiszteltetik, betsűltetik, de *a' magyar nyelvben bírói tekintete nintsen;* mert *annak természeti örökös saját törvényei vannak*, mellyeken túl a' legderekabb szerző is, bár milly nagy nevével jóvá nem tehető *hibát ejt.*

Ha a' gyökerek' grammaticai betsét tekintjük, közöttök mindennemű beszédrészre találunk. Ez arra mu-

tat, hogy az eredeti nyelv, zsenge korában tsupa gyökerekből állott; és mivel ezek nagyobb részint egytaguak, az eredeti nyelv is nagyobbára tsak egytagú szókkal bírt, melly eredeti egyszerűség a' *színai nyelvben* mai napság még feltaláltatik. Ehhez járúl, hogy minden magyar egyszerű végezet egyszersmind vagy most is élő, vagy elveszett szógyökér; minekokáért az értelmes olvasó nem fogja hibáztatni, hogy a' magyar gyökerekről beszélvén itt-ott vagy egy végezetről is értekezem; sőt inkább azt vetheti vétkűl, miért nem szólok minden végezetről, holott minden végezetet volt gyökérnek mondok. Ezen tárgyról azonban már nehány tudós hazafi elég szerentsével értekezett; és a' magyar származékszók, nem egyebek eredetiképen mint öszszók. Már pedig a' végezetek saját erejökön minden rendű rangú beszédrészeknek képzői, mi által bizonyságot tesznek, hajdani tsupa gyökérkori értékökről, t. i. hogy még végezetekké válások előtt mindenféle beszéd-részek valának.

A' nyelv, kezdetében tsak *indúlat-szavakból* (közbevetőkből, felkiáltásokból) állott, mellyek minden szavak között a' legelsők; illyenek: *ó, ah, ej, e, na, no, ni, ne, la, usz, sza* 'stb. Némely indulatszó egyszersmind főnév is, p. o. *jaj*, innen *jajja, jajjad, jajjam, jajjal.*

A' mint az emberek a' természeti hangokat utánozták volna, legelsőbben *főneveket* (magánérthetőket), nevezetesen pedig a' *tulajdonneveket* találták fel, az utánozott hangszó által elnevezvén a' hangot-ejtő dolgot. Illyenek még ma is: *kakuk, pitypalaty, tsíz, pinty, szesz, pis, lots, pots* 'stb.

A' magyar még ma is él *főnév*vel *társnév* (melléknév, névsegéd, mássalérthető) gyanánt; p. o. *réz síp.* Midőn pedig egy főnév mellé más főnevet teszünk társnévűl, p. o. kőnél *kő*vebb Kr., töknél *tök*ebb, makknál *makk*abb Kr., akkor a' kettőnek értelmét egymáshoz hasonlítja eszünk, és valami tekintetbeni megegyezésöket

meghatározván, egymás mellé való sorolásokat helyben hadja; úgy hogy valahányszor társnévvel élünk, eszünk mindenkor tökéletes ítéletet tesz. E' szerint az emberi ész a' társnevek' feltalálásakor már ítélni tudott, úgy hogy minekelőtte az ember kimondta volna: *réz síp*, már előbb ezen ítéletet tevé: a' *síp réz*.

Ha a' magyar nyelv' társnévi végezeteit tekintjük, azok tsaknem mindnyájan megegyezést, tulajdonítást jelentnek, 's ez által bizonyítják eszünknek ítélő munkásságát a' társnevek' használtatásakor. Így p. o. pénz*es* ember, mintegy annyi mint ember *és* pénz; béts*i* torony, mintegy annyi mint: torony, melly Béts*é*; savany*ú* vagy savany*ó* bor, mintegy = bor + savany + *ő* 'stb. Mindezek általláttatják, miért ritkán társnevek a' gyökerek, és ollykor is inkább tsak társnévűl vett főnevek.

A' magyarnyelvben gyakran a' melly gyökér főnév, az egyszersmind *ige* is, p. o. *varr*, *dob*, *tsap*, *szív*, *köp*, *pök*, *fog*, *les*, *tsal*, *gyak*, *szeg*, *tsúsz*, *nyom*, *zúz*, *vágy*. Eredetiképen hihetőleg sokkal több főnév volt egyszersmind ige is, mintsem ma; legalább a' magyar' ítélésmódja ezt gyaníttatja. Más nemzet ítéletet nem tehet ige nélkül; mi magyarokúl már ma igével is teszünk ítéletet, de eredetibb-képen még ma is *társnévvel* és eredten-eredetiképen *főnévvel* szoktunk tenni, ugy hogy egész munkákat írhatunk minden ige nélkűl. (Hasonlítsd Gyarmathi Sámuel' Magyar nyelvmesterét). Más részről a' magyar gyakran igével él társ- vagy főnév helyett, p. o. *tűröm fű*, *szeretem ember*; őtet a' *félsz bántja*; *nefelejts*, *kinints* D. F., *nebánts-virág*. Ha még a' mellett az igék' értelmét, melly szerint tselekvést, szenvedést, lételt, vagy állapotot jelentnek, elgondoljuk, és a' fő- és társnevek' értelméhez hasonlítjuk; ugy sedíthetjük, hogy minden gyökér, melly ige, eredetiképen név is vala. — A' magyar *gyökér-névmások* nem egyebek neveknél, mellyeknek azért helytartói is lehetnek. Illyenek *ő*, *te*, *én* 'stb.

Az előlutoljáróul szolgáló gyökerek, vagy egyszersmind nevek is, vagy legalább nevekkel rokonok; p. o. *al, el, le, fel, ki, be.* Hihető tehát, hogy eredetiképen mind tsak nevek valának. Vagynak a' magyar gyökerek közt határozók is, p. o. *ma, tsak, hol,* 's ezek is most igékkel, majd nevekkel rokonok, p. o. *tsak* evvel *tsuk;* hol evvel *hely* 'stb.

A' gyökerek között végre találtatnak *kötőszók* is, p. o. *és, is, es* = *se, ne, ha, de, vagy* 'stb., mellyek hasonlóképen atyafiasok más beszédrészekkel, p. o. *ha* evvel *ha, há, hé, hó* (a' honnan, mindenha, ollyha, *há*ború, *hé*ben *hó*ban = *he*ben korban; *vagy* Kr. főnév, ige és kötőszó. Némelly hangszók indulatszavak gyanánt is használtatnak, p. o. tsitt! pszt!

Vagynak véges végre gyökerek, mellyek magokra ma nem beszédrészek, hanem tsak származékaik azok; azért értelmök is homályos, és néha ki sem fejezhető. Ide tartoznak nevezetesen az *ál gyökerek.*

A' szók' magyar voltának megítéléséről a' debretzeni grammatica 351. és 352. lapja betses észrevételeket tesz, tsak kár, hogy a' példák nem elég szerentsével választattak; mert p. o. az idegennek tartatott: *nyoszolya, matólla, bokréta, rostély, mókus, hernyó, paréj, tsupor, heveder, harang, kutsma, hinár* valóságos magyar szók. Vajha azt bővebben vítathatnám! Röviden ezeket jegyzem meg: *Magyar a' szó* és *következésképen a' gyökere is,* hogyha:

1) eredetére nézve indúlat- vagy hangszó;

2) ha alakjára nézve rokon valamelly valóságos magyar gyökértsapattal;

3) ha az értelme más magyar gyökerek' értelméből meghatároztathatik, megmagyaráztathatik;

4) ha grammaticai betse és módosúlhatása a' rokoneredetű -alakú, és -értelmű gyökerekének megfelel.

Ezen feltételek tsak egyetemben adnak bizonyosságot; de így még akkor is adnak, midőn a' kérdésben forgó szó ugyanezen tekintetekből szintolly jól illik más nyelvekbe is. Az egyes feltételek semmi bizonyosságot nem adnak, mert más nyelvben is vannak indúlat-, és hangszavak; továbbá a' honosított szavak néha tökéletes magyar alakkal bírnak (p. o. *lij*. Erdélyi Társalkodó = *liju* Kr. = *liu* Kr. ollyan mint: *szij* = *szíju* = *szivu* = *sziu*; *hij* = *hiju* = *hivu* = *hiu* stb.); az értelme történetesen szíthat valóságos magyar gyökerekéhez 'stb.

A' MAGYAR NYELV'

GYÖKÉRSZAVAI.

TERMÉSZETI RENDSZERBE SZEDETT TSAPÁTOKBAN.

---

(1)

m			
	mé		men
mi		miv	
		mív	
mü	mű	müv	
		műv	
			mon
mu	mú		mun

(2)						(3)
á	an	am	mamm	nyamm		
	án	ám	mám	nyám	zám	ma
			mámm	nyámm		
		em				mo
rém	kém	ém				
rép		im		nyim		mu
		ím		nyím		
				nyünyny		

(4)

	ta						tal			tah		
	te		té		tev	tesz	tel	ten	tej	teh	ted	tet
					tév	tész	tél	den		(ter)	téd	test
								en			(tegy)	
											(tégy)	
	tö		tő									
							tol			toh		
	tü		tű					tün				
								tűn				
	tu		tú							tuh		
t	at						alt	ant	ajt			
tt	et	ett	ét	étt	vet		elt	ent	ejt			
	it	itt	ít		vét			int	jt			
			őt		bet		ölt					
	ot	ott	ót		böt		őlt					
							olt					
	ut						ólt					
							lt					
	tat						lat					
	tet						let					

(5)

			tám		
		tel	tem	tej	teh
		tél		téj	
		tell			
tö	tő	töl	tőm		
		től	tömh		
			döm		

(6)

								páh	
é	el			leh	le				heh
	él			léh	lé				
	ell								
	ill	ihl	lih			ih	zih	pih´	
	íll							pihh	
					lö				
	oll								

(7)

				lál					
le	lé	lev	lesz	lel	len	lej	led	legy	leg
		lév	lész	lél			léd	légy	
			leszsz						
lö	lő			lől					

(8)

		z					sz						
a	a'	az			hasz	asz	sza			tza			
		áz				ász		szán					
	e'	ez	etz	hetz		esz	sze			tze	szel	szell	
		éz		hétz		ész	szé	szégy			szél	széll	
				héntz									
		iz				isz			tsi	tzi	szil	zil	
		íz											
						ösz							
		oz				osz							
							szó	gó		tzo			
		üz				üsz			tsü				
		űz					szű		tsű				
					husz	usz	szug	gusz		tzu			
					húsz	úsz							
						us							

\- - - - - - - - - - -

				laz	szag	gaz		kaz	
				láz		gáz		zák	kász
						gez	gezs		
szélh	szély	szélyly	lész	léz	lézz	géz			
						giz			
						göz			
				lőz		gőz			
							gyosz	koz	kosz
						güz			
						guz			
						gúz			

(9)

eny	eng	
enyh		
	ing	ingy

(10)

	ab				
ip	ap	áp	app	pap	
	apj				
	aty			tat	tát

(11)

man	kan	kany	kam
	kon		

(12)

nyáj									
ajn	agy								
any	nyany		mam	mám	bany	bány	nap	
eny								
en				elm				
em	ém			mel	mej	melj	mely	melyj
im	ím			mell	mejj	mellj	melly	
in								
ün	űn	nün						
üsz								
göm								
gönn								
göny	gőny							
göly	gőly							
göjj	gőj							
göb								

(13)

				al				at	
e	é	ev	esz	el	en	ej	eh	ed	egy
		év	esz	ell			éh	éd	égy
		eb							
		ebb							
		ebh							
		ep							
		ép							
i	í	iv		il					
		ív							
ö	ő		ösz					öd	
			szü						
			szű						

(14)

					ven			ved	
i	iv	isz	iz	il	in	ij	ih	id	igy
		ib		ill					
								vőd	

(15)

pi	pisz	pit
		pity

(16)

hörb	szörb	
		zürb
hőrp	szőrp	

(17)

		zav					
			szap				
			szep				
			sip				
		sziu	síp			sziú	
szi	szí	sziv	szip	szil		szij	szig
		szivu	szíp		szín	szíj	
		szív	szipp			szijj	
szö			szípp			szíjj	
zö		szov	szop			sziju	
zü						szijju	
szü	szű	szüv				szijjú	
sü							
szu			szup				

(18)

	tsé	tsev	tsév		
tsi	tsí	tsiv	tsív		
tsö	tső	tsöv	tsőv	tsör	
	tző				
	tsó	tsov	tsóv		
	tzó				
so					
chü					
tsü	tsű	tsüv	tsűv	tsül	
tzü				tsür	
tsu					tsuj
su					
zsu					

(19)

szesz ses peszsz besz
szisz sis zsizs szimm pisz bizz
szösz pösz
süs
szuszsz szusz susz sus musz pus huty suty sutyty sutt butt

(20)

vezs
bezs
zsib
sib
rib bur
lib lud lúd
bib

(21)

szam masz zam tzám
szem mesz
mész
szim miz mitz
söm szöm
tsom szom mosz zom
szomj
szomny
szüm
muz

(24)

kom köm
hom
szon szom

(22)

saj
szem sem sej
sző szöm söm
som
szüm süm

(23)

mát
matz
mitz
mötz mözs
mos som

(25)

	tsó			tsajv					
	szó	szov							
sza	szá	szav	szal	szaj					
				szajh					
				zaj	zagy		zsan		
					zagyv	zán			
						zen	zse	zsémb	gémb
						zön		zsimb	
						zon	zson		
zu	zú	zuv		zuh	zug			zsumm	
				zuhh					

(26)

		sal	sall				száll
		sar	sarj	sarju	sarnyu	sárh	sarl
				sarjú	sarnyú		
		ser				serh	
		sely					
		sör					
		sün					
		sül					
		suly					
	szá	szal	szál	szalu			
		szar	szár	szaru			
		szil	szíl				
			szől	szőll			
	sző		szőr				
	szó	szol					
szü	szű	szür	szűr				
		szul	szúl				
	zá	zal					
	zó	zol					
		tser					
		tsir					
		tsür					

(27)

hud	hudd	húgyd
hugy	hugygy	húgy

(28)

zsi										
si			sih		hiss					
					hess					
					höss					
			süh							
su	sú	suv	suh	hus		husz	huts	hutsts	hul	hull
			suhh	ush			sút	hu	húl	húll
us							tass			
os	ors	surr								

(29)

ür	or	őr		
űr		örv	ver	bar
		hör	her	

(30)

					tálny
			teny		tány
					tan
					tá
		red	ter		tal
		rét	tér	tár	tál
			terv		
			terp		
		telep	terep		
	tőbör		tereb		
			terj	tarj	
troty	torty		terty	taraty	

(31)

					ekr	
kur	kür	kor	kőr	kir	ker	kar
		kór	kőr		kér	kár
					kerr	krá
						karv

(32)

			rög	rig		
gur	gür	gor	gör	gir	ger	gar
		gór			gér	gár

(33)

						gyak
			ergy		ragy	gyan
gyur	gyür	gyor	gyer	gar	gyar	gyal
gyúr	gyűr			gér	gyár	tyár
				ér		
			jer		jar	
			jér		jár	
			nyer		nyar	

(34)

	mir	mer
mér		mér

(35)

hur	hür	hor	hör	hir	her	har
húr		hór	hőr		hér	

(36)

						zar
						zsal
					zser	zsar
sur	sür		sör	sir	ser	sar
súr	sűr	sór			sér	
		szor			szer	szar
						szarh
						har
		hol				hal

(37)

				tzir		
				tsil		
	tsür					
	tsűr			tsír		
tur	tür	tor	tör			
túr	tűr					
rud						
rúd						
dur		dor	dör		derv	darv
			dőr			
bur	bür	bor	bör		ber	bar
	bűr		bőr			
			börh		berh	
		por	pör		per	par

(38)

				vir		
fur	für	for	för	fir	fer	far
	fűr				fér	fár
	fürj	ófr				
	fűrj					

(39)

			rö		
ur	ür	or	ör	ir	er
		os			
		ór	őr		
			örm		
			őrv		
			örv		
	hüv		öv		hev
			őgy		gyev
			ögy		egy

(40)

kagy	kágy	kangy
	kégy	gyék
kigy	kígy	gyík

(54)

könty
konty

(41)

	kav	kab		kasz			katz	tsat	tsatr	satr			kl	kal	kall		
	kev						ketz							kel			geh
	köv		köp	kösz				tsót						köl	göl		
ko	kov			kosz	koszt	kotsz	kotz	kot									
		kób		kósz				kót	kóty	kód	kold	kóld	kól	kol	koly	kóly	
	kuv		kup		kuszt		kutz		kuty								
							kuts	kunts		kúd	kuld	kúld	kujd				kuh
							kust										

(42)

						gang							tang		
gégb				geny	gen	geng			gyeng	gend	zseng	zsen	teng	tenk	tzenk
										gind	dind				
				göny		göng	göngy	gyöngy	gyöng	gönd	dönd	döng	töng	tönk	
							gongy						tong		
gug	gugg	gugh	gugy	gunyj									tung		

\- - - - - - - - - - - - - - - -

kany	kány	kánny	kan	kank	kák			
keny				hank				
köny	könyj	könyny	könyv	könyü			kög	
kony	kóny	kond	kon	konk	kók	kókk		
kuny		kunyny	kuntz	kunk	kuk	kuks	kuss	kus
						kusk	kush	kutt

(43)

bed			ped							
							fent	fet		
							fént			
							fint	fit	fity	vint
			pöd	pönd			fönt	föt		vönt
bod	bond	bongy		pond	fod	fond				
bud						fund			füty	

(44)

vany	vány	vánny	fan	fany	bányj	bágyj	bágy	bádgy
ven	veny	vén	vénh					
vin	viny							
				fony	fonyj	fonny		

(45)

garn	garny			gár	kár	kárh
	gerny	gereny				
	görny	görj	görh	görv		
					kőr	
gorn	gorny			korny	kór	korh
				kórny		kórh
				kórj		

(46)

			gil	gel	gal	gl
	goj					
guly	goly	göly				
	golly					
	golyv		gilv	gelv		

(47)

	bal	
		bél
bó	bol	ból

(48)

sad
hemp hents hent heng hed sem
hid hit
höm hömp hömb hönts hönt höng
kom komp hom homp sod
sünd

(49)

gab
geb gebb géb gémb tsem tsemp tzemp
gib gíb gimb díb dímb bints tsimb tsim
göb gömb göm dömb bömb
gomb gom domb dom tsomb tsom
güb güm gyüm
gubb gubah gum dum tsum tsumm

(50)

szak szár
szeg
tzig tzing zsig zig szig szik szík szikk szir
szük szűk
sud súg sug zsug gyöt
gus guzs gözs gös göts tsög tsöd
gúzs gős götts tsőd
tsüd

(51)

máz
vez
vesz veszsz vész
ösz
pusz tsup

(52)

	han				hutny	hutyj				
sajl		szán	saj	sajd	satny	satr			méts	
		sán	sajn	sany	sanny			tsenev	metsev	szenyü
				seny	senny	senyv		senyev	semm	szenyv
						senv		senydev		szenv
sil	sin	sín			sinny					
	zsin				sönny					

(53)

sáp sápp sáb zsáb				serev		herv		
	zsebre	zsébre						
	zsibr	zsibár	siv			hirv		
			sív				törp	
	sobr	sovár	sov	sorv		horp	torp	topp
	zsobr	sopár		sopor	sopr			
	zsubr							

(55)

patz
pötz pőtz köptz köpts köbtz
potz
putz

(56)

pizs
pozs po's pos

(57)

pinty
ponty poty
punty

(58)

		pály			
		pálly			
		pal		pad	pat
			pöh		
po	pó	pol	poh		pot
		pól	polyh		

(59)

	hav
hó	hov

(60)

ha	hav	
	háv	
hó		hol
		hól
hő		

(61)

hó	hol
	hól

(62)

hód	hold
	hóld

(63)

		hav	
		hov	
hu	hú	huv	huj
		hup	

(64)

	ba	bá		
á	ha	há	hal	hall
		hé		
		hó		

(65)

								gém	gám	gats	tsank	
									gány	gants	mants	man
					ab	ágy			gálly	gánts		
					ag	ág	gajj	gel	gally	gilj		
					ga	gá	gaj	gal	galy	galj	galyj	
ku				ke	ka	ká	kaj	kal	kaly		galyh	
	gó			eg	ak	ák		kol				
	kok				kak							
	kók			heg								
	gob	göb			gab							
bug	bog	bög	big	beg	bag							
	bok				bak							
	bók				bakk							
	pog											

(66)

dar					tár	tarh	tarj	tál	tály	táj	tabaj
der	dér			ter			tser				
dir											
dör				tör		törh	tsör				
dor		dro	ord	tor		torh		tsór			
dür				tür							
dur					tur						

(67)

	datz				
dév	dertz	dértz	déltz	détz	tzéd
	durtz	trutz			

(68)

gyam máj majsz majz
dem deb rits
gyöm döm möts röts zöts gön
gyom nyom nyomm nyomv tsom mosz rüts güz
gyüm must musz zuz zúz guz

(69)

gub					
bug			big		
búg					
bung	bong	böng		beng	bang
			fing		
	bony				
	bongy	böngy	bingy	bengy	bangy
bugy	bogy	bögy		begy	
búgy	bógy				
bund		bönd			
	bod				
	podgy			pent	pany
	pongy				pau
	bomb		bimb		
			pimp		
			timp		
	boj				
	boly				
	mogy				
	moty				
buty					baty
búty					
butty					
but					bat
bút					
turb					
	kóty		fity		
puty			pity		paty
púty					páty
putyty					patyty
put					
	top				baks
putz				pesz	
				szep	
bub					bab
					báb
pup					babb
			pikk		

(70)

kup	küp	kop	köp	kip	kep	kap
		kopp	köpp			
kúp						
		kob		gibb		
			bögy	bigy	begy	
				bigyj	begyj	
				bigygy		
				bidgy	bed	
					bety	
					hety	
			högy		hegy	
				pity		
				pityty		
	füty			fity		
				fityty		
	füg					
	függ			figg		
	szügy		szögy		szegy	
	szűgy					
	tüng				kengy	
	tsüng			tsing		
	tsügg			tsigg		
				tsimb		
				tsimp		
				tzimp		
				tsip		
				tsíp		
			pöts			
			pőts			
			pötz			
			pőtz			

(71)

ad
ed éd
id jd d t
ŏd őd
üd

(72)

nap
nep

(73)

pit
pity

(74)

hara
tsara

hó | ha | fi | fel

(75)

fil
fül

(76)

fiz
füz

(77)

fe	fi	pfi	pi
feh	fiha	pfiha	piha
			píha
		pfúj	

(85)

fágy
fal
fil
laf

(84)

nyal
nyel

(83)

nyárs
nyás

(82)

ned
nedv
medv

(81)

nyar
nyár
nyárj

(80)

nyir
nyír
nyírj

(79)

nyer
nyes
nyös

(78)

posz
poszsz

(86)

	hal
hó	hol
	hól
	holl

(87)

ap	pa	
		he
	pi	
	pu	

(88)

pár
pál
pall

(89)

áp
záp

(90)

tz	tza	atz	
	tze	etz	
	tzi		
		ötz	
			ótz

---

(91)

ts			
ats	tsa		tsaj
ets	tse		
its	tsi		
öts		tső	
ots		tsó	

(93)

tar	tár	tarr	tro
			tromb
dar			
der	dér		
dör		dörr	
dörömb			
dor		dorr	dro
doromb			dromb
dur		durr	

---

(94)

fere			
dere	deré	dutsa	
tere	teré	téré	tré
tura			tru

(95)

		prés
bros	pros	prós

(96)

mar		
mor		mog
mur	murr	

---

(97)

		iz	
	pisz	piszsz	pis
	püsz		
	tüsz	tüszsz	
	trüsz	trüszsz	
		prüszsz	
(ptrsz)	ptrüsz	ptrüszsz	
	trpüsz		

(98)

bar		brá		
			nyer	
		brí	nyir	nyír
	brö			
			nyürr	
	bru	brú		
gar				
gor				

---

(100)

	ráts	
		retz
röst	róst	
rost		

(105)

tsó	tsam	tsám	tsámm
	tsem		
	tsöm		

(71)

			köd			kad
			kön			kan
						kán
						kámv
						kánv
kuv		kov	köv			
		kob				káv
kup		kop	köp			kab
						kap
kúp						káp
	kopp					
						kaf
	kóf					
gul						
					gell	
guv						
gub						
		gób				
duh						
duv						
tsumm						
		som		sin		
suh			ső			
suv	süv		söv	siv		
				sip		sap
					tsep	tsap
						tsáp
					kek	
					kék	
szuk		szok			szek	szak
zuk					zek	
sub						
szub						
zub						basz
zubb						bab

(106)

hm	hümm	üm
	hün	ün
	hünny	

(108)

	kan	
keny	ken	kén
	kin	

(72)

kun	kuny	kúny	kunny	kunyh	kuhny		kus	kuty	kúty
			gunny	gunyh			vis	vity	
	huny	húny	hunny		huj			szoty	
		súny	sunny	súnny					
szun	szuny	szúny	szunny						
szün									
szűn									
szen									
tsen									
tsin				tsinny	tsih	tsill	tsil	tsits	
								tsüts	
tsön							szil	tsuts	
tsün							szel		
tsűn							sel		
sün							sül		

(101)

			zav
	zér		
			ziv
zör		zörr	
zür	zűr		züb
zur	zúr		zub
tur			

(109)

		ha	há	haj	hajh
				hejj	
vihi	tsihi	hi	hí		
hotta	hott	ho	hó		
		hü	hű	hüj	
				huj	
				uj	

(110)

karap	kalap
kerep	kelep
köröp	
	kolomp
kip	
kop	kob
kopp	
kóp	
	kub

(111)

zak	sifi	til	tamb
			tomb
páh	loh	kók	
pal			
zsáp	zsák	trizsák	

(92)

tzih		tserh		kah		ku	kuv	kusz	kul	kuj	káv	kaun
tsih		tseh	tsah	koh	kóh		kov					
				kuh								
u	tu	ru	or	vir	her	herr	szük	von	nyaf	nyef	nyif	nyöf
	tuú				hr	err	szűk	fon	fan	fany	finyj	
mio		minny	ma	máv	gyav	gyaú	nya	nyaú	nyav	nyiv	nyuv	
mió			mé		gyev		nyá	nyáv	név			
nyik		nyikk	nyek	nyekk	nyök		nyösz	nyö	mö	ne	virny	
nyig			nyeg				nyörsz	nyő		nye	birny	
										nyu	berny	
tsik		tik	rik	rík	brek	rek	ker	rök	zökk	zokk	zsenny	
		tikk	rikk		brekeke	rekk				zok		
tzik			rig			reg						
vats		vag	vak	vák	bak	bek	mak	mák	mek	mok	muk	
		veg	vakk	bakk	ck				mekk		mukk	
koák		koákk	kloaksz	bé								
kovák		kovákk	(kloax)	ba								

(99)

babuk kakuk kukuk kak kukor kukorék kukorík kukorikú süt tsirib
babukk kakukk kukukk kuk kukora kukurék kukurík kukurikú
kikiri kikerék kukurik pó pój poly pól
ban süs tsirip
babut kotkoty kodáts har tsit tsiripp pu puj puly
huppot kotkodáts kodkodáts pit tsir tzer kuruk kar krák tsits tiri
kakot kotskodáts pity tsür krits kár kák tsüts tirih
kirits kréts
karits hars haris
kakut lib máty pizs tzitz vreb
baduk líb pis sip var kivik ger tzitztz pats hers
hinny vir kuvik kúvik gir gi ig tzintz pitypalaty
daduk béb pip tsip tsi vér tsuvik tsúvik tsiz pitypalatyty
dudk bíb gagy tsib gör tsíz pittypalatty
badák bib tzib burik bulik tub bints
budog kéb uh burok tur pintz
dank kíb huh retz rétz buruk burukk tör pinty
bub húh rutz rast kats káts tzen
puh huhu rets gáts tzin
pupuz retsts ketz tzinny
gótz tsere

(102)

						fats		
					tsav	tsaf		tsan
						tsáf		
her	tsersz	tser			tsep		tsemp	tsen
					tsip			
		tsör	tsőr	tsörr	tsöp			
		tsor	tsór	tsorr	tsop			
			mór					
		tsür						
		tsur	tsúr	tsurr	tsup			

(103)

	aj			
	ijj			ihh
	ujj	ujju	ujjujuh	joh
	újj			
ha	haj	haja		
	hajj	hajja		
	hej	heje		
		hejje		
	héj			
	héjj			
	huj			
	hujj	hujja		

(104)

		ha				pak
		he				
ihu	ih	hi		hinny	hinyj	nyih
	vih			vinny	vinyj	vintz
	tzih		igy	vigy	vigygy	vik
				vits	vitsts	

(107)

matz	tzutz	kutz		katz	nev	mev
mát	tzutztz		ketztz			möv

(113)

				her	
ör	rőr				
		korh	tzorh	hor	
			tzurh	hur	hú

(112)

sik	sük	si	siv	vis	háp	sáp	szep	szip	pisz	pűsz	zöp
sikk		sí	sív		happ	sip	szepp		piszsz		
sík			süv			sop					
ri	ő	hur	kur			kir	tzir				
rí	iv	húr	kúr								
rij	üv	hurr	kurr								
riv			kurj								
rív			kurh		korh						
rivv			kurd								
rib			kurt								
rip					korny						
ripp											

(114)

ba		vel			
be	bé	bel	ben		
	bév	bél			
bi		bil			
bö		böl	öbl	öböl	blö
bo					
bu					
gu					

(115)

öl kebel kebél kóp kil
keleb

(116)

		aj			
		haj	hajh		
		jaj	jajj		
		vaj	váj		
			fáj		
ba	bá	baj		ban	
				bán	gány
				bin	
		boj			
				bün	bünh
				bűn	bűnh
		buj		bun	
pa		paj		pan	

(117)

a á e	ho ho
áhé ámé	ho hó
aha	ihu
á	gyuj juj
a e	isz
eh	
ehe aha	heh hah
ej ejj éj eny ény	huh juh
jé jeh jéj	de ge
hé héj	dej jetti
hé hehj	
he hé	
veh	
hü bü ba	

(118)

bő böj bej

(119)

bo	bó	bol
bu	bú	bul

(120)

bu	bú	buv	
		búv	bán

(121)

			áj	
	á	ah	áh	
o	ó		óh	hóh

(122)

a	av	asz	an	ag
	áv	aszsz	ban	
			el	
	iv			
ő				
ó	ov		ol	gon
	óv			

(123)

	á		al		aly	aj
		hál	all	alj	ally	ajj
		bál	ál		ály	áj
		báll	áll	allj	álly	
			el			
	ő		öl			
o	ó		ol			
			ól			
			ül			
			üll			
			űl			
u	ú					
			úl			

(124)

á	av	ar	mar
		ár	már
			mer

(125)

ő el

(126)

öl el al

(127)

	el	elv	bel	egy	egygy	egyv	vegy
ő	öl						

(128)

st			
ast	astt	ást	
est	estt	ést	
ist			
öst	tös	v.	töst
ost			
üst	tüs	v.	tüst

(129)

e	el	edgy	egygy	eggy	egy	eg	jeg
					igy	ig	
						íg	
			ögygy				

(130)

gy	egy	eggy	
j	igy	így	ingy
	ogy		
	ugy	úgy	

(131)

						lank				
la		laj	lajh	lanyh	langy	lang	lagy	lágy	lats	lass
le	lé	lej	léh	lenyh		leng	legy	légy		
lö	lő	löj								
			loh v. lohm	lomh						
			luh v. luhm							

(132)

			rav								
		ré	rev		reny				redü		
			rév	réz	renyh			réh	redv		
			reb	rest	rin	rim		rih			
				röst							
or	ro	ró	rov	rosz	ron	rom	roj	roh	rodv	rodh	rogy
				roszsz						roth	rogygy
				ros v. rost							
				ross							
				rosh							
				rosk							rokk
				lust							

(133)

reg	
rég	
rög	rök
	rők
örög	örök
öreg	

(134)

mar	már	mál
mir	mi	
mor	morzs	mozs
		mot
mur	zsurm	

(135)

szá	szán	szám

(136)

	há		hany	han	ham	(hd:	haj	hagy)
		hár	hány	hán	hám			
				hen				
					hém	(hd:	héj	héjj)
hi				hin	him			
					hím			
				hön				
				hon	hom			

(137)

		bany				baj	
		banny					
			bön				
bo	boz	bony	bon	bom	boly	boj	boh
					bolyh	bojh	
bu							

(138)

			al		
		esz			
ő		ösz		őn	öm
o	ó	osz	ol	on	om
			ól		
ü					

(139)

	év
ő	öv
üv	üb

(143)

hiz híz

(140)

jeg
jég

háj

(141)

eg
ég

vaj

(142)

kak	kák
	kék
kik	
kök	
kok	
kük	
kuk	

(144)

	fez						
fe	fesz			fej			
	fes						
							fik
	fosz	fol	fon	foj	fogy	fot	kot
	fos	foly					
		ful					
		fúl					

(145)

dé						deh		deg		dek
						dih				dikh
dö	dő		döl	dön	döj	döh		dög		
		döf	dől					dögh	göth	
			döly							
do						doh		dog	goth	
dü	dű		dül			düh	düd			
			düly			dűh				
			dűly							
						üh				
du	dú	duv	dul				dud	dug		
		duff	dúl							
			dur							
tu										

(146)
fal
fó fol
fól

(147)
pal
pál
pó pol

(149)
it
ót
t ut út
mut

(150)
hid híd

(151)
ré rév

(152)
rá rán
rény
erény

(153)
rit rid gyér
rüd
erny

(148)
ta tá tasz tal taj
tsa zát dal
dall
taly
dez tar
től
töll
tső tsöl
tó tosz tol toj ty t
tól
toll
toly
tor
doszsz dor
tül
tűl
tüll
tusz tul tuh
túl

(154)
hág hás hát hany
hegy hed hets

(155)
rág eger egér
rák kér

(156)
át ált
tsa tsá tá tav tal tan
te té tán tálj táj
sét tév vét tén tály
sér dén
timm
töm
tó tov bot
bod
tul
túl

(157)

							vet	ved	fed	fegy
								verd		
							vért	véd	féd	
									föd	
	ő				öl					
					ől					
o	ó	ov		osz	ol					ogy
		óv	ovsz	oszsz	ól	ój			ód	

(158)

		rav			
			ren		
ro	ró	rov		roj	hor
		róv			horh

(159)

			jav			
j	jo	jó	jov			jógy
		gyó		gyol	gyon	
				gyol	gyón	gyógy
		ró				

(179)	(180)		(181)		
la	na	ne	on	no	nó
lá	ne		un	nu	
	ni				

(182)		(183)	(184)		
bab		bus	bab	man	koh
bib	bíb	butz	bub		kóh
bob				dan	kan
bub					

(160)			(164)		(161)		
			biz	bez	i		ih
		tau	bíz	bezz		ló	
		tav				jó	joh
to	tó	tov	bék		ju	jú	juh
							júh

(165)

öt	hat	het	nyó	tiz	tz	száz
		hét	nyol	tíz	tesz	
			nyól			

(173)

pez		
pöz	pözs	
		zsúp

(166)

agy	ats	
egy		
	its	
		bugy

(167)

szid
szit

(168)

reg
regg
rég

(170)

dudv	dib	gyim	gim	ák	jap
dut	díb	gyom		bák	
buty	dáb			kák	
				hák	

(171)

ten	pen
tints	

(172)

dolg	dolog	dölög

(162)

a	á	va	vá	val	van	vaj	vad	vagy	
				vál			vád	vágy	
				vall					
e	é	ve	vé						vity
			vó	vol					
				vól					

(163)

		rog				rag
		rok		rik		rak
	rüt				rény	
				rim	rem	
			röj		rej	raj
ru	rü	ro	rö	ri	re	ra
				ir	er	ar
				ír		
				gir		

(174)			(175)	(176)	
pap	pep		me	kasz	haj
páp	pép		mé	gesz	
papp		kóf	méh	kor	

(177)			(178)				(179)			
di	div	dij	ném	huk	gusz	guly	nok	nök	nek	nak
gyi	gyiv			kuk	kusz				nék	
zsi				kukk						
mo	mó	moh	sut	set	bug					
		muh	tsit	süt						
				seny						

(182)

	szá	száj	szád	szal	szap	száp	páss
a	aj	áj	ás				
		vák					
	vag	vág					
		váp	vés				
		váj	vás				
		vály	vályly				
	val	vál	váll				
	völ	vől					

(180)		(181)	
tsem		kar	
tsim	tzim	kár	
tsöm		gór	
tsom		tsár	
		bur	
		hur	put

(183)				(184)			
pup	bub			ább	abb		
púp	búb	bób	bós	ébb	ebb		
					éb		
					eb	bév	
				b	bő	böv	böl
						bőv	ből

(185)						(186)	
bo	bó		boj	bol		hal	haj
bu	bú	buv	buj		buly	hál	
		búv	búj			háll	
		bub					

(187)

han	hany	haj	hagy
hán	hány		

(188)

	vô	val	
		vel	vél
ô	vô		

(189)

			man			
			en			
me	mé	mesz	men	mel	med	
		mész	mén		megy	meg
			mon		mesgy	mög
			meny		mezsgy	
			menny			
			mengy			

(190)

në		
ne		en
		em
	nem	
ní	nin	in
	nín	ín
		on

(191)

	sok		
	s		ss
s'	's		
	as	ás	
se	es	és	ess
	is		ìss
	ös		
so	os		
		űs	

(192)

mos		más
som	sim	
	sím	sám
	sink	
	sík	
	sik	

(193)

usz			sz		
úsz			ìsz		mász
	küs				
	küz				
kusz	küsz	kosz		kesz	kasz
kúsz			kísz		
knriszsz		korts			
				pesz	
				gyesz	
tzuz			tziz		
tzúz					
tsusz		tsosz	tsisz	tsesz	
tsúsz		tsósz	tsísz	tsész	tsász
tsuszsz					
		tsódd			
			nyisz		
			ris´		

(194)

	kász					
kesz	kész	kés		kez	kéz	
kisz						
kösz			köszv	köz		közv

(195)

áts	tsá	tsáv	tsal	álts			tsan	
ts	tsé		tsel	zell	zsell	zselly		
							tsin	bin
							tsín	
						zsöll		

(199)

lek			
	likk		
lök	lökk		
lük	lükk	küll	
lyük		kull	kul

(200)

hök	hökk	hők	höök
hok		hók	
	hükk		
	gyökk		
tsek	tsekk		
tsök	tsökk		
	tsükk		

(201)

nyag	nyak	mak	kam		
nyeg	nyek				
		mok	kom	kon	gon
		mók			
				kun	
				kún	

(260)

	gagg	gág
geg		gég
gig	gigg	gíg
		gőg
		góg
güg		
gug		gúg

(261)

	kob	
tsó	tsob	
	tsub	tsubb
	sup	
	tzup	tzupp
		zupp

(203)

	an	
	on	
ú	un	ún

(196)

	tsa		tsal	tsall	tsally	tsaly	tsaj	saj
les			tsel	tsell	tsél			
				tsill		tsily		sill
	tso	tsó	tsol		tsól	tsoly		
			kal	kull				sikk
				fill				
				füll				
			tsan					
ents			tsen	tsem	tsém			sen
ints			tsin	tsiny		tzin		
						tzom		
			tsih					

(197)

der	tser	ber	bell
dr			
	tsur		

(198)

ton	tson	bon	bén	bénn

(202)

	vak						
	pak						
kab	bak		bakk	bag			
bits	bik			big		fig	
	bök	bők	bökk	bög	bőg	bötk	põtk
		bók		bog			
	buk	búk	bukk				

(204)

		vág			
gesz	gyen				
ig	irg	ikr	ibr	ibor	
		okr			
üg					
	ugr	ugar	ugor	ubor	bubor
	rug	rúg			

(206)

kak	
kuk	kukk
kan	
ban	
san	sal
son	
sun	

(205)

tell	tzel	tzé	tzed	
	tzöl			
			tzod	tzond
tull	tzul	tzutz	tzud	

(208)

	tsat	tsajt	tsajh
			tzaf
sas			

(209)

lets	letsts	
lits		
löts		
lots	lotsts	lonts
luts	lust	

(210)

mats	máts	martz
	méts	
mots		morts

(211)

		kast kást
	kõts	
kotsts		

(212)

	dants
dots	donts

(213)

tzintz
dsinds

(214)

kam	
gam	gal
lam	
lom	

(215)

tsats	tsáts	
	tsáv	
tsev		
tsiv		
		vöts

(207)

					fid	fik	
	ko						
			kuv		kud		
	gu	gú	guv			gugg	gúg
	hu						
ots					tsod		
	tsu	tsú	tsuf	tsuh	tsud		

(216)

fejt	fest	fets	fetsts	fretsts	ferts
		fits			
	föst	föts	fötsts		
	fost				
	füst				
		futs			

(217)

				banyny
	bonts			
		tints	tents	
üst			ets	as
űst				azs

(218)

szaty			
	szetyty		
szity	szityty		
szoty	szotyty		
szüty		tüsz	tűsz
		gyüsz	gyűsz

(219)

laty
lety letyty letyv
lity
löty
loty lotyty lóty

(220)

tegy
tigy
tögy
tot togy
tüt tüty
tut tuty tyuty

(221)

bur
ferm
forr fór forty forrty
var varr

(222)

varty varaty várty
karaty karatyty
kuruty kurutyty

(223)

káty
kety ketyty
kity
kot koty kotyty kóty
korty
kutyty

(224)

fety
fity fityty
füty fütyty ütyty

(225)

moty
muty

(226)

raty
rety réty
rity rityty
roty rotyty
rütyty
ruty

(227)

korf
kotyf
kotyv

(228)

por pör per pár
porzs pörzs perzs parázs
pörs pers parás
pré's paré's
sörp serp
ports serts zsar
sertz
portz pörtz pertz bartz
vortz vartz
pötz petz vatz
pítz pétz vaty
petztz
petsz
pedz

(258)

fé
fu fú
bu
sza
szu szú szuv szul szuh
szúv szúl szúh
su

259)

hab
pelyp lepp eb beb heb hebb reb
selyp selp
höb röb

(229)

			betz	
tzók				
kotz			ketz	katz
kotztz				
kolt				
kót	götz	gitz		katak
kóts				katt
kots				
	dötz		detz	
	dötztz		detztz	
dútz				

(230)

				ham
	moh			mah
				máh
hur		hir	her	har
		hír		hal
		hirj		
		hirh		
		hírh		
bur			ber	
pur			ver	
			heb	hab
	hób			háb
	lob		seb	
				saj
				had
			het	hat

(231)

durtz	torz	törzs	hertz	hartz
				bartz
	borz	börz	berz	barz
	bors	böstör	bel	
	bótzér	bösztör	beszter	
	pótzér		peszter	
puzdor			pezder	
puzdra				
			péter	
			pert	
			perd	

(267)

	hab	habs	habzs
	háb	haps	
	hib		
ev	eb	ep	pep
	kub		

(268)

	bá			
	tsá			tsuh
sa	sá			
		sáv	sáb	sáh
si				

(274)

	záb			
báb	láb	lább	láp	
			lep	
			lép	vép
			lip	
	lob			

(232)

		höz	böz				
			boz				
bo			bosz		boszsz	boj	
bu	bú		busz			buj	bugy
			buz	búz	buzz	búj	bugygy
			zub				bugyj

(233)

pan	nap	náp			
pen	peny	penyv	penyü	penyh	pemh
penisz					
penész	penyész				
pin					
pinész					
pil					
pilisz					
pilísz					
polyh					

(234)

pezs	perzs					
pes	pess	pesh	pesk	petyh	petyty	tesp
pis					tsitsts	
pös						
pos	poss	posh	posv			
pozs						

(235)

	bezs				
pizs	bizs	zsib	zsibb	zsiv	viszk
mözs					
	bozs				

(236)

han
hemzs

---

(263)

sámb		
zsámb		
	zsemly	
	semly	selym
zsomb		

(265)

sepp	seph
sipp	
söpp	
süpp	
supp	

---

(270)

ar	or	ór
	orr	
	orj	órj
	orly	
	orny	
	orrny	
	orm	órm
	orrm	
	orom	
	horom	
hamar	homor	
marh		
marj		
mar	mor	

(276)

hip hipp
hop hopp

(277)

kaff
kiff

(278)

röf
röff

---

(266)

		háp			
ep	hep	hép	hepp		
			hipp		hibb
	höp			höb	
			hopp		
	hup		hupp		

(283)

tsat	tsatt	
tset	tsett	
tsit	tsitt	
tsöt		tsötörtök
	tsütt	

(237)

	ir	il	ill					
			isl					
			üll					
			kall					
			koll					
			kull					
			mill					
			lell					
			lill					
		lul	lull					
			tzill					
lés	léts		tsell					
			tsill	tsilly	tsirr			
	lőts							
			tsüll					
			ball	barl	bar			
		bel	bell	béll	béjj	bélly	bély	
		bil	bill			billy		
	bő	böl		ből				
				ból	bób			
		pel		peléh	pléh		pelh	pehel
		pely				pelyhe	pelyh	pehely
		pej					pejh	pehej
		pil	pill	pili		pilhe		
			pisl			pihe	pih	
			pisol			pölyhe		
			piss			pöjhe		
			sip				poh	
			fill					
			füll					
		vil	vill					

(238)

bád
bágy

(244)

ho	ló	lov	loh	vehem vehm memh
	lú			

(251)

lants	tsints
lents	tsint
lints	

(241)

ké
kösz kaz
köss gesz kasz
kos kös kes kas
kets
kötz tzek ketz
két
(kedd)
kütt kitt kett
köt kit ket kat
tuk tok tök tek tak
tökk tajk
teg tag
(ték?)
gyék

(242)

vit hat

(245)

hák hákk harák
káh
kah
ke keh
köh köhh hök
koh
kuh

(247)

kes kés
sik kis kís
kös köv
sük

(279)

paf
bef
pif
böff böf pöf pöff
pof
büff büf püf
buf puf puff pu

(289)

sü sű sül

(255)

tzik
kotz gotz gótz góts gog góg sod sód potz
kutz kusz sut sutt suts szusz putz pútz

(243)

kav
ke
kö kő köv köl
kőv
ko kov koh
kű
kuv

(252)

bets tsets tséts betz
fits tsits tzitz
tsöts
tsüts tsűts
tsut tsuts tsúts tzutz tzútz

(253)

saf
tzav tzaf tzap tsáp tsáb
tzev
tzif
tzof

(254)

tzaf tzapf tzap
tzáf
tép
tzip tzib tzimb
tzop

(297)

fé fel fél fély féj fény
fér férj

(239)

lab láb lább lap láp laf lan lán lam gall lad
le lé lev leb lebb lep lepp lef leff len led léd
lév neb leb'z
nyeb lebzs
lib libb lip lif lim lig lid
löv lőg löd lőd
ló lov lob lobb lób lop lom loh lóg
lub ludv

(240)

baly
bal lab
pak pl pal pál pálh patz lap lapp
pel lep lepp lép lepts lépts
ip
pok pó pol pól póly lop

(246)

turha		torha				
hurut		horut	hör	hir	her	har
hurút		horút	hörr			
hurót	rüh		röh			
			röhh			
		horty				
		szorty				
huruk		hork				
hurukk						
		hortz		hiritz		
				hirp		
				pirp		
				príp		
				pip		
				píp		

(250)

			tsák			
			tsék	kets		
tzik	sik	tsik	tsík			
				köts		
					kóts	kos
					kolts	
				küts		

(282)

		tzep			
		tzip			
		tzop			
táp		tap	pat	patt	patv
	tepp	tep	pet	pett	
	tipp	tip		pitt	
				pött	
	topp	top	pot		
	tupp	tup			
					páty
	pegy	pety	petty		
		pity	pitty		
		pöty			pőty
		poty	potty		
		puty			

(262)

dad	dád	gajd	gagy	gagygy	galagy
	déd				
död	dőd		gögy	gőg	
			gügy	gyügy	
dud			gugy		

(247)

				pity			
			köp				
				pilk			
pukk			pök	pik		pák	
		fog				fag	
			fők				
		fok	fök	fik	fek	fak	
	ük	ok	ök	ik		ak	
ku	kü	ko	kö	ki	ke	ka	k
kú	kű		kő	kí	ké	ká	
	küv			kiv			
				kív	kév		
kul	kül		köl	kil	kel	kal	
	kűl		kől	kíl	kél		
	küll				kell	kall	
kuj			köj			kaj	
kuly			köly		kely		
kun							
kur							
kut							
			göd		bed		

(248)

ka										
	kev	kes	kess	kesh	kets	tsek	sek			
ik		kis	kiss		kits	tsik	szik	szík	tsig	tzig
						tsök				
ük		küs	küss		küts					

(284)

bat			
bet			
bit		fity	
böt	böty		
bot			
büt	büty	füty	
but	buty		fur

(285)

		deb	bed
	döbb	döb	böd
tob	dobb	dob	bod
			bud

(249)

		tsak	tsák									
	tseg	tsek		tzek								
big												
	tsig	tsik	tsikk	sik	sikk							
rig												
		tsok										
		tsuk	tsukk									
	gats	kats	katts			kaláts	kall	kal	kl	kly	kj	k
		kots	kots	kolts		kólts		kol				
	guts	kuts	kúts	kults		kutts	kuk					

(251)

		kajf						
		kal	kall					
		kel	kell	kél				
			köll	kölly				
		ken	kén	kény	kem	kém		
			kész					
ke	ké	ked	kedü	kedv	kegy	keg		
	ék		kéj					
		kev	kév					
		kid	kigy					
ki	kí	kij	kíj					
ik	ík	kin	kín	kíny	kim	kím		
		kisz	kísz					
		kiv	kív					
	kő			köny	kögy			
		kon						
					kügy			
						gang		
	neg	ged	géd		gegy	gyegy		
		gid						
		göd	gőd		gögy	gőg	gyöny	gyöngy
							görny	gőrny
					gügy	gűgy		
			díd					
		dölf	dölyf					

kíp	kép	képp	|	ped	pen	peny

	ép	épp	|	pip	píp	
ip	íp	ipp	|	püp		

(256)

					zek	
				ik	ek	
				ík	ék	
					betz	
putz		potz	pötz		petz	patz
			pőtz			
			pöts			
	büsz			bisz		
				pisz		
	tzüv		tzöv			

(257)

					tseg	
				tzik		
				tzikk		
			zök		zek	zak
			zökk			
zug					zeg	
			szög	szig	szeg	szag
szuk		szok	szök	szik	szek	szak
					szék	
		szob				szab
					szel	
					szél	
				kis	kés	
				kits		
	züts		zöts		szets	szats
	szüty					sás

(280)

					rap		
			reb	ebr	rep	repp	reps
rif	riv	rivv	rib		rip	ripp	
röf					röp	röpp	
			rob	robb	rop	ropp	romp

(271)

												tsankan	
			be	bé	bel	ben			bed	begy	pen	tsen	
			bö	bő	böl	bön	böm				pön	tsön	
					bölömb	bőn	bömm						
ko	tzo	po	bo			bon							kon
							bomb						
								plünny					
			bu	bú									

(290)

fa						
fö	fő	föv				fös
		főv	fől	főn		
fü	fű		fül		füj	
			fűl		fűj	

(291)

					hany
hé		hev	het	hetv	
		hév			
		hib			
hö	hő		höl		
			hől		
		öb			
			hol		

(301)

fen	feny
fén	fény
fém	

(303)

ny	nya	nyá		
	nye			
ni	nyi	nyí	nyív	
	nyö	nyő	nyöv	
		jó		
		nyó		
űny	nyü	nyű	nyüv	nyüh
			nyűv	nyűh
	nyu	nyú		

(309)

ügy	igy		ip
űgy	így	égy	szep
fügy	figy		
fűgy	fígy		
	vigy		
	vígy		
	vis		
	vizs		

(264)

sa	sá					saj	segg
					rézs		
					rés		
	sé		sely	slej		sej	segg
			sély		sér	'sej	
			sélyly		sérv		
					sérh		
				silj	sir		
					sír		
so					sor		
					tsor		
		sül	süly	sülj			
		sűl	sűly				
			sülly				
su			suly			suj	
			súly				
			sully			sujj	
szu	szú						

---

(269)

						pall
						parl
	rüp					parr
pur		por		pir	per	par
						apr
						pad
			pőny			pan
		pór	pőr		pér	pár
purv		porv				
purh		porh				paráh
			bör			bar
					bér	
					zsér	
					szer	szar
						szár
						sár
		tor				tar
		tór				tal
tsur		tsor				
		tsór	tsőr			
		gór				
		kór				

(310)

in	il	id	idv
ün	ül	üd	üdv

(312)

	hagy	hágy	hál
	had	hadgy	
aj	ad	ád	áld
		nád	

(319)

ra			
ri		rih	
ro			
rü	rű	rüh	rűh
döbr			

(272)

				bri		
bur	bür	bor	bör	bir	ber	bar
			bőr	bír	bér	bár
pur		por	pör		per	par
		pór				
			vör			
púzs						vat

(311)

		ev				
ö	ő			öl	lő	löv
			ősz	öly		
			sző			
ü	ű			ül		

(281)

				patz				
tsáp	tsapp	tsap	pats		taps	táps	pam	
				pas		tepsz	pem	pen
tsép	tsepp	tsep	pets		teps			
		tsip						
	tsöpp	tsöp	pöts					
		tsop	pots					
		tsup	puts					

(273)

				dal	dar	dan				
				dál		dán				
				dall						ded
						én				
						in				
						din				did
						dín				
	dó					dön	dönny	dömm		död
						don				
							dünny	dünyj		
du		duz				dun			duh	dud
		duzz	dútz			dunn	dunny	dunyj		dúd

(291)

t	tá	tal	taly	tan	tany	taib	tasz		
ti		til		tin	bin				
				tün	tűn				
							tusz	túsz	tud

(290)

	fo	fó					foj	foh	
u	fu	fú	fuv	fusz	ful		fuj		fud
			fúv	szuf	fúl	fún	fúj		
					full				
					fur				

(288)

		hib			
hi		hiv			hid
hü	hű	hüv	hül	hüj	
		hűv	hűl		
			hüll		
			hüly		

(322)

vég	végh
ik	

(275)

											bámb
			tongy								
					tömp		tzin		temp		
		bonsz	tomp								
											támb
							tzím		tzémp		
		bontz	tzomb	böntz							
											zsámb
		kontz	tsont								
											tsámp
											kámp
	kumm										
									tsel		kamm
									tsell		mamm
									tzell		tzamm
							tzink				
											tzan
						intz	tzintz	entz			
										hantz	zalánb
								bentz			
						bintz					
						pintz					
						fintz		fentz			
buz											
						vintz					
bultz		bozz									
						itz	gib				
bútz		bótz									
						bitz	tzib				
butz	tzub	botz	tzob								
						bitztz					
								petz			
				pötz							
						fitz					
						fitztz					
						vitz		vetz		vatz	
								vesz		vasz	
								fesz			

- - - - - - - - - - - - - - - - -

(A' 275-dik tábla' folytatása.)

				fész	ász	
		bints				
	bots	bits	tsib			tsab
			tsip			
		vits	tsíp			
		pisz				
bugy		pig			paj	
buty	bot	bit				
huty						

(298)

ró	rő				
ro	rö	ri			
		ir			
	vör	pir	vir	ver	
		pír	vír	vér	
			virr	verr	
				verd	
		pirk		verg	
	vörh	pirh		verh	
				vérh	
				vérm	
		pirv		berv	
		bibor			
bor		bíbor		bébor	bár

(320)

mul	múl
mes	
meg	mög
meg	még
	mét

(321)

ill	ilj	illy	ily
	oly	olly	oly
	milj	milly	mily
	melj	melly	mely

(299)

fal			
fál			
	fen	fed	fedd
	feny	fegy	fegyd

(286)

öt	tö	tő	töv	tön
		tó		
üt	tü	tű	tüv	
	tu			

	tsa	v.	tsad	tsar	tsal	tsaj			
	tse	v.	tset	tser		tsen			
tzih	tsi						tsöl	tzöl	köl
	tso	v.	tsot						kol
tus	tsu	v.	tsut					tzul	

da	v.	dar	dal	daj	dudaj	
de	v.	der	del	gyel	jel	l
				gyegy	jegy	
				reg		

(287)

					gyar	gyan	
						gyán	
		del	der	gerj	gyer	gyen	
		dél	dér		gyér		
		dell					
					gyor		
gyü	gyű	gyül					
		gyűl					
gyu	gyú	gyul			gyur		gyuj
		gyúl					gyúj
		gyull					

(292)

	gyop	gyöp		gyep	gyap	
tsup	tsop	tsöp	tsip	tsep	tsap	
sup		söp		sep		
				szep	szap	
					zap	záp
					paz	
tup	top	töp		tep		
	topp	töpp				
	kop	köp				
	pot			pet		
			tsit			
		pött		vet		
		hött				
		hökk				

(293)

kusz		kosz	kösz		kesz		kasz
kúsz							kász
		kótz					
			szösz				
			sző				
			ősz				
			ösz				
			őz			bajtz	bajutz
			bösz	bisz		bajsz	bajusz
					szeb		bajuszsz
			böl				
					feh		
					fej		
					pej		
			pöly		pely	páj	pa
						páz	pázs
		poz	pöl		pel	paz	pás
	püsz	posz	pösz	pisz	pesz	pasz	pász
				szip	szep	szap	pat
				szíp	szép	zan	an
				vizs	vel		mak

(295)

	üsz	osz	ösz	isz	esz	sz
zug	szü					
zúg	szű		sző			
zub		tzov		tziv		
		szov	szöv	sziv		
tzub				visz	vesz	
tsub			söv		vész	vász
			ösv		ved	vad
					vet	vat
						fád

(296)

							párt			
él	ell	bell			vers	per				
			vill	virr						
		böll								
					vörs	pör	port	porty	ort	tor

(294)

			von	vony	fon	fony				
		vá	van	ván	fan	kan				
			ved	vegy	végy					
			vej							
		vé	ven		fen					
	ve									
		vő	vel	vell						
			vesz	vész	vez					
			vev	vév						
v			vid	vigy	vígy					
	vi		vih							
	vü	vű	vij					áz		
			vin				ez			
				vis				izz		
			visz	viszsz	viz	víz	öz			
							oz			
								üsz	nesz	
									szen	szin
									szén	szín
									szenj	
									szenyny	
									szenny	
									szeny	

(300)

fe	fé				fel	fen	fej
		fév	féb	pév	fer		
	fí						
fö	fő	föv			föl	fön	
		főv			fől		
					föll		
					főr		
					fös		
fü	fű						
hü							

(313)

			dév		
di	dí	diu	div	disz	dij
			dív	dísz	díj
dü					
gyö	győ				
zi			zir		

(305)

						ven		
		jö	jő	jöv		jön	jöj	jöd
		gyö	győ	gyöv	gyöl	gyön		
			gyó					
		gyü	gyű		gyül	gyün	gyüj	
					gyűl		gyűj	
					gyűly			
ujj	uj	ju						
újj	új							

(308)

ri	rí	riv		rij		
		v		j	gy	
i	í	iv		ij		
		ív		íj		
vi	ví	viv			vid?	vit?
		vív	víss	víj	víd?	vít?

(331)

mer	mér
derm	
körm	

(302)

										vatz		
										vadz		
af	fa	fá		fal		faj	fagy		faty	vad	ád	ad
áf										ved		
								éfi				
	fi	fí	fiu	fil	fin	fij	ifj	ifi	iffi	iffj	íffi	
			fív			fiju	ifju	ifiu	iffiu	iffju	íffiu	
							ifj'					
		fő										
	fo	fó										
	fü	fű	füv									
			fűv									
		fú	fuv									
							fúh					
			iv			ij						
			ív									
			viv									

(324)

lag	lak	lák	akl	akol	
	lek	lék	vék		
lig	lik		bik		
lögy	lök	lökk			
	lok				
		lyük			gyük
lyug	luk	lyuk	lyúk	juk	gyuk

(330)

ir	ször	zör

(304)

										má			
								bad		mák	makk	mak	kam
								mad	magy	magj	magv	mag	magu
								nad	nagy			mág	
								nád					
		nép	nász										
						nyáj		nánd					
ne	né	nev				nej	neh		negy				
		2)nev			nén				négy				
					nem	nemm							
		név			nëm	ném							
	nő	növ			nöm	mén							
	2)nő		nősz	nől									
	nyő												
			nyősz	nyől									
			nosz			mon							
			nyosz			mony							
			nyusz										

(306)

		rán					rász				ráz			rátz	
	ren		rem	rém	reb	resz				rez	réz	rezz	redz		rett
ri	rin					risz		riszsz	rizs			rizz		ritz	
										röz					
						rosz		roszsz		roz		rozz			

(307)

								vas	vás							mat	mar
						pesz							ény	hed		met	
z	iz	íz	izz	izr	ízr	isz	ísz	is	in	ín	im		iny	id	it		
	biz								bin								
	piz					pisz			hin	hín	him	hirin		hid			
	pityiz					pitisz				sín							
	pipiz									zsín							
										gin							
											öm						
	boz	moz	mozz	moszt		mottsz	motz	mottz		mortz	morts	móts					
						üsz				ün	üm	űm					
										gun							

(314)

dug			dög		deg	dag
						dág
						dák
						ták
	gyük		gyök			gyak
		gyolk		gyilk		gyalk
				dilk		

(316)

			híz				
			hiz				
hi		hiv	hisz	hin	hij	hih	hid
		hív	isz				higy
hü	hű	hüv					
		hűv					

(323)

	har					
ar	ár	árv	arb			
					bér	
	ír			bir	bír	bit
				bil	bíl	
or	ór	orv	orb			
ol	ól					
ur	úr					

(315)

	hiu		
hí	hiv	hij	hid
	hív	hij	
	hivu		

(326)

	tző			
		tsav		
		tsáv	tsám	v. tsámp
	tső	tsev		
		sav	saj	
so	só	sov		

(317)

ha					al				hál		hály	haj	háj			hagy	
he	hé	hev	hév		el			hel	hél	hely	hély	hej	héj	hejj	héjj	hed	
									helh	helyh	helly		héjú				
hi	hí	hiv	hív	hib								hij	híj		híjj	hit	hig
	szí	hiu										hiju				hitv	
		hiú						lih				hijú					
hö	hő		ö	ő	öl	ől	öll	höl	hől								
ho		hov	o	ó	ol	ól		hol	hól	holy	hóly		hój				
		hüv	hűv		ül	űl	üll										
hu	hú				ul	úl		hul	húl								
h					l		ll										

. . . .

(*A' 317-dik tábla' folytatása.*)

	hán				an				haz		ház			hajsz	hatz			
			eny		en	enn			hez	hezz	héz			hejsz				
hen	hén		heny															
			peny															
											híz							tzih
					ön				höz									
hon	hón	honn	hony	honny	on	onn			hoz	hozz		hosz		hojsz				
						ünn	ü	ű									tsüh	tzüb
hun		hunn				unn	u		huz		húz	husz	húsz		hus	hús	tsu	
					n	nn												

(318)

ba	bá		bab	kap	basz		bazs	bas
		báv	báb	káp	bász			
		gyáv	káb	kámp				
			táb					
			tsáb					
	bé							
bi			bib		bisz			
					bísz			
					pisz			
		böv			bösz			bös
					bősz			böts
bo	bó		bob	kop	bosz	boz	bozs	bos
			kob	kóp		bóz		
			gób					
bü	bű	büv			büsz	büz		
		bűv			bűsz	bűz		
		bűvv			büszh	büzh		
						bűzh		
			kub		busz	buz	puzs	pus
						búz		

\- - - - - - - - - -

bal	baly	bar	ban	bam	baj	bah	bad	
bál		bár	bán	bám	báj	vah	vad	
balh	galyh	var						
bel		ger						
bil		bir		bim				
		gir		pim				
		girh						
	böly	bör	bön				bód	böt
		bőr						
		gör						
bol	boly	bor	bon	bom	boj	boh	bod	
ból								
bolh	golyh							
		bür					büd	
		bűr					bűd	
		bur					bud	put
		kur					gud	

(334)

özv röv rön tsön szok tag rab nem sóly saj
ren tsen rety szök tul
nyüst zar teh til
ábr ébr öbr ba
zav zsám gyám tám abr éber bá
sim ángy
báty
sal
sil

- - - - - - - - - - - - - - - - -

tim tím tüd ves zer vár teny tok zab
tém
tov ar hug zöld meny nap un
ző́ld on
sü sű süv húg má
zsól
né

- - - - - - - - - - - - - - - - - - -

(332)

	ta	tas	tar			
	tá		tár	dár		
			tavar			
				dávar		
				dávor		ad
borbát	bátr	bátor	tábor			
	bát	bár				
				der		
				dever		
				dévér		
			tor			
				dorb		
			tór			
zimbor	szimbor	tzimbor	tivor			
			tobor	dobor	odor	od
			tombér	dombér		
		tom	tomb	domb		
			tür			
			tűr			
			turba			
					udor	ud
					udvar	
	ró	rav	ral			

(A' 334-dik tábla' folytatása.)

üst	gim	gaty	fár
ezüst	gím	gagy	.
	tzím		
fánt	fang	göb	gub
	fáng	gőb	guly
him	liszt	mal	magy
hím			muzsd
kuk	mázs		
			lantz
			lontz
luts	lutz		
	lútz	lúz	
		luza	
mar	medgy	medd	
mor	megygy		
	megy		
malh	met	mez	
málh	metz	mesz	
lom	mez		
			mélt
veszt	vak	vir	

(335)

al	bum	at
bat	bál	bek
bak	bod	tzök
bod	tsar	tser
bód	tsor	
tser	em	bárzs
tsér		
bontz	gal	gán
gitz	gerzs	bád
főd	gúly	hab
gut		
gutt	har	han
jau	kap	káp
java	kuk	muly
mum	kel	majtz
póz	koszt	
		tütt
lész	kum	
		üst
kuv	nyás	
omb	pam	
ser	selly	pin
put	turb	patz
szód	púzs	bús
szingy	rem	
vetr	vet	ves
		tátt

(329)

gar
kér

(327)

raj
rész rézs rés

ser szer
sőr ször
tsor sor szor

(328)

a	á	ar	ár	árr	arj				
	r	er	ér	nyer	nyér	mér			
ri		ir	ír		nyír	zsir	zsír	tsir	tsír
		or							
		ür							

(336)

t	te	té	ten	
			tenn	
	ti			tij

(337)

ti	tí	tiv	tin
			tinn
tü			

(325)

kak ipr pity					szar	sar	
						sár	
						ser	rez
				tzir	szir		
				tzirm	szirm		
				tzirom	szirom		
					sziron		
					szirony		
					szirny		
	kor					sor	
ord	korm					soor	
	korom	tsorv				sór	
			morty				
				tzur	szur		
				tzurm	szurm		
				murtz	mursz		

(338)

en	én
enn	énn
eny	ény

(339)

mi	mí	miv	mia
			minn
mü			mün

(340)

ő	öv	ön	*)
		őn	
		önn	
ű		ün	

*) A' magyar nyelvben az igék' hajtogatásának alapját teszi a' határozatlan alaki jelentő mód' jelen idejének harmadik személye, melly nyelvészeink által puszta egyszerű gyökérnek lenni állítatik, úgy hogy abba tsupán tsak a' szokás által oltatott volna a' harmadik személy' képzete. De ha elgondoljuk, hogy szoros törvényű nyelvünk az igék' ragasztásában a' többi személyt, valamint a' harmadikat is, más alakban és időben tisztán jelenti ki; sejdítenünk kell, hogy a' jelentő mód' jelenidejének egyes harmadik személyéről sem felejtkezett el. Részemről azt hiszem, hogy az illyen igegyökerek: lő, fő, nő vagy nyő, jő, győ, sző, lé (= lesz), vé (= vesz), té (= tesz), hí (= hij, vagy székelyesen: hivu), szí (székelyesen: szivu), ví, rí, fű (= fül), sű (= sül) hű (= hisz), fú vagy fó (= fuj), bú, gyú (= gyul), vá (= van), 'stb. nem tsupasz gyökerek, hanem összetettek a' *mássalhangzóból*, melly valamelly rövid utómagánhangzóval egyetemben (vagy a' nélkűl is?) tulajdonképen az eredeti tsupasz gyökér: névszerint lő (fonákja öl), fe, ni vagy nyi, i vagy j, szö (fonakja ösz), le, ve, te, hi, szi (fonákja isz), vi (fonákja iv = í), ri, fü, sü, hü, fu vagy fo, bu, gyu, va 'stb. és *ő*-ből, vagy *annak helytartó tserebetűjéből é, í, ű, ú, ó, á*-ból, melynek nyugvóbetűje (a' betűk' rokonságának táblája szerint) különbkülönbféle mássalhangzóvá fejlődvén ki, támadnak ezen igegyökerek' többi alakjai, úgy, hogy p. o. té = t + é azaz ő = ; tev = t = ev azaz öv (= ő); tesz vagy tösz = t + esz vagy ösz (= ő); ten = t + en azaz ön (= ő); tej = t + ej azaz öj (= ő); teh = t + eh azaz öh (= ő); ted = t + ed azaz öd (= ő) 'stb.

Szintúgy sejdítem az *ő*-t a' magyar nyelv' tsínja szerint elváltoztatva a' többtagú, helytelenűl úgy nevezett rendhagyó vagy törvénytelen *ik*es igék' képzőjében: p. o. al*vó* vagy al*vó*; al*usz*ik vagy al*sz*ik; al*un*ni vagy al*ud*ni; — es*küvő* vagy esk*vő*, esk*üsz*ik vagy esk*esz*ik vagy esk*ül*szik (melly alakban kétféle nyugvóbetű mozdúlt meg egyszerre), esk*üllő*; esk*ün*ni vagy esk*üd*ni; — illyen: alk*ud*ik, tselek*sz*ik, gyanak*sz*ik, szélh*üsz*ik, vénh*ősz*ik, munkálk*osz*ik, 's más g, k, h, j, n, ny, r, t-be végződő törzsökökből lett *ik*es ige.

Sejdítem továbbá az *ő*-t az illyen igékben: kever, kavar, tsavar, zavar 'stb., mellyeknek igazi gyökerei úgy látszik: *ker, kar, tsar, zar;* azokhoz *ő* járúlván *v-* s alakjában (=öv) és a' gyökér' magánhangzója szerint elváltoztatva — mint *av, ev* — lehettek előbb kerev, karav, tsarav, zarav, már ma szokása fogyott igék, mellyekből áttétel által lettek a' maság divatozó: kever, kavar, tsavar, zavar igék. *Tsafa*rban az *ő*-ben még nyugvó, az *öv-* vagy *av*-ban már megmozdúlt, a' *tsarav*-ban a' középbe vetődött *v* az előhaladó átalakodásnál fogva *f*-fé változtatik, és a' *fatsar*ban épen a' szó' elejére kerekedik: mind e' három esetben gyökéralkotó betű nevet bitangol.

Kívánván a' magyar nyelv' valóságos alkatjával megesmérkedni, hiában kerestem annak leírását az eddigi magyar nyelvészek' könyveiben, mert mindegyikben néhány megkedvelt, előre jónak ítélt képzetre találtam, mellyek nem a' magyar nyelv' természetéből, hanem a' nyelvész' fejéből eredtek, 's a' magyar nyelvre tsak fogattak. E' miatt magam elszánva, a' nyelvet magát kérdeztem meg, — részrehajlás nélkűl egyenlően megbetsűlvén minden író' írása módját; és tsupán tsak önnön magából hasonlítottam össze a' nyelvet, nem ragadtatván el az írók' véleményei által. Az illy három hónapi iparomnak gyümöltse e' jelen munka, melly természet szerint tökéletlen; nevezetesen más nyelvészeknek sem helyes, sem helytelen véleményeit nem foglalja magába. Keresse tehát az értelmes olvasó ezeket a' maga helyén, hasonlítsa az itt találtatókhoz, és *hidjen kiki a' mit maga jobbnak tart.* Hihetőleg az *ő* gyökérről is más nyelvészek bővebben értekeznek, ezeket tehát ide hasonlítani jó lesz.

Sajtóhibák.

lap.	*sor.*				*olvasd.*
20	11	felülről,	alattamos	—	alattomos
22	4	alulról,	feledékenység után:		nem pedig
28	4	fel.	lehetne	— —	tehetne
32	5	al.	zsámja	— —	sámja
33	3	fel.	jő	— — —	jó
36	5	al.	részse	— —	része
44	15	al.	vaanak	— —	vannak
45	6	fel.	liphest	— —	liphesz
45	7	fel.	kérheszik	—	kérkeszik
—	—	—	balha vagy bolhapohár — a', elmaradjon, *pohár* pedig álló betűvel képzeltessék.		
49	3	fel.	érlelmenek	—	értelmének
121	9	fel.	jeientő	—	jelentő
—	14	al.	tev = t = ev	—	tev = t + ev.
122	10	al.	magából	—	magával.

A betűknek a huzassal való és hallomás rokonságok táblája.

TISZTA

MAGYAR GYÖKÖK.

IRTA

NAGY JÁNOS,

SZOMBATHELYI MEGYEI PAP, AZ OTTANI PAPNEVELŐ HÁZBAN TANULMÁNYOK' IGAZGATÓJA, 'S A' M. T. T. L. TAGJA.

MÁSOD RANGU PÁLYAMUNKA.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

1838.

Les lauriers ne croissent point heureusement, si le sang, et la sueur ne les arrosent.

Patru.

BEVEZETÉS.

Ámbár nyelvünk' régiségéről a' történeti könyvek' néma hallgatása miatt semmi bizonyost hiteles kútfőkből nem határozhatunk: annyit azonban annak belső tulajdonságaiból bátran következtethetünk; hogy a' magyar nyelv a' tágos világon széttelepedett számos nemzetek' különféle nyelvei között egyik az, a' mellyet a' legrégiebb nyelvek közé méltán számolhatunk. Mert ha lélekismeret-tudományi szemmel vizsgálván a' sinai nyelvet egész Europa bámolja, és legrégiebbnek egyedül azon oknál fogva állítja, hogy négy százon fölűl találtatik benne az egytagú gyökérszó; hogy ejtések, ejtegetések, hajtogatások abban nem lévén, mindezek a' gyökérszóknak különféle összeragasztásai által vitetnek véghez: mennyivel inkább bámúlásra méltó a' magyar nyelv, és a' legrégiebb őszkorban kereshető annak első eredete; a' mellyben a' mellett, hogy az egytagú gyökér ezeret jól meghalad, még ma sem (noha nyolcz száz éven túl európai nemzetek közt tengődik, és a' latin nyelv által nem kevessé nyomatott) különböztetnek meg bizonyos ejtések, ejtegetések és hajtogatások, vagy legalább egyik európai nyelv' kaptájára sem huzhatók annak különféle változásai: a' mellyek szinte, mint a' sinai nyelvben, részint ma is élő, részint elévűlt egytagú értelmes szóknak egybeolvadásából kerekednek. Nem is volt korán eleve nyelvünkben az ige a' névtől megkülönözve: hanem minden, a' mint ezt a' természet magával hozá, csupa névből vagy igéből állott; mert régi elődink a' tárgyat, a' mint az érzékeiket érdekelte, úgy egyszerűen elnevezték. Tagadhatatlan nyomára találunk

ennek mai nyelvünkben; p. o. *les* név és ige egyszersmind, am. (annyi mint) insidiae, insidiatur; illyenek: *ag*, *bán*, *csal*, *csap*, *dob*, *em*, *ég*, *él*, *ér*, *fagy*, *fal*, *fél*, *fog*, *gyak*, *hal*, *hang*, *hat*, *hány*, *hoz*, *kap*, *lak*, *lép*, *mar*, *nő*, *nyom*, *nyúl*, *öl*, *pök*, *szeg*, *tár*, *tat*, *tér*, *var*, *vágy*, *vár*, *véd*, *vész*, *zár* 'stb.

Ha továbbá arra figyelmezünk, hogy az ezer számon túl haladó gyökszavainknak több mint harmada ma is nyilván és igen könnyűen megkülömböztethető puszta hangokból áll: mit következtethetünk egyenesebben, ha nem azt, hogy nyelvünk régi eredetiségének bélyegét ma is egyszerű kebelében hordozza, és hogy előttünk e' korig egészen ismeretlen eleink a' tőlünk ránk örökségűl maradt nyelvet nem idegen nemzettől tanulták; hanem a' nyelvalkotásra szükséges lelki 's testi tehetségekkel teremtőjöktől fölruházva lévén, magok alkották. Nagy fölvilágosításúl szolgálnak erre Sasku Károlynak észrevételei, a' mellyek az 1835-ki Tud. Gyűjt. VII. k. 7—8. lapjain olvashatók. Jól tapogattak tehát már a' múlt században Herder és annak követői, kik a' nyelvet az emberi nem' tulajdon alkotmányának, saját találmányának hirdették, 's a' teremtőnek egyedűl a' nyelvalkothatásra szükséges tehetségeket tulajdonították. Nem is szolgálhat itt ellenvetésűl némelly tudós férfiaknak azon észrevételök: mintha illy állítás a' teremtő' jóságával, 's az embernek méltóságával ellenkeznék; mert épen az által, hogy az embert az ő teremtője illy jeles tehetséggel különözte az oktalan állatoktól, emelkedik leginkább az embernek belső tulajdon becse, 's így mondhatni valóban néki jeles írónak szavai szerint, hogy „*a' nyelv mint egy külső záloga az ember' méltóságának, melly által minden más teremtményt fölül halad.*“ A' teremtőnek pedig jósága alkotványa iránt kétszerte fényesben sugárzik az emberből, ha alacson tehetetlenség helyett olly jeles tehetség által, a' mellyet semmi földi állatban föl nem lelhetni,

a' párás állatok' sorából kiemelve szemléltetik. Igaz ugyan, hogy az ember e' tehetség nélkűl szerencsétlen volna; igaz, hogy az embernek nyelv nélkűl tökéletesen világos ismeretei nem igen lehetnek: de azonban tagadhatatlan igazság az is, hogy a' siketnémáknak is vagyon a' szembetűnő tárgyakról világos ismeretők, noha nem olly fényes, mint ha ép volna hallási érzékök is; sőt épen a' siketnémák azt látszanak valósítani, hogy a' hallás azon egyik fő érzék az emberben, mellynél fogva egyéb érzékeinek segedelmével nyelvalkotásra alkalmatos. Az is igaz végre, hogy Ádám az éden gyönyörűségében teremtőjének parancsolatára az állatokat rendre megnevezte; de a' Mozesnél messze korábbi irományban azon idő, mikor, hány esztendő vagy nap múlva történt első atyánk által az elnevezés, följegyezve nem találtatik, 's azért e' helyből azon állítás ellen, a' melly a' nyelvet az emberek' saját találmányának tartja, józanúl nem okoskodhatni. Többire, ha egyszer megengedik ezen állításnak ellenmondói, hogy utóbb elszéledvén az emberek a' föld kerekségén több nyelvet magok alkothattak, sőt valóban alkottak is: nem látom által az okot, miért nem alkothatta volna az első ember tüstint maga azon nyelvet, a' mellyen beszélt?

Mindezekből tehát bizonyos, hogy valamint az első ember maga találta föl nyelvét: úgy a' magyar nyelvnek is belső tulajdonságai minden tekintetben oda mutatnak, hogy eleink a' keleten, akármellyik tartományban laktak, a' mi mai magyar nyelvünket magok alkották; 's így a' magyar nyelv, ámbár többféle belső tulajdonságaira nézve majd egyik, majd a' másik nyelvvel — kivált a' majd nem minden nyelvben föllelhető közös fő tulajdonságokra nézve — megegyez: mégis tulajdonképen magában önállólag valóságos eredeti, és nem több nyelvből egybe forrott nyelv; mert valamint a' nemzet nem, úgy annak minden más nyelvtől különböző nyelve sem repűlhetett az égből e' földre.

Nehezebb kérdés azonban a' következő, tudniillik: mellyek ma már az eredeti magyar nyelvben a' tiszta magyar gyökök? és mellyek azoknak eredeti saját jelentéseik? — Hogy e' fontos, és a' nyelvtudományban fölötte érdekes kérdésre olly feleletet adhatnánk, a' melly a' dolgot minden tekintetben kimerítőleg fejtené meg: erre nézve hiteles régi történeti adatok kivántatnának. De a' nemzetek' és nyelvek' eredetét fekete fátyol födi, és a' mély homályban inkább szabad tapogatni, mint valóságra találni. Annyi bizonyos, hogy nyelvünk' belső alkotmánya annak régiségéről minden időben kezeskedik; az is bizonyos, hogy a' világnak bár melly részéből, de keletről szakadtak eleink Európába. Mivel pedig a' keleti nyelvek között történeti hitelességgel egyedűl a' heber nyelvnek — a' mellyen a' többi közt Mozesnek öt könyvét, úgymint a' világ' legrégibb korának szüleményét, ismérjük — régiségéről vagyunk biztosítva; a' heber nyelvvel pedig némineműképen atyafiságos a' kaldeai, syrus, arab, szerecsen 's persa nyelv: igyen a' tiszta magyar gyökök' előszámlálásában ezen nyelvekből mindig bátran okoskodhatunk; sőt eldönthetetlen elvűl vehetjük azt, hogy a' mi az említett keleti nyelvekben megvagyon, ugyanaz őseleink előtt is még keleten laktukban ismérates volt, 's következőleg azt tót vagy más ma velünk szomszéd nemzettől nem költsönöztük; hanem valamint eleinknek sajátja volt, úgy nekünk ma is azoktól általháramlott sajátunk. A' mit annyival is bátrabban következtethetünk, mert a' nyelvvizsgálók' közitélete szerint a' ma előttünk isméretes heber nyelv' tulajdonságiból, ha azok a' magyar nyelvvel egybehasonlítatnak, az tetszik ki, hogy a' magyar nyelv egyszerűebb, természetesebb 's régiebb a' heber nyelvnél, 's hogy a' mi nyelvünk az ő eredetiségét nyilvánosban hordozza kebelében, mint a' tagadhatatlanúl régi heber, aram, vagy arab nyelv. Például szolgálhat itt a' *ken—et* szó; ki merné tagadni, hogy ez nálunk valóságos szár-

mazék, a' ma is élő tiszta *ken* gyökből? — Már pedig a' heber szentírásban: *chanat* (חָנַט), balsamavit, condivit, unxit, régi egyiptomi szó, a' heber nyelv' tanítójinál mint gyök adatik elő. Illyen továbbá a' *gyű-l*, nálunk valóságos származék a' *gyű* gyökből, honnan lett gyű-ít, gyű-l; holott a' heber *gil* (גִּיל), arab *gyil* (1.) a' nyelvtanítóknál, és szótár-íróknál már mint tiszta gyök fordúl elő.

De ezek mellett távol vagyok én attól, hogy a' heber nyelvnek régiségét a' történetek' nyilvános tanúsága mellett kétségbe hozni akarnám; sőt inkább hajlandó vagyok alaposan hinni, hogy a' heber nyelv valaha sokkal gazdagabb, bővebb vala, mint a' mi abból a' csekély számú, 's rövid ó szentírásbeli könyvekben az idő' viszontagsági közt fönmaradt; belső tulajdonságára nézve pedig bátran merem mondani, hogy azok mind eddig a' nyelvvizsgálók által tökéletesen ki nem fejtettek, 's nincs is reménység, hogy valaha kifejtessenek; a' minek okát ismét a' heber nemzet' szomorú történeteiben kiki föl fogja találni. Arra, hogy a' heber nyelv' belső tulajdonságai nincsenek elegendőképen kifejtve, bizonyságúl szolgál a' *köt* ige, a' melly így él a' heber: *chut* (חוּט), arab *chata* (2.), aram. *chut* (3.) igében; ebből lett nálunk: *köt-él*, vagy vessző nélkűl: *köt-el*; de szinte a' *chut*-ból lett a' heber nyelvben: *chat-al* (חָתַל), holott a' *chat-al* a' heber grammatikákban, és szótárokban mint gyök, kétség kivűl helytelenűl adatik elő. Illyenek továbbá: *chot-or*, nálunk: *kot-or*; *kap-ar* nálunk is *kap-ar* (חָטַר) (חָפַר), arab (4.), aram (5.), a' hol nyilván a' *kot*, és *kap* a' gyök, 's még is *chotor*, *kapar* már mint gyökök terjesztetnek elő a' keleti nyelvek' tanítójitól. Így tehát nyilvános, hogy a' heber nyelvnek

Jegyzés. 1) 2) 3) 's többi záradékba tett számok az ezen kötethez ragasztott 2-dik kőrajzu táblára vonatkoznak.

belső tulajdonsági ekkorig előttünk tökéletesen nem ismeretesek, 's azért azokból annak régiségére nézve helyesen nem itélhetünk. Mivel azomban e' nyelvnek, valamint a' vele atyafiságos nyelveknek is régiségök történeti hiteles kútfőből bizonyos: azért innen a' magyar gyökök mindenkor közvetlen fölvilágosítást nyernek.

Továbbá a' történetek' könyve azt is mutatja, hogy a' magyarok rokon nemzetek voltak a' phoenusokkal, kik Krisztus' születésétől az ötödik század után szakadtak el keletről, és Europának éjszaki részén letelepedvén, ott maig is finnlapp név alatt laknak; a' honnét ismét egyenesen következik, hogy a' mi a' finnlapp nyelvben ma egyez a' magyar nyelvvel, az már ezelőtt ezer esztendővel is megegyezett, a' mellyet tudniillik eleink a' keleti tartományokból már velök hoztak. E' szerint tehát a' magyar gyökök' előszámlálhatásában fősegédűl szolgálhat a' finnlap nyelv is.

A' fönt előszámlált nyelvekhez a' tiszta magyar gyökök' előszámlálásában folyamodni leginkább azért szükséges; mert nyelvünkről 1182-dik esztendőtől fogva, midőn már a' régi maradványokban grammatikai szabályokra szedve fordúl itt amott elő, az előbbi időkre nézve egyebet semmit nem tudunk, mint hogy Constantinus Porphyrogenita' munkájiban jőnek elő néhány szók, de azok is a' görög, és latin irók által annyira megrontva, hogy rajtok eligazúlni fölötte nehéz, és tudományosan rólok értekezni alig lehet. Ollyan tudniillik azon időre tekintve, mielőtt eleink Pannoniába telepedtek, nyelvünk' sorsa, mint az ó frigyi szentírásé. Valamint tehát a' heber kútfő' magyarázóji a' heber nyelvszokás' tökéletes fölkutathatására nézve a' ma is élő arab és syrus nyelvhez folyamodnak, és azon korbeli szótárok, midőn a' szent könyvek irattak, mint magyarázói közvetlen segedelmek nélkűl szükölködvén a' magyarázás közt támadó kétségek', vagy támadható tévedések' eligazítására az említett nyelvekkel élnek: úgy mi is

nyelvünk' ügyében közvetlen források nélkül, mellyekből annak akkori mibenlétét, midőn elődink mai hazánkba érkeztek, tudhatnók szűkölködvén, kénytelenítetünk a' ma is élő keleti nyelvekhez folyamodni, és a' homályban a' ma is világító keleti fáklyákat használni. És ime itt fekszik annak oka, miért használom e' jelen munkában a' keleti és finnlapp nyelveket.

Mivel továbbá ollyanokban, a' mellyek a' puszta hangtól kölcsönöztettek, gyakrabban a' legtávolabb tartományokban telepedett nemzetek is csodálatosan megegyeznek: azért a' mennyire az idő' rövidsége, és parányi tehetségem illy sulyos munkában engedte, annak helyén az europai nyelveket is fölvilágításúl hasznomra fordítottam. A' miben Adelung' nyomdokán járdalván, távol sem hitetem el magammal, hogy az europai nyelvekkel egyező gyököket mi azoktól kölcsönöztük volna, mert tudva van előttem, hogy az amerikaiak is, midőn puskát kilőni először hallottak, azt azonnal *puf*nak nevezték, 's ez elég bizonyságúl szolgál arra nézve, hogy a' puszta hangnak kinyomozásában gyakran egymástól legmeszebb lakó nemzetek is, kik között soha közlekedés nem vala, megegyezhetnek. Végre ki e' munkámat biráló szemmel tekinti, arra is figyelmessé teszem, hogy itt a' magyar nyelvet nem a' leg és legelső vadságában, midőn még csak egy két szóból állott, terjesztem elő: hanem inkább azon állapotában, midőn az számos gyökökből egy nemzethez illő nyelvvé alakúlt. Mi előtt pedig magához a' dologhoz fognék: kedveskedésűl, 's a' gyök-szók' különféle fordúlatinak egy tekintet általi láthatásáúl előre függesztem a' gyöksort, a' mellyben mindenek előtt a' tiszta hangzókból álló gyököket, azután az egy magán 's egy mássalhangzóból állókat, elvégre az egy magán és két mássalhangzóból álló gyököket adom elő.

GYÖKSOR.

I.

Puszta hangzóból álló gyökök.

a á e é i í o ó ö ő u ú ü ű

II.

Egy magán, 's egy mássalhangzóból álló gyökök, a' mellyek hangzón kezdődnek.

ab	.	eb	éb	ib	.	.	.	öb	.	.	.	.	.
acz	.	ecz	.	icz	.	.	.	.	.	.	.	.	.
acs	ács	ecs	écs	.	.	.	.	öcs	.	.	.	.	.
ad	ád	ed	éd	id	.	od	.	.	.	.	.	üd	.
ag	ág	eg	ég	ig	íg	.	.	.	őg	ug	.	.	.
agy	ágy	egy	.	.	így	.	.	.	.	.	úgy	.	űgy
ah	áh	.	éh	ih	íh	oh	.	.	.	uh	.	.	.
aj	áj	ej	éj	.	íj	.	.	.	.	.	új	.	.
ak	.	ek	ék	ik	.	ok	.	ök	.	.	.	ük	.
al	ál	el	él	il	.	ol	ól	öl	.	.	.	ül	űl
am	ám	em	ém	im	ím	om	.	õm	.	.	.	.	.
an	.	en	én	in	ín	on	.	.	.	.	ún	.	űn
any	ány	eny	ény	.	íny		.	.	.	.	.	.	.
ap	áp	ep	ép	ip	.	.	.	.	.	.	.	.	.
ar	ár	er	ér	ir	ír	or	.	õr	őr	.	úr	ür	űr
as	ás	es	és	is	.	os	.	.	ős	.	.	üst	.
asz	.	esz	ész	.	.	osz	.	ösz	ősz	.	úsz	üsz	.
at	át	et	.	itt	ít	ott	.	öt	.	.	út	üt	.
aty	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	ev	év	iv	ív	.	.	öv	.	.	.	üv	.
az	áz	ez	éz	iz	íz	.	.	öz	őz	.	.	üz	.

III.

Egy magán, és egy mássalhangzóból álló gyökök, a' mellyek mássalhangzón kezdődnek.

Be	csu	gő	hü	ló	nő	rő	sza	tyú
bö	csú	Gye	hű	lö	né	ru	szó	Ve
bő	csű	gyó	Je	lő	Nyi	rű	szí	va
bu	De	győ	jő	Lye	nyö	Se	sző	vá
bú	dí	gyú	jó	Me	nyő	sa	szú	vi
bű	dő	gyű	Ke	ma	nyú	sé	szű	ví
Cze	dú	Ha	ké	mi	nyű	si	Zsi	vő
czo	dű	hé	ki	mí	Pe	sí	Te	Ze
czö	Fe	hi	kó	mu	Re	so	ta	ző
Cse	fa	ho	kő	mű	ra	só	tí	zu
csa	fi	hó	kü	mé	ré	ső	tó	zú
csé	fő	hő	Le	mo	rí	su	tö	
csi	fú	hú	lá	Ne	ro	sü	tő	
csó	fű	hu	lé	ni	ró	sű	tű	
cső	Ge	hí	lo	no	rö	Sze	Tye	

Jegyzet.

Noha ezen gyökök ma nyelvünkben hangzón végződnek; még is többnyire ma is magokban rejtik azon keleti természetet, mellynél fogva a' keleti nyelvekben divatozó irásmód szerint egy szó sem végződik hangzón, hanem az úgynevezett gyenge *ve*, *je* vagy *ha* betűknek egyikével minden szó megtoldatik, 's ezen betűk illyen esetben nyugosznak, 's csak ha a' szóhoz valami ragad, hangzanak; a' mit az előterjesztett szókban is tapasztalunk; p. o. bő vagy böv; bú vagy búv; cső vagy csöv; di vagy díj; dű vagy dűh; jó vagy jov; jő vagy jöv; ke vagy kev; ké vagy kéj; kü vagy küv; kő vagy köv; lé vagy lev; ló vagy lov; nő vagy növ, vagy nej; fő vagy fej; vő vagy vej; rű vagy rűh; mé vagy méh 'stb.

IV.

Egy magán, és két mássalhangzóból álló gyökök.

Bab	biz	búb	csap	csit	Dab	dug
baj	bob	búz	csat	csiv	dacs	duh
bak	bocs	bűr	csáb	csík	dad	dun
bal	bod	*	csács	csíz	dag	dur
bany	bog	Czaf	csák	csob	daj	dut
bar	bogy	czak	csám	csoh	dal	dúcz
bács	boh	czam	csár	csok	dam	dús
bágy	bok	czáf	csáv	csol	dan	*
báj	bol	czáp	csecs	csom	dar	Facs
bál	bom	czep	cseg	csont	dáv	fagy
bám	bon	czer	cseh	csop	ded	faj
bán	bony	czib	csek	csor	dél	fak
bár	bor	czicz	csel	csócs	dév	fal
bát	bozs	czik	csem	csót	dib	fan
báty	bosz	czim	csen	csög	dics	fany
beb	bot	czin	csep	csök	disz	far
bek	boz	czip	cset	csõl	dob	faty
ber	bód	czir	csev	csöm	doh	fáj
besz	bók	cziv	csék	csõn	dol	fár
bet	böcs	czocz	csém	csöp	dom	fáz
bez	böd	czom	csény	csõr	don	fegy
béb	bõg	czók	csép	csöt	dor	fej
bér	bögy	czök	csib	csősz	döb	fek
bib	bõk	czucz	csics	csub	dõcz	fen
bicz	böl	czup	csig	csuk	död	fes
bics	böm	czűh	csik	csup	döf	fesz
bigy	bön	Csacs	csil	csur	dög	fék
bik	bör	csaj	csin	csúf	dõm	fél
bil	bucz	csak	csiny	csúny	dön	fény
bincs	bof	csal	csip	csücs	dõr	fér
bir	bugy	csam	csir	csűr	dõzs	fész
bizs	buz	csan	csisz	*	dud	ficz

fics	gát	gyér	hát	húny	kám	koh
figy	ged	gyil	ház	húr	kán	kol
fin	gegy	gyík	heb	hús	kány	koly
fir	ger	gyom	heg	húsz	kár	kom
fit	gég	gyor	hegy	hüm	kás	kon
fity	gém	gyón	hej	*	kász	kony
fod	gon	gyök	hem	Jaj	káty	kop
fog	göcz	gyön	hen	jár	keh	kor
fogy	göb	gyöny	her	ját	kel	kos
fon	gőcz	gyöt	him	jég	kem	kosz
fony	göcs	gyúr	hiny	joh	ken	kot
for	göd	gyül	hip	jut	kep	koty
fos	gögy	gyűr	híg	juj	ker	kób
fosz	göm	*	hím	*	kes	kócz
fót	göny	Hab	hír	Kab	kety	kócs
föcs	gör	had	híz	kacz	kev	kór
fecs	gőb	hagy	hogy	kacs	kék	kót
fös	gőg	hah	hom	kad	kém	köb
főd	gőz	ham	hop	kaf	kén	köd
fúr	gub	han	hor	kah	kép	kög
füg	gug	hany	hosz	kaj	kés	köh
fül	gul	hap	hoz	kak	kész	kök
für	gur	har	hón	kal	két	köl
füty	gúzs	has	höb	kam	kév	köm
fűz	gúny	hasz	hök	kan	kéz	köny
*	güb	hat	höm	kany	kil	kőd
Gab	gügy	haz	hör	kap	kin	köp
geb	gyak	hág	hös	kar	kir	kör
gacs	gyan	háj	huh	kas	kis	kösz
gag	gyap	hák	huj	kasz	kit	köt
gagy	gyám	hál	hul	kat	kígy	köz
gaj	gyár	hám	hup	kav	kisz	köv
gal	gyász	hány	hur	kaz	kob	kuh
galy	gyáv	háp	husz	káb	kocz	kul
gaz	gyep	hár	húg	kács	kocs	kun
gág	gyesz	hás	húgy	kád	kod	kup

kur	lép	már	mór	nyom	pizs	Rab
kus	léz	más	muk	nyöf	pisz	ragy
kusz	lib	mász	mut	nyök	pity	raj
kút	lif	máv	múl	nyösz	pocz	rak
kuty	lih	med	*	nyűg	pocs	rav
küsz	lik	meg	Nagy	*	pof	rág
küz	lip	mek	nap	Pacz	por	rák
*	lity	mel	nád	pacs	pos	rán
Laf	lob	mely	nál	pad	pozs	ráz
lagy	locs	meny	nász	paj	posz	reb
laj	loh	mer	ned	pap	poty	recz
lak	lom	mes	nek	par	pók	recs
lam	lop	mesz	nem	pas	pót	red
lan	los	met	nesz	pat	póly	reg
lany	loty	mev	nev	pácz	pöcz	rek
lap	lök	mez	négy	pács	pöcs	rem
las	löty	mécs	nén	páh	pöd	ren
laty	lucs	méh	nép	pár	pöf	rep
láb	lus	mél	név	páv	pöh	resz
lád	luk	mély	néz	pecz	pök	ret
láng	lúd	mén	nyaf	pecs	pőn	rety
lány	lük	mér	nyak	peh	pör	rev
láz	lyuk	mét	nyal	pelp	pös	rez
leb	*	mí	nyav	pen	pözs	rém
lecs	Macz	mocz	nyáj	peny	pösz	rég
lef	mad	mocs	nyár	per	pöt	rép
leg	mag	mogy	nyám	pes	pöty	rés
leh	maj	moh	nyáv	pesz	puf	rész
lek	mak	mok	nyek	pet	puh	rét
len	mal	mond	nyel	pif	puk	réz
lep	mar	moly	nyer	pih	púp	rip
les	masz	mony	nyes	pil	pus	ris
lety	máj	mor	nyif	pin	puzs	risz
légy	mák	mos	nyik	pip	pücs	rit
léh	mál	moty	nyir	pir	püsz	rity
lék	mám	moz	nyil	pis	*	rob

rocs	seg	szán	szük	test	tűd	vét
roh	selyp	szár	szür	tet	tün	vics
rok	seny	száz	szűn	tev	tür	vid
rom	ser	szed	szűr	téb	tüsz	vigy
rop	sér	szeg	*	tél	tűr	vih
ros	sicz	szel	Zsar	tév	tűz	vik
rozs	sik	szem	zsák	tik	*	vil
rosz	sim	szeny	zsen	til	Vacz	viny
roty	sin	szep	zsib	tin	vacs	vir
roz	sis	szer	zsizs	tip	vad	vis
rózs	sip	szesz	zsir	tisz	vaj	visz
röb	sod	szél	zsum	tit	vak	víg
röcs	.sok	szén	zsup	tíz	val	vígy
rőf	sor	szép	*	tob	var	víz
rög	söm	szid	Tag	toj	vas	von
röh	söp	szig	taj	tok	vád	vorcz
rők	söt	szik	tak	tol	vág	vőgy
röp	sőr	szil	tal	tom	vágy	*
rőr	suh	szim	tan	top	váj	Zab
rőz	sup	szin	tap	tor	vám	zagy
rucz	sus	szip	tar	tosz	vány	zak
ruh	sut	szir	tasz	toty	vár	zal
rúd	süly	szisz	tat	töl	vás	zár
rűgy	süp	szity	tav	tőgy	vász	zek
*	sűr	szob	tág	tök	vegy	zen
Saj	*	szok	táj	töp	vel	zok
sany	Szab	szom	tám	tőr	ver	zor
sar	szag	szor	táp	tőr	ves	zöcs
sas	szak	szoty	tár	tub	vet	zök
ság	szal	szór	táv	tud	vez	zön
sál	szam	szök	teb	tuh	véd	zöp
sám	szap	ször	teg	tuny	vég	zőr
sáp	szar	szők	teh	tur	vék	zuh
sár	szág	szőr	tej	tusz	vén	zup
sás	száj	szuny	tek	tut	vér	zúr
sáv	szál	szusz	ten	tuty	vés	zúz
seb	szám	szúr	teny	túr	vesz	zűr

A.

A első homályos vastag hang a' magyar nyelvben, a' mellynek kimondása egyszerű ugyan, és tompa, de nem olly könnyü, mint első tekintetre látszik, mert a' száj' nyilásán kivül e' hang a' toroknak, vagy a' szívnek üregéből törik ki, 's az *á* és *o* között közép hangot ád; mivel pedig más europai nyelvekben nem olly közönséges: innen az idegen ajkú a' magyar nyelv' tanulásában annak kimondásával nem keveset bajlódik, annyira, hogy majdnem azon bélyeg-betűnek tarthatni, a' melly a' tótot a' magyartól, ha nem mindenkor, legalább többnyire meg szokta külömböztetni. Valamint minden más hangzónak, úgy az *a* betűnek nyelvvizsgálóink már önállólag is bizonyos értelmet szoktak tulajdonítani; igy már az 1825-ki Tud. Gyűjt. V. köt. 40. lapján olvasom: *a*, *o* nagyságot, nehézséget, tompaságot; *e*, *i* gyorsaságot, vigságot, tisztaságot; *u* mocskot, szomoruságot; *ö*, *ü* zavart, homályt éreztetnek velünk, 's ennek az érzésnek a' magyar nyelv igen gyakran megfelel, p. o. nap, hold, tábor, sátor, had, sebes, hirtelen, siet, vig, vidít, virít, ég, fény, világ, rút, buta, bú, gőg, köd, bűz, füst, sötét, röjtök, erdő, gödör, sűrű 'stb. És ime ezen észrevétel emlékeztet arra, hogy, ámbár mi latin betűkkel élünk, de a' latin betűket mégis nyelvünk' természete szerint ejtjük, 's igy valamint minden keleti nemzetnél, szinte nálunk is már minden betű önállólag, a' mint az kiejtetik, értelmes szót tehet, 's valójában tesz is, a' mint a' következőkből világosan ki fog tünni.

Egyébiránt az *a* hang többnyire a' léleknek mozdulatit, és szorongatásait jelenti, és a' hevesb indulat' kijelentésére *h* betűvel is hosszabodik, igy: *ah!* Nehezebb kérdés forog fenn e' hang körűl nyelvvizsgálóink közt, valljon (mint a' Debreczeni Gram. és Kresznerics' Szótára után, a' Nyelvtudom. pályamunkák' 1. köt. 79—81. l. láthatni) névalkató rag-e, vagy csak névnyomosító

toldalék? a' mire az én feleletem az, hogy az *a* hang neveinkben távol sem szóalkotó rag, és csupán csak szónyomosító toldalék, mellyet a' könnyebb kimondáson épűlt szép hangzat szűlt; mert tagadhatatlan az, hogy az illy toldalékkal bővített szavaink' értelme nem bővűl, sőt változatlan megmarad, p. o. *csír* magában már annyi, mint csira, *tan* magában már tan-a; illyenek ezek is: dar-a, dud-a, dug-a, dár-da, ap-a, gaty-a, gid-a, gub-a, gug-a, hál-a, har-a, kasz-a, nap-a (nő és ap- vagy ip-ból mintegy nő-ipa) lib-a, macz-a, orcz-a, pácz-a, rucz-a, sim-a, csut-a (csut-ka), ruh-a, kás-a, szit-a, vit-a, dan-a, csuny-a, laz-a, báty-a, any-a, hangy-a, kuty-a, csat-a, bocs-a, boz-a, bik-a, bogy-a (bogy-ka), dad-a, pof-a (pof-on üti); bék-a, czocz-a, csod-a, 'stb. Nem is ellenvethetni, hogy más a' *gomb* más a' *gomba*, mert világos, hogy a' *gomba* általvitt értelme a' *gombnak* természeti hasonlóság miatt, vagy nem épen olly alakú-e a' gomb-a mint a' gomb? — Jól tudom továbbá azt is, hogy más a' *kap*, más a' *kap-a; ház, haz-a; víz, víz-a; bab, bab-a; vill, vill-a; csuk, csuk-a; csip, csip-a; szén, szén-a; kor, kor-a;* de kilencz tíz szóból száz meg száz ellen a' nyelvhasonlóság (analogia) törvényt szabni nem enged; és minekutána Révai után ma már közértelemmel megismérjük, hogy *báty, ap, ip, any, nap, öcs, nén*, 'stb. tiszta gyökök, mellyekben az *a*, *e* nem egyéb szép-hangzati toldaléknál, és ezt az előszámlált nevekben szinte igy lenni látom: addig az *a* és *e* hangzót névalkató ragnak nem ismérhetem, mig valaki meg nem mutatja, hogy ezek a' gyökbe, mellyhez függetnek, mindenkor más értelmet oltanak, és azokból egészen uj értelmü szavakat alkotnak. Leginkább ellenem áll e' három: haz-a, víz-a és kor-a, de háromból olly számos szó ellen okoskodni szinte olly izetlen, mint a' sok *való* a' rendes beszédben; *babáról* alább fogok szóllani; *villa*, *széna* alig magyar eredetüek. Többire az *a* hangról szükséges megjegyezni: 1.) hogy a' melly szovakban föltalál-

tatik, azok csupán vastag *a o u* hangú ragokkal szövetkezhetnek, p. o. fal-at, kar-ok, hal-as 'stb. 2.) Két mássalhangzó' összeütköztében közbenvetésül szolgál a' rokon hangú szovakban, p. o. társ-a-ság, nyal-a-kod-ik. 3.) Több fő és melléknevekhez a' széphangzat' kedvéért toldatik, p. o. aty-a, dar-a, ragy-a 'stb. sőt ma már illy esetekben megkülömböztetésül is szolgál, p. o. ház, domus: haza, patria; kor, aetas, tempus: kor-a, maturus; víz, aqua: víz-a, huso; gomb, nodus: gomb-a, fungus.

Ab, tiszta magyar gyök, annyi mint: atya, nemző, szülőférj. E' szót a' természet, melly a' nyelvnek első szülő anyja, a' dadogó kisdednek mintegy szájába adja, 's csak innen érthetni, hogy majdnem minden nyelvben föltaláltatik, legalább, a' keletieknél megvagyon; így a' heber *ab* (אב), görög (αββα), arab: *abou* (6.), aram: *abo* (7.), szinte illy értelemben találtatnak, sőt a' latin *pa*-ter' gyöke fordítva szinte *ap*, honnan a' német *Vatter*, franczia *Pére*. (l. bővebben *ap* és *aty* gyököknél.) Helyesben származtathatni innen a' latin *av*-us, *öreg ab* szót, mint Calepinus után az *aevum*-tól, valamint tudniillik az *an*-us *vén asszony* is egy a' magyar *any* gyökkel. (Lásd bővebben Tudománytár V. köt. 160—165. l.); 2.) *ab* egy értelmű régi gyök a' *hab* közdivatú gyökkel, melly a' perzsa nyelvben szinte él, és *unda, fluxus* értelme vagyon, mint nálunk, de a' magyarok egyedül származékaiban használják: ab-ar-ol. 3.) *Aba*, helység, és nemzetségi név is; honnan Aba-fi, Aba-falva. 4.) *ab* aláváló fejér posztónak neme, honnan a' közmondat: egy leczke alá vonják a' bársonyt az abával. 5.) *ab* láncz, egy völgynek neve a' kőszegi határban Csepreg felé.

Acz kiholt gyök, értelme homályos; 1.) él származékaiban, u. m. acz-él, chalybs, acz-éloz 'stb. e' szó a' vend nyelvben *oczel* (l. Krátki návuk vogrokoja Jezika za Zacsetnike v. Grádczi 1833. Kossics József); 2.) él mint névalkotó rag, és a' hangrend szerint *ocz, ecz, öcz*-re

változva ragad a' gyökhöz, hangugratást is igen gyakran szenved, p. o. kup-acz, bon-cz (bom-ocz helyett), hab-ar-cz (habar-acz helyett) har-cz 'stb. Külömbözik a' *cze* kicsinyítő rag, mellyről alább.

Acs, kiholt homályos értelmű gyök; 1.) *acsa* Kresznerics szerint: libellula, szitakötő, Wasserjungfer; 2.) több helységnek neve.

Ad, tiszta magyar gyök, am. a' latin *do*, görög *θω*, vagy *θοω*, heber *ad* (עָד), arab *add* (S.); és épen a' sok egymástól messze lakó nemzetek' nyelvének megegyezése nem hagy kételkedni, hogy e' szó eredeti gyök, melly a' legelső nyelvben is már szokásban volt, megvagyon a' finnlap nyelvben is *ad-om* (l. Sajnovics e. k. 68. l.); 2.) *ad* ige-alkotó rag is, melly a' gyökhöz adatván, az így született származékba tulajdon értelmét belé oltja, és a' hangrend szerint *od*, *ed*, *öd*-re is általváltozik, p. o. ár-ad, exundat (mintegy undam dat); hál-ad, gratias dat, vel agit; szak-ad (sectionem dat, secatur, finditur) 'stb. Igy már a' Tud. Gyűjt. 1818. III. k. 79. l. és utóbb Vörösmarty, ismég Tud. Gyűjt. 1829. II. k. 54—55. l.; honnan kitetszik, hogy jobban iratik hál-adó, hál-ada-tos, mint hála-adó, hála-adatos. Egyébiránt miként szűl majd *ik-es* majd *ik-telen* igéket, lásd Nyelvtud. pályamunkák 1. köt. 125—127. lap.

Ag, vagy a' mostani irásmód szerint *agg*, tiszta magyar gyök; 1.) *agg-ik* ige, am. öregszik, avul, vénűl; általvitt értelemben: valamiről szorgosan gondoskodik, gondosan ügyel valamire, mert az öregek leginkább gondosak szoktak lenni, és oda is függesztik figyelmüket, a' hová az ifjú kornak eszébe sem jut ügyelni, azért a' közmondás is: az öregekben lakik a' tanács; 2.) *agg* melléknév, am. *öreg*, *ó*, régi, vén; 3.) *ag* homályos értelmű névalkató rag, melly a' hangrend szerint *eg*, *og*- és *ög*-re általváltozik, p. o. ür-eg, fuvat-ag, fér-eg, bal-og 'stb. Külömbözik ettől az *eg*, gyakorlatos igéket al-

kotó rag, a' mellyről alább. 4.) Helységnek is neve p. o. Aga-rév Somogy vármegyében.

Agy, tiszta magyar gyök, főnév, 1.) am. fő, caput, koponya, cranium; 2.) általvitt értelemben más valami eszköznek feje, főrésze is *agy*-nak mondatik, ház' agya, am. ház' tetője; de nem ide tartozik puska' ágya, vagy kerék' agya, mert mind a' kettő az *ágy* különös gyöktől kölcsönözött átvitt értelmű szó. l. alább.

Ah, indulat szó, a' mi megis szokott toldatni: *aha*! am. sohaj, szent ihlés, buzgóság, ohajtás. Mint fölkiáltás, leginkább a' hevesebb indulatokban, majdnem minden nyelvben föltaláltatik, a' mi eléggé kezeskedik arról, hogy e' szó a' természetnek önként kifakadó hangja.

Aj, eredeti tiszta elő magyar gyök, 1.) am. nyilás, száj' kerekded nyilása, hasadék, metszés, a' mit származékai: aj-ak, aj-t, aj-tó, aj-az 'stb. nyilványossá tesznek; 2.) természeti puszta hang, melly által leginkább nagy örömöt szoktunk kijelenteni, innen: aj-og, aj-gat, vociferatur, clamat, iubilat, hujogat; 3.) *aj* mint puszta hang-név egyszersmind névalkató rag, 's igy általváltozik *ej*-re is, többnyire a' puszta hangú gyökökből rokon értelmű főneveket alkot, p. o. mor-aj, kacz-aj, soh-aj, oh-aj, dob-aj, rob-aj, zör-ej, csör-ej, zuh-aj, dör-ej, zsib-aj, csur-aj, döb-ej, suh-aj, tom-aj, tör-ej, csih-ej, zsiv-aj, 'stb.

Ak, elévült gyök, am. *rag*, obstaculum, impedimentum, adhaesio, a' mint származékaiból bátran következtethetni, mert levőről a' lehetőre szabad okoskodni; már pedig származékai illyenek: *ak-ad*, a' melly igyen él a' keleti nyelvekben is, heber *akad* (עָקַד), arab *akad* (9. vel 10.), chaldaeus *agad* (אֲגַד), *akad-ály*, ak-ar, mert mi egyéb az ak-arat, mint valamihez ragadás, vagy ragaszkodás, de l. bővebben a' debreczeni Gramm. 241. l. Különös figyelmet érdemel továbbá az *akar* ige, azon tekintetből is, mert a' latin *vis* — (volo,

vis) és magyar *bárki* helyett is szolgál, sőt még az *aut*, vagy *sive* szócska' értelmében is divik. Az én nézetem szerint, igy sem egyéb mint a z *akar*, vis, vagy jobban vult, ige általvitt értelemben, de a' melly már a' keleti nyelvekben is föltaláltatik, u. m. heber *acher* (אַחֵר), arab *akarú* (ll.); és valójában midőn a' latin így szól: qui-vis, qui-libet, ubi-vis, ezeket a' magyar is *akar* igével igy teszi ki: akar-ki, akar-hol, akar-melylyik, uter-vis; sőt még, a' következőt is: *mindegy neki*, *akar fejér*, *akar fekete;* jól latinúl igy mondom: *vel* (*velle* igének gyöke) album *vel* nigrum, sivis (sive) nigrum, sivis album, idem illi. A' honnan látjuk, milly régi származéknak kell az *akar* igének lennie, melly a' keleti nyelvekben is megvan, és a' latin nyelvben szinte, mint nálunk, majd mint ige, magányosan használtatik, majd ismét összetételben fordúl elő. Ez azomban a' kérdésben nincs, 's azért ennyi most röviden elég róla; 2.) *ak* egyszersmind homályos értelmű névalkotó rag, melly a' hangrend szerint *ek*, *ok*, *ök*ké változva ragad a' gyökhöz, p. o. *suly-ok*, *ét-ek*, *vét-ek*, *köny-ök* 'stb. Külömbözik ettől az *ék*, és az *ik*, mellyekről alább.

Al, 1.) főnév, am. *imum*, valaminek feneke; 2.) melléknév, am. imus, humilis; régiségét bizonyítja a' heber *al* (אַל), humilis, imus; eredeti értelmét majdnem minden származékaiban megtartja, p. o. al-i, al-á, al-áz, al-ol, al-úl, al-szik, al-om, mert eleink nehezen háltak vetett ágyban, hanem csak *al-omban* nyugodtak, és *ál-mod-tak*; *áll*, al-al helyett 'stb. Eltávozik azomban a' gyök' eredeti értelmétől *al-ak*, forma, ha csak nem volt ennek is első értelme: *statura*, honnan a' *forma* jelentésére könnyen általvitethetett, sőt az *al-k-ú* is így könnyen magyaráztathatik *a stando*, mert *meg alku-d-tak*, csak ugyan am. megállapodtak benne; l. bővebben debreczeni Gramm. 241—245.

Any főnév, tiszta magyar gyök, am. *szülő asszony*, *nő*, *dajka*, *ápoló*, *mater*, mellyről a' vele rokon német *Amme* szó alatt így ir Adelung. T. I. „Dieses Wort ist eines der ältesten, nicht nur in der Deutschen, sondern fast in allen Sprachen. Es ist so wie *Abba*, *appa*, *baba*, *papa*, *atta*, *Tata*, *Mama*, von der Natur selbst gebildet worden, in dem diese Wörter nichts als Stammeln unmündigen Kinder sind, welche die Sylben *Am*, und *ma* (nálunk *any* és *nya*, *nya-nya*) am ersten, und leichtesten hervorbringen. *Amme* bei den Lapländern, und Tschuwaschen *Anna*, Griechisch ἄννα, Heber (אֵם) (em, Mater) bedeuten eigentlich eine Mutter, dann aber auch eine Säugamme." Csak Adelungnak ezen észrevételéből tudjuk megmagyarázni azt, hogy miként egyezhetnek meg velünk e' névben a' tőlünk legtávolabbi tartományokban lakó nemzetek is, így p. o. nem csak a' tatár, és törököknél találjuk az *ana* szót *any* értelemben, hanem a' mandschú nyelvben is: *eniye* anyát jelent. (l. Tud. Gyüjt. 1833. V. köt. 119—121. l.). 2.) *Any* általvitt értelemben am. *materia* (latinoknál is a' *mater*-ből materia) de így a' gyök nem divatozik, csak származékaiban: *any-ag-os*, 'stb. 3.) *Any*, materia, egyszersmind főnévalkotó rag, 's a' hangrend szerint általváltozik *ony*, *eny*, *öny*-re; p. o. igy lettek: sov-any, (materia salsa), híg-any (materia liquida), por-any (materia pulverosa) 'stb. Erről így már Vörösmarty, (l. Tud. Gyüjt. 1828. II. k. 56. l.) Különbözik ettől az *eny* társnévalkotó rag, a' mellyről alább.

Am, szinte olly mutató szócska, mint *im*: en, ecce; de a' melly magányosan nem, egyedül származékaiban él, es valamint *im* a' közel, úgy *am* a' távollévő tárgyokra mutat, p. o. am-az, am-oda, am-ott, am-arra, am-úgy 'stb.

An, magában kiholt gyök, és csak mint többesrag *en*-re is a' hangrend szerint változva, a' számnevekben,

valamint az aram nyelvben is divatozik, p. o. hány-an? hárm-an, öt-en, hat-an, nyolcz-an 'stb. Nem tartozik ide az *on* igehatározó rag, a' mellyről alább.

Ap, élő tiszta magyar gyök, és főnév, 1.) am. *nemző*, *atya*, *aba*, l. fölebb. 2.) *ap* annyit is tesz, mint a' német *Ebbe* 's franczia *eb-e*, de így nálunk kiholt. Adelung így okoskodik róla: „*Es scheint von dem veralteten Zeitwort*: *aben d. i. abnehmen, herzustammen*;“ tehát a' német nyelvben elholt az *ap* mint nálunk, de él származékaiban, p. o. ap-ad, ap-aró (ap-ró) 'stb. 3.) az *ap* homályos értelmű főnévalkotó rag is, és így a' hangrend után *ep*, *op*, *öp*-pé változik, p. o. isz-ap, űl-ep, al-ap, csill-ap 'stb.

Ar, régi kiholt gyök, 1.) több helységeknek neve; 2.) *ara* főnév, am. *meny*, nurus; de közszokásban nem forog; 3.) él leginkább származékaiban, 's annyit is tehetett valaha mint a' német *Ähre*, spica, vagy *Ärndte*, aratás; már a' debreczeni Gramm. 341. l. e' német szóhoz hasonlítja; régisége ez elévűlt gyöknek tagadhatatlan, a' miről Adelung német szótárában T. I. p. 392. így szól: „Die Aerndte, bei den Ottfried *Ar-no*, bei dem Tatian *Ar-ni*, bei den Notler *Ar-not*, bei den Friesen, und Westphahlen noch *Ar-ne*, und *Er-ne*, bei den Schweden *år*, *år-ing*, stammet von den alten *ar-nen*, ärnden her. Das hohe Alterthum, dieses Wortes macht es ungewisz, ob es von *Ähre* spica, oder von *ären* pflügen abstammet.“ Alább így folytatja, „*Ärndte-Monath* (Augustus) Karl der Grosse ist der Urheber dieses Nahmens, der bei den Maurus *Aran* Monath lautet.“ Tehát már Nagy Károly' idejében *ar*, vagy *ara*, a' mi aratásunkat jelentette. De nem is hihető, hogy eleink a' németektől kölcsönözték; hogy pedig a' tót *orati*, arare (mint Leska vitatja) szóból vettük volna, nevetséges is, mert az *ar* vagy *ura* minden keleti nyelvben aratást, és nem szántást jelent; igy már a' heber nyelvben: *arah* (אָרָה),

araboknál: *areja* (12.), annyit tesz mint: carpsit, decerpsit, messuit. De midőn az idő' viszontagságai a' gyököt életétől megfosztották: származékaiban bújàn használtatik, p. o. ar-at, ar-at-ás, 'stb. 3.) az *ar*-nak még valaha annyit kellett tennie, mint: spithama, palmus, a' mi ma származékában *ar-asz-* él. 4.) Nyelvünkben az *ar* homályos értelmű szóalkotó rag is, a' melly majd nevekből más fő, és mellék-neveket, majd ismét a' hangrend után *or*, *er*, *ör*-re változva cselekvő igéket alkot, p. o. agy-ar, bot-or, zav-ar, hab-ar, tip-or, györ-ör, kot-or, 'stb. 5.) *Ar* egy is lehet a' latin *ora*, táj szóval, honnan ar-ány, obiectum, scopus, meta; ar-ány-oz, metatur, táj-oz. Kérdés tehát: mellyik jobb? Irány, vagy arány? Vagy különböznek egymástól?

As, kihólt gyök nyelvünkben, egyedűl mint társnévalkotó rag él, és a' hangrend után *es*, *os*, *ös*-re is általváltozva mindennemű főnevekből ugyan, de leginkább az *em*, *et*, *ség* ragúakból ugyan ezen főnevek' mineműségét jelentő társneveket alkot, a' honnan az én véleményem szerint valaha annyit tehetett mint: valamivel bíró, aliquid habens, possidens, aliqua re praeditus, vagy annyit is mint: qualitas, mineműség. Révai az arab *zu* (13.) praeditus); én inkább a' keleti *jesch*, latin sum (*es*) est, német *ist* igékkel egynek gondolom, (l. Révai antiquitates Litt. Hung. §. 101. p. 198—199.) származékai illyenek: nedű-es, humidus, seu humore praeditus; kedü-es (kedves), hamu-as (hamvas), bánat-os 'stb. (l. bővebben Nyelvtudom. pályamunkák 1. köt. 137—138. l.)

Asz, régi tiszta magyar gyök, és közép ige; am. siccatur, arescit, arefit, *elszárad*, és mindennemű tűzön, napon, vagy akárminő módon történő száradásról használtatik, de a' köznép' szájában leginkább napon vagy kemenczében való szárogatást jelent, megfelel neki a' latin: torreo, areo, siccus fio. Föltaláltatik a' görög nyelvben is: ἄζω, sicco, arefacio (l. Schrevelii Lexicon ma-

nuale Graeco-latinum 'stb. Augustae apud Vindelicos, 1782. in 8. p. 16.)

At, elévült gyök, egyedül származékaiban él, és a' tőle származott *at-ká*-ból (am. *kövecs*, *homok*, *porond*, *porzó*) kitetszik, hogy a' gyök annyit tehetett mint *kő*, kövecs, fövény. Egyébiránt lásd Kresznerics' szótárát I. k. 13. l.

Aty, tiszta magyar gyök, és főnév, am. *nemző*, *aba*, *apa*, pater; ezt szinte mint *ap*, *ab*, és *any*-át a' természet adta eleinknek nyelvére. Halljuk ismét, a' német nyelv' mesterét okoskodni; T. I. p. 412. „*Atte* der Vatter eine Benennung, welche heut zu Tage nur noch in den niedrigsten Mundarten Oberdeutschlandes gehört wird, ehedem aber allgemeiner war (nálunk ma is, valamint mindenkor volt, közdivatú) und zwar nicht allein, bei den Deutschen, sondern auch bei sehr vielen andern Völkerschaften, zum Beispiele dienet das römische *atta* nach dem Fessus das griechische ἄττα, das gothische *Atta*, das türkische *Ata*, das tschuwassische *Atta*, das ungarische *atya*, das lapländische *Atzhie* oder *atye*, das vallisische *Haita*, das friesländische *Haite*, das slavonische *Otecz*, das wendische *Eyda*, alle in der Bedeutung eines Vaters, andere Sprachen zu geschweigen. Andere Mund- und Spracharten haben mit einer geringen Versetzung, dafür *Tata*, wie der gemeine Haufen in Schwaben sowohl als Niedersachsen, wofür die Friesen, und Hannoweraner *Teite*, die Engländer *Dad*, *Dadde*, die Spanier *Taita*, die Türken *Tada* sagen (a' tata vagy tati, mint *mama*, és *mami*, atya és anya helyett nálunk is többször, kivált az uri házakban hallható). Man darf sich über diese grosse Übereinstimmung nicht wundern, da *Atta* eines von denen Wörtern ist, welche die Natur den stammelnden Kindern selbst lehret." A' honnan elég világos, hogy az *aty* olly régi magyar gyök, a' milly régi a' nyelv, ámbár e' szó majdnem minden nemzetnél föltalálható. Lásd e' szót huszonegy nyelvből fölhoz-

va Beregszászinál (Dissert. phil. de deriv. voc. Pest 1815. 199—200.)

Az, élő tiszta magyar gyök, és névmutató, a' melly hangzón kezdő szovakra mutatván, elveti *z* betűjét, és hiányjellel pótolja. Egyébiránt a' távolabb nevet mutatja 's am. ille, illa, illud. Szinte illy értelemben, és haszonnal divik a' keleti nyelvekben is; így él a' heber (זֶה), aram (דֵּן), arab (14.), 's azért e' névmutató szinte olly régi, mint a' magyar nyelv. (l. Révai, elab. Gramm. és Nagy, Gramm. cum parall. a' végén 25—26 lapon.)

Á

Á, második vastag, és világos hang a' magyar nyelvben, mellynek kimondása minden egyéb magánhangzók közt legegyszerűebb és legkönnyebb, az *a* hangnál nyiltabban hangzik, 's kiejtésére a' száj' megnyitásánál egyéb nem kivántatik, 's azért a' kisded mihelyest a' világra jő, e' hangot ajkán gyengéd rivása által kibocsátja, szóval e' hang a' csecsemőnek első kiáltása, első szájtátása. A' nyelvtanítók ugyan e' hangot egyenesen hosszúnak állítják: de valamint az *a* hang nem mindenkor rövid, úgy az *á* sem természeténél fogva hosszú, a' melly illyenné csak azért tétetett, mivel elfogadván eleink a' latin betűket, 's az *a* betűre különös jegyet azok közt nem találván, megkülönböztetésűl, az *á* hangot vesszővel meghuzva jelentették, 's innen van hogy a' verselők már most közösen hosszúnak veszik. Többire a' melly szovakban föltaláltatik, azok egyedül a' vele rokon vastag hangú ragokat szenvedik meg. Önállólag ugyan nem él, de föltaláltatik származékaiban um. *á-gat* vagy *áágat*; él ezen szóval Bíró Márton, angyali társaság szövetségi könyvében.

Ács, élő tiszta magyar gyök, 1.) akárminő mives, 's így személyes főnévalkotó rag, a' melly tudniillik bi-

zonyos tárgyat jelentő nevekből azon tárgygyal foglalatoskodó szemelyes főneveket képez, p. o. Bak-ács, am. kocsigyártó; szijács, am. szíjgyártó; kov-ács (koh-ács), kohával (ustrina) bánó 'stb. 2.) Szoros értelemben önállólag *ács* élő főnév, és am. famives. 3.) Több helység' neve.

Ád, elévűlt gyök, értelme homályos, származékai oda mutatnak, hogy *düh*-öt, vagy olly valamit, a' mitől az ember megdühödik, jelenthetett; innen ád-ász, rabidus, vagy rabie corripitur, dühös, vagy megdühödik 'stb.

Ág, tiszta magyar gyök, am. vessző, élőfa' hajtása, ramus, virga, arbor; régisége tagadhatatlan, mert már a' heber nyelvben *ágh* (עָג), vele egy értelemben föltaláltatik. Úgy látszik, hogy a' vir-ág, és vil-ág e' szóval kapcsoltatott, a' mit egyenesen az dönthetne el, ha tudnók: nem volt-e más értelme is valaha az *ág* szónak nyelvünkben? Továbbá *ág* általvitt értelemben az atyafisági törzsöktől való távolság' jelentésére is használtatik; végre több helység' neve.

Ágy, tiszta magyar gyök, és főnév, föltaláltatik a' lapp nyelvben is *aigy*, (l. Sajnovics idioma Lapp. et Hung. idem esse Demonstratio 79. l.) am. lectus, torus, grabatus, cubile; 2.) általvitt értelemben más valamelly eszköznek azon része, a' mellyen szinte fekszik, és a' kertben kijegyzett ágyalakú térek is igy neveztetnek p. o. puska' ágya, kerék' ágya, veteményes ágy, meleg ágy 'stb. a' mit Kresznerics pusztán állít, hogy valaha *álgy* volt, még is kellene mutatni.

Áh, indulatszó, am. *ohajtás*, *sohaj*, *kivánat*, *szent ihlés*, *buzgóság*, a' mit származékai: áh-ít-at-os, áh-ít-ozik 'stb. elégen túl is bizonyítanak; a' latin *aveo* atyafiságos vele.

Áj, indulatszó, mellyet a' bámulva csodálkozó szokott mondani: áj! áj! be csodálatos; innen áj-úl, stupet, stupescit, animo linquitur.

Ál, 1.) társnév, am. *csalárd*, *hamis*, *ravasz*, 's így a' persa nyelvben is divik; 2.) *ál* egy a' *hál* szóval, honnan

ál-ad, (hál-ad helyett) összehúzva: ál-d, (l. hál); 3.) *ál* vagy *áll*, mentum, 's így a' lapp nyelvben *álon* (l. Sajnovics e. k. 61. l.); 4.) *ál*, személyrag az igékben, a' mellyről l. Révai elabor. Gramm. és Nagy Gramm. cum parall. in fine p. 23—24.; 5.) *ál* homályos értelmű névalkotó rag, melly a' hangrend szerint *él*-re is változva igékből származtat főneveket, p. o. fon-ál, köt-él, föd-él, hal-ál, 'stb.

Ám, indulatszó, am. *en*, *sane*, *esto*, *etsi*, *etiamsi*, *certe*, *sane*, *profecto*; élő magyar gyök, és főnév, de a' melly csak így módosítva: immel, ámmal, és származékaiban használtatik, u.m. ám-úl, ám-ít 'stb.

Áp, élő gyök, társnév, am. *avult*, *régi*, *romlott*, honnan áp-tojás, ovum vetustate defectuosum, putridum; 2.) *áp*, am. mint *táp*, de igy csupán származékaiban él, u. m. *áp-ol-gat* 'stb.

Ár, ezen szónak három különös értelme vagyon, *pretium*, *unda*, és *subula*, sőt összetételben még többfelé is elágozik. *Ár* 1.) jelent mindenféle *árost*, a' ki valamelly müvet, vagy foglalatosságot árért, fizetésért teszen, 's igy általvive névalkotó rag, a' melly valamint a' persa, német, sőt latin nyelvben is (mur-ár-ius, rhed-ár-ius, ferr-ár-ius: Binder, Schlosser, 'stb), úgy szinte nálunk is személyes főneveket alkot, mint kád-ár, baj-ár (régi szó: bajnok), tim-ár, husz-ár, csisz-ár, rov-ár, igy szólitá Rákóczy a' kecskeméti Jegyzőt. Megvagyon a' lapp nyelvben is *árvó*, rei venalis pretium, (l. Sajnovics e. k. 68. l.); 2.) *ár*, unda, 's így ismég névalkotó rag, p. o. mocs-ár, foly-ár, sziv-ár, szik-ár (a' miben kevés ár vagy nedv vagyon; *szik* atyafiságos, a' latin siccus társnévvel) l. Vörösmarty Tud. Gyűjt. 1828. II. k. 54—55. l.; így megvagyon *ár*, az araboknál *hárr* (15.), fluxus aquae, exundatio, sőt még *ár-ok* származék is föltaláltatik (16.) *harok;* és ez már I. András király' tihanyi oklevelében 1055. előfordúl, (l. Tud. Gyűjt. 1819. XI. k. l. 94.) a' honnan a' gyöknek csakugyan sok-

kal régiebbnek kell lennie. A' mi több *aar* a' dán nyelvben is megvagyon: eine Röhre, oder Kanal, (l. Adelung T. I. p. 146. sub Ader.) Innen szűlte a' balvélemény a' *szivárványt*, mellynél fogva a' tudatlanok hitték, hogy az *árt*, vizet, fölszivja, (l. Fölső Magyarországi Minerva 1832. Juniusz 401. l.); 3.) *ár*, *subula*, vastag, hegyes tű, bökő *ár;* a' mellynek ismég számos származékai vagynak, p. o. ár-t-alom 'stb. Itt megjegyzésre méltó az *árva* szó, melly a' szanszkrit nyelvben *arbha*, görögbe ὀρφος, latin *orbus*, finn *orpo*, finnlapp *orva*; honnan kitetszik e' szónak régisége, ámbár eredetéről semmi bizonyost nem határozhatni.

Ás, tiszta magyar gyök, 1.) ige, am. a' földet vési, fodit; 2.) *ás* puszta hang, honnan *ás-ít*, oscitat 'stb. így él a' gyök a' persa nyelvben is: *asa* (17.), oscitat; 3.) *ás* magában homályos értelmű névalkotó rag, föltaláltatik a' török nyelvben is (l. Nyelvtudományi pályamunkák 1. köt. 84 és 137. l.) és cselekvést jelentő főneveket mindennemű, és rendű igékből alkot; a' hangrend szerint *és*-re is általváltozik; p. o. ad-ás, vev-és, ev-és, ivás, hat-ás 'stb.

Áz, tiszta magyar gyök, ige, de a' melly *ik* támadékkal divik így: áz-ik, am. a' német *Wase*, (honnan Wasser) a' melly vele atyafiságosnak is látszik.

B.

Be. Az első mássalhangzó a' magyar nyelvben, a' mellynek kimondására leginkább ajkunk' segedelme szükséges, 's azért ajkbetűnek is neveztetik. Hangjára, és kiejtésére nézve legközelebb áll hozzá a' *p*, *f*, és *v*: 's tulajdonképen gyengébben hangzik, mint *pe* vagy *fe*, de erősben, mint *ve;* e' három betűvel hajdan gyakrabban föl is cseréltetett, p. o. így lett a' *Burger* (Adelung szerint Purger is szokásban volt, l. T. I. p. 439.) szóból:

polgár; franczia *peruque*-ből baroka; török *Paschá*-ból basa; latin *Valentinus*-ból Bálint; német *Wälisch*-ből bálizs; franczia *paix*-ből *bék*-e; latin *firmó*-ból bérmál; *Wratislavia*-ból, Boroszló; *Vismuthum*-ból biszmut; *purpurá*-ból (a' melly hihetőleg a' görög πυρ ignis vagy *rubedo*-ból kölcsönözött metaphora) bíbor, 'stb. Igy cseréltetett föl az *ab*, *ap*-pal, 's talán a' *faba*, *bab*-bal. Többire *be* önállólag is divatozó szó, és pedig 1.) indulatszó, am. Quam! heu quam! p. o. be szép! be derék! 2.) önálló igehatározó, am. *in*, a' honnan lett a' *ben* névmódosító rag, melly illy alakban már a' heber *bain* (בָּיִן), aram *ben* (18.), arab *bán* (19.) szovakban is föltaláltatik; innen lett a' *bel* vagy *beel* is, a' melly már Hartviknál Sz. István' életében előfordúl (l. Tud. Gyűjt. 1819. XI. k. 102. l.); innen lett a' *böl* vagy eredetileg *be-öl* névmódosító rag is 'stb. 3.) *Be* egyszersmind névmódosító rag, és a' hangrend szerint *ba*-ra is változva minden keleti nyelvben hasonló szolgálatot teszen, am. *in*, *ein*, megfelel ezen kérdésre *hová?* p. o. kert-be, ház-ba siet. Végre az igéknek elejökbe szokott tétetni, p. o. be-ir, be-jár, be-fagy 'stb.

Bab, vagy *baba*, tiszta magyar gyök, am. 1.) kisded gyermek, csecsemő, 's így majdnem minden nyelvben maga a' természet adja a' dadogó gyermeknek szájába; 2.) általvitt értelemben *baba*, vagy *báb* mézes tésztából csinált kisded; a' kisdeddel bánó pedig *bábá*-nak, a' mézes bábot árúló *bábos*-nak mondatik. Csak ennan, hogy e' szót a' természet szinte ajkunkra adja, magyarázhatni meg, hogyan egyezhetnek meg a' heber *bob* (בוֹב), latin *pub-es*, német *Bube*, angol *Babe*, görög παισ, és βεπαισ a' mi babánkkal. De l. bővebben Adelungot, T. I. p. 1112.; 3.) *Bab*, am. *faba*, gyümölcs' neme, hüvelyben terem, a' lengyelek *bob*, németek *Bon*, finnlappok *pepapu*-nak nevezik, (l. Sajnovics e. k. 115. l.) 's mivel annyi nemzettel rokon e' szó: ki képes megha-

tározni, nálunk-e vagy egyébnél volt előbb neve a' *bab-nak*? 4.) *Babuk*, bizonyos madár' neve, a' természeti hangtól, mert *bukol*, *babu*-kol, bububut kiált, azért nevezte a' latin is *upupa*-nak, görög pedig *epops*-nak; 5.) hasonlóképen a' bagoly, mellyet a' latin is *bubo*nak hiv; sőt hangját még természetesben követve a' magyar *huhotá*-nak, a' latin pedig *ulula*-nak is hivja. A' görögök *βιας*, a' franczia *hibou*, a' lengyel *puhacz*-nak nevezi, mind a' természeti hangtól kölcsönözve (l. Calepinus 172. l.)

Baj, am. *csata*, *harcz*, *viadal*, *vesződség*, *alkalmatlanság*, *viszontagság*; eredeti tiszta magyar gyök, a' mellyet eleink nyelvökkel együtt keletről hoztak; ugyan is Sz. István is *Vajk* (vagyis Feszler' magyarázása szerint *bajnok*) nevet viselt, mint atyja Geyza vagy is győzőnek hivatott; a' vend nyelvben *boj*, (l. Kossics József e. k. végén.)

Bak, természeti hang-szűlte gyök, négy lábú hím állatnak a' neve általában, innen: bak-őz, bak-kecske, 'stb. mert mindegyik bak-og, vagy bek-eg; 's azért mivel a' puszta hangtól kölcsönöztetett, nem csoda, hogy számtalan más nyelvekben is föltaláltatik. Igy a' német *Bock*, franczia *bouc*, görög *byky* 'stb. Sőt a' latin *cap*-er is fordítva *pac*. Ugy látszik, hogy innen van, a' *bika* is, melly minden tatár népnél *bige*, vagy *buga* (l. Feszler Geschichte Ungarns T. I. in fine) törökűl *bugha*, lengyelűl *beik*, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 57. l.). 2.) *Bak* általvitt értelemben bizonyos hely a' kocsi' elején, és hátán; 3.) egyszersmind olly puszta hang, a' melly az akadozva szólóra alkalmaztatik, innen: *bak-og* 'stb. 4.) Általvitt értelemben használtatik még a' következő közmondásokban is: azon egy bakot nyuzza, eamdem crambem repetit; bakot lőtt, am. hibázott. 5.) Több helységeknek is neve.

Bal, tiszta magyar gyök, 1.) társnév, 's am. laevus, sinister; 2.) általvitt értelemben am. buta, ostoba, sto-

lidus, absurdus, delirus, 'stb. a' mi onnan vétetett, mert bal kezünket nem igen szoktatván gyermek-korunkban a' munkára, vele valamit tenni közönségesen ügyetlenek vagyunk; innen mondjuk: bal eset, bal vélemény, bal okoskodás, bal-ga-tag-ság 'stb. 3.) Több helység' neve. 4.) *Ball* szinte tiszta magyar gyök, de a' melly csupán származékaiban él, és a' lassúan lépdelőről mondatik, p. o. ball-ag. Az illy nemű mozgást jelentő puszta hangokból származott igéknek, az *ag*, *eg*, *og*, rag többnyire bélyeges megkülönböztető raguk szokott lenni, 's azután hangzójukat változtatva kettőztetve is használtatnak, így: bill-eg, ball-ag; csitt-eg, csatt-og; miz-eg, moz-og; pitt-eg, patt-og; zir-eg, zör-ög; tip-eg, top-og; kip-eg, kop-og; kity-eg, koty-og; lity-eg, loty-og; bek-eg, bak-og; nyif-eg, nyaf-og; rip-eg, rop-og, 'stb.

Bany, vagy is *banya*, szinte tiszta magyar gyök, mint *any*, ha csak valaki ebből, és a' *bő* melléknévből, úgy összeforrottnak nem tekintené, mint származhatott *napa* a' *nő-ipából*, jámbor a' jóemberből; egyébiránt főnév, 's am. *vén asszony*, *anus*, *kofa*.

Bar, elévűlt magyar gyök, a' melly egyedűl származékaiban él, 1.) keleti nyelvekben am. gabonaföld, termőföld, mező; így föltaláltatik az araboknál *bar* (20.) aram nyelvben *boro* (21.), a' honnan lehetett a' *barázda*, a' mint szinte igy föltalálni, a' heber nyelvben בַּר אַפְּדָּה (l. Gessenii Lexicon hebraicum a' *bar* szó alatt) ámbár *brázda* a' tótoknál is megvagyon; 2.) *bár* a' heber nyelvben annyit is teszen, mint fiú, filius, a' honnan *em*-ber szót is akarja Horvát István magyarázni, mert *em* anya, tehát mintegy *anya-fi*, szopó-fi (l. Élet és Literatura, Muzárion IV. k. 343. lap.) Azonban a' spanyolok az embert *hombre*-nek hivják, kétségkívűl a' *homo*, és *ber*-ből. Ki tudja, nem származott-e innen a' *barát*, *bar*, *fi*, és *at* atya szóból összetéve: barát, atyafi? mert ezzel egy a' német *Bruder*, tót *brát*, latin *fra-*

ter, angol *Brother*, wend *Brat*, görög φρατωρ, persa *berader*, (l. Adelungot T. I. 1096. l.) ámbár a' legrégibb halotti beszédből ugy látszik, hogy eleink inkább a' *fél* mint *barát* szóval éltek: látjátok feleim 'stb.

Bács, Kresznerics szerint, számadó juhász, juhászgazda, de közdivatban Dunán túl nem igen hallani: ott inkább, a' *bály* szóval cseréltetik föl: *bácsi*. 2.) Több helység' neve.

Bágy, elévűlt gyök, am. lanquor, taedium; de csak származékaiban él: *bágy-ad*, lanquet, taedet 'stb.

Báj, tiszta magyar gyök, főnév, am. magia, incantatio, veneficium, illecebrae, fascinum. A' törököknél egyedűl származéka él: *baj-iggilyk*, Zauberkunst, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 55. lap.)

Bál, régi magyar gyök, 1.) kötet, fűzet, egy kötet, egy bál széna, vagy fa; az arabok elölről hamzával toldották: *ebál* (22.), de a' gyök azoknál is *bál*. 2.) *Bál* táncz-mulatság, és így, a' franczia *bal*-tól kölcsönöztetett. 3.) *Bál*, régi magyar szó, de ma csak származékában él: bál-vány, és *báluván* már sz. István király' 1001. oklevelében elő fordúl, (l. Tud. Gyűjt. 1819. XI. k. 94. l.) A' tót, és wend nyelv e' szót ugyan tulajdonának akarja tartani: de annyi bizonyos, hogy *Báál* (idolum) a' hebereknél egy időben általuk imádott hamis Isten volt. (L. Jahn Archaeologia Antiquitatum Hebraicarum circa finem.)

Bám, tiszta magyar gyök, azon hang, a' melly belőlünk önként kitör, ha valaki szemeit álmélkodva reánk függeszti. Egyébiránt íróink csak származékaiban használják, p. o. bám-úl, bám-ít 'stb.

Bán, tiszta magyar gyök, 1.) cselekvő ige, am. valamit fájlal, valami miatt törődik: aegre fert, dolet, poenitet; 2.) *bán*-ik támadékkal közép ige, am. valamivel foglalatoskodik, valamire ügyel, gondot visel. 3.) *Bán* főnév, am. curator, custos, praefectus, fölvigyázó, fölügyelő, őr; nagy, 's egyedűl a' historia által eldönt-

hető kérdés az: valljon e' szót illy értelemben a' tótoktól vették-e eleink? annyi azonban bizonyos, hogy a' török nyelvben szinte illy értelemben divatozik, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 56. l.) E' szerint *bánság* annyit tenne, mint őrség.

Bár, indulat- és kötőszó, am. utinam! o si! etsi, etiamsi, esto, sane, facito. A' finnlapp nyelvben: *báre* (l. Sajnovics e. k. 77. l.) 2.) Több helység' neve; 3.) *bár*, kis juhocska, másként *bari*-nak is mondják, honnan lett bárány; föltaláltatik a' persa nyelvben is *barah*, 's azért a' tótok ezt sem tarthatják tulajdonuknak.

Bát, elévűlt, egyedűl mint több helység' neve, és származékaiban él, p. o. bát-or 'stb.

Báty, am. öregebb férfi testvér, tágosb értelemben akárki idősb ember; ezt szinte mint az *apa*, *anya*, *baba* szókat a' természet adja a' dadogó kisded' szájába.

Báú, vagy kettőztetve *bábáu*, 1.) olly szó, a' melylyel illetjük azt, ki szemeit ugy reánk függeszti, mintha soha embert nem látott volna. 2.) Ezzel szoktuk a' gyermekeket ijesztgetni, a' mi az olaszoknál is szokásban vagyon: il *babau*; a' német ezt *Mummel* szóval jelenti.

Be, puszta hangnév, (egyébként fölebb előadatott); innen *beg* vagy is *be-eg*, *bég* a' juh. Szép dolog tapasztalni, mint megegyeznek gyakran a' legtávolabb nemzetek is a' puszta hangok' követésében, így a' franczia *be-eller*, olasz *be-lare*, latin *ba-lare*, német *blären*. De a' kis borjú is *be*-eget, azért *be*-czének is hivatik.

Beb, puszta hang, mellyet az akadozva szólók adnak, innen beb-eg, am. höb-ög.

Bek, puszta hang, a' melly a' kecske' kiáltását, és béka' bekegését követi; ma ugyan nálunk' brekeg a' béka; de a' melegebb éghajlat alatt lakó eleink azt gyengébben, lágyabban jelentették nyelvünk' természete szerint, melly a' tótos, és németes *br*, *fr*, *pr*-t nem szenvedi meg. Innen lett *béka*, a' mi a' persa nyelvben

pek, török (23.) *bagha*; 's innen lett a' bek-eg 'stb. (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 56. l.) sőt Schrevel is megjegyzi görög szótárában 137. l. βα vocula ovium se mutuo inclamantium. 2.) *Bek* több helység' neve is.

Ber, tiszta magyar gyök, értelme homályos; 1.) magában több helység' neve; 2.) *ber*, csak származékaiban él, magában annyit tehetett, mint vessző, fa, ligetes hely, lugos erdő, a' mi leginkább a' *ber-ke* kicsinyezett szóból (vesszőcske, fácska) és a' *ber-ek* származékból kitűnik. 3.) *Ber*, puszta hangnév, honnan ber-ka (bir-ka), ber-be (görög βϱελις), ber-bi-től, blaterat, murmurat 'stb. 4.) a' macska szónak is egyik puszta hangja, honnan: ber-nyáú, ber-nyáúl, vagy ber-nyáoz a' macska; 5.) a' haragra lobbanónak is természeti hangja, honnan ber-z-eg, ber-z-en, ber-z-en-kedik 'stb.

Besz, vagy *besze*, elévűlt régi magyar gyök, de él ma is a' persáknál (24.) *besze*, honnan lett, szent a' *beszta*, (szentírás, szent beszéd); él továbbá a' görög nyelvben βαζω loquor, 's így nem kételkedhetni a' gyöknek régiségéről, a' melly nálunk származékaiban él, p. o. beszé-d, beszé-l, besz-ke, azaz: beszédes ember 'stb.

Bet, elévűlt homályos értelmű gyök, csupán származékaiban él, p. o. bet-eg-es, 'stb.

Bezz, puszta hangnév, származékaiban él, p. o. bezzeg! heu! eheu! bezz-ent, 'stb.

Béb vagy *bib*, 1.) puszta hangja azon madárnak, a' melly azért béb-icz, vagy bib-icznek neveztetik. 2.) Több helység' neve.

Bér, főnév, tiszta magyar gyök, am. dij, fizetés, szolgált jutalom: merces, pensio, salarium; tartozás, zsold, mulcta, per judicem adiudicata; hasonlít ehhez a' német *Gebühr*, a' mellyről Adelung igy ír: „Ehedem war auch das einfache *buren*, *bören*, in diesem Verstande üblich, welches in den Nieders. *bören*, in den Schwed. *böra*, in der Issländ. *byria*, und Dän. *bore* noch vorhanden ist; be könnyűen megmagyarázhatná Adelung

Wachterral, ki e' szót *Bur* várostól akarta származtatni, ha a' magyar nyelvhez folyamodtak vólna.

Bib, főnév, am. sebecske, keléske, hatak, kék fót a' testen; ismét olly szó, mellyet a' dadogó kisded' szájába szinte a' természet nyújt, mert sebet ejtvén magokon a' kisdedek így szólanak: *nini nyanya bibis.* Úgy látszik a' romaiaknál sem volt egyéb a' vib-ex; 2.) *bib* általában minden a' mi csekély, parányi; honnan bib-er-kél, bib-el-őd-ik, 'stb.

Bicz, puszta hang, egyedűl származékaiban él, bicz-eg, bicz-czen 'stb.

Bics, 1.) több helység' neve; 2.) a' mint származékai mutatják, am. kés; innen: bics-ke, bics-ak 'stb. így él a' török nyelvben is (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 57. lap.)

Bigy, puszta hangnév, am. bulla, sonus aquae bullientis; honnan bigy-eg, bigy-gyen, 'stb.

Bik, vagy *bik-a*, főnév, am. taurus; megvagyon minden tatár népnél: *bige* vagy *buga*, lengyel *beik*, wend *bik*, török *bugha*, (l. Feszler, e. k. T. I. in fine és Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 57. l.) Kérdés, mi vettük-e más nemzettől vagy tőlünk azok? illyen a' *bial* vagy *bivaly* név is, melly szinte több nyelvben is föltaláltatik, így a' görög *βυβαλος*, francia *buffle*, olasz *bufolo*, német és belga *Büffel*, spanyol *bufalo*, lengyel *bawol*, angol *buffle;* latin *bubalus*, mellyről Calepinus, e. k. 172. l. megjegyzi. „Si Plinii aetate bubali solo tantum nomine erant noti, certe nomen a Romanis animal hoc accipere non potuit."

Bill, puszta hangnév, 1.) helység' neve; 2.) am. motus, oscillatio, 's csak származékaiban él, p. o. bill-eg, bill-en-t, 'stb.

Bincs, azon madárnak, a' melly így neveztetik, természeti hanga, (l. alább Pinty, vagy pintyü-ke.)

Bir, 1.) puszta hangnév, honnan bir-bitel, bir-ka, 'stb. 2.) *bír* ige, am. tenet, possidet, habet.

Bizs, puszta hangnév, összetolódó sokaságnak hanga, egyedűl származékaiban él, p. o. bizs-eg, bizs-er-eg, 'stb.

Biz, tiszta magyar gyök, 1.) főnév, am. certitudo, 's így csak származékaiban él, p. o. biz-ony; 2.) igehatározó, am. certe, vere, és így önállólag is divik, p. o. biz igaz ám, biz elment, biz itt van; 3.) *biz*-ik támadékkal közép ige, am. confidit, fidit, de használtatik mint cselekvő ige is a' határozott alakban, p. o. megbizta Pétert ebben a' tárgyban maga helyett. Föltaláltatik a' finnlapp nyelvben is: *bizom*, firmiter confido, (l. Sajnovics e. k. 65. l.)

Bob, főnév, am. hatak, kiütés, pustula; de közdivatban csak származéka: *bob-orcs* él.

Bocs, helység' neve; 2.) elévűlt gyök, magában ritkán, csupán származékaiban használtatik, p. o. bocsánat, bocsá-t, 'stb. a' török nyelvben: *bocsát-mak* (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 57. l.) Innen lehet, a' bucsú is. 3.) *Bocs* főnév, am. medve-kölyök, (l. Kresznerics' szótárát I. k. 44. lap.)

Bod, elévűlt gyök, 1.) él mint több helység' neve; 2.) származékaiban, értelme homályos.

Bog, főnév am. csomó, csombók, tuber, nodus.

Bogy, főnév, 1.) több helység' neve; 2.) am. bacca.

Boh, magában elévűlt főnév, am. inanitas, vanitas, stoliditas, csak származékában él; *bohú* már Mozes' teremtése' könyvének elején, az első részben 2-dik versben szinte illy értelemben előfordúl: *vehaarecz*, *hajeta*, *tohú*, *vabohú*, terra erat inanis, et vacua; tehát e' szó régiebb Mozesnél is, mert Mozes' könyvének első része már ő előtte régen iratott. (l. Jahn és Ackermann introductio in libros veteris foederis.)

Bok, főnév am. talus, láb' egyik része. Továbbá a' *bok-or* szónak is gyöke, de így értelme homályos.

Bol, elévűlt gyök, értelme homályos, egyedűl származékaiban él nálunk, de a' török nyelvben föltalálta-

tik a' gyök is: *bol* 's am. szerencse, gazdagság, boldogság. (Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 57. lap.) Kresznerics szerint a' gyök *bód*, felix, beatus; de a' *bód* egészen más gyök, l. alább

Boly, régi magyar gyök, am. *rakás*, *csomó*, *csoport*, *cumulus*, *acervus*, (l. Kresznerics I. k. 46. l.); 2.) több helység' neve.

Bom, puszta hang, a' mellyet az omlás, bomlás közt hallani; 's csupán származékaiban él, p. o. bom-lik, néha az *m* gyökbetű a' rag miatt *n* betűre általváltozik, p. o. bon-cz, bon-t, 'stb.

Bon, puszta hang, am. *bombus*, a' melly vele rokon, de csak származékaiban használtatik: bon-og, vagy bon-g, innen bong, dong, bombilat; 2.) helység' neve.

Bony, tiszta magyar gyök, 1.) több helység' neve, 2.) am. involucrum, tegumen, volvatile, a' mi származékaiból kitetszik, p. o. bony-or, vagy bony-gyor, bonyol-ódik, 'stb.

Bor, tiszta magyar gyök, a' mellyről már az 1823. Tud. Gyűjt. VII. kötetében 27—32. l. megjegyezve olvasom: „Europának minden nemzetségei, még a' német és szláv eredetűek is, a' bornak nevét e' romai szóból vették: *vinum*, görög οἶνος, heber *join* (jó inni), bor névvel az egész világon csak a' magyar nemzet él;" ha ez úgy van, ki fog kételkedni, hogy a' *bor* a' magyarnak tulajdon szava? Kétségesek a' *borz* és *bors* szavak valljon magyar eredetűek-e?

Bozs, puszta hangnév, összetolódó sokaságnak hanga, származékaiban él: bozs-og 'stb.

Bosz, tiszta magyar gyök, de csak származékaiban él, a' mellyekből kitünik értelme is, am. *harag*, *háborodás*: *ira*, *indignatio*, *vindicta*. Úgy látszik, hogy a' haraguvónak hangát követve létesűlt.

Bot, tiszta magyar gyök, a' természeti hangot, melly az ütésben hallatszik, követi; és ezt így vette föl az olasz is *batone*, franczia *baton* (bot), és *battre* (ütni,

botozni) szovaikban ; am. pálcza, vessző; 2.) helység' neve is; 3.) általvitt értelemben am. ostobaság, honnan *bota*, vagy buta, és *bot-or*, 'stb.

Boz, 1.) főnév, fának a' neme, a' lengyel nyelvben *bez*; 2.) kölesből készített kun ital. Kresznerics I. k. sz. l.; 3.) több helység' neve.

Bód, elévűlt gyök, annyit tehetett, mint botlás, tévedés, bódulás, a' mint származékaiból mutatkozik, igy: bód-úl, bód-it, 'stb. 2.) *bód*, vagy bóda, am. nyel, manubrium, capulus.

Bók, tiszta magyar gyök, 1.) helység' neve; 2.) *bók*, vagy bók-a, am. astragalus.

Ból, főnév, elévűlt gyök, am. sopor, szunnyadás, mert származéka, ból-ogat, ból-ínt, am. szundi-kál, szunnyadoz. Külömbözik ettől a' *ból*, *ből*, névmódosító rag, a' mi a' *be*, és *ől*-ből állott össze.

Bö, puszta hang, ollyan mint *be*, és valamint ebből lett: be-eg, vagy *bég*: úgy amabból: bö-ög, vagy bőg, és bö-cze; igy vette föl e' hangot a' latin is a' *boo* igében, a' honnan lett *bos*, a' finnlapp nyelvben: *biogom*, am. bő-gök, (l. Sajnovics e. k. 67. l.)

Böcs, vagy némellyek szerint *becs*, élő tiszta gyök, am. *érték*, *méltóság*, *tisztelet*, *ár* : *pretium*, *aestimatio*, *dignitas*, *honor*, *existimatio*, *valor*.

Böd, lúdak' hangjának követése, 's azért ez által szokták azokat behajtani: böd-be, böd-böd. 2.) Több helység' neve.

Bög, főnév, am. *bog*, *csomó*, *csombók*, *bimbó*.

Bögy, vagy mások szerint *begy*, főnév, szárnyas állatok' haseleje, melye; átvitt értelemben kevélységet is jelent, honnan: bögyökös, am. *kevély*, turgidus, superbus; bögyös, tuberosus, elatus.

Bök, tiszta magyar gyök, 1.) cselekvő ige, am. *szúr*, pungit, figit; 2.) főnév, am. *szúrás*, *pont*, punctura, punctum.

Böl, puszta hang, de csak származékaiban él, igy *böl-ömb-öl*, more ardeae stellaris clamat, azért az erdei bika, vagy jávor, *böl-öny*nek is hivatik. A' németek szinte a' puszta hangot követve *Rohr-dommel*-nek hívják. Kérdés alá jő itt, valljon eredeti gyök-e a' *bölcs?*

Böm, *bömb*, *bömm*, puszta hang, származékaiban különbféle természeti hangok' jelentésére különféleképen használtatik. Illy módon jelenti e' hangot a' latin *bombus*, *bombilo*, franczia *bourdonner*, *bourdonnement*, olasz *ribumba*, *ribumbare*, német *brummen*, görög βομβόν.

Bön, puszta hanga a' méh' döngésének, honnan: bönög, vagy böng 'stb. A' német innen vette nevét is *Biehne*.

Bör, *börb*, puszta hangnév, honnan: bör-it-el 'stb.

Böt, mások szerint *bet*, tiszta gyök, főnév, am. valami növénynek bimbaja, csomója, vagy tölgyfa' kiforró csomója, taplója, virágnak hagymája, bulbus, brustum, kicsinyezve *böt-ke*, finnlapp nyelvben: *put-ki*, (l. Sajnovics e. k. 115. l.)

Bő, vagy *böh*, *böv*, társnév, tiszta gyök, am. amplus, copiosus, prolixus, largus; a' török nyelvben is, de egyedül származékában él: *böj-ük*, gross bőggü-mek wachsen, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 58. lap.)

Bör, főnév, tiszta gyök, am. corium, pellis, cutis, tergus, a' görög βυρ-σα vele hasonlatos.

Bucz, főnév, tiszta gyök, am. csont, czomb, csomó, zomok.

Bof, am. *pof*. l. alább.

Bugy, a' forró víznek puszta hangja, vagy akárminő nedvnek, midőn valamelly szűkszájú edényből kiöntetik, honnan: bugy-og-a 'stb.

Bu, vagy *buv*, vagy *buj*, tiszta gyök, attól a' természeti hangtól kölcsönöztetett, a' mellyet okoz valamelly kiforró, fölemelkedő, és ismég leülepedő nedvesség, p. o. a' víz; értelme: *se occultat*, *exerit*, *elevat*, *deprimit*, *de loco in locum movet*, *abit* 'stb. (l. Debre-

czeni Gramm. 246. l.) Innen lett: *bo-ít* (mintegy bu-ít) vagy is bojt; *bo-r-ú-l* vagy is bu-r-ul, bu-k 'stb. *ború*, megvan a' török nyelvben is: *ború-mak*, obnubilari, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 58. l.); 2.) *bu* azon puszta hang is, mellyet a' galambok adnak: innen *bú-g* a' gerlicze, azaz nyög.

Buz, puszta hang, származékaiban él: buz-og, buzdít 'stb.

Bú, tiszta gyök, főnév, am. moeror, tristitia, dolor: szomoruság, epedés, fájdalom, bánkódás. *Bús*, a' finnlapp nyelvben: *buse* (l. Sajnovics e. k. 67. l.)

Búb, vagy *bób*, főnév, tiszta gyök, am. *púp*, csúcs, gibbus, tuber, avium crista, vel vitta turrita mulierum, asszonyi tornyos főkötő.

Búz, (buza), tiszta gyök, a' vetemények' legnemesb, és hasznosb neme, triticum.

Bű, tiszta gyök, és főnév, am. bájolás, ördöngösség, magia, incantatio, veneficium; 2.) am. foetor, putor, rosz szag, de így egyedűl származékaiban él, p. o. bű-z, bü-sz, bü-dös 'stb.

Bűr, (bűrű), főnév, am. hid; erről Adelung T. I. 1094. l. így ír: „*Brü-cke* ist das Diminutivum von einem alten Worte: *Brv*, oder *Bru*, so ehedem in allen nordischen Mundarten vorhanden war; das ungarische *berv*, *bro*, im Dual *berwe*, und in Plural *berwi*, eine Brücke, kommt mit der alten Endung *briva* genau überein.“ Honnan vette Adelung a' mi nyelvünkből, a' dualis (kettős) számot, holott nékünk ma csak egyes, és többes számunk vagyon, nem tudom, de ő az által, hogy a' *bűrű* szót fölhozta, eléggé megmutatja ennek régiségét, a' melly a' német nyelvben egyedűl kicsinyezve él.

Cz.

Cze, második mássalhangzó nyelvünkben, a' melly leginkább, a' fogak közűl sziszegvén ki, fog- vagy szi-

szegő betűnek is neveztetik, erősben hangzik, mint *esz*; gyengébben mint *cse*, 's a' heber *czadé*, német *z* betűvel tökéletesen egyhangú. Önállólag ugyan nem használtatik, de él, mint kicsinyező rag, és a' hangrend szerint *cza*, *czi*-re is általváltozva függed a' főnevekhez p. o. út-cza (heber *chucz*), galambi-cza, tubi-cza, Na-cza, Man-czi, Pan-czi, Ju-czi 'stb. Különbözik ettől az *acz* rag (l. fölebb.)

Czaf, főnév, tiszta gyök, 1) am. locs, pocs, mocs, sár; 2.) rongy, lefegő czérna, lemniscus; a' finnlapp nyelvben is él: *czaf-og* (l. Sajnovics e. k. 69. l.)

Czak, főnév, tiszta gyök, am. gólya, nem is kételkedhetni, hogy e' név azon természeti hangtól vagyon kölcsönözve, mellyet a' *czak* madár czikákolva hallat, mire nézve nem kevés fölvilágosításúl szolgálhat Adelung, ki T. II. 1692—1693. lapon a' *Köken* (köp-ni) szó alatt így okoskodik: „Es ahmet, den mit dem Speyen verbundenen Schall nach. Zum Beweise, wie genau in solchen Onomatopeisen oft die entferntesten Völker übereinstimmen, dienet das malabarische *kakkum*, es bricht, speyet von sich, daher der Reicher (kótyag) weil er das Gegessene gern wieder ausspeyet, in dieser Sprach *Kokku* genannt. Vermuthlich hiess um eben dieser Ursache willen der Storch (czakó, gólya) bei den Araber *al-kokó*, bei den alten Aegyptiern *κουκουφα*, und lat. *ciconia*," és ime a' latin *cziko*-nia miként megegyez a' magyar *czakó*-val a' czikakolástól, 's innen mondatik: „könnyűen czikákol, a' czakó, ha teli van bögye."

Czamm, puszta hangnév, 's így csak származékaiban él, p. o. czamm-og, am. lassan megy, vagy medve módra ballag, fogai közt eszik; honnan átvitt értelemben: valakit kiczammogni, am. kicsufolni.

Czáf, tiszta magyar gyök, főnév, am. confutatio, refutatio; így ugyan nem használtatik, de származékaiban böven divatozik, p. o. czáf-ol—ás—at 'stb.

Czáp, am. kecske, gida, gödölye. E' szót ismét a' tótok tulajdonuknak víni iparkodtak: de már a' heber nyelvben van *czebi* (צְבִי), araboknál (25.) *czáb*, és az aram nyelvben *táb* (26.); 's így ha valaki állatni merné, hogy nem tiszta magyar gyök: szükséges volna ezt hiteles történeti kutfőkből bevalósítni.

Czep, puszta hangnév, a' teherrel menőnek hanga, honnan: czep-eg, czep-el, czip-eg, czep-eg.

Czer, puszta hang, a' mellyet bizonyos nemű halász-madarak, midőn megijjednek, adnak, 's innen e' madarakat Szeged körűl *czer-kó*, vagy czer-kának is nevezik.

Czib, puszta hangnév, am. haj' meghúzása; 2.) bizonyos nemű leves' neve; 3.) sánta, bénna.

Czicz, puszta hangnév, 1.) am. macska; 2.) *csecs*, 3.) áltulvitt értelemben: *cziczoma*, ékesség helyett használtatik.

Czik, 1.) azon puszta hang, a' mellyet hallani, midőn valami valakinek torkán akad; innen „czikákol a' czakó," l. fölebb. 2.) *Czik*, főnév, am. *csir*, *uj növés*, *hajtás*; 3.) játék' neme, a' mellyet futkozva a' leányok szoktak játszani; 4.) ékesség, ornamentum, czifraság. 5.) *Czik*, bizonyos osztály, íz, részecske, a' könyvben; 6.) több helység' neve.

Czim, főnév, am. név, jel, fölirás, titulus.

Czin, puszta hanga az innen czin-ge, czin-ke, vagy czin-eg-e nevet viselő kis madárnak. 2.) *Czin*, bizonyos érez' neme, 's így ismég vagy a' hangtól, vagy a' tót, és német nyelvből kölcsönöztetett. 3.) *Czincz*, egérhang, „ha nincs otthon a' macska, czincz-ognak az egerek." 4.) *Czink*, bizonyos játék' neme.

Czip, szinte olly hangnév, mint *czep*, honnan: czip-eg, czep-eg, czop-og.

Cziv, úgy látszik, hogy ez is azon természeti hangot követi, melly a' czivódók közt hallatszik; egyébiránt a' gyök kiholt, 's csak származékaiban él.

Czir, főnév, am. czifraság, ékesség; kérdés: ha tiszta magyar gyök-e? Adelung, a' német *Zirade* szót a' görög *σαρειν*, *σερειν*, reinigen, azután pedig a' heber (צורה) *czora* (die Gestalt) szavakból, akarja magyarázni; tagadhatlan, hogy a' német *Zier* a' mi *czir* szónkkal egyez, 's azért kételkedem, ha nem vettük-e e' szót a' németektől szinte, mint *czélt* a' Ziel-ből; *czérn-át* a' Zwirn-ből; *czéh*-et, a' Zech-ből. A' *czél* azonban minden szláv eredetű nyelvben *cyl* vagy *cil*, görögöknél *τελος*.

Czo, ébresztő, serkentő, elüző, hajtó, puszta hangnév; honnan: czo-föl, czo-ki, czo-na 'stb.

Czom, vagy *czomb*, főnév, am. *bucz*, femur, femen, némellyek *czomp*-nak is mondják.

Czocz, hangnév, am. kis malacz.

Czók, kiholt gyök, am. *bagage*, bagazsia, bodgyász, csak e' mondásban él: „czókostól, mókostól," azaz mindenestől.

Czö, kiholt gyök, értelme homályos, innen lett: czö-lönk, czö-löp, czö-ék (Palóczoknál, és Vas vármegyében Stájerországi szélen) Szala vármegyében Göcsejben közönségesen *czö-ek*-nek mondják.

Czök, főnév, am. birság, büntetés, Kresznerics megjegyzi róla: „Alsó-Őrs, és Lovas között való határlevél (de anno 1611 2. Martii) többi között így szól: valamellyik fél pedig a' megkötött dolgot fölbontja, száz forint a' *czöki*, mellyel megtartozzék."

Czucz, főnév, am. nyalánkság, a' mit a' csecsemőnek, csecs helyett szopni adnak, a' puszta hangtól kölcsönözve, azért a' német is *zuzeln* által jelenti; 2.) *Czucz*, édes szokott lenni, 's innen általvitt értelemben: czuczá-m, am. édesem! kedvesem!

Czup, 1.) hangnév, a' mit az ajkak' összeszorítása ad, honnan: czup-og, czup-pan; „úgy megcsókolta, szinte czup-pant;" 2.) helység' neve.

Czüh, puszta hangnév, honnan: czüh-ej, 'stb.

Cs.

Cse, harmadik mássalhangzó betű a' magyar nyelvben, szinte olly természetű, mint *cze*, de hanga erősb, és hasonlít a' német *tschi* hanghoz, e' szóban: *Kutsche*. Önállólag nincs szokásban, de mint névalkotó rag származékaiba kicsinyező értelmet olt, 's a' hangrend szerint *csa*, *csi*-vé is általváltozik, p. o. szem-cse, tó-csa, leány-csa, Ter-csa, Mil-csi, Jul-csi 'stb. különbözik ettől az *öcs*, szinte kicsinyező rag, a' mellyről alább.

Csa, puszta hangnév, az ökrök szólítatnak általa, p. o. Csa szőke, hajsz barna.

Csacs, puszta hang, innen: csacs-og, csacs-ka, némellyek *csácsog*-nak is mondják.

Csah, a' vadat hajtó ebek' hangja, innen: csah-og, csah-ol; 2.) átvitt értelemben a' sokat, vagy nagyon kiáltozó emberről is használtatik. Megjegyzésre méltó, hogy a' heber, és arab e' hangot szinte igy követte nyelvében (צָהַל) *csahol*, (27.) *csahol*.

Csaj, puszta hangnév, magában főnév, am. evet, mókus; származékaiban is bőven föltaláltatik, igy: csaj-og, csaj-ka, 'stb.

Csak, igehatározó szócska, am. tantum, solum, dumtaxat, solummodo. Nem lett-e innen a' *csekély?*

Csal, tiszta magyar gyök, 1.) cselekvő ige, am. rászedi, fallit, decipit, fraudet, 's így él a' finnlapp nyelvben is *schialom*, impono, decipio (l. Sajnovics, e. k. 60. l.); 2.) főnév, am. *csalárság*, *álnokság*, *hamisság*, *ravaszság;* egy ezen gyökkel a' *csel* név is.

Csamm, puszta hang, mellyet a' fogak az evés közben rágás által hallatnak, honnan: csamm-og 'stb.

Csan, puszta hang, származékaiban él, p. o. csan-og, vagy csang, am. rútúl hangzik.

Csap, 1.) ige, am. üt, vág, ver; 2.) főnév, am. boreregető, furt dugasz, *Zapf;* mind a' kettő a' puszta

hangot követi. A' wend nyelvben *csep* (l. Kossics József, e. k. a' végén.)

Csat, hangnév, 1.) am. kapocs, horog; 2.) harcz, viadal, háború, ütközet; 3.) *csat*, azon puszta hang, a' mellyet magától bocsát, valamelly szétszaggatott, vagy magasról leesett, vagy kilőtt anyag, innen *csatt-og*, 'stb.

Csáb, tiszta gyök, 1.) Szala vármegyében előhegy' értelmében él; 2.) társnév, am. gyáva, esztelen, ostoba, honnan: csáb-ít, csáb-úl, 'stb.

Csács, 1.) puszta hang, honnan: csács-og, blaterat, (Káldi János, III. l. 1. 10.); 2.) több helység' neve.

Csák, tiszta magyar gyök, 1.) főnév, am. szeg, ék, valaminek hegye, hegyes eszköz; 2.) több helység' neve; 3.) nemzetségi név.

Csámm, puszta hang, a' fogak' zörgésétől kölcsönözve, honnan *csámm-og*, fogaival zörögve eszik.

Csár, puszta hang, am. lárma, zaj, honnan: csárma, vagy csár-om, csár-da, 'stb.

Csáv, azon nedű, mellyben a' timárok a' bőrt kikészítik; 2.) több helység' neve.

Csecs, mások szerint *csöcs*, sőt a' dadogó kisdedek' szájába *czicz* is. Ez a' szó igen régi, 's úgy látszik, hogy a' természet adta, az anyák' és kisdedek' nyelvére, azért számtalan nyelvben föltalálhatni csekély változással: a' németeknél *Zitze*, a' szászoknál *titte*, az angolszászoknál *tit*, az olasznál *ciccia*, és *zizza*, az angoloknál *teat*, *tett*, a' svéboknál *disse*, *tisse*, a' franciánál *teton*, a' spanyolnál *teta*, a' szláv népnél *cecy*, *cyc*, a' görög nyelvben τιτθη, a' heberben שַׁד és דַּד, az aram nyelvben (28.), arab (29.), a' mellyeket Adelung általjában atyafiságosnak állat, l. T. V. 408. *Mamma* szó alatt; 2.) átvitt értelemben, mivel a' *csecs* az emőknek jól esik, a' kisdedek minden szép, és jóról használják; innen: „csecse neni, csecse bácsi," 'stb. 3.) *Csécs* is tán innen vette nevét, mert olly alakú buborcs, mint az emlő' gombja, vagy is a' *csecs*.

Cseg, régi magyar gyök, már IV. Béla' levelében de anno 1261. olvashatni róla: „Item villa *Fűrem* per beatissimum Regem Stephanum donata in tributa .... et duabus clausuris Titiae, *csege* vocatis, Tisza-püspöki cum clausura *Titiae*, *csege* vocata." (L. Katona Hist. Crit. T. VI. p. 338.) tehát főnév, am. vízrekesz, zsilip; 2.) több helység' neve.

Cseh, 1) puszta hang, ollyan mint *csah*, honnan: cseh-eg, cseh-el; 2.) nemzet' neve, bohemus, talán mivel a' magyarok nem értették; „mit cseh-el itt e' cseh?" Ez hihetőbb mint egyik irónk' véleménye, a' *morávokról*, hogy őket eleink marháknak nevezték volna. 3.) Több helység' neve; 4.) nemzetségi név is.

Csek, társnév, am. exiguus, exilis, minutus, parvus, paucus, modicus: parányi, piczi, kicsiny, apró; atyafiságos vele, sőt tán egy is a' *csak* szócskával, szinte mint a' *csal* rokon a' *csel*-lel; 2.) több helység' neve.

Csell, puszta hang, származékaiban él, p. o. csell-eg, am. lézzeg, bolyong, szédeleg. *Csel*, egy a' *csal*-lal (l. fölebb.)

Csem, 1.) szinte olly puszta hang, mint *csám* vagy *csámm*; honnan: csem-eg, csem-eg-e, csem-cs-eg, csámm-og-va eszik; 2.) am. cyma, bimbó, új ág, új növés, hajtás; innen: csem-et-e.

Csen, 1.) puszta hang, honnan: csen-eg, cseng. Innen cseng-et-tyű, a' mit a' törökök *ciang*-nak hínak, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 59. l.); 2.) *csen*, önálló cselekvő ige, am. *lop*, tolvajkodik, eltulajdonít; 3.) *csen*, am. *csitt*, silentium, tranquillitas, honnan *csen-des*. De l. alább *csön*.

Csep, mások szerint *csöp*, hangnév, am. stilla, gutta, Tropfen; 2.) több helység' neve.

Cser, mások szerint *csör* is (l. ezt alább), puszta hang, a' mellyet a' kakuk ad, midőn mézet keres, (l. Unterhaltungen aus der Naturgeschichte von Gottlieb Tobias, zweiter Theil, Wien 1810. 215. l.) honnan *cserke*

a' mellyről Kresznerics megjegyzi szótára' I. k. 75. l. „Ita videtur olim ab hungaris adhuc asiaticis designatus cucullus indicator ob repetitum eius sonum: *cser cser*, sicut ex *föcs*, quem sonum hirundo edit, provenit föcske" (föcs-ög, föcsöge, föcs-ge). Innen vagyon a' cserebogár, cser-cse, cser-cse-lye, *in-auris*; mert csereg. 2.) *Cser* főnév, am. tölgyfa' neme, quercus; 3.) *cser* vagy *csere*, permutatio, commutatio, 'stb.

Csesz, önálló cselekvő ige, a' természeti hangot követi, am. ferit, fricat, pectit, strigillat.

Cset vagy *csett*, 1.) puszta hang, a' mellyet különbféle eszköz, de leginkább puskán a' megeresztett sárkány ejt, honnan: csett-eg, cset-ten, 'stb. 2.) több helység' neve.

Csev, puszta hang, származékaiban divatozik, p. o. csev-eg. Megjegyzést érdemel, hogy e' puszta hangot a' heber és arab nyelv is hasonlólag követte, igy (צָוַח) *czavach* vagy *csavach*, arab (30.); lásd Solii Lexicon arabicum, et Jahn Lexicon arabicum.

Csé, tiszta magyar gyök, értelme homályos, egyedűl mint több helység' neve él. Illyen a' *cséb* is.

Csék, főnév, am. ökörbélnek egyik erős szíja, a' melly korbács gyanánt használtatik; 2.) több helység' neve.

Csém és *csény* gyökök egyedűl mint több helység' nevei élnek, értelmök homályos.

Csép, hangnév, am. hibula, clava pendula, flagellum frugum, gabona szemet szalmájából kiverő eszköz.

Csi, puszta hangnév, Kresznerics szerint (l. Szótár I. k. 81. l.) sonus, quo porci ad pastum vocantur, származékai: *csi-ap-ol*, am. cseveg, *csi-get*, am. exstimulat, serkent, ösztönöz.

Csib, hangnév, tyúkfiaknak hangát követi, a' honnan, csibéknek is neveztetnek.

Csics, puszta hang, 1.) több helység' neve, 2.) él származékaiban, p. o. csics-ke, csics-er-ke, csics-er-eg, 'stb.

Csig vagy *csiga*, főnév, am. concha, trochus, cochlea, ostreum, domiporta, purpura, turba.

Csik, puszta hang, honnan *csik-lik*, csik-landik, titillatur; 2.) több helység' neve; 3.) *csik-ó*, lófi, pullus equinus. Végre innen van: *csik-or-og*, 'stb.

Csill, elévűlt gyök magában, 's csak mint helység' neve él, de származékaiban buján tenyészik, p. o. csill-og, csill-ám, csill-ag; némineműképen ez is a' természeti hangot követi, a' mint a' nyelvhasonlóságból egyenesen következtethetni, mert a' puszta hangok' ragait mind fölveszi.

Csin, régi gyök, 1.) am. ékesség, rendesség, tisztesség; 2.) tét, cselekedet, mivelet: ez utósó értelemben föltaláltatik a' szláv nyelvben is.

Csiny, czinege' hanga, csiny-csererere; 2.) am. fortély; honnan „csinya, binya a' dolognak" vagy is fortélya.

Csip, 1.) puszta madár-hang, honnan: csip-eg, pipit; 2.) hangige: *csip*, am. szúr, bök, harap, pungit, mordet, carpit, vellicat; 3.) *csip* vagy *csipa* átvitt értelemben, lippus, gramiae; mert az illyen esetben a' szem ollyan mintha megcsipték volna.

Csir, 1) puszta hangnév, am. csibe; 2.) *csir* főnév, am. bimbó, új növés, hajtás.

Csisz, 1.) puszta hangnév, csuszkálász, dőzsölési hangnak követése, honnan: csisz-ol, csisz-ár, 'stb. 2.) helység' neve.

Csit, 1) halgatásra intő szócska, mint főnév, am. esendesség, halgatás, szótalanság. 2.) Bizonyos játék' neme, mellyet *Wist*-nek hivnak ángolúl, mert benne, a' játszók közt mindenkor csit vagyon.

Csiv, madár-hang, honnan: csiv-eg, vagy csiv-og, pipit, 2.) *csiv* egy a' *cső* szóval (l. alább.)

Csík, főnév, am. fluta, lacertus, lumbricus aquaticus; nem jött-e nevezete onnan, mert a' kézben csik-lik?

Csíz, bizonyos madár' neve, a' természeti hangot követi; fringilla, spinus, acanthis, németűl *Zeisig*, szászúl *Zies-ke*, angolúl *Sis-kin*, lengyelűl *Czyk*, vagy *cziz-yk*, csehűl *Tschisch-ek*, mind a' magyarral együtt a' természeti hangtól kölcsönöztettek. (L. Adelung T. V. p. 355.); 2.) több helység' neve. Nem jött-e a' *csizma* neve is e' puszta hangtól? a' törökök *csizme*-nek mondják.

Csob, régi elévűlt gyök, főnév, Prágainál előfordúl: „nagy csob-bal a' koporsóba hullanak" (p. 756.) értelme homályos; ha vélekedni szabad, annyit tehetett mint *csoport*.

Csoh, *csok*, *csol*, homályos értelmü elavúlt gyökök, a' mellyek egyedűl némi helységek' neveiben élnek; *csod* vagy csuda kérdés alá tartozik: valljon nincs-e a' szláv nyelvből kölcsönözve.

Csom, 1.) főnév, am. gomb, kötet; föltaláltatik a' finnlapp nyelvben is *csom*, hasonló értelemben (l. Sajnovics e. k. 76. l.); 2.) *Csom*, am. *cyma*, tavaszszal a' torzsából kinövő csira, 3.) több helység' neve.

Csont, főnév, régi magyar gyök, de a' melly a' szerecsen nyelvben is *csont* (l. Feszler Geschichte Ungarns, T. I. in fine.)

Cson, puszta hangnév, honnan: cson-og, ollyan mint konog, 2.) több helység' nevében él, 3.) *cson* elavult társnév, csak kicsinyezve él: *cson-ka*, mutilus, mancus.

Csop, 1.) főnév, magában keveset, csekélységet jelent, és igy csak e' mondásban él: „csippel, csoppal jött be" azaz kicsinyenként; származékaiban pedig épen ellenkező értelemmel bír, p. o. *csop-ort* am. sokaság, sereg, sokadalom; 2.) több helység' neve.

Csor, elévűlt gyök, am. sereg, sokaság, a' mint származéka *csor-da* mutatja. Ez a' wend nyelvben *csrejda*, német nyelvben *Horde*, angol *hoord*, közép latin nyelvben *orda* és *horda*. Adelung' véleménye szerint tatár eredetű szó: „Es ist, úgymond ő, in dieser Gestalt,

ein völlig tartarisches Wort, und dem gemeinschaftlichen Ursprung nach der entlegensten nordasiatischen, und europäischen Sprachen bestättiget. Schon Kero braucht *chorta* für eine Horde, Franz. *harde*, Lat. *cohors*," (l. T. II. 1047. és 1282 l.) a' finnlapp nyelvben *csor-ra* (l. Sajnovics e. k. 63. l.) De más értelmének is kelle valaha lennie, mert a' *csor-ba*, *csor-bul* 'stb. szinte innen származtak.

Csó, vagy *csór* 1.) főnév, am. lengő, ingó, pózna, tilalom-jel p. o. a' réten, vagy ijesztő váz a' kertekben; 2.) több helység' neve; 3.) puszta hang, a' honnan lett *csók*, osculum; mert ha Adelung T. II. a' német *Kuss* szót a' puszta hang' követésének állitja, mennyivel inkább elmondhatjuk mi ezt, a' természeti hangot nyomosban követő *csók* szavunkról? Továbbá *csó-ka* szinte mint *cser-ke* a' puszta hangot követi; a' franczia is ezen madarat *choucas*-nak hivja, törökűl pedig *csau-ka* a' *csó* vagy *csau* hangtól, valamint a' latin a' *gracus*-t a' természeti károgástól kölcsönözte.

Csócs, dajka szó, honnan: csócs-á-l, *pépet eszik*, pappat.

Csót, 1.) puszta hang, honnan: csót-ol, csót-ol-og, 2.) több helység' neve.

Csög, főnév, ollyan, és annyit teszen, mint *bög*; honnan mondatik: *csög-bög*, mint *ág-bog*.

Csök, 1.) puszta hang, mint *hök*; honnan csök-ken. 2.) főnév am. kovász, savanyító, élesztő.

Csöl, puszta hang, honnan: csöl-ög, csöl-öng, vagy csöl-önk, crepitaculum.

Csöm, elévűlt gyök, egyedűl származékaiban él, p. o. csöm-ör 'stb.

Csön, puszta hang (l. *csen* fölebb.)

Csöp, hangnév, (l. *csep* fölebb.)

Csör, puszta hang, mint *zör*, vagy *cser* (lásd ezt fölebb.)

Csöt puszta hang, (l. fölebb *cset*.)

Cső, vagy *csiv*, *csév*, *cséve*, főnév, régi gyök, am. tubus, situla, syrinx, syringa, sipho, fistula canalis.

Csősz, vagy *csausz*, am. *őr*, mező-pásztor, szőlőleső; 2.) több helység neve.

Csu, puszta hang, honnan: *csu-sz*, am. serpit, repit, labitur, elabitur, labat; vagy *csu-sz* főnév, am. török buza' torzsája; *csu-t* főnév, am. tusa, torzsa.

Csub, puszta hang, a' mellyet ejt a' víz, midőn a' hajósok a' csónakon lapáttal eveznek, a' honnan: csub-ol, csub-ok-ol, 'stb.

Csuk, 1) puszta hang, am. singultus, de így egyedűl származékaiban él: *csuk-lik*, singultit; 2) cselekvő ige, am. zár, claudit, occludit; 3) hal' neme, csuk-a, lucius piscis.

Csup, 1.) főnév, am. apex, vertex, fastigium, de így tán inkább *csú* a' gyök, honnan: *csúp* és csú-cs. 2.) társnév, am. merus.

Csur, puszta hanga a' víz' folyásának, a' honnan csur-og 'stb. Finnlapp is *Csor-om* (l. Sajnovics e. k. 82. l.); 2.) több helység' neve.

Csú, elévűlt gyök, annyit tehetett, mint *tuber*, *apex*: hegy, tető, domb, pinnaculum; a' mi származékaiból kiviláglik, p. o. csú-p, csú-cs. Ide tartozik *csücs* is, a' mi nem egyéb, mint az elrontott *csú-cs*.

Csúf, tiszta gyök, főnév; am. iocus, ioculator, nugator, sannio, scurra, mimus, ludibrium, deridiculum, illusor, irrisor, cavillator, ludificator; 2.) társnév, am. turpis, deformis, *csunya*, *szörnyű*, *iszonyú*.

Csuny, társnév, am. ronda, mocskos, tisztátalan, utálatos, csömörletes, rendetlen, éktelen.

Csúsz, főnév, vend nyelvben *csujz*.

Csű, elévűlt gyök, értelme homályos, annyit tehetett mint: languor, taedium, haesitatio, adhaesio mentis, a' mint származékaiból: csűg, csű-n-ik 'stb. könnyüen varázsolhatni.

Csűr, am. *pajta*, horreum: hasonlít hozzá a' német Scheuer.

D.

De, negyedik mássalhangzó betű nyelvünkben, 's mivel annak kiejtésére eszközűl a' nyelv szolgál, azért nyelv-betűnek is mondatik. E' betű hajdan a' *gye*-vel gyakran fölcseréltetett, így lett a' *fed*-ből *fegy; sze-ligy*-ből *szelíd; Friede*-ből *frígy; de* a' *gye*-ből 'stb. (l. Révai Antiquitates litt: Hung. j. 111 — 218 — 280. l.) Hangára nézve lágyabb a' *te* betűnél, és keményebb a' *gye*-nél. Értelmére nézve *de*, kötő szócska, am. *ast*, *sed*, *sane*, *profecto;* a' görög *δε* pontosan megegyez vele.

Dab, tiszta magyar gyök, értelme homályos, egyedűl mint helység' neve él.

Dacs, szinte mint helység' neve találtatik föl.

Dad, élő régi gyök, 1.) puszta hanga a' kisdedeknek, honnan: dad-og 'stb.; 2.) főnév, am vén, öreg, agg, különösen *dada* am. banya, vén kofa. Ide tartozik *dád*, avus; *dáde*, senex.

Dag, elévűlt főnév, a' török nyelvben él: *dagh*, am. *mons*, *collis*, *domb*, *hegy*, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 60. l.) Tehát valaha nálunk is annyit tehetett, mint puffaszkodás, domborodás, tuber, tumor; de ma egyedűl származékaiban divatozik.

Daj, elévűlt személyes főnév, am. ápoló, nevelő leány, vel asszony, csak kicsinyezett alakában él nálunk: *daj-ka*; de föltaláltatik a' gyök a' heber (דָּוָה) *dava*, vagy *daja*, nutrivit; aram (31.) *dvo*, vagy *djo* szovakban, 's így ámbár a' wend, és tót nyelvben is *doj-ka* megvagyon, innen azomban helytelenség volna következtetni, hogy nem tiszta magyar gyök.

Dal, főnév, am. *ének;* e' szóról, a' történeti kútfők is kezeskednek, hogy eleink Ázsiából magokkal hozták, hihetőleg a' hangnak követése.

Dam, bizonytalan értelmű kiholt gyök, több helység' nevében él.

Dan, kiholt gyök, származéka: *danol* mutatja, hogy valaha annyit tehetett, mint *dal.* 2.) Egy a' görög

daemon szóval, honnan mondatik: „dana verjen meg.“ — Ide tartozik a' *dinom, dánom* is.

Dar 1.) puszta hang, a' mellytől így neveztetik egy bizonyos nemű madár: *darú*, latin *grus*, franczia *une grue*, olasz *gru*, német *Krey*, angol *a' crane*, mint a' természeti hangtól: grunnit grus, *dar-og*, a' darú; gruit, német graschen. 2.) *Dar* am. zsurmolya, zuzmara, kása, apróra zuzott szem, innen van a' *dar-ab*, *dér*, átvitt értelemben azután a' *dér*ből, melly reggel szokott lenni, der-ű, derű-l, 'stb. Hogy pedig a' *dar-ab* gyöke ismét a' természeti hangot követi, megmutatja a' *dir-ib*, *dar-ab* is, mert mint már fölebb megjegyzém, illyen nemű változtatás a' puszta hangok' tulajdona.

Dáv, puszta hang, egyedűl származékaiban él: *dávari-kol*, am. beszél, kurjogat, és e' szó ismét megvagyon a' heber nyelvben (דָּבַר) *davar*, locutus est.

Ded, 1.) főnév, am. *csecsemő*, a' honnan ezen öszszetétel: *kis-ded*, pleonastice, mintha mondanám: kis piczi. 2.) Igy kicsinyező rag is; és a' hangrend szeriat átváltozik *dad*, *ded*-re, p. o. apró-dad, kerek-ded; gyakran egyszerű csupa *d* betű is innen veszi kicsinyező erejét, p. o. apró-d, könnyű-d, 'stb. Ide tartozik, és ebből kölcsönöztetett a' *di* társneveket kicsinyező rag is, p. o. akos-di, katonás-di, tolvajos-di 'stb. 3.) *ded* a' fázóból kitörő puszta hang, honnan: ded-er-eg, did-er-eg, död-ör-ög. 'stb.

Dél, főnév, am. meridies, a' görög nyelvben δειλη, tempus pomeridianum, vesperae, (l. Schrevelii Lexicon 178. l.); magyar, vagy görögnél volt-e előbb?

Dév, elholt gyök, egyedűl mint helység' neve él, származéka *dév-aj*, am. az olasztól kölcsönözött *tréfa*.

Dib, puszta hang, honnan: dib-eg, és dib dáb.

Dics, mások szerint *dücs*, tiszta gyök, 1.) főnév, am. gloria, laus, dicséret, dicsőség; 2.) ige, már 1592-

ről egy kéziratban olvasta Kresznerics: *Kyrt dichlessék az ü szent neve.*

Di, vagy *dir*, vagy *dij*; 1.) ige, de a' melly *ik* támadékkal használtatik, 's am. aestimatur, valet, viget: értékben tartatik, becsűltetik, használtatik, keletben, szokásban van; 2.) nev, am. érték, ár, hatalom, zsold, jutalom: homagium, litrum, sacramentum submissionis, török, és arab nyelvben: (32.) *dijat*, litrum, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 61. l.)

Dió, gyümölcs' neme, nux, Nuss; tudtomra Európában csak egyedül, a' magyar nevezi e' gyümölcsöt *dió* szóval. 2.) Több helység' neve innen vétetett.

Disz, főnév, am. decus, ornamentum, elegantia: ékesség, fényesség, tisztesség, bőség; honnan *disz-lik*, am. bőven terem.

Dob 1.) hangnév, szánszkrit nyelvben *tup* (l. Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 32. l.) heber (תף), *toph*, arab (33.) *doff*, török *duff*, ángol *tip*; átvitt értelemben: *dag*, *domb*, *kevélység*, 's igy divik több származékaiban. — 2.) Ige, am. *üt*, hagyit, *ver*, görög τυπω, vagy τυπτω igével egyez. Már ezekből is láthatni, miként követte minden nemzet, a' természeti hangot nyelve' alkotásában.

Doh, főnév, am. penész, putor; 2.) helység' neve is.

Dol, kiholt gyök, egyedül mint helység' neve él, így *Dol-honya*, falu Sáros vármegyében, mintegy: dolog' honnya, és e' szerint *dol* magában is annyi volna, mint *mü*, vagy *mü-ka*, *munka*.

Dom, főnév 1.) am. hegy, dag, bércz, halom; megegyez vele a' latin *tumeo*, *tumor*; mandschu *toma*, (l. Tud. Gyűjt. 1833. V. k. 119—121. l.); 2.) több helység' neve.

Don, puszta hang, honnan *don-og*, bombilat, resonat; dongó légy, dong a' darázs.

Dor, puszta hang, honnan: dor-og-á-l, dor-om-b, stb.

Döb, puszta hang, honnan: döb-ög, döb-ben, 'stb.

Döcz, puszta hang, honnan: döcz-ög, döcz-czen, 'stb.

Död, puszta hang, honnan: död-ög, död-ör-ög, 'stb.

Döf, puszta hangtól kölcsönözött ige, am. *üt, lök, szúr, taszít, bök.*

Dög, főnév, am. holt test, mirígy', pestis, métely; megvagyon a' török nyelvben is, *dög-mek*, caedere. (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 61. lap.)

Dömm, puszta hang, honnan dömm-ög, am. dunnog, morog, dörmög.

Dön, puszta hang, honnan: dön-ög, am. don-g, dön-t, 'stb.

Dör, puszta hang, de a' melly önállólag is használtatik; mint főnév, am. tonitru, Donner, crepitus; származékaiban pedig buján sarjadozik; p. o. dör-ög, dörren, dör-öm-ög, dör-özs-öl, 'stb.

Dő, puszta hang, honnan: dő-it (dőjt), dő-űl (dő-l, dűl), ruit, ruinat, stb.

Dőzs a' korcsmán, csárdán ivók' zsibogó hangja, honnan dőzs-öl-ő, stb.

Dud, puszta hang, honnan *duda*, lyripipium; megvan a' wend nyelvben is; *dudá-l*, fistula rauca ludit, tibia utriculari canit. Wend nyelvben is *duda*.

Dug, cselekvő ige, am. rejt, tál, obturat, obstruit, abscondit, occultat, stipat: honnan *dugó*, obturaculum; megvagyon a' finnlapp nyelvben is *tuckol* (l. Sajnovics e. k. 115. l.) és *dug dang* (l. u. ott 74. l.)

Duh puszta hang, innen *duh-og*, am. magában dörmög, morog, dunnog.

Dunn, puszta hang; honnan *dunn-og*, am. orrából beszél; orrán szól, muginatur.

Dur vagy *durr*, puszta hang, sonus explosionis; a' honnan lett: durr-og, durr-an stb.

Dut, puszta hangja a' babutának, hasonlít tudniillik a' du-du-dut, a' bu-bu-buk-hoz, honnan: *dut-ka*, am. büdös babuk, upupa.

Dú, főnév, am. ragadomány, zsákmány: egyébiránt a' természeti hangtól vagyon kölcsönözve, honnan: *dul*, *ful*, *dulo*, *fuló*. stb.

Dúcz vagy *dúz*, 1.) főnév, am. *púp*, *halom*, *domb*, *dag*, *hegy*; 2.) *dúz*, ige, am. dag-ad, puffaszkodik, puposodik; 3.) *dúzz*, puszta hang, innen: *dúzz-og*, am. magában morog, dunnog stb.

Dús, társnév, am. gazdag, kincses, bőbirtokú; 2.) *dús* valaha annyit is tett, mint vendégeskedés, lakozás, örvendezés, honnan *duska ivás* ma is szokásban vagyon, 's illy értelemben a' keleti nyelvekben is föltaláltatik, így heber (דוץ) *ducz*, arab (34.) *dus*; aram (35.) *ducz*, am. exultavit, epulatus est; 3.) több helység' neve is.

Dű, főnév, am. rabies, furor, mania: másként dűh; 2.) *dű* egy a' *dö* gyökkel, l. fölebb.

E.

E, a' harmadik hangzó nyelvünkben, a' melly majd világosan, majd homályosan, de mindenkor röviden hangzik, p. o. *ember*, itt az első *e* világos, a' másik homályos hangú, és az *ö*-höz közelít: — sokan nyelvtanítóink közűl ohajtanák e' két hangot megkülömböztetni pont által: de megfeledkeznek, hogy a' jegy-tudomány (semiotica), ollyan jeleket a' nyelvtudományba hozni, a' mellyek kevés hasznot, és tömérdek alkalmatlanságot okoznának, tilt, 's igy elég az *e* betűnek kétféle hangát megjegyezni, annyival is inkább, mivel a' jegy nem hang, és a' hangot csak annak kiejtéséből, tanúlhatja meg a' nyelvben járatlan; a' született magyar pedig a' világos, és homályos *e* között a' külömbséget minden nehézség nelkűl megtalálja. Él továbbá az *e* hang önállólag, és 1.) kérdező szócska, am: *an*, *anne*, *utrum*, *necne*, *num*, és mindenkor a' szó után, előtte álló kapcsoló-jellel tétetik, p. o. látod-e? tudod-e? stb. E' kérdező szócska egy az aram אֵי (e, vagy ej), heber (הֲ), arab (36.), szócskával, azzal a' külömbséggel, hogy a' keletiek e' szócskát, a' szó elebe teszik. (l. Joan. Nagy, Gramm.

in Parall. 27—28. l.); 2) *e* tiszta gyök, jelent actum edendi; a' mi hozzá járúl, mind származtatásbeli végezet. (l. Debreczeni Gramm. 249. l.) Azomban igen régen, és korán kelle az *esz* ragnak hozzá járulnia, és *esz*-szé változnia e' gyöknek; mert majdnem minden nyelvben, illy, vagy hasonló alakban él ma; így Adelung az *Atz* szó alatt következőket írja: „Die *Atz* ein im Hochdeutschen veraltetes Wort, welches ehedem *Speise* bedeutete, und noch in der Rechten für *Atzungs-Recht* vorkommet. *Az* von essen kommt bey ältesten fränkischen, und alemanischen Schriftstellern für Speise vor.“ (l. T. I. p. 1824.) tovább T. II. p. 424. folytatja: „*Essen*; dieses Zeitwort lautet bey den Otfried *ez-en*; alle übrigen Mundarten haben statt Zischlautes ein *t*, oder *d*, ('s így igaz, hogy az *e* a' gyök, a' melly változatlan maradt, midőn az *sz* nálunk is *t*-re változott, p. o. ét-el, e-d-degél. stb.) wie das Nieders. *e-t-en*, das Schwed. *ae-t-a*, das Dän. *ä-d-e*, das Englische *to e-at*, das Lat. *e-d-ere*, vel *e-s-se*, und das Griechische ἔ-θ-ειν“; még is a' görög ε-ςιαν, speisen, (l. T. II. 424. l. *Gast* szó alatt.) 3.) *e* puszta hang; honnan lett *e-it*, vagy is *ejt*, mint a' *le*-ből, le-jt; dö-jt, se-jt, fe-jt stb.

Eb, tiszta magyar gyök, am. kutya, canis.

Ecz, kiholt gyök, csupán származékaiban él, p. o. *ecz-et*, szláv *ocz-et*, latin *acet-um*, német *Ess-ig* hasonló hozzá: vallyon mellyik nemzetnek volt először eczete? —

Ecs, kiholt gyök, csak helységek' neveiben, és az ecs-el, ecs-et szavakban él.

Ed, kiholt gyök, 's nálunk *egy*-re változott; valaha annyit tett, mint *hajlék*, *templom*, a' honnan a' mai *ed-ház*, *egyház*; régi alakában él, a' keleti nyelvekben, így a' heber: עֵדָה (edah), aram (37.) *ed-to*, latin *aed-es*, a' mellyről igy ír Calepinus: „*aedes* pro templo, vel sacrario“, az olasz il *tempio*, franczia *temple* által magyarázta: továbbá Servius megjegyzi: „*aed*-es ab ed-o, quod in ea sacrificantes edere consveverint“; de hogy

aedes a' romaiaknál *templum* vagy sacrarium értelemben használtatott, Varróból is (l. 4. de lingua latina) kitünik, mert szerinte *aedilis* am. egyház' fija: „eo, quod aedes sacras, et privatas procurarent"; 2.) ezen *ed* egyszersmind azon névalkotó rag, a' melly helységeink' neveiben bőven uralkodik, 's így értelme: *lak*, *ház*, *hajlék*, a' mellyet a' gyökbe önt, p. o. Bő-d, Bő-ed helyett am. bő-lak; Erdő-d, erdő-lak; Him-od, him-lak; István-d, István-lak.

Eg, kiholt gyök, csak mint helység' neve él, valaha annyit tehetett, mint *integritas*, honnan a' származéka: *eg-ész*, totus, integer, sanus, valens, incolumis; 2.) *eg* valaha annyit tett, mint: *ismét*, *megint*, a' mi a' göcsei, és palócz szólásmód-ból: *es-eg* (*et iterum*) kiviláglik, 's igy ma igealkotó rag, a' melly a' hangrend szerint *og*, *eg*, *ög*-re általváltozva gyakorlatos értelmű, középrendű igéknek tulajdon ragak, többnyire a' puszta hangokhoz fűged, 's azokba az *iterum* értelmet önti, mert belőlök többször történt hangot jelentő igéket alkot, p. o. bicz-eg, bill-eg, csatt-og, patt-og, rop-og, csör-ög, dör-ög stb.

Egy, élő gyök, a' mellyet nyelvtanítóink külömbféleképen fejtegetnek; a' debreczeni Gramm. 263. l. az *eg* kiholt gyökből akarja származtatni, mások a' heber *echad* (אֶחָד), arab *achad* (38.), syrus *chad* (39.) szóból húzzák; ismét mások, a' tót *jeden*-hez folyamodnak: illy külömböző vélemények közt valami bizonyost nehéz határozni. Legtanácsosabb állítás az, melly az előszámlált szovakat a' mienkhez hasonlónak ismeri ugyan: de azokból származottnak nem hiszi, hanem velök egy kutfőből eredettnek véli.

Ej! indulatszó, a' csudálkozó, és álmélkodva sohajtónak fölkiáltása.

Ek, vagy *Eke*, élő gyök, főnév, am. aratrum, némellyek a' német *Egge*-ből akarják származtatni, de sokkal egyszerűebb e' gyök, hogy sem idegen jövevénynek állithatnók.

El, élő tiszta magyar gyök; 1.) igehatározó, am. *ab*, *a*; 2.) am. principium, *el-ementum*, *El-ement*; *element*, commencement de toutes choses, olasz *el-ementi*, spanyol *el* tökéletesen egyez vele, am. principio materiale, deque algum cosa se compone (l. Calepinus 469. l.) a' heber nyelvben *el am.* primum omnium rerum principium, prima causa, Deus; *ul* (אול) ige, praecessit, antecessit; arab (40.) *aul*, primus fuit, honnan (41.), primus, a' mi *el-sö-nk*; honnan *el-ű*, vagy *el-v*, principium, fons, origo; 3.) *el* második személyt jelentő névmás, és a' hangrend szerint, *ol*, *öl*, *úl*, *él*-re változva az igéknél személyragúl szolgál, így is föltaláltatik a' keleti nyelvekben. (l. Révai, és Nagy Gramm. de pronominibus personalibus); 4.) *el* igealkotó rag is, am. initium, incipit (l. Tud. Gyűjt. 1828. II. k. 54—56. l.), általváltozik a' hangrend szerint *ol*, *öl*-re, és majd ik-es, majd ik-telen igéket alkot, (l. bövebben Nyelvtudományi pályamunkák 1. köt. 130—132. l.) p. o. gyú-l, fő-l, vá-l, szö-l, szó-l stb. szinte egy ezzel az *úl*, *űl* rag, a' melly középrendű igéket alkot, és az *initium, incipit*, értelmet a' gyökbe hiven beléoltja, mert kezdő igéket képez részint néma, részint puszta hangokbol, részint elő, kivált *as* ragú társnevekből, p. o. csend-űl, zörd-űl, pír-úl, nedves-úl stb. De külömbözik ettől az *úl*, *űl*, névmódosító, és *ól*, *öl*, *úl*, *űl* igehatárzókat alkotó, a' mellyekről alább.

Em, régi tiszta gyök, am. *szop-ik*, egy régi kézirat' bizonyitása szerint, a' hol Idvezítőnkről mondatik: „*az ő szentséges anyjának tejét emte*"; a' heberben *em* tészen any-át; Ázsiából hoztuk e' szót, de ma már tulajdonképen nem használjuk, egyedűl részesülőjével élünk: *csecs-emő*, am. csecs-szopó kisded. (l Debreczeni Gramm. 251. l.); megvagyon a' török nyelvben is *em-mek*, lac sugere (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VI. 62. l.) Hasonlit hozzá a' latin *mamma*, csecs, és a' kis-dedek ha anyjoktól csecset, vagy eledelt kérnek, ma is úgy mondják: *mám*, *mám.* Továbbá ma is él az *eme*, mater, anya, femella,

femineum animal értelemben; innen mondatik: „*eme disznó*, *eme állat*. Innen *em-le* vagy *em-lő*, am. csecs, ubera stb. 2.) *Em*, főnév-alkotó rag, ollyan mint *any*, materia, melly a' hangrend szerint *am*, *om* és *öm*-mé is átváltozik, p. o. *el-em*, am. első anyag, első materia, *sik-am*, am. sik-anyag. stb. Innen lett az *em-ber* is anyafi, (l. Élet és litteratura, Muzarion IV. k. 343. l.)

En, elveszett gyök, csak származékaiban él; Dugon. 1. R. 72. l. használta *te-hen* helyett, mellyet a' csordára ki nem hajtanak, hanem otthon tartanak az istálóban. „A' mint tartod enédet, ugy ihatod tejedet" (l. Kreszneries szótár: I. k. 125. l.) Igy *ene* egynek látszik az *ünő* szóval. A' debreczeni Gramm. 252—253. l. hibáson véli egynek az *eny* gyökkel.

Eny tiszta gyök, a' melly azomban ma csak e' szóban vagyon meg: *eny-hely*, *enyhe*, és ebből kitetszik, hogy ezt tette: lágy, kellem, könnyű: lenis, placidus, mollis. (l. debreczeni Gramm. 252—253. l.) Molnár Ádám az *iny* szóval egynek írja, de hibásan, mert *eny* és *iny* között nagy a' külömbség. 2) *Eny* társnév-alkotó rag is, 's így eredeti értelmét oltja a' gyökérbe, mellyhez fűged, hogy tudniillik az könnyűen, minden fáradság nélkűl, kellemesen (facile, leniter, molliter) történik, p. o. termek-eny, könnyűen terem; töredek-eny, könnyűen törik; dűledék-eny, könnyűen dűl; hajlék-ony, könnyűen hajlik. stb. Külömbözik ettől az *any* főnévalkotó rag, a' mellyről följebb szólottam.

Ep, főnév, am. *fel*, tiszta gyök, föltaláltatik a' finnlapp nyelvben is *épe, fel* (l. Sajnovics e. k. 62. l.)

Er, régi magyar szó, am. *vir*, maritus, mas; megvagyon a' török nyelvben is (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 62. l.) Szabó Jósef ezzel egynek tartja, a' heber אר szót, (l. Tud. Gyűjt. 1825. IV. k. 42. l.) Görög nyelvben αρειτος, vel αρηος, am. mars, αρετη, virtus. Igy tehát az *er-ény* szónak, mellyet Baróti kezdett, gyöke nem *er-ő*, vagy *er-ű*, melly a' mandschu nyelvben *er-u*,

erou (l. Tud. Gyűjt. 1833. V. k. 119—121. l.), hanem *er*, vir, a' honnan származtatott *er-ény*, virtus, 's így azon észrevételek' egyike, mellyeket a' Tudománytár' VII. k. 8—9. l. Guzmics előhoz: „Közönségesb törvénye nyelvünknek, hogy a' gyökszó a' származékokban épen tartassék" megszünik; a' többire nézve pedig véleményem szerint jobb *er-ény*-t megtartani, mint az *é* miatt, mellynél az *ő* keményebbnek, és férjfiasbnak látszik, *er-öny-t* használva különködni. Azt sem hiszem, hogy, ha bár Barótinak *er-öny* jutott vólna is eszébe, hogy őt, mi után *er-ény*-nek gyöke nem *erő*, vis, hanem *er*, vir, — az utóbbiság' tévedésében megne javítaná. 2) *Err* puszta hang, honnan: err-eg az eb, morog, midőn fölboszontják.

Es, puszta hangtól kölcsönözött ige, a' melly *ik* támadékkal divatozik, am. cadit, labitur, labat, hull. Innen lett az *es-kü*, vagy *es-kö* is. (l. Tud. Gyűjt. 1817. II. k. 53—60. l.); az 1383-dik évi bibliában már előjő: Habakuk III. VIII. 17. „és hazug *est* ne szeressetek" (l. Tud. Gyűjt. 1833. V. k. 118 l.); 's így az *es* am. iuramentum, *es-kő*. Ide mindent följegyeznem a' hely nem engedi, csak utóbb a' Társaság teheti nagy szótárában, és egyébiránt, a' származékokról, a' föltett kérdésben nincsen szó.

Ev, főnév, élő gyök, am. genettség, nedv: pus, sanies; honnan: *ev-es* 'stb.

Esz, kiholt főnév, egyedűl e' szóban él: *esz-köz*, 's innen következtethetni, hogy tulajdonképen, am. instrumentum, medium. 2.) *Esz* névalkotó rag, melly a' gyökbe tulajdon értelmét oltja, 's majd élő, majd holt gyökökből főneveket, a' mellyek *esz-t* vagy is esz-közt jelentenek, alkot, p. o. re-kesz, tám-asz, dug-asz, kap-asz, er-esz, vál-asz. (l. Vörösmarty. Tud. Gyűjt. 1828. II. k. 56. l. és Horvát István Tud. Gyűjt. 1833. I. k. 82—86. l.) kik mind a' ketten róla értekeztek.

Et, kiholt tiszta magyar gyök, és csak megfordítva *te*, él a' *tesz* igében, mellyről alább; föltaláltatik

a' török nyelvben is: *etmek*, am. cselekedni, facere (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 63. l.). 2) Él több helység' nevében. 3.) Révai szerint hajdan önálló főnév vala, 's tárgyat (obiectum, vel subiectum) jelentett; a' heber nyelvben *eth* (אֵת) szinte mint nálunk szenvedő rag, de azoknál, mint főnév is divatos, ugyan csak *tárgy* értelemben; egyébiránt, hogy a' névbe, melly általa módosúl, valóságos szenvedő értelmet olt, tagadhatatlan, p. o. ur-at, kert-et, öröm-öt, bot-ot. stb. mert ez *a*) ugyan cselekvő, vagy cselekedtető igéket alkot, p. o. pattan-t, apasz-t, hor-dat, kopog-at, alk-ot, főz-et, stb.; *b*) de alkot szenvedő igéket is, minthogy a' szenvedő ige magában nem egyéb, mint *ik*-kel támogatott cselekedtető ige, p. o. ir-at-ik, kér-et-ik. Továbbá *c*) az igékből is csak ugyan elvont értelmű főneveket (Substantiva absoluta) alkot, mellyeket Verseghy az *ás és* ragú nevekhöz képest szenvedő főneveknek (Substantiva passiva) nevez, p. o. *ir-at*, scriptum, vel scriptura, *ad-at*, datum, vel thesis; kel-et, ortus; csodál-at, mirum, midőn ellenben: *ir-ás*, scriptio, *ad-ás*, datio, kel-és, surrectio: csudál-ás, admiratio. stb.

Ez, élő tiszta magyar gyök, és névmutató, melly a' hangzón kezdő szovakra mutatván elveti *z* betűjét, 's hiányjellel pótolja; és mindenkor, a' közelebb levő tárgyat mutatja; él a' keleti nyelvekben is, és olly régi, mint maga a' magyar nyelv, (l. Révai elab. Gram. és Nagy J. Gramm. in Parallelismo.)

É.

É, a' negyedik hangzó nyelvünkben, közép hang ugyan az *e* és *i* között, de mind a' kettőtől különbözik a' kimondásban, és nem is mondhatni tulajdonképen hosszú *e*-nek, mert az *e* bár órákig húzva ejtessék is ki, soha *é* hangot adni nem fog: a' versben azomban a' fején lévő vessző, vagy is ékezet miatt közönségesen hosszúnak tartatik. Önállólag birtok-ragaszték, (l. róla

Nyelvtudományi pályamunkák 1. köt. 28—30. l.) p. o. övé, Pál-é, fá-é stb.

Éb, elévűlt gyök, értelme homályos, egyedűl származékában él: *éb-er*, am. viligans; már Pázmán Pred. 298. és 869. lapon igy szól: „legyetek éb-rek a' halgatásban, és tanúlásban.“

Écs, kiholt gyök, csak egyedűl mint helység' neve él, Győr és Veszprém vármegyékben; svavitas, gratia.

Éd, élő magyar gyök, am. dulcor; föltaláltatik a' keleti nyelvekben is, így heber *adid* (יָדִיד), aram *ado* (42.), arab *ad* (43.), édes, kedves, szerelmes volt, szerette, kedvelte; a' görög ἡδὺς tökéletesen egy e' mi *édes* társnevünkkel.

Ég 1.) ige, am. ardet, flagrat, uritur; így divik a' keleti nyelvekben is; heber *ag*, vagy *agag* (אג vel אָגַג), aram *ag* (44.), arsit, flagravit; ez lehet gyöke a' latin *ig-nis* (*tűz*) névnek, és wend *oig-n*. 2.) *Ég*, főnév, am. coelum, atmosphera; így a' keleti nyelvekben épen megfordítva találtatik: heber *go* (גוֹ), arab, és aram *gau* (45., 46.), finnlapp nyelvben *gau*, vagy *ge*.

Éh, 1.) főnév, am. fames, ieiunium; 2.) társnév, am. famelicus, ieiunus; épen ellenkező értelemben van az *e* gyökkel.

Éj, főnév, am. nox, törökűl *jai*, a' finnlapp nyelvben *ye* (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 65. l., és Sajnovics e. k. 65. l.)

Ék, főnév 1.) am. cuneus, németűl *Ecke*, mellyről Adelung igy ír: „Die erste Bedeutung dieses Wortes ist *scharf*, *spitzig*; in dieser Bedeutung gehört es zu einem sehr zahlreichen Geschlechte von Wörtern, welches sich durch alle ältere, und neue Sprachen ausgebreitet hat; dergleichen sind: der Dän. *Eg*, und das *Edge* Angels. *Ecge*, die Schärfe; das Griechische ἀκη die *Spitze*, das Lat. *ac-us*; 's innen kitetszik, hogy e'

szó igen régi, a' melly annyi nyelvekben mindenütt egyszerű alakban, és a' miénkkel egy értelemben föltaláltatik; 2) *ék* am. *dísz*, czifraság, szépség: ornamentum, decus, venustas, elegantia; 3.) *ék* változatlan homályos értelmű névalkotó rag is, melly nevekből ritkábban, de leginkább igékből elvont értelmű főneveket alkot, p. o. akad-ék, marad-ék, töred-ék stb.

Él, 1.) ige, am. vivit; Adelung T. I. p. 207. a' régi német *alt*, senex, *éltes* nevet nem kételkedett innen származtatni; a' Debreczeni Gramm. 249. l. az *e* (esz-ik) gyökből akarta származtatni; mások az *el* (principium, initium) gyökkel egynek vélik: egyszerűbb mind ezek mellett az *él* szó, hogy sem azt tiszta gyöknek tartani ne lehetne: 2.) *él* főnév, itt már aligha meg nem állhat a' Debreczeni Gramm. véleménye, hogy tudniillik átvitt értelemben használtatik mint főnév, mert a' késnek, kardnak, stb. ereje, jósága, *él-et-e* az eliben áll, és nem él a' kés, ha nem éles, mert nem metszhetni vele; kivált, ha még azt is megjegyezzük, hogy a' keletieknél ékes mondás ez: *cum ore gladii*, *a' kard' szájával;* e' helyett: *a' kard' élével.*

Ém, régi gyök, közép ige, *ik* támadékkal ritkán használtatik, am. vigilat, ebren van, nem alszik, őrködik, vigyáz; 2.) *ém*, mint főnév, valaha annyit tehetett, mint *csömör*, nausea, a' minő értelemben már származékai divatoznak, p. o. ém-ely, ém-ely-eg, ém-ely-ed-ik. stb.

Én, személyes névmás, különösen az első személy, am. ego, szinte igy megvagyon minden keleti nyelvben; heber *ani* (אֲנִי), arab *ana* (47.), aram *eno*, és *ana* (48.) et (אֲנָא); ollyan régi gyök ez, mint a' magyar nyelv.

Ény, elévűlt gyök, értelme homályos, egyedűl mint főnév-alkotó rag divik, a' hangrend után *ány*-ra is átváltozik, p. o. törv-ény (heber *törah* תּוֹרָה), arab *taura-t* (49.); lep-ény, ed-ény, er-ény, már-vány

(persa *marah*); köt-ény (heber *ketonet*, arab *katán*, aram *ketono*) stb.

Ép, élő gyök, társnév, am. columis, incolumis, integer, egész, egészséges; 2.) valaha annyit is tett, mint structura, aedificium, honnan a' mai *ép-ít*, *ép-ül*, ép-űl-et, stb.

Ér, jelenti a' földben lévő vizek' csatornájit, ramus, rivus, az állatok' testében pedig a' vér' csatornájit, vena, *ἀρ-τηρία*; mivel pedig mind a' földben a' víz, mind az erekben a' vér elhat, elterjed, még pedig bizonyos határtól fogva, bizonyos határig: innen 2.) *ér*, cselekvő ige, am. tangit, pertingit, contingit, valet, meretur, dignus est; honnan *érdem* is lett, a' melly a' mandschu nyelvben is megvan: *erdemou* (l. Tud. Gyűjt. 1833. V. K. 119—121. l.); 3) *ér-ik*, közép ige, átvitt értelemben am. maturescit, mert a' gyümölcs mikor bizonyos időt, vagy határt ér el, akkor lészen jó, valamit érő. E' gyöknek nyelvünkben számtalan különbféleképen módosúlt származékai vannak, de a' mellyeket itt fölhordani a' hely nem engedi.

És, kötő szócska, am. ac, etiam, quoqne.

Ész, főnév, am. értelem, okosság, lélek, elme, bölcseség. 2.) Ige-alkotó rag a' hang-rend szerint általváltozik *ász*-ra is, és a' látható dolgot, vagy tárgyat jelentő nevekből származtat cselekvő igéket, a' mellyek valamelly személy által bizonyos *látható* tárgygyal való bánást, arra ügyelést, gondviselést, és vele foglalatoskodást jelentenek, p. o. vad-ász, hal-ász, csig-ász, csik-ász, tyuk-ász stb. (l. Nyelvtudom. pályamunkák 1. köt. 139—140. l. és Tudománytár VII. k. 10. l.); Vörösmarty (Tud. Gyűjt. 1828. II. k. 56. l.) úgymond: bám-ész, rév-ész, hal-ász, a' kinek a' névbeli dologhoz, halfogáshoz esze van.

Év, főnév, am. annus, külömbözik ettől az *ev*, pus, sanies, genettség, 's azért hibázott Endrődy, midőn (az 1822. Tud. Gyűjt. III. k. 88. l.) az *év*-et az *ev*-től származtatá, mert úgymond a' testet eszi. Jobban érte-

kezett erről Horvát István (l. Tud. Gyűjt. 1833. I. köt. 82—86. l.) hol Kresznericsnek azon kérdését, mellyet szótárában I. k. 142. l. teszen: nem a' diák *aevum*ból származott e? *nem*-mel felelve eldöntötte. A' debreczeni Gramm. származtatása pedig az *e* gyökből illyen: „harmad-negyed-füvet éve", honnan a' harmad-negyed-fű hasonlóságából húzza ki a' harmad-évit és negyed-évit, stb. De mit adunk illy egyszerű gyöknél a' származtatásnak helyet? Valljuk meg, hogy e' szónak eredetét kikutatni nem tudjuk, 's azért ismérjük mind addig tiszta gyöknek, míg valaki az ellenkezőről alaposan meg nem győz.

F.

Ef, vagy a' keleti kimondás szerint *fe*, ötödik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében az ajak szolgál leginkább eszközűl, azért aj-betűnek is tartatik. Hangára nézve erősb, és keményebb a' *ve*-nél, de lágyabb a' *pe*-nél.

Fa, főnév, am. lignum, arbor; a' Debreczeni Gramm. 255. l. a' legegyszerűebb gyököket: *fal*, *fagy*, *faj* stb. innen iparkodik származtatni, de minden okoskodása erőtlen véleményen épűl. *Fa* Afrikában is *Takele nyelven*, Holz, és Baum (l. Tud. 1833. V. köt. 119. l.)

Facs, puszta hang, ollyan mint *föcs*, *fecs*, 's egyedűl származékaiban él.

Fagy, 1.) közép ige, am. a' hidegtől meg keményedik, galescit, jegesül, glaciat; 2.) főnév, am. kemény, hideg, gelu, algor, algus. Föltaláltatik a' finnlapp nyelvben is: *fodye* (l. Sajnovics e. k. 74. l.)

Faj, főnév, am. species, genimen, stirps, progenies, prosapia.

Fak, kiholt gyök, am. propululat, manat, patet, erumpit, solvitur, disrumpitur; és a' keleti nyelvekben p. o. heber (פָּקַח) *fakach*, arab (50.) *fakk*, szinte

olly értelműek, mint *fak* a' fak-ad származékban; valaha tehát főnév lehetett: pullulatio, eruptio, emanatio értelemben.

Fal, 1.) élő ige, am. mohón nyel, sublabat, glutit; 2.) *fal*, élő főnév, am. paries, de valaha annyit is tehetett, mint: sereg, *csoport*, honnan kicsinyezve él: *fal-ka*, p. o. egy fal-ka ökör, vagy tinó. stb. Innen jőhet a' *fa-lú*, villa, név is.

Fan, élő, de ritka divatú főnév, am. pubes, és prima adolescentis lanugo.

Fany, kiholt gyök, puszta hang, egyedűl származékaiban él, p. o. fany-al-og, fany-ar stb. hasonló a' *fony* gyökhöz, mellyről alább.

Far, élő tiszta gyök, 1) főnév, am. *seg*, *hátúlsó rész*, nates, clunis; 2.) puszta hang, honnan *far-ag*, scalpit, secat, scindit; így él ez az arab (51.) *farach* igében is.

Faty (fatty), főnév, am. gyermek, kisded, spurius, zab gyermek; Besse János utazónknak IVdik jelentése szerint a' Kaukazus körűl lakó népnél is élő szó: *fitsu*, (l. Tud. Gyűjt. 1830. II. k. 91.) Föltaláltatik az arab nyelvben is: *fatju* (52.), puer, spurius; nálunk a' fa' gyök-ereiből a' tó mellett felnövő hajtások is fattyúknak neveztetnek, 's innen vélekedik a' Debreczeni Gramm. a' *fa* gyök-ről, honnan lett volna: fa-tyú.

Fáj, közép ige, am. dolet, a' természeti hangot követi.

Fár, kiholt gyök, értelme homályos, egyedűl származékaiban él, p. o. fár-ad, fárad-oz-ik, stb.

Fáz-ik, közép ige, am. friget, alget, frigescit; megvagyon a' finnlapp nyelvben is: *fáz-ed* (l. Sajnovics e. k. 74. l.)

Fej, vagy *fő*, vagy *fe*, am. caput, apex, különösen: 1.) *Fej*, caput, az emberi testnek legfölső része, 's így főnév; 2) *fő*, társnév, am. praecipuus, superior, supremus; 's így már az eredeti gyök, átvitt

értelemben használtatik; 3.) *fő*, vagy is *fe*, am. super, supra, 's így egyedűl származékaiban él, p. o. *föl*, *fel*, *fönn*, *fenn*, stb.; 4.) *fej*, cselekvő ige, 's így ismét az előbbitől egészen külömböző gyök, am. mulget, a' tehén', vagy más állat' csecséből a' tejet kinyomja.

Fegy, kiholt ige, 's csak ritkán használtatik, am. *fedd*, a' mi fegy-ből lett; hogy itt a' *fegy* (reprehendit, corripit, animadvertit) régiebb gyök, mint a' *fedd*, a' régi *fegy-ver* öszetett szó, am. *arma*, megmutatja: de a' *fedd*-nek is jó réginek kell lennie, mert már az arab nyelvben előjő: (53.) *fadd*, reprehendit, obiurgatus est, clamavit.

Fek, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, p. o. fek-sz-ik, fek-üd-ik, fek-vő, stb. 2.) *Fek* mint főnév, am. *ulcus*, *fene*, innen lett: fek-ély, fek-ete (fek-ette) stb.

Fen 1.) ige, am. acuit, atterit, allidit; 2.) *fen*, vagy *fene*, társnév, am. acutus, ferus, teter, trux, truculentus; 3.) *fene* főnév, 's igy átvitt értelemben vagyon, 's *rák*-nak is nevezett *seb*' neme, *gangraena*, carcinoma, mert ez a' testet átfeni, áteszi; 4.) a' *fen* ige maga is átvitt értelemben használtatik: am. comminatur, 's így az *n* gyök-betű *ny*-re is lágyúl, p. o. fen-eg-et, vagy feny-eget stb; (lásd bővebben Debreczeni Gramm. 255—256. lapon.)

Fes, puszta hang, ollyan mint *fosz*, és értelme is ezzel majdnem egy, am. solutio, ruptio, foszladás, szakadás, de egyedűl származékaiban él, p. o. *fes-el*, vagy fes-l-ik stb.

Fesz, puszta hang, sonus fissionis, 's a' latin *fiss-io* hasonlatos vele, am. mint. angustia, constrictio, szorosság, német *Fest*; de csak származékaiban él; p. o. fesz-es, fesz-eg, fesz-eget, fesz-el-eg, feszít, fesz-űl stb.

Fék, főnév, am. zabolya, tőr: froenum, laqueus, camus; a' keleti nyelvekben is megvan, így heber *foach*

(פחה), aram *focho* (54.), és arab *fach* (55.), vele egyértelmű.

Fél, 1.) ige, 's így a' természeti hangot követi, am. fürchten, timet, formidat, metuit, pavet, trepidat, pavescit; 2) *fél*, főnév, am. dimidium, pars dimidia; 3) *fél*, társnév, am. dimidius; 4) átvitt értelemben *fél*, am. amicus, coniux, barát; innen a' hallottas beszédben: látjátok *fele*im; 5.) *fél*, am. species, *Fach*, latin *plex*, innen: egy-fél-e, két-fél-e, három-fél-e, stb. *Fél*, dimidium értelemben megvan a' finnlapp nyelvben is: *féle* (l. Sajnovics e. k. 77. l.)

Fény, főnév, am. csill-ám, csín: splendor, fulgor, nitor, iubar.

Fér, közép ige, hasonlatos vele a' *tér*, *ér*, am. van helye, eltér, elér: habet locum, accessum, capitur a capacitate.

Férj, am. vir, maritus, mas, de a' közszokásban a' *j*-betű, a' melly hihetőleg nem tartozik a' gyökhöz, hallatlan, p. o. *fér*-hez ment (e' helyett *férj*-hez ment).

Fész, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él: *fész-ek*, és kicsinyezve: *fész-ke*, vagy fész-ecs-ke stb. am. nidus: — megvan a' finnlapp nyelvben: *feisze* (l. Sajnovics e. K. 63. lap.)

Fi, főnév, tiszta gyök, am. *fi*-lius, mas, masculus, pullus.

Ficz, puszta hang, egyedűl származékaiban él, p. o. ficz-eg, ficz-amod-ik stb.

Fics, kiholt gyök, egy a' *fity* gyökkel, am. pipere, cziczoma, ékesség; a' honnan: fics-eg, fics-er-e, fics-ez stb.

Figy, kiholt gyök, am. vigilantia, attentio, observatio, innen: figy-el-em. stb.

Fin, kiholt társnév, csak egyedűl: *fin-om* származékban él. Számtalan más nyelvekben is föltaláltatik, így a' német *fein*, ángol *fine*, franczia *fin*, olasz *fino*; görög *φαεινος*; latin *ven-ustus*, *vin-ulus*; arab

fann (56.), praestans', elegans; — mellyik nemzet' tulajdona a' sok közűl ?

Fincz, főnév, am. ugrás, tánczolás, ugrálás, bakfincz, innen: fincz-og, fincz-ot rug stb.

Fing, hangnév, am. bombus, crepitus ventris, másként a' szebb nyelvben *szél*, ventus alvi.

Fir, cselekvő ige, am. kotor, csunyán ír, de csak származékaiban él, p. o. fir-ká-l stb.

Fit, kiholt gyök, származékaiból méltán gyaníthatni, hogy valaha annyit tett, mint: apertum, apertura, ostentatio, patens, patulum; honnan: fit-os, fit-ít stb.

Fity, puszta hangnév, am. a' német *Pfiff*, medius sextarius. 2) *Fity*, talitrum; *előtte a' biró is csak fity.* Számos származékai vagynak, p. o. fity-eg, fity-ma stb.

Fod, kiholt gyök, egyedűl származékaiban divik, értelme tulajdonképen homályos; innen lett: fod-or os, fod-or-oz, stb.

Fog, 1.) ige, am. kap, *cap*-it; 2.) főnév, am. dens, mert a' fognak főmunkája a' megfogás. 3.) *Fog* társnév, am. captivus.

Fogy, közép ige, am. flu-it, a' melly latin ige vele tökéletesen egyez, de föltaláltatik a' finnlapp nyelvben is: folyó, *faule* (l. Sajnovics e. k. 70. l.)

Fon, cselekvő ige, am. net, filat, nectit, texit.

Fony, kiholt gyök, származékaiból (*fony-ad*, stb. flaccet, marcescit) kitünik, hogy értelme am. flauedo, marcor.

For, közép ige, a' puszta hangot követi, am. excandet, bullit, bullat; a' keleti nyelvekben is föltaláltatik; így a' heber *fur* (פּוּר), arab *far* (57.), excanduit, aestuavit; latin *fer-beo*, vel *fer-veo ;* hasonlít továbbá hozzá a' görög *φερ-μος*, régi latin *for-mus*, utóbb *fur-nus.* Ide tartozik továbbá: a' német *Feuer*, angol *fyre*, tűz. Egy ezzel, a' *för* gyök is, honnan för-dő, vagy für-dő stb. 2) Mivel pedig a' mi *for*, az szinte for-rog, innen több származékaiban a' *verto*,

versio értelem találtatik, p. o. for-d-úl, for-d-ít stb. Hibásan iratik tehát a' *for* helyet *forr*, ha csak a' természeti hangot nyomósban kijelenteni nem akarjuk; de több mássalhangzót öszvejőni nyelvünk nem igen enged, hol (mint ezen esetben is) elkerülhetni.

Fos, hangnév, am. forium; szebb nyelvben: lágy emésztés, lágy szék; 2.) *fos-ik*, közép ige, am. forit, szebb nyelvben: lágyan emészt, lágy széke van, laxat alvum, laxam habet alvum.

Fosz, puszta hang, egyedűl származékaiban él, p. o. fosz-ol, foszol-ány, fosz-lik, stb. Tulajdonképen tehát értelme: spolium, filum solutum.

Fót, főnév, am. plica, assumentum, frustum, portio, appendix; a' chaldaeai nyelvben *fat* (פַּת) hasonértelmű.

Föcs, vagy *fecs*, puszta hang, egyedűl származékaiban él, p. o. fecs-eg, föcs-ke, föcs-csen stb. a' honnan kitetszik, hogy a' gyök tulajdonképen önállólag am. *csep*.

Föld, vagy némellyek' kiejtése szerint *főd*, régi gyök, am. terra, solum, campus, ager, ditio, regio, humus, tellus. Egyez velo a' német *Feld*, longobard *Feld*, dán és sváb *Felt*, angol-szász: *Feld*, *Faeld*, *Fild*, angol *Field*, esthi *pöld*, a' phrégiai *βελτη*, Heséch szerint tartományt (ditio) jelentett. Fisch pedig: Lilienfeld, Birken-feld stb. effélékből mutatja meg, hogy a' középkorban *föld*, és *falu* egymással fölcseréltetett; a' minek nálunk is vagyon nyoma, p. o. Him-földe (Him-falva helyett), Döme-földe, Pörde-földe, Bonczodfölde, stb. Ismét kérdés tehát, a' *föld* mellyik nemzetnél volt előbb? — A' németnek van *Erde*-je is, a' mi a' keleti arab, heber, 's aram nyelvben is föltaláltatik: nekünk pedig nincs más illy értelmü szovunk; ki higye tehát, hogy ez nyelvünkben eleve mindjárt meg ne lett volna?

Fös, kiholt gyök, származékaiból: *föst*, föst-ék stb. kitetszik, hogy am. tinctura, color; szin, föstéк.

Fő, puszta hang, melly a' főlésben hallatszik, és élő közép ige, am. coquitur, innen *föl*, *főz*. stb. Külömbözik ettől a' *fő*, *fe*, caput, principalis (honnan fö-öd, vagy fö-d), lásd fölebb a' *fej* alatt.

Fú, puszta hangtól vett közép ige, másként *fúj*, vagy *fuv* is, am. flat; különös, és figyelemre méltó, hogy e' hangot több nemzet így követte, p. o. a' heber *fuach* (פוּחַ), arab *fach* (58.), aram *foch* (59.), német *weh-en*, cseh *wjti*, latin *ven-tus*, és *flat*, német *Wind*; úgy hozza föl ezeket Toëpler is (l. Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 31. l.); innen lett azután a' *fut*, fugit, szalad stb. 2.) *Fú*, madár' neme, am. fulica, anas sylvestris, erdei récze, tovi récze, ismét a' hangot követve.

Fúr, ige, am. for-at, terebrat, bohren.

Füg, tiszta gyök; 1.) ige, am. pendet; itt is hibásan kettőztetik a' *g* betű. 2.) Név, am. *ficus*, mert ez a' fán füg, 's így föltaláltatik majdnem minden nyelvben, p. o. latin *ficus*, olasz *fico*, francia *figue*, spanyol *figua*, angol *fig*, szláv, és wend *figa*, vagy *fik*, dán *fige*, sváb *fikon*, lengyel *figa;* heber nyelvben, csak a' többes számban él: *fagg-im* (פַּגִּים). 3.) *Füg* vagy *füge*, madár' neme, am. sycalis; azért neveztetett így, mert nagy fáról lelóggó fészekben, függő fészekben lakik. 4.) *Füge* átvitt értelemben: a' hüvelyknek a' mutató, és közép uj közti *fitye*, midőn csufolódás végett mutattatik; innen a' közmondás: „köpönyeg alatt mutat fügét, vagy háta mögött“, am. hatalmas pajkos, csufolódó, de csak mikor senki sem látja. 5.) Innen több helység is vette nevét.

Fül, am. auris, a' fejnek egyik része, halló érzék. Külömbözik ettől a' *fül* ige, (lásd alább, a' *fü* gyök alatt.)

Für, mások szerint *fürj*, am. pitypalaty, cothurnix, ortyx; 2.) átvitt értelemben: fris, gyors. Innen lett a' *für-t* is azon hasonlatosságból kölcsönözve, mellynél fogva a' für fijaival seregesen jár, és seregesen indúl el őszkor a' meleg tartományokba, 's ismét fürtösen jő vissza tavaszkor.

Füty, hangnév, ollyan mint a' német *Pfif, Pfeife*; honnan: füty-ög, füty-öl, füty-tyen stb.

Fű, közép ige, természeti hangtól kölcsönözve (sonus concalescentis corporis), innen lett: fű-l, fű-t, fű-st, stb. 2.) *Fű*, főnév, am. herba, gramen, olus. Ebből lett talán a'

Fűz, 1.) cselekvő ige, am. köt, sző, plectit, scirpat, texit; 2.) *fűz*, átvitt értelemben fa' neme: salix; mert a' fának levelei úgy állanak ágain, mintha fűzve volnának, és zöldek mint a' fű; (l. Debreczeni Gramm.)

G.

Ge, hatodik mássalhangzó nyelvünkben, melly minthogy a' gégéből, vagy is torokból ejtetik ki, azért torok-betűnek is mondatik. Önállólag *ge*-nek érteime nincs, de divik mint fő, és társnév-alkotó rag; értelme azomban így is homályos; ez által származtak, p. o. ür-ge, für-ge, vizs-ga, gyen-ge, zsen-ge, hall-ga, föcs-ge, len-ge, iz-ga, nyúz-ga, stb. Hajdan a' *ka* betűvel gyakran fölcseréltetett, p. o. göny, köny, gör, kör, stb.

Gab, kiholt gyök, értelme homályos, egyedűl származékaiban él, p. o. gab-os, gab-on-a, stb.

Gacs, kiholt gyök, csupán mint helység' neve, és származékaiban divatoz, p. o. gacs-os, am. horgas, görbe.

Gag, vagy *gag-ó*, am. gólya, czakó, hihetőleg a' természeti hangot követi.

Gagy, puszta hang, am. *dad*, innen: gagy-og, am. dad-og.

Gaj, 1.) puszta hang, honnan; *gaj-dol*, am. tombol, örömében kiált, énekel, innen: *gaj-dúl* átvitt értelemben, am. részegűl. 2.) *Gaj*, főnév, am. bucz-kó, csoport, gleba, grumus, gajas bot, buczkós fenyü tüskéből készült bot.

Gal, kiholt gyök, értelme homályos, számosb származékai vannak.

Galy (mások szerint: *gally*), élő gyök, am. ág, vessző, ramus, frondes.

Gaz, 1.) főnév, am. ganéj (a' mi egy a' lengyel *gnoj* szóval), trágya, szemet; a' heber nyelvben *gez* (גֵּז) pabulum pecudum. 2.) Társnév, am. rosz, hiú, hibás, fogyatkozott. 3.) *Gaz*, am. vagyom, kincs; de így nálunk egyedül származékaiban él, föltaláltatik azomban a' persa nyelvben, honnan Schrevel (Lexicon graeco latinum 156. l.) a' görög *γαζα* szóról mondja: vox persica, *opes*, divitiae, unde *γαζοφυλακιον*; nálunk a' *gaz-da*, és *gaz-daságban* él; innen lett a' *gáz-ol*, a' minek gyöke ismét a' heber *gúz* (גוז), arab *gaz* (60.) szóval egyez, am. vadat, it, transit.

Gág, lúdszó, a' mellyet több nemzet hasonló módon utánozott, így a' lengyel: *geg-am*, latin *gingrio*, német *gach-ern*, angol *to cack-le*, olasz *cha-calare*, franczia *caqu-eter*, heber *gág-ach* (גָּצַח), aram *gágo* (61.) stb.

Gát, élő főnév, am. folyóvízi töltés, rekesz, zsilip, sövény, akadály, ellentétel; impedimentum, agger, obex, obstaculum.

Ged (mások szerint: *gid* vagy *göd*), élő főnév, am. kecskefi, göd-ölye, egyez vele a' heber *gdi* (גְּדִי), angol *kid*, német *Kitze*, cseh *koza* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 38. l.)

Gegy, puszta hang, ollyan mint *gagy*; honnan gegy-eg, stb.

Ger, kiholt gyök, csupán származékaiban él, értelme homályos, és származékai szerint külömbféle lehetett; ma a' *gerj* gyökkel élnek íróink *indulat*, *föllobbanás*, *fölgyúladás*' értelmében, 's így egyez vele a' német *Gier* gyök, mellyről Adelung (T. II. p. 694.) a' többi közt így ír: „*Gier*, welches überhaupt für Begierde, d. i. sinnliches Verlangen üblich war, und auch in gutem Verstande gebraucht worden. Jetzt kommet es nur von einer sehr heftigen, und ungeordneten Begierde grösstentheils in hartem, und verächtlichen Verstande vor, besonders in den Zusammensetzungen *Rach-gier*, *Blut-gier*, *Ehr-gier* u. s. w. Nur in dem Worte: *Neu-gier*, oder Neu-gierde hat es seine alte gleichgültige Bedeutung noch behalten.“ 2) *Ger* vagy *gir* puszta hanga az innen *ger-liczének*, vagy *gir-liczének* (mások szerint: gi-licze is) neve, mert ger-eg, gir-eg a' gerlicze, azért mondja róla a' német is: *girren*, (l. Adelung T. II. 687. l.) Durch Nachahmung des scharrenden Lautes der *Turtel*-Tauben.

Gég (gége), élő magyar hangnév, am. iug-ulus, bronchus, aspera, arteria; mit a' franczia és a' német szinte a' puszta hangtól: *gorche* és *Gurgel*-nak neveztek.

Gém, tiszta magyar gyök, de a' melly egyedűl származékaiban: gom-oly, gom-b, sbt. él, a' honnan kitetszik, hogy eredetileg gömbölyűséget jelentett. Föltaláltatik több nyelvekben is, így a' latin *gom-phus*, német *Knopf*, angol *Knob* (l. Adelung T. II. 1656.) „*Knolle*, *Knäuel*, ein runder, oder ründlicher Körper, welcher aus übereinander gewundenen Fäden bestehet, *glomus* (gom-oly), Heber *golam* (גלם per metathesim), Italis *gomi-tolo*, *ghiomo*, *gom-iscello* (l. Calepinus 620. lap.)

Gon, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, p. o. gon-d, gon-osz stb. értelme tulajdonképen homályos.

Gócz 1.) hangnév, am. récz-e, rucz-a; 2.) kemencze, kuczik, góg, a' melly alatt tüzelnek.

Göb, vagy *geb*, főnév, am. gibbus; valaha mást is kelle jelentenie, mert innen lett: geb-ed stb.

Göcz, puszta hangnév, am. egyenetlenség, lyuk az útban, a' mi ma is élő *göcz-ke* kicsinyezett szóból kivilágFlik; egyébiránt származékai: göcz-ög, göcz-czen, stb.

Göcs, szinte ollyan mint *göcz*.

Göd, egy a' *ged*, vagy *gid* gyökkel (l. fölebb); de *göd* magában valaha annyit is tett, mint: *árok*, *lyuk*, *verem*, honnan a' régi származék: *göd-ör*, melly már, a' heber nyelvben: *gedera* (גְּדֵרָה), fossa, radix, fundamentum muri; arab *gadar* (62.)

Gögy, puszta hang, ollyan mint: *gagy*, *gegy*, (l. fölebb.)

Göm, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, am. kerekdedség, gomoly, egy természetű a' *gőm* gyökkel.

Göny, egy a' *köny* gyökkel (l. ezt alább), a' német *gön-nen*, über jemanden sich erbarmen, heber חַן, misereri, köny-örülni; atyafiságos vele (l. Adelung, T. II. 750. lap.)

Gör, egy a' *kör* gyökkel, (l. ezt alább) innen gör-be gir-be, gör-be, stb. A' finnlapp nyelvben: *göre* (l. Sajnovics, e. k. 70. l.)

Gőb, kiholt gyök, egyedűl származékában él: *gőböly*, a' miről már Béla király' névtelen jegyzője emlékezik (T. III. p. 20.) és Pázmánnál: gő-bö-lyös, custos armenti.

Gőg, főnév am. kevélység, fölfuvalkodás. Szabó József a' heber *ge* (גֵּא), kevélység, szóhoz hasonlítja. (lásd Tud. Gyűjt. 1825. X. k. 1825. lap.) Igy a' gyök, a' heber nyelv szerint: *gé* vagy *gő* volna; 2.) egy a' *gég* szóval, (l. fölebb.)

Gőz, főnév, am. vapor; hasonlatos vele a' *gas*, *gőz*, *levegő*.

Gub, főnév, am. *pup*, latin *galla*, *gub-acs*; 2.) bizonyos ruházat' neme, *szűr;* 3.) *gub*, am. *görb*, innen: gub-ad, gub-adt, stb.

Gug, 1.) több helység' neve; 2.) a' nyakon támadó daganat, kelevény; 3.) *gug* vagy *gugg*, főnév, am. meggörbűlés, a' testnek lefelé hajlása, innen: gug-ol, vagy guggol stb.

Gul, főnév, am. szarvas-marha-sereg, mezei csorda; már Béla király' névtelen jegyzőjénél előfordúl. (T. III. 20. l.) sőt már a' heber nyelvben: *gul* (גול), arab *gül* (63.), am. armentum, grex boum, vel vaccarum.

Gur, egy értelmű gyök a' *gör*, és *kör-rel*, am. cylinder; ezzel atyafiságos a' latin *cur-vus*, francia *cour-be*, innen: gur-ul stb.

Guny, főnév, am. csúf, satyra, nevetség, deridiculum, ludibrium.

Guzs, főnév, am. virga, ramentum, vesszőből font kötél, vimen tortum: már a' heber nyelvben *gus* (גוש).

Güb, főnév, am. örvény: innen *güb-öl*, am. a' vizet zurbolja, zavarja a' halászatkor.

Gügy, puszta hang, ollyan mint: *gagy*, *gegy*, *gögy*, (l. fölebb) honnan: gügy-ög. stb.

Gy.

Gye, hetedik mássalhangzó, mellynek kiejtésében fő eszközűl az iny szolgálván, azért inybetűnek is mondatik; közép hang a' *ge* és *je* között, de keményebben hangzik a' *jenél*, és lágyabban a' *genél*. Hajdan a' *d* és *j* betűvel gyakrabban fölcseréltetett, így p. o. *de*, *gye*, így lett az *Ed*-ből egy-ház, a' *Friede*-ből *frigy* stb. De a' kimondásban Vas vármegyének Szent-Gotthárd kerűleti némi helységeiben, ma is fölcseréli a' nép a' *j*-et *gye*-vel, így mondja p. o. *gyár*, a' jár helyett, *gyó* a' jó helyett. stb. Ezt már a' Debreczeni

Gramm. is észre vette (lásd 258—260. l.) Ehez képest *gye* ön állólag: am. *de*.

Gyagy, hangnév, bizonyos madár' neve; a' szováról így neveztetik.

Gyak, 1.) ige, am. bök, szúr, döf; 2.) főnév, am. tőr, *pugio*, *sica*, *stylet*, *Dolch*. 3.) Innen lett *gyak-or*, 's így valaha a' gyöknek más értelme is volt.

Gyal, 1.) puszta hang, honnan lett: gya-ú, gyal-úl, stb.; 2.) kiholt gyök, am. pedes ivit, 's így nálunk egyedűl származékaiban él, de föltaláltatik a' keleti nyelvekben, úgymint a' heber *gúl* (גוּל), és *ja-lak* et (יָלַק), arab *gyal* (64.); 3.) több helység' neve.

Gyan, főnév, am. suspicio, de a' gyök tulajdonképen csak származékaiban él, p. o. gyan-ú, gyan-ít, stb.

Gyap, kiholt gyök, és származékaiból: gyap-or, gyap-ot, stb. kitetszik, hogy valaha kétféle értelemmel birt: 1.) lana, 2.) copia, augmentum, accrementum, incrementum. Ide tartozik a' *gyar-ap* is, a' mi nem egyéb mint betűugratással változott *gyapor*. Nehéz azomban bizonyosan meghatározni: *gyar*-e, vagy *gyap* a' valóságos gyök? de a' számtalan helységek' neveiben divatozó: gyar-mat, colonia, inkább *gyar*, mint *gyap* gyökre látszik mutatni.

Gyám, élő főnév, am. *tám*, *segédség*.

Gyár, a' perzsáknál élő főnév, nálunk az újabb irók által ismét *fabrica* értelemben életre támosztatott; a' Debreczeni Gram. (258—260. l.) egynek véli a' *jár* gyökkel, és méltán, mert régi szovaink: szij-gyártó, kötél-gyártó, kerék-gyártó, közönségesen így is használtatnak: szíj-jártó, kötél-jártó. stb.

Gyász, mások szerint *jász*, főnév, am. luctus, tristitia funebris, halotti szomorúság; megvagyon a' török nyelvben is hasonló értelemben: *jás* (l. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 11. lap.) Horvát István, a' Jászokról irt

értekezésében, az *ij* gyökből származtatja: de fölhozott okai elégtelenek a' tökéletes meggyőződhetésre.

Gyáv, (gyáva), élő társnév, am. hiú, féltékeny, gyenge: iners, inanis, timidus; hasonló hozzá a' heber *gáva* (גָּוַע).

Gyep, élő főnév, mások szerint *gyöp*, am. fű, füves hely, miveletlen szántó föld. Ide tartozik: *gyop*, gyop-ár stb.

Gyesz, puszta hang, sonus adtritionis, detritionis; honnan gyesz-el, atterit, deterit.

Gyér, társnév, am. ritka, fogyatkozott; épen ellenkező a' *gyar* gyökkel. Magyar gyök-e a' *gyermek*? Finnlapp nyelvben: *gyerme* (l. Sajnovics e. k. 65. l.)

Gyil, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, p. o. gyil-ok, pugio, sica; gyilkos, sicarius, homicida stb.

Gyík, vagy mások szerint: *gyék*, am. lacerta; a' gyök' régiségéről nem kételkedhetni, mert már a' régi egyiptomi nyelvben: *gecko*, am. *gyik* (l. Debreczeni Gramm. 334. l.)

Gyom, és *gyim* is; honnan: gyim-gyom, am. hiú, hasztalan fű, de egyéb értelme is volt hajdan, honnan van a' mai *gyom-or*.

Gyor, kiholt gyök, értelme lehetett: *hamarság*; honnan a' mai *gyor-os*, egybe huzva: gyors, stb.

Gyó, régi gyök, egy az élő *jó* szóval; a' honnan lett: gyó-gy, gyogy-ít, gyógy-úl, stb.

Gyón, közép ige, a' melly *ik* támadékkal él, de cselekvőleg a' határzott alakban is használtatik, am. *vall*, confitetur.

Gyök, régi kiholt szó, mellyet igen helyesen támasztottak életre, az ujabb irók; bizonyítja régiségét a' török nyelv, hol *kiök*, am. radix, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 63. l.) Helyes észrevétel továbbá az is, a' mit (az 1825. Tud. Gyűjt. V. k. 47. l.) Guzmics Iszidor tett, más tudniillik a' gyök (Stamm) és mások

ismént a' *gyök*-nek erei. Továbbá (az 1817. Tud. Gyűjt. XII. kötete szerint 28. l.) a' *gyök* szóval a' palóczok mai napiglan is élnek. De az is bizonyos, hogy már a' keleti nyelvekben *gyök-ér* összetéve találtatik, így a' heber *ghek-er* (עָקָר), aram *ghkoro* (65.), arab *ghakar* (66.), am. radix, stipes, stirps. Mások a' *győ*-től származottnak tartják (l. Tud. Gyűjt. 1820. II. k. 107—108. l. és Horváth Ádám, magyar Mágog pátriárkáról.)

Gyön, mások szerint *gyen*, kiholt gyök, a' melly egyedűl származékaiban: gyen-ge stb. él, am. fiatal, egyez ezzel a' német *jung*, franczia *jeune* (*zsön*, nálunk is *zsön-ge*), perzsa *gevon*, latin *iun-is*, *iun-ior*, (l. Adelung T. II. 1449. l.) *Gyöngy* kérdés: magyar gyök-e?

Gyöny, kiholt gyök, egyedűl származékaiban divik, mellyekből, p. o. gyöny-ör-ű-ség, stb. kitetszik; hogy *gyöny* tulajdonképen am. voluptas, iucunditas, delectatio, stb.

Gyöt, puszta hang, honnan: gyöt-ör, am. kin-oz, torquet, cruciat, stb.

Győ, kiholt gyök, egyedűl két helység' nevében: al-győ, föl-győ 's származékaiban: győ-z, győ-r, stb. (győ-öz, győ-ör-ből összehúzva) él; régisége annyival inkább bizonyos, mert *győz* már az arab nyelvben előjő, (67.) *gyáz*; sőt *Geyza'* nevében is előfordúl. E' gyök ollyan, mint *gyú*, *gyű*, stb.

Gyú, kiholt gyök, ige, am. accenditur, ardet; él az ál-gyú, fagy-gyú szovakban, és származékaiban: gyú-l, gyú-jt stb.

Gyúr, cselekvő ige, am. depsit, commiscet, massat.

Gyül, kiholt gyök, származékai szerint főnév volt hajdan, és annyit tett, mint odium; honnan *gyül-öl*, odit, irascitur alicui, stb

Gyű, kiholt gyök, am. collectio, collectaneum, collecta, Sammlung; él egy helység' nevében, és származékaiban, p. o. gyű-l, 's így a' keleti nyelvekben is föltaláltatik; heber *gil* (גִּיל), arab *gyil* (68.), agmen,

coetus hominum, stb. Ide tartozik: gyű-jt, gyűjt-öget, stb.

Gyűr, am. kerekdedség, kerekded, gömöly, gomoly; egyez vele a' görög *γυρ-ος*, és latin: gyr-us; 2.) *gyűr*, cselekvő ige, am. plicat, complicat, convolvit, gyrat, curvat, in gyrum agit.

H.

Ha, nyolczadik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel e' hang a' gégéből tör ki, azért torok-betűnek is mondatik. Némelly nyelvtanítók csupán leheletnek álliták; ma már azomban közönségesen megismerik iróink, hogy a' *ha* nálunk valóságos mássalhangzó betű. Egyéb szolgálati közt sokszor közbevető gyanánt használtatik, p. o. por-h-any, bűz-h-öd-ik, bűn-h-öd-ik stb. Önállólag *ha* 1.) indulat szó, am. oh, vah! 2.) kötőszócska, am. 'si, verum; 3.) időt is jelent, 's am. *quando*, honnan: *haj*, néhai, quando, aliquando; *vala-ha*, siquando; minden-ha, semper; *né-ha*, aliquando; minden-hai, sempiternus, stb.

Hab, régi tiszta gyök, és főnév, egy az *ab* gyökkel (l. fölebb), am. *unda*, fluxus, spuma; a' perzsa nyelvben is föltaláltatik, de a' heber nyelvben csupán származéka: *chabar* (habar, חָבַר) él. Ide tartozik a' *háb-or-ú* is, de a' heber nyelvben *cheber* szinte annyi mint: *hábor* (l. Calepinus 541. l.)

Had, főnev, am. háború, csata, harcz, hadi sereg: proelium, pugna, mars, bellum, exercitus.

Hagy, (hágy), cselekvő ige, am. enged, rendel, parancsol: sinit, omittit, mandat, iubet, destinat, relinquit.

Hah, indulat-szó, 1.) am. oh! ah! 2.) *hah*, nevetőnek hanga, honnan: hahota, hah og, stb.

Haj, 1.) indulat-szó, am. heu! eheu! hei! 2.) főnév, am. szőr, capillus, pilus, capillamentum, és mivel a' baj-

nak tulajdonsága, hogy mindenfelé könnyen tekerhető, innen a' származékokban az általvitt értelemben, p. o. haj-lik, haj-ol, haj-it stb. Továbbá *haj* átvitt értelemben teszi valaminek külső födözőjét, millyen a' *haj* a' főnek, 's így másoktól *héj*-nak is mondatik: cortex, p. o. ház-haj vagy *héj*, fa-haj vagy héj, kenyér-haj vagy héj, stb. Igy vette föl ezt a' Debreczeni. Gramm. 297. l.

Hal, 1.) ige, am. audit, *hören*; innen általvitt értelemben: moritur, mert a' ki megszünik élni, az örökre *hal*, vagy is hal-gat. Innét, mivel a' *hal* a' vizben soha hangot nem ejt, hanem mindég *hal*, vagy hal-gat, innen kapta nevét. Igy vélekedett már a' Debreczeni Gramm. 260. l. és Guzmics Iszidor egyházi tárában: *Eden*, az ember nem' bölcsőjéről irt értekezésében.

Ham, kiholt gyök, értelme homályos, egyedűl külömbféle értelmű származékaiban él, p. o. ham-ú, ham-is, ham-ar, stb.

Han, puszta hang, ollyan mint a' német *Klang*, latin *clan-go*, görög *κλαγγω*, angol *clank;* ígyen lett a' *hang* név és hang (han-og) ige. stb.

Hany, főnév, am. mocsár, peshedt víz; 2.) *hany*, am. supinus, innen: hany-att feküdni.

Hap, puszta hang, innen: *haps*, *haps-ol* stb.

Har, puszta hang, — mert ha Adelung a' német *Zorn-t* a' hangtól kölcsönözi, mennyivel inkább onnan vehetjük mi a' *har-ag*, *har-ap* stb. szovakat? Régisége a' gyöknek tagadhatatlan, minthogy már a' heber nyelvben (חָרַר) *charar*, am. haragszik, irascitur; a' francziánál is: *har*-gneux am. *haragos*. De *har* valaha magában annyit is tett, mint: *hegy*, erdőség, 's igy él a' heber nyelvben (חַר); a' németeknél pedig *Harz* am. sylva, quercetum, dumetum, nálunk csak e' származékban: ***har-aszt***, am. erdő, erdőség (l. Adelung T. II. 983. l.); a' *har* puszta hangtól kölcsönözött gyökről minden kétséget eloszlat továbbá a *har-ang*, *har-s*, har-cz stb.

Has, 1.) főnév, am. venter, alvus, uterus; 2.) puszta hang, mellyet a' fának ketté repedésénél hallani, innen: has-og, has-ít, *has-áb*; ez utósó az arab nyelvben hasonló értelemben föltaláltatik (69.). De l. Debreczeni Gramm. 298. lap.

Hasz, elévűlt főnév, am. utilitas, emolumentum, commoditas, a' mint származékából: *hasz-talan* kitetszik.

Hat, 1.) középige, am. potest, penetrat, pertingit; innen lett a' *hat-ár*, mert közönségesen a' régi időkben a' vizek voltak a' határok; 2.) *hat* számnév, am. sex; valamint a' *hat* számnév egy a' *hat* igével, ugy a' *hét*, vagy *het* is egynek látszik, honnan lett: het-ven; 3.) *hat* a' hangrend után *het*-té is változva tehetős igéket alkotó rag, p. o. ir-hat, irat-hat, olvas-hat, stb. Ide tartozik *hattyú*, madár' neve, a' puszta hangtól *hat* és *tyú*-ból összetéve.

Haz, kiholt gyök, hajdan értelme lehetett: mendacium, a' mint származékaiból: haz-ug, haz-ud stb. kitünik.

Hág, cselekvő ige, am. scandit, ascendit; megvan a' finnlapp nyelvben is: *hagom*, scando, gradior, (lásd Sajnovics e. k. 71. lap.)

Háj, főnév, am. zsír, szekérkenő, halzsír: arvina, axungia, adeps.

Hák, puszta hang, honnan: hák-og, screat, stb.

Hál, középíge, am. aluszik; a' *hal* igéből hihetőleg, cum somnus sit imago mortis. 2.) *Hál*, főnév, am. grates, gratia, dicséret, dicsőség; a' heber nyelvben él a' *hálál* ige, am. dicséretet mond, és a' *halleluja-ban* is megvan; egy ezzel az *ál*, honnan: ál-adás, ál-ad, vagy is *ál-d*, ál-domás stb. (l. fölebb *ál* gyököt.)

Hám, főnév, am. helcium, epirhedium, averta, froenum, zabolya. De e' gyöknek is valaha más értelme szinte volt, a' mit származékaiból: *hám-lik*, *hám-oz*, stb. bizton következtethetni, 's e' szerint annyit is tett, mint: cortex, haj, héj: cutis, crusta, putamen.

Hány, 1.) cselekvő ige, am. eiicit, proiicit, abiicit, vomit, iactat. stb; 2.) *hány*, számnév, am. quot? quotitas.

Háp, récze-hang, kácsaszó, ollyan mint *sáp*; honnan háp-og. stb.

Hár, 1.) puszta hang, honnan: hár-og, hár-fa (herpya); 2.) kiholt gyök, értelme homályos, de különféle származékai vannak, ú. m. hár-ít, hár-úl, hár-om stb.

Hás, mások szerint *hárs*, főnév, fa' neme, am. tilia.

Hát, 1.) főnév, am. tergum, dorsum; 2.) kötőszócska, am. ergo, igitur, tum, deinde stb.

Ház, főnév, am. domus, egyez vele a' német *Haus*, melly az alsószászi, dán, szvéd, tatár nyelvben *Hus*, angol *House*, tot és wend *Hisha*, horvát *Kuzha*, latin *casa*, (l. Adelung T. II. 1019. l.). Kérdés: mellyik nemzet' tulajdona?

Heb, puszta hang, mint *höb*, innen: heb-eg, hebehurgya, stb.

Heg, kiholt gyök, értelme homályos, csupán származékaiban különfélén van szokásban, p. o. heg-ed, coalescit; *heg-e-dü*, muzsika-eszköz, stb.

Hegy, élő főnév, am. domb, bércz; ha Adelung' vélekedése a' német *Hög-el*-ről áil, hogy tudniillik az *el* e' szóban kicsinyező rag, így a' magyarok nem vehették a' német nemzettől, (l. T. II. p. 1362.) hol a' többi közt ezt is följegyzi, hogy a' közép időkorban: *haga* a' latin nyelvben bérczet, hegyet, jelentett;) 2. átvitt értelemben *hegy*, am. cuspis, acumen: vég, csucs, púp.

Hej, indulatszó, az örvendezőnek, intőnek, parancsolónak szova, azért Révai a' *j* parancsoló mód' tulajdonos ragát innen magyarázta (L. elab. Gramm. T. II. 709. l.)

Hely, lásd *ho* alább.

Hem, vagy *höm*, puszta hang; honnan hem-pe-ly-eg, hemzseg, stb.

Hen, kiholt gyök, értelme homályos, származékaiban bőven használtatik, p. o. hen-t-es, hent-er-eg, stb.

Her, 1.) élő gyök, am. vir, mas, masculus, fucus; így egyez vele a' német *Herr*, vir, dominus, mas. 2.) *Her*, fűneme, mellyet a' ló eszik, innen *ló-her*, és mivel csak hervadva adatik neki (a' lónak), innen *her-vad;* így egyez vele a' latin *her-ba*; 3.) puszta hang, mint *hör*, innen her-eg, vagy nyomósban: herr-eg, latin *hirrit.*

Hé, vagy *hév* vagy *hő*; ez a' szó (úgy mond a' Debreczeni. Gramm. 265. l.) azon természeti hang, mellyet ád az ember' szája a' melegben; társnév, am. fervidus, calidus; többek innen származtatják a' *hős*, *hölgy* szavakat is, mások ismét *hűs*, vőlegényt hihetőbben a' *hű*-ből veszik, mert ma is hitves társának mondjuk, azt a' kit eleink *hűs* társnak mondottak. Egyéb származékai számosbak többnyire megtartják a' gyök' értelmét. *Hős* mások szerint heber *isch*-ből lett, am. heros, per antonomasiam vir.

Hi, 1.) főnév, am. fogyatkozás, defectus; 2.) társnév, am. vanus, cassus, inanis; ebből lett a' *hiba* is, a' mi a' keleti nyelvekben is megvagyon, így a' heber *ib* (עיב), aram *ejib* (70.), arab *aib* (71.), vitium, macula, mendum, defectus.

Him, 1.) főnév, am. tűvel kivart munka; 2.) *him*, am. tricae, variolae, 's így kiholt, egyedűl származékaiban él, ú. m. *him-lik*, spargitur, dispergitur.

Himt, vagy *hint*, spergit, dispergit, stb.

Hiny, puszta hang, ollyan mint *viny*, honnan: hiny-og, am. viny-og, nevetkezik, nevetgél, stb.

Hip, puszta hang, ollyan mint *hop*, 's am. iubilum, evoe; innen: hipet, hopot emleget.

Hí, vagy *hív*, cselekvő ige, am. vocat.

Híg, társnév, am. liquidus, fluidus, udus.

Hím, főnév, am. férjfi, mas, masculus.

Hír, főnév, am. rumor, fama, nuncium.

Híz, közép ige, *ik* támadékkal, am. saginatur, impinguatur.

Ho, 1.) indulatszó, innen: „ho ho legény, nagy fát mozgatsz te!“ 2.) *ho*, helyet, és időt is jelent, innen lett: ho-l, he-l, (ma *hely*nek iratik), ho-vá, ho-n, a' mi annyit is teszen mint *Heim*, innen: hol-nap; *hol* mások szerint, am. aurora, tempus matutinum, (l. Kresznerics Szótár I. k. 242. l. és Debreczeni Gramm. 267. l.)

Hogy, kötő szócska, am. quod, ut; 2.) módot is jelent; innen: hogy-an?

Hom, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, ú. m. hom-ály, hom-ok, hom-lok, stb.

Hop, puszta hang, mint *hip* (l. fölebb.)

Hor, tulajdonképen homályos értelmű kiholt gyök, származékaiban böven használtatik, p. o. hor-d, hor-og, hor-pad, stb.

Hosz, főnév, annyi mint: longitudo, innen: hosz-ú, hosz-ít, stb.

Hoz, 1.) cselekvő ige, am. fert, producit, portat, vehit, adfert; 2.) névmódosító rag, különösen, közelítőnek hivatik, mert a' hangrend szerint, *hez* és *höz*-zé is általváltozva a' gyökbe közelítő értelmet olt, p. o. eh-hez hozta, ah-hoz, vitte, stb.

Hó, 1.) főnév, am. nix; 2.) luna; a' perzsa nyelvben él, nálunk *hó-d*, vagy hold; a' finnlapp nyelvben: *hald*, (l. Feszler Geschichte Ungarns T. I. in fine); 3.) *hó* átvitt értelemben, mensis, (l. bövebben Nyelvtudományi pályamunkák 1. köt. 124. l.). Továbbá: *hold* annyi mint: Jugerum.

Hón, főnév, am. axilla, ala.

Höb, puszta hang, sonus balbutientis, honnan: höb, ög, stb.

Hök, puszta hang, honnan: hök-ög, hök-ken, stb.

Höm, egy a' kiholt *hem* gyökkel (l. fölebb).

Hör, puszta hang, a' hanyatt fekvőnek, és nehezen lélekzőnek, mezei egérnek, és szörcsölőnek hanga, honnan: hör-ög, hör-csök, hör-pent, stb.

Höss, puszta hang, mint *hess*, mellyel a' tyukokat szokták űzni.

Hú, vagy *huh*, puszta hanga a' kakuk és bagoly madárnak, innen: hu-hog, ululat, heulen, *cucubare*, *huyer*, *comme un hibou*, *huh-ol*, stb.

Huj, indulat-szova a' bámulkodónak, örömszova az örvendezőnek, ebből: huj-og-at, stb.

Hul, a' puszta hangot követő ige; nyomósban *hull* is, innen: hul-ad, hul-ajt, hul-aszt, hul-og vagy hull-og, stb.

Hup, puszta hang, honnan: hup-og, hup-pan, stb.

Hur, köhögőnek hanga, honnan: hur-ut, hur-og, stb.

Husz, az ebet ösztönöző puszta hang, sőt maga az ösztönzés is, innen: huszítani; *Hetz-en*, úgymond Adelung e' szóról (T. II. 1153. l.) „in den Finnischen: *hasitan*, schon in Arabischen ist: *hazza*, antreiben, und in Heber: *úcz* (ארץ), sowohl eilen, als eilen machen; bey den alten Finnen, und Lappen war: *Hyse*, der Gott der Jagd.“

Húg, főnév, am. soror minor natu, és ellentételben áll az *öcs* gyökkel.

Húgy, 1.) főnév, am. lotium, urina; 2.) *ik* támadékkal ige, am. urinat, mejat, mingit.

Húny, középige, am. dormit, obdormit, alu-szik, szemeit beteszi, szuny-ik; átvitt értelemben: meghal.

Húr, 1.) puszta hang, honnan: húr-cz, húr-os madár 'stb; 2.) főnév, am. chorda, nerviae, fides.

Hús, főnév, perzsa nyelvben: *guschr*, indiai és bengaliai nyelven: *gusch*, tatár *hús*, am. caro, (l. Feszler Ungarische Geschichte. T. I. in fine.)

Húsz, számnév, am. kétszer tiz, viginti, innen lett a' *husz-ár*, mert minden huszadiknak kelle a' hazáért árúl adatni, azaz katonáskodni.

Hú, puszta hang, honnan: hú-z, cselekvő ige, am. trahit, von.

Hü, vagy *hi*, szinte ollyan puszta hang, mint *hő*, vagy *hé*, *hév*; am. frigidus, innen lett: hi-d-eg, hü-s, hü-l; *hül* megegyez a' német *Kühl*, angol *Chill*, heber קִיל szóval (lásd Adelung T. II. 1475. és 1820. l.); 2.) *hü*, disznót ólba hajtószó; hü be hü, vagy hücs be hücs, 3) Indulatszó valakinek megvetéseül: hü hü bá!

Hüm, puszta hang, innen: hüm-ög, nyomósban: hüm-mög.

Hű, vagy *hi*, vagy hűv, hiv; társnév, am. fidus, fidelis; innen lett: hi-sz (hüsz), hi-t, hit-es, hit-ü-és, vagy hit-ves, hit-el, hű-ség, hiv-ség, stb.

I.

I. Ötödik magány-hangzó nyelvünkben, és visíto, vagy is rövid, közép hangzónak tartatik a' magas és mély hangzókhoz képest. Önállólag is divatozik; 1) tiszta gyöke az *i-sz-ik* igének, mint az *e* az *eszik* igének gyöke; a' honnan lett: i-t-al, i-t-at, i-v-ás, i-cze, melly a' német nyelvben: *Jez*, cotula, media, stb. (l. Adelung T. II. 1397. l.). 2) Többes rag, de a' melly csak a' személyragos nevekben a' birtok' többségének jelentésére használtatik; egyébiránt hogyan, és mikor jött így nyelvünkbe, bizonytalan; Révai és Nagy szerint ennek nyoma van a' heber nyelvben is, honnan régiségéről nem kételkedhetni; 3.) *i* társnév-alkotó rag is, a' melly szinte a' keleti nyelvekben megvagyon (l. Nagy Joh. Gramm. in Parall. §. 4. p. 16.), leginkább helységek' neveihez járúl és értelmét: *beli*, *való*, a' gyökbe hiven belé-oltja, p. o. buda-i, bécs-i kert-i, stb.

(lásd Nyelvtudományi pályamunkák' 1. kõt. 128. lap); 4.) mutató szócska, am. ecce, en; a' honnan lett *i-hol*, *i-hon*, stb.

Ib, kiholt gyök, egyedűl mint helység' neve, és származékaiban él, p. o. ib-rik stb. értelme tulajdonképen homályos.

Id, főnév, 1.) mindennemű idő általán: tempus, így egyez vele a' török *aehd* (l. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 65. l.), latin *aet-as*, heber *ed* v. *et* (עֵד vagy עֵת v. אֵת), olasz *et-a*, spanyol *ed-ad*, görög ἔτ-ος, ἀτ-ώρ (l. Adelung T. V. 356. l.); 2.) *id* különösen *festum*, így egyez a' heber *id* (עִיד), arab *id* (72.). 3) *Id*, vagy *ide*, helyet jelent, am. *huc*. 4.) *Id*, *idv*, főnév (mások szerint: *üdv*, kik az *idő* helyett is *ü-d-öt*; in-nep helyett ünnepet írnak), am. salus, adiutorium, auxilium, 's így egyez vele a' heber *idav* (אֵידָו), arab *ada* (73.), iuvit, adiuvit, opem tulit, salvavit adiuvando. 5.) *Id* am. *így*, *mód*, *rend*, *modus*, *ordo*; itt tudniillik a' *d* fölcseréltetett a' *gy*-vel, mint ezt a' *de* — *gye*, szóban is láttuk; innen vagyon az *id-om*, ma is élő származék.

Ig, 1.) Hajdan élő főnév, am. terminus, határ, limes, ma névmódosító, különösen határvető rag, p. o. ház-ig, kert-ig, stb. 2.) Társnév, am. nagy, ingens, magnus, nimius, vehemens; honnan *ig-jó*, satis bonus; *ig-rosz*, satis malus; *igen*, valde; 3.) *ig*, am. *jog*, ius, Recht, *le droit*; honnan: ig-az, iustus, stb. E' gyökből lett az *ige*, verbum, terminus, melly szinte a' latin nyelvben is *terminus*; 1.) meta, határ, mint a' mi *ig*-ünk; 2.) verbum, vox, honnan: *terminus technicus*. Mások *ig*-ből akarják az *így*, így-ek-ezet, nisus, conatus, szókat magyarázni; (l. Tud. Gyűjt. 1835. X. k. 93. l.)

Ih, 1.) puszta hang, a' víg kedvűnek, örvendezőnek kiáltása; honnan: ih-og, am. iubilat, exultat, huj-og-at. 2.) *Ih* egy a' *juh* szóval: ovis (l. alább);

3.) *ih*, inspiratio, flatus, afflatus, honnan: ih-lés, ih-l (ih-el), inspirat, afflat.

Ik, tulajdonképen hajdan főnév vala, 's annyit tett, mint *status*, (lásd Tud. Gyűjt. 1828. II. k. 57. l.); Beregszászi szerint az Élet és Litteraturában, am. tám, támasz, támadék; Révai szerint névmás. Én egynek vélem az *ék* szóval, mellyet, a' köznép' szájában *ik*-nek, és ékez-ni helyett *ikez-ni* számtalanszor hallottam. De bár minő legyen tulajdonos értelme? a' következők tagadhatatlanok, hogy 1.) mint nyomosító, és külömböztető rag járúl a' kitüntető nevekhez (Comparativa), és a' rendes számnevekhez, p. o. nagyobb-ik, szebb-ik, harmad-ik, ötöd-ik stb. 2.) A' szenvedő igéknek tulajdonos raguk, mellyeket, miveltetőhez fűgedvén, böven teremt; sőt némi mivelőkből egyszerre szenvedőket nemz, p. o. irat-ik, olvastat-ik, tel-ik, tör-ik stb. 3.) Bélyeges raga a' kezdő, viszonyos, és társas igéknek; végre olly erő is rejtezik benne, mellynél fogva néhány nevekből egyenesen középrendű igéket alkot, p. o. hugy-ik, div-ik, lak-ik, stb.

Il, kiholt főnév, am. jó szag, bonus odor; odoramentum; de ma csak származékaiban él: *ill* (*il-el* helyett), odorem spargit, halat, spirat. 2) *Il* ismét elévült főnév, am. decor, decentia, honestas; a' melly *ill-ik* származékában él.

Ily, (ma közönségesen: *illy*), visszahozó névmás, mellynek megfelel *olly* vagy *oly*; Révai, és Nagy a' keleti nyelvekben is föltalálták.

Im, élő gyök, am. ecce; a' heber nyelvben is *im* (אם); ebből lett *im-lik*, ('s ebből némellyek szerint az *im-t*, azután *in-t*), stb.

In, kiholt gyök, úgy látszik a' puszta hang' követése; honnan *in-og*, movetur; *in-g-er*, elater, motivum, (mert *ösztön*, stimulus); *in-ká-bb*, potius, magis; *in-en* (nyomósban *inn-en*) hinc, cis; ebből lett az *ing*, vagy imeg. Adelung a' német *Hemd* szóval egynek véli a'

heber *amam* (אָמַם), sich bekleiden, görög *εἷμα* szókat. (l. T. II. 1100. l.) A' görög a' mienkhez is hasonlít.

Ip, főnév, szinte ollyan gyök, mint *ap*, a' chaldaeai nyelvben (אִיבָא) *ibba*, socer; finnlappoknál: *appa*, socer, (lásd Sajnovics, e. k. 110. l.)

Ir, 1.) puszta hang, honnan *ir-eg*, szüntelen moz-og, for-og; *ir*-am-odik stb. így megvagyon a' német nyelvben *irren*, latin *errare*, francza *errer*, *görög*, *ἐϱ-χομαι*, ich komme; heber *ar-ach* (אָרַח), reisen (lásd Adelung T. II. 1397. l.); 2.) *ir*, kiholt gyök, csak származékában él, tulajdonos értelme előttem ismeretlen; ide tartozik: ir-igy-ked-ik. Nem tartozik ide az *irt*, melly egy a' *rít* gyökkel (l. alább.)

Is, 1.) kötőszócska, am. *és*, et, etiam, quoque; 2.) gyöke az *Isten* névnek, a' mellyről nyelvtanitóink külömbféleképen vélekedtek; így Szabó Józséf a' heber שת, szóból huzza ki a' görög *ζην*, *ζευς*—*θεος*, *θιος*, *σιος*, neveket, és innen megyen által az *Isdan*, *Histie*—*Vesta* *Isis*, *αγθιστις* (*ag-Isten*, mater Deorum) magyarázására (lásd Tud. Gyűjt. 1831. XI. k. 60—73. lap.); Calepinus *ἵστημι* 2. aoristusától akarja az *εστιν*-ből elővenni, és nevetségessé teszi magát az által, hogy a' szentháromság' fogalmát is e' szóban rejti. Horváth János veszprémi kanonok (az 1817. Tud. Gyűjt. II. k. 32—38. l.) fölhord minden más véleményt, és utoljára az övét is, a' minél helyesbet eddig nem tudok, előterjeszti illy renddel: „E' nevet honnét vették légyen eleink, külömböznek a' vélekedések; némellyek úgy gondolkodnak, hogy azt hihetőképen a' Kazuloktól (perzsáktól) vették légyen eleink, és az *izdán*-ból, vagy *jizdán*-ból faragták, melly a' régi Kazuloknál a' jó Istenségnek neve vala. Mások e' nevezetet a' Chaldaeusok' *estájából* származtatják, mert tüzet tesz. A' honnét a' görögök is az örökös tüzet nem csak *εστιαν*, vagy *εστιην*, hanem *Ιστην* néven is, melly a' magyar Istenhez hasonló, nevezik.

Találni ollyat is, a' ki ekképen okoskodik: az egyiptomi *Isisnek*, ennek a' közönséges istenségnek tisztelete, mellyből kétség kivűl a' perzsiai *Izid* vagy *Jezdán* lett, régenten olly messze kiterjedt, hogy ahhoz egy Istenséget se lehetett hasonlítani. Ezt meg az éjszaki tartományokban is tisztelték, és a' mai lapponiai mágusok' *dobjai* az *Isis'* régi papjaival egészen megegyeznek. Mi csuda tehát, ha e' hires nevet a' magyarok is fölvették a' fő valónak kifejezésére? Továbbá más bizonyos úgymond, hogy az *Isten* a' magyaroknak tulajdon szovuk, 's egy jó, 's egyetlen egy Istenségnek a' neve volt, innét az anyaszentegyházba lett beavattatásuk után is megtartották. Annak a' perzsiai *Atesch*, vagy heber *Esch* szóból való származása semmivel nem hihetőbb, mint az indiai *Ischana* (úr), vagy *Vischnu* (az egész világot átható lélek) nevezetekből való eredete." (Ez az egy bizonyos, *Feszler* a' magyar történeteiben T. I.). Végre Révai Miklós' fejtegetése szerint az *Isten* név egy-értelmű a' *Jehova* nevezettel. Vagyon t. i. a' heber nyelvben *jesch*, (ens, lény), ugyan annyi a' chaldeaiknál: *ita* vagy *its*. Ez a' szova az eredeti nyelvnek más nyelvekben is külömbféle sziszegéssel föltaláltatik, úm: az arabiai, *eszthi*, perzsiai, és magyar nyelvekben, 's ebből lett a' fő valóság' magyar neve. *Isten* már tudniillik a' hebereknek úgy hírdettetett: a' *ki vagyon*, valamint ezekhez, úgy más nemzetekhez is azon forrásból jutott. És én is ezzel tartok, mert el nem hitethetem magammal, hogy vallásuk lévén, már akkor a' főválót tulajdon nyelvükön nevezni ne tudták volna elejik, vagy hogy olly fő tárgynak a' nevét egy könnyen elcserélték volna."

Isz, gyöke *i*. (l. fölebb); innen lett az *isz-ony-ú* is, mint a' mer-ít-ből: merít-hetetlen, de csak átvitt értelemben használtatik; és *tenger* is *iszonyú* helyett szokott használtatni.

Itt, ige-határzó, atyafiságos az *ott* szóval; ez

tudniillik a' távolfekvő, amaz a' közellevő tárgyakról használtatik, am. hic, hier, ici.

Iv, főnév, am. progenies, soboles, foetus, és ebből lett az *if-fi* (iv-fi), foetus masculus, nem pedig az *ív*-ből: ív-fi, filius arcus; 2.) *iv* szorosan: hal-ikra, tojás, honnan lett az *iv-ik* ige; idevaló az *iv*-adék is; 3.) *iv*, jobban *üv*, puszta hang, mint *siv*, *süv*; honnan iv-ölt, üv-ölt, stb. Horváth István csehi ref. pap e' szóból akarván év—*évet* magyarázni, ezt esztendő helyett használhatatlannak állatja. (Lásd Tud. Gyűjt. 1835. VI. k. 96—100. l. és fölebb *év* 188. l.)

Iz, főnév, am. tag, részecske, *ág*; innen átvitt értelemben az atyafisági *ág*' jelentésére használtatik. Külömbözik ettől az *üz* (mások szerint *íz*, iz-en) üz-en, (l. alább), 's azért *üzében* (cito) helyett helytelenűl használtatik az *iziben*; 2.) *iz* puszta hang is, a' melly *prüsz* helyett divatozik; innen: *iz-ik*, sternutat, singultit, oscitat; 3.) *iz*, vagy nyomósban *izz*, hangnév, am. *ardor*, *candor*, *forróság*; de csak mint ige él: *izz-ik*, sudat, candet, fervet, *heisz*; a' heber nyelvben: *ez*, (עז), sudor, fervor; *azza* (74), szinte annyit teszen.

Í.

Í. Hatodik visító, hosszú közép magánhangzó nyelvünkben. Ez nyelvünkben azon betű, melly alatt a' *j* gyakrabban, sőt a' *v* is nyugszik; (l. Nyelvtudományi pályamunkák, 1. köt. 109—115.) hajdan *gye*-vel fölcseréltetett, p. o. *jő'*—*gyó*, *jer'*—*gyer*, stb. önállólag kiholt gyök: *í*, de a' melly alatt *j* betű nyugszik: *ij*, 's egyedűl származékaiban él, úm: *í-ed*, vagy ij-ed, *í-edés*, vagy ij-edés, stb. Kérdés, nincsen-e az *éj*-ből véve: éj-ed? mert az *éj* magában olly réműletes, és az éj-től minden ember réműl; sőt a' heber nyelvben: *ejd* (איד), terrefit: *ejjed*, terrefacit? — már illy alakban találtatik.

Íg, vagy *íg-a*, főnév, am. jugum, angol *yoke*, német *Joch*, olasz *giogo*, franczia *joug*, cseh *gho*, persa *juk*, finnlapp *juco*, dán *aog*, svéd *ok*; a' Debreczeni Gramm. 268. l. úgy hiszi, hogy előbb birták eleink e' szót, mintsem a' latin nyelvet hallották volna.

Így, ma igehatárzó szócska, hajdan főnév vala; egy az *id* névvel (honnan a' mai *id-om*) 's annyit tett mint: modus, mód, rend, szer, honnan: *így-en*, hocmodo. Innen lett az *így-en-es*, rectus; ordinatus, a' mit ma közönségesen *egyenes*nek helytelenűl írnak.

Íj, vagy *ív*, am. arcus: régi szó, a' honnan a' *jász* nemzet is vette nevét, (lásd erről Horvát István' értekezését a' Jászokról 1833. Tud. Gyűjt. stb.)

Ím, régi gyök, a' mellyről ismég különfélén okoskodának nyelvtanítóink; a' többi között Horváth János veszprémi kanonok (az 1817. Tud. Gyűjt. II. k.) így *ír*: „Az Isten' neve a' Cseremiseknél, Csuvasoknál, és Votyákoknál *Juma*; ezzel a' névvel, hogy eleink megismérkedtek közöttük laktokban, nem ételkedhetni, és valamint a' magyarok' szájában a' *juh*, *ih*; *juhar*, *ihar*; *juhász*, *ihász*; úgy a' *Juma* is könnyen *imává* lett, mellyből az *im-ád* származott, és annyit tett mint: isten-lem, im-ának, Istennek vallom.“ De l. Sándor István Sokféle X. darab 86. oldal, 52 l. Hogy *im* valami különös egyenesen az Istent illető tárgyat jelentett, az arab *im-an* (hit, fides) is valósítani látszik: nehéz azomban, a' régiség' homályában tiszta valóságra jutni.

Ín, főnév 1.) am. nervus; 2.) *ín*, am. *nyomorúság*, *viszontagság*, *szükség*; de igy nálunk csak származékában használtatik: *ín-ség*; él azomban a' tőlünk elveszett gyök a' heber nyelvben: *on* (עֹון), am. miseria, angustia, fames.

Íny, főnév, am. *gingiva*, *palatum*.

Ír, 1.) cselekvő ige, am. scribit, schreiben; 2.) *ír* főnév, 's nem ez-e a' gyöke az *or-vos*nak? mert annyi mint orvosság, *gyó-szer* (tán jobb mint *gyógy-szer*) Kresz-

nerics e' szóról nem is teszen említést. De *ir* valaha más értelemben is divatozott; a' honnan jött a' mai *ir-ó*, és ir-ós-vaj.

Ít, kiholt gyök, am. facit, cselekszik; él a' török nyelvben: *il-mek*, facere; egyéb tulajdonságairól böven értekezik Révai (antiquitates litt. hung. §. 149. pag. 155. §. 141. pag. 265—267.) nálunk magában változatlan cselekvő igéket alkotó rag, p. o. böv-ít, tan-ít, nagy-ít, stb. 's így tulajdon értelmét oltja a' gyökbe, (l. Nyelvtudományi pályamunkák' 1. köt. 154—155. lap.) Innen lett az *ít-él* ige is, mert *ít* factum, *el* (honnan el-me), censet, imputat, seu factum iudicat.

Ív, arcus; egyez *íj* gyökkel, (l. fölebb). Horváth István csehi ref. pap, erről böven értekezik, és az *ivik* egészen más gyökkel egybe zavarja, (lásd Tud. Gyűjt. 1835. VI. k. 96—100. l.)

Íz, főnév, am. sapor, condimentum; a' Debreczeni Gramm. 245. l. *éz*-nek irja, és az *e* (eszik) gyökből származtatja; de egyszerűbb a' gyök, hogy sem további származtatást megengedne, és ha ez áll, akkor az *i*-(iszik) gyökből jőne *íz*, mint *éz* az *e*-ből; annyiból elfogadható, mert egyik az *étel' éze*, másik az *ital' ize* lenne.

J.

Je, kilenczedik mássalhangzó nyelvünkben, hangjára tekintve *gye*-nél lágyabb, természete egészen keleti, egyéb tulajdonsági böven kifejtve olvashatók a' Nyelvtudom. pályamunk. 1. köt. 112—115. l.; mivel pedig kiejtésében inyünk szolgál eszközűl, azért inybetűnek is mondatik. *Je*, önállólag 1.) a' paracsoló mód' bélyeges raga; 2.) bírtokos személy-rag a' hangzón végző nevekben, és személy-rag a' határzott alakú igékben; 3.) kiholt gyök, egyedűl származékaiban él; illyenek: *je-l*, *je-gy*,

signum; nevetségesen származtatá ezt egy valaki a' heber *ja-el* (úr-isten) szóból; (lásd Tud. Gyűjt. 1826. IV. k. 40. l.)

Jaj! 1.) indulatszó, am. *vae*! 2.) főnév, am. baj, nyomorúság, viszontagság; innen *jaj-dúl*, ejulat; jaj-gat, stb.

Jár, cselekvő ige, am. it, vadit, ambulat, graditur; egy ezzel a' *jer*, *gyer*, *gyár* (l. fölebb.)

Ját, 1) főnév, am. azon-egy-nevű, drusza, (lásd Kresznerics szótár I. k. 275. l.) 2) kiholt gyök, am. lusus, honnan: ját-ozik, ját-zik, ját-ék, stb. hibásan iratik: *ját-sz-ik*, mellyet a' *t* gyök, és *oz* származék-betűk' egybevonásából eredő: *tz*-ik szűlt.

Jég, főnév, am. glacies, gelu; Kaukazus' mellékén: *jeglva*, am. hideg; (L. ó Gyallai Besse utazási levelét Tud. Gyűjt. 1830. II. k. 91. l.) török és perzsa: *Jaech* (l. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 12. l.); finnlapp *Jaeae* (l. Sajnovics e. k. 112. l.)

Joh, vagy *juh*, vagy *gyuh*, 1.) az a' keresztfa a' szekérben, melly a' szekér-rudat fönntartja, hogy le ne billenjen; 2.) átvitt értelemben: *bögy*, *gyomor*, máj, *jecur*; innen: „*Teli már a' juh-ám*, *vagy gyuh-ám*“; 3.) *júh* egy az *ih* szóval, am. ovis; innen: juhász, jász, és jász-ol, avagy juhász-ol, azon hely, hol a' juhász fekszik. 4.) *Joh!* indulat-szó, am. eheu.

Jó, társnév, ezzel egy a' *gyó* gyök, (l. fölebb), am. bonus, rectus; a' heber nyelvben *jaah* (יָאָה), am. pulchrum, decens, bonum fuit.

Jő, közép ige, am. venit, advenit.

Juj, indulatszó, rémülés közt bámulkodónak fölkiáltása, p. o. juj! be ijesztő!

Jut, közép ige, am. venit, pervenit, adsequitur, obtinet.

K.

Ka, tizedik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel a' gégéből ejtetik ki, torok-betűnek is mondatik; atyafiságos vele a' *ge* betű, 's ezzel többször föl is cseréltetett hajdan, p. o. *gör*, *kör*, *göny*, *köny*, stb. Önállólag magában mint különös szó elveszett, de él a' *ka*, *ke* kicsinyező ragban, és a' perzsa, török, tót, vend nyelvben is föltaláltatik; majd fő, majd társnevekhez szövetkezvén a' gyökérbe kicsinyezett értelmet olt, p. o. bőr-ke, csir-ke, föcske, tő-ke, Ter-ka, stb. Nem ez-e a' *ki-s*, *ki-csi-nek* gyöke? — Ámbár *kics*, *kücsük*, a' török nyelvben is föltaláltatik (l. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 15. l.) Tagadhatatlan, hogy a' *ke* eredetileg a' kicsinyező rag, honnan a' ma is élő *ker-es*.

Kab, főnév, 1.) ragadozó madár' neme, talán hasonlatos a' *kap*-pal. 2) Több helység' neve.

Kacz, a' nevetőnek puszta hanga, honnan: *kacz-og*, cachinnatur, heber *czach-ak* (צָחַק) által jelenti a' puszta hangot; innen: kacz-aj, kacz-ér, stb.

Kacs, a' gyermekek' nyelvén am. *kéz*, kezecske.

Kad, kiholt gyök, egyedűl származékában él: *kadar*, am. fekete; *kad-ar-ka*, fekete szemű szőlő.

Kaff, puszta hang, mellyet a' fogak' összeütése ad, honnan: kaff-og, kiff-eg, kaff-og, stb.

Kah, puszta hang, mint *köh;* honnan kah-og, am. *köh-ög*; kah-ácsol, *köh-écsel*.

Kaj, puszta hang, ollyan mint: *gaj*, *zaj;* honnan: *kaj-og*, kaj-dúl stb. *kajút*, Pest és Heves vidékin *kiált* helyett; 2.) *kaj* egy a' *haj* gyökkel is, honnan: *kaj-ol*, am. haj-ol; *kaj-la*, am. haj-ló, gör-be: innen a' kaj-la fülű, kajla szarvú ökör.

Kak, puszta hang; innen 1.) *kaka*, am. merda, stercus, oletum; *kak-ál*, cac-cat, käckeln; 2) *kak*, a' kakasnak, honnan nevét vette, hangát is követi, 's azért

több nyelvben így neveztetik a' *kak-as*, p. o. angol *cock*, franczia *coq*, görög *kokka* és *kokkos*, lengyel *kok-ot* vagy *kur*, mert kukorikol. 3.) Innen van a' puszta hangot követve, *kakuk* is, német *Gauch* vagy *Guckguck*, angol *Gawk* és *cockou*, latin *cucullus*, franczia *cocu*, cseh *kukacza*, lengyel *kukulka*, görög Κοκκυξ; innen a' *kukorikol*, német *Kauteren*, franczia *coquetez*, comme, quand *le coq* apelle les poules. „Cucurire solet gallus, gallina gracillat"; a' köznép' szájában: *kukuk*.

Kal, puszta hang, innen lett a' *kal-l* vagy is *kal-ol*; kal-ap-ál, *kloffen*, görög *κολαπτω*, franczia *claboder* és *clapir*, latin *colaphus*, *colaphizo*, heber *kelapot*, (כֵּילַפּוֹת), kalapács, stb.

Kam, elévült gyök, csupán származékaiban él, értelme tulajdonképen homályos; 2) *kamm* puszta hang, honnan *kamm-og*, ollyan mint czamm-og, stb.

Kan, főnév, am. *hím*, mas, masculus; különösen: kan-disznó.

Kany, kiholt gyök, am. *gör*, *kör*; honnan: kany-ar-ú, *görbe*; kany-ar-ít, *görbít*, stb.

Kap, cselekvő ige, am. capio; arab *kapp* (75.), aprehendit; heber *kap* (כַּף), am. *tenyér*, vola, manus, mert ezzel szoktunk valamit elkapni; török *kap-mak*, capere; *kap-gi* (kap-zsi), (l. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 14. l.). 2.) *Kap*, vagy *kap-a*, ligo; mert a' földet, midőn bele ütik, megkapja. Innen lett a' *kap-ar* is; heber nyelvben hasonló mód' föltaláltatik: *chapar* (חָפַר), arab *khapar* (76.), aram *kpar* (77.), stb.

Kar, főnév, am. brachium, cubitus; a' szanszkrit nyelvben: *kara* (l. Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 36. l.); a' német nyelvben: *kar-niffeln*, am. *mit der Faust*, *durchprügeln*. Adelung a' német igének eredetét nem tudta megmagyarázni, holott a' mi *kar* nevünkből kölcsönöztetett (l. T. II. 1005. l.) 2.) *Kar*, állapot, status: jó karban van; az az: nincs ok félteni, mert

jó kar védi. 3.) *Kar*, *chor*, a' latin *chorus*-ból. 4.) *Kar* tyukszó, innen: *kar-al*, gracillat; *kar-op-ol*, csörög stb.

Kas, főnév, am. kosár, és csak ugyan ez is a' *kas*, vagy *kos* gyökből lett; perzsa nyelvben *kusar*.

Kasz, vagy *kasza* (Erdélyben *kasz-or*), főnév, am. szénát vágó kés; a' heber nyelvben: *gaza*, vagy *kaczach* (גָּזָה vagy קָצָה), succidit, et instrumentum, quo herba succiditur.

Kat, vagy nyomósban is: *katt*, puszta hang; honnan lett: *kat-akol*; nagy hétben a' harangozás helyett kerepel; *katt-og*, fogával csattog-at stb.

Kav, kiholt gyök, úgy látszik egy a' *zaj* puszta hanggal, mert ebből a' nyelvhasonlóság szerint, szinte úgy lett *kav-ar* (kaj-ar helyett), mint a' zaj-ból: *zav-ar* (*zajar* helyett) stb.

Kaz, kiholt gyök, értelme tulajdonképen homályos, egyedűl származékaiban, él p. o. kaz-al, kaz-úl, stb; 2) él, mint helység' neve is: *Kaza*, falú Borsod vármegyében.

Káb, elévűlt főnév, am. butaság, tompaság, ostobaság; de él mint társnév, am. buta, ostoba, botor, stb.

Kács, puszta hang, mint *káty*; honnan *kács-a*, am. recze, rucza; 2.) *Kács* helység' neve Borsod vármegyében.

Kád, főnév, majd-nem minden nyelvben megvagyon; heber *kád* (כַּד), cseh *kad*, latin *cad-us*, görög κάδος (l. Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 36. l.)

Kám, 1.) helység' neve; 2.) am. csufolódó, a' régi *Kám* Noe' fiától, ki apját kicsúfolta; innen: *kám-po-ló-dik* stb. valamint *Kain*-tól az irígy *kaján*-nak neveztetett; 's ezek történeti adatok, mellyeket csak akkor hozhatni kétségbe, ha a' történetiró hitelt nem érdemel; a' szent irásból bizonyos, hogy *Kain* irigységből testvérét megölte, *Kám* pedig atyját kicsufolta; de megforditva,

mintha *Kain* kajánnak azért hivatott, volna mert testvérét megölte, helytelen lenne az okoskodás; (l. Élet, 's Litteratura, Muzárion IV. k. 343. l.) a' hol Horvát István megforditva okoskodik. Én mindig azt tartom, hogy előbb volt *Kain* irígy, 's azután neveztetett az irígy *kaján*nak; előbb volt *Irus* szegény, *Croesus* gazdag, *Aurelius* nagy tekintetü császár, *Nero* kegyetlen stb. Azután neveztettek a' gazdagok Croesusoknak, Irusoknak a' szegények, Aureliusoknak a' széplelkű fölségek, Neróknak a' kegyetlenek, zsarnokok stb.

Kán, régi tulajdonnév, 's nálunk helység' neve Baranya vármegyében.

Kány, madár' neme, hihetőleg a' hangtól: ká-ká-ká; 2.) helység' neve Abauj vármegyében.

Kár, 1.) főnév, am. damnum, iactura, detrimentum, incommodum; 2.) a' varjunak, és kányának puszta hanga. *Kár* (nyomósban *kárr*) *Krähen*, angol *tocron*, heber *kara*, görög κράζω, latin *crocio*, szánszkrit *krat*, franczia *crier*, *croasser*, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 33. lap.) Minő szép tanuságúl szolgálhat egy nyelvvizsgálónak a' nyelv' eredetét tekintve, midőn látja, hogy a' legtávolabb földön egymástól messze lakó nemzetek is, majdnem egészen egy módon követték a' természeti hangot nyelvűk' alkotásában. A' *kár*-ból lett *kár-og*, vagy kárr-og; kár-om-kodik stb.

Kás, főnév, 1.) helység' neve Somogy vármegyében; 2.) *kása*, am. törött köles, rizs, koptatott hajdina, darásan megőrlött török-buza stb. Vend nyelvben: *kása*.

Kász, kiholt gyök, származékából: *kász-oló-dik*, úgy látszik, hogy egy a' *gáz* gyökkel, honnan: *gáz-oló-dik* stb.

Káty, 1.) falu a' csajkások' vidékén; 2.) főnév, am. kácsa, récze, rucza; a' réczének *káty-káty* hangától.

Ke, puszta gyök, a' mellyből lett *ke-cs*, *ke-gy*, *ke-dű* (ked-v), gratia, favor, blandimentum, svavitas, laetitia, gaudium, cupiditas, appetitus,

Keb, kiholt gyök, egyedűl e' származékaiban él: *keb-el*, am. bögy, mely, sinus; *keb-es*, bögyös, mely-es.

Kecz, főnév, am. zsák-alakú halászháló; 2.) puszta hang, a' *keczké*ről mondatik, hogy *kecz-el*, az az ugrándozik, czikázik.

Keh, hangnév (mint *köh*), am. *tussis*.

Kel, *kél*, közép ige, am. oritur, surgit, excrescit, adsurgit, adnascitur, pergit, pretium habet, fermentat, tuberat; ebből lett a' *kel-el*, röviditve: *kell*, tulajdonképen am. a' tárgy, vagy dolog kelendő, kezd vagy szokott kelni, opus est, oportet stb. 2.) *Kel* puszta hang, mint *kal*, innen *kel-ep*, crepitaculum; *kel-ep-el*, glotorat, crepitat.

Kem, kiholt gyök, értelme tulajdonképen homályos; ide tartozik: kem-ény, kem-en-cze, stb.

Ken, cselekvő ige, am. ungit, linit, fucat; a' gyök' régiségéről annyival inkább nem kételkedhetni, mert a' régi heber nyelvben egyedűl származéka él: *kanat* (kenet, חָנַט), balsamavit, unxit, condivit, és ez is tulajdonképen egyiptomi szó.

Kep, (kepe), élő főnév, egy a' *kap* gyökkel; tulajdonképen egy *kepe* gabona, am. egy kapat.

Ker, kiholt gyök, ebből lett: ker-eng, ker-es, stb. (lásd alább *kör*.)

Kes, kiholt gyök, értelme tulajdonképen homályos, a' mellyet különnemű származékaiból is nehéz kikutatni; innen lett: kes-er-ű, keser-eg, kes-keny, kese, stb.

Kety, puszta hanga az órának, honnan: kety-eg.

Kev, ollyan gyök mint *kav;* honnan: *kev-er* am. kav-ar, zav-ar. 2.) *Kev*, valaha annyit is tehetett, mint parum, exiguum: innen *kev-es*, exiguus, modicus. —

De hát a' *kev-ély?* — (l. fölebb *ka ke*), és ez tulajdonképen a' valódi gyök.

Ké, szinte ollyan puszta gyök, mint *ke*, innen lett: *ké-j*, libentia; török nyelvben *kejf* (Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 15. l.); *ké-ny*, libentia, delicium. Kresznerics innen veszi a' *kin-cs*, vagy is *kény-cs* szót is. De a' perzsa nyelvben is megvan *kendsch*, chaldeai *ginzim*, heber *gnazim*, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 40. lap.)

Kék, társnév, am. caesius, caerulatus; a' török nyelvben: *giök* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 15. lap.)

Kém, főnév, am. explorator, spion.

Kén, 1) kiholt gyök, a' heber nyelvben (כֵּן) *ken*, arab *kán* (78.), sicut; 's így él a' *ként* származékban, melly *a*) hasonlító módosító rag, p. o. Péter-ként, Pálként; *b*) osztó számnév-alkotó rag; de így megkivánja előtte az állapító: *en*, *on*, *ön* ragot, p. o. egy-en-ként, kettő-n-ként stb. 2) *Kén* főnév, am. sulphur.

Kép, 1) főnév, am. imago, effigies, simulacrum: szobor, ábrázolat, alak, bálvány, stb. 2) Névmódosító, módmutató rag, p. o. „Péterkép' megtagadja mesterét is.“ Föltaláltatik a' finnlapp nyelvben is: *kop* (l. Sajnovics e. k. 74. l.). Kresznerics' észrevétele: *kép-ben* helyett *képpen* használt módmutató ragról nem helytelen: így Péterkép-pen (Péterkép-ben, in imagine Petri, iuxta Petrum) tagadta meg mesterét.

Kér, 1) főnév, 's így csak mint több helység' neve él; ebből lett azután a' *kér-eg*, latin *cortex*, német *Gor-k*; angol *cor-k*; dán *kor-ke;* olasz *cor-teccia.* 2) *Kér*, cselekvő ige, am. rogat, petit, precatur, poscit, implorat, stb.

Kés, 1) főnév, am. culter; így a' török nyelvben: *kes-mek*, scindere. (l. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 15. l.) mandschú nyelven *khuesi* (lásd u. ott. V. k. 119—121. lap). 2) *Kés-(ik* támadékkal) közép ige; am. moratur, tar-

dat, *commoratur*, *moras trahit*; és pedig különösen *in eundo non pergit;* innen azután: *kés-ér*, comitatur.

Kész, társnév, am. paratus, promptus, expeditus, elaboratus.

Két, 1) számnév, am. *duo;* 2) főnév, átvitt értelemben am. *dubium*.

Kév, egy a' *kéj* szóval, honnan lett: *kév*-án, ma *kí-ván*, (kéj-van) l. alább; 2) *kév-e*, am. merges, manipulus, talán: egy *kéz-vé*-tel-ből *ké-ve*, manipulus? —

Kéz, főnév, am. manus: a' finnlapp nyelvben *kaesi* (lásd Sajnovics e. k. 112. lap.)

Ki, visszamutató, és kérdő névmás, am. qui, quis? olly régi, mint a' nyelv; külömbözik ettől a' *kü* igehatárzó (l. alább.)

Kiált, (vagy a' köznép' szájában *kált*), puszta hangot követő gyök; szánszkrit *kal;* görög *καλεω*; latin *calo*; német *gällen*, arab *kála* (79.), heber *kol* (קוֹל) vox, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 32. l. és az 1825. Tud. Gyűjt. VII. k. 42. lap.)

Kies, l. fölebb *ké* alatt, a' melly a' gyök; honnan: ké-j-es, elrontva: ki-es.

Kij, egy a' *kév* és *kéj* gyökkel, am. delicium, voluptas, oblectamentum, lubentia, 's innen: *kij-van*, vagy a' *j* betűt nyugosztalva: *kí-ván;* ki-j-es, vagy ki-es; kij-etlen, vagy ki-etlen, stb. kéj-es, kéj-etlen helyett.

Kil, mensura frumenti; törökűl *kile*, arab nyelvben *kila* (80.), heber *kul* (כּוּל), aram *kulo* (81.), mensura, mensuratus est. Ebből lett tán a' kilencz is. 2) *Kil*, puszta hang, honnan: *kilincs*, *Klinge* von dem natürlichen Schalle: *Klin-gen*; *κλαγγω*, *λιγγω*, clango, franczia *clenche*, *clinche;* lengyel *klin*, cseh *klicka*, (l. Adelung T. II. p. 1634.); török *Kilid* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 15. lap.)

Kin, (kina), elévűlt főnév; csak a' köznép' szájában hallható: „köszönöm kináját", gratias pro oblato.

Kir, puszta hang, ollyan mint *kor*, honnan: kir-eg, kor-og.

Kis, l. fölebb *ka* alatt.

Kit, (kita), főnév, am. csomó, kötelék, nyaláb.

Kígy, kiholt gyök, ige, am. serpit, mász; a' honnan *kigyó*, serpens.

Kín, főnév, am. planctus, tortura, tormentum, cruciatus; heber *kinah* (קִינָה), l. Calepinus p. 1099.

Kisz, egy a' *kész* gyökkel, honnan: *kisz-t*; 2) valami kis hal' neve.

Koákk, a' bőcsőben rivó kis gyermeknek hanga; *koax* béka-hang, *coaxare*, olasz *coazzare*.

Kob, puszta hang, innen: *kob-oz*, v. *kobz*, 1) főnév, am. lyra, pandura; 2) íge, am. confiscare; *kob-zás* stb.; *kob-orcz*, am. tob-orcz.

Kocz, puszta hang, honnan: *kocz-og*, kocz-czant, stb.

Kocs, helység' neve Komárom vármegyében, a' hol a' hintó föltaláltatott, mellyet elsőben *kocsiszekér*nek, utóbb *kocsi*nak neveztek, és ezt Kresznerics Windisch ungr. Magazin-ra (T. I. p. 15. et T. III. p. 221—253.) hivatkozva állatja. Német *Kutsche*, török *kocsi*.

Kod, tyúkszó, innen: kod-kod-ákol, kod-ács-ol.

Koh, am. ustrina, ércz, olvasztó kemencze, a' honnan *koh-ol*, koh-ács-ol stb. 2) Puszta hang is, ebből: koh-og, koh-han stb.

Kol, puszta hang, mint *kal*; innen: kol-om-p-ol, Klampfen, klempern, klampen.

Koly, 1) helység' neve Bőhar vármegyében (bű, vagy b ő - h a r, am. sok erdő, har-aszt, hegy, 's — hihetőleg innen vette nevét); 2) am. carpentum, acerra, essedum.

Kom, kiholt gyök; értelme homályos; *melancholia* helyett használhatnók, mert *kom-or*, melancholicus, morosus, tetricus.

Kon, puszta hang, innen: *kon-og*, kon-d-úl, kon-d-ít stb.

Kony, szinte ollyan gyök, mint *kany*, am. *gör-be*, *kajla*, tekervényes; honnan *kony-ít*, am. *görb-ít*, *ka-nyar-ít* stb.

Kop, 1) puszta hang, honnan *kop-og*, kop-pan-t, stb. 2) *Kop* ige, a' melly *ik* támadékkal használtatik, 's am. vás-ik, innen: kop-asz, *levásott hajú*; kop-ár, *puszta*; kop-or, *vásít* stb.

Kor, 1) puszta hang, mellyet az üres *has* ad, innen: kor-og a' has; 2) *kor*, főnév, am. idő, aetas, tempus, spatium temporis, 's így egyszersmind névmódosító időrag, p. o. tavasz-kor, hatóra-kor, éjfél-kor, est-kor, stb. Egyéb értelmei elvesztek; a' mely-lyeket származékaiból: kor-mány, kor-om stb. gyaníthatni. Ide tartozik a' *korty*, hangnév, am. egy ital, egy hörpentés; a' torok' zörgésétől, melly ivás közben hallatszik, vétetett.

Kos, főnév, am. aries; a' török nyelvben: *koc*, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 18. lap.)

Kosz, főnév, am. sordes, scabies; török nyelvben: *kasz-mek*, scabere; arab *kosz* (82.), sordes, mocsok, porrigo, ophiasis.

Kot, puszta hang, honnan: *kot-ag*, kot-lik, a' mit a' német: *glucken* által jelent; *kot-or*, már a' heber nyelvben: *chotor* (חָטַר), stb.

Koty, puszta hang, mint *kity*, *kety*; honnan *koty-og*, glocit, glocitat, stb.

Kó vagy *kov*, egy a' *kő* vagy *köv* gyökkel, am. lapis igniarius, stb.

Kób, puszta hang, innen: *kób-og*, vagatur; *kób-or*, vagator; kóbor-ló, kób-oly-og, stb.

Kócz, főnév, am. *szösz*, csöpü, stupa.

Kócs, 1) helység' neve a' kis kúnságban; 2) kiholt gyök, és egyedűl a' *kócs-ag* szóban él, am. ardea garzetta, fejér gém.

Kór, 1) főnév, am. nyavala, betegség, lankadtság; 2) társnév, am. lankadt, nyavalyás, innen: *kór-ság*.

Kót, az ütés' verés' puszta hanga; innen; *kót-og*, zör-ög, üt, pulsat.

Köb, főnév, am. cub-us; török *kaeb*, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 18. lap.)

Köd, főnév, am. nebula.

Kög, főnév, am. *Kug-el*; heber *chug* (חוג), görög *κύκλος*, latin *cic-lus*.

Köh, hangnév, am. tussis, ollyan mint *keh*.

Köd (mások szerint *kögy*), főnév, am. umbiculus, de csak származékában él: *kö-dök*, török *kuduk*, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 18. lap.)

Kök, kiholt főnév, am. szilva, egyedűl származékában él: *kök-ény*, és hihetőleg a' *kék* szinétől vette nevét.

Köl, egy a' *kel* gyökkel; honnan *köll*, költ stb. (l. fölebb.)

Köm, kiholt gyök, egyedűl származékában él: *köm-ény*, német *Kümmel*; angol *cummim*; dán *kummen*; svéd: *kummin*; lengyel *kmin*; olasz *cumino*; latin *cuminum*; görög *κυμινον*, heber *kammon* (כמון), arab *kamnon* (83.), aram *kmuno* (84.), stb.

Köny, egy a' *göny* gyökkel; indosthi nyelvben *kunji* (lásd Feszler e. k.); finnlapp *kyne* (lásd Sajnovics e. k. 112. lap.); heber *kún* (קין), (lásd Élet 's litteratura, Muzárion IV. k. 328—352. lap.) De honnan lett a' *könyv*? — és *könny-ű*? —

Köp, 1) hangige, am. *pök* spuit, exspuit, lásd erről a' *Czakó*-nál fölhordtakat fölebb. 2) *Köp*, am. izom, zomok; innen *köp-cz-ös*, am. zomokos, vaskos, izmos, husos. 3) *Köp* egy a' *kop* gyökkel; innen *köp-ed*, am. *kop-ad*, fejlik.

Kör, főnév, am. circus, cir-culus, orbis, *gör*; számtalan neveknek gyöke, és *kar*, *ker*-ré általváltozott, p. o. ker-eng, ker-ék, kar-ima, kar-ika, kör-űl, kür-tő, kür-t stb. (Tud. Gyűjt. 1827. II. köt. 50—53. lap.) Egyez ezzel a' német *Kreisz*; lengyel *kres*, latin *cir-cus*; finnlapp *kierre*, görög *γῦρ-ος*; heber *kor* (כּוֹר), arab *kar* (85.), aram (86.), stb.

Kösz, kiholt homályos értelmű gyök, egyedűl különféle származékaiben él, p. o. kösz-ön, kösz-örű, kösz-vény, stb.

Köt, cselekvő ige, am. ligat, obligat, vincit; bizonyítja régiségét a' heber *chut* (חוּט), német *Kette*; latin *catena*; ebből lett a' *köt-ény*, *χιτων*, heber *ketonet* (כְּתֹנֶת), lengyel *kitel*; német *Kittel*; küt-től, stb.

Köz, 1) főnév, am. medium; már Constantinus Porphirogenitánál: *Atelkuzu*, etel-köze (viz-köze) így magyarázza Kállay (Tudománytár V. k. 171. l.) Így forditja Horvát István *Mesopotamia* nevet: *atel-köze*, és ezt véli a' magyarok' hajdani lakhelyének. 2) *Köz* egyszersmind *ik* által támogatva, és a' hangrend szerint *koz-ik*, *kez-ik*, *köz-ik*-re változva, társas igealkotó rag, és a' *Köz* főnév' értelmét a' gyökbe hiven beoltja, p. o. barát-koz-ik; üt-köz-ik; azaz, a' barát és *üt* több személylyel *köz-ik*, köz-ös lészen.

Köv, kiholt homályos értelmű gyök, származékából: *köv-ér*, kitetszik, hogy annyit tehetett hajdan, mint *köpcz*, izom, tag; honnan: *köpcz-ös*, iz-mos, tagos, husos; *kövér*, vagy *zsir*, zsir-os, stb. 2) *Köv* annyit is tehetett, mint küldés, honnan: *köv-et*, legatus, és sequitur. 3) *Kő* vagy *köv*, am. lapis, lapillus, lithos.

Kuh, puszta hang, honnan: *kuh-og*, róka módra szól.

Kuk, 1) puszta hang, honnan: kuk-kuk, kuk-orikol: 2) kiholt gyök, egyedűl származékaiban él: kuk-ucs-ál, kuk-kan stb.

Kul, vagy *kull*, puszta hang, honnan: kull-og, stb.

Kun, 1) nemzet' neve; 2) ige, *kun-ik* a' bujósjátékban egy kunik a' másik bujik.

Kup, főnév 1) am. pohár, *Becher*, scyphus, 's így számos nyelvekben föltaláltatik, um: olasz *coppa*, franczia *couppe*, Hesychiusnál görög *κυββα*, wallisi *cup*, arab *kub* (87), aram *kubo* (88), perzsa *kub*, vagy *kobba*. Ide tartozik a' magyar *kob-ak* is és török *kopa* (89.), sőt Adelung (T. II. 1713. lap.) a' latin cav-us, cap-ut szókat is ehhez hasonlítja. 2) *Kup* am. *csúcs*, cupula, *Girbel*. Így ismét Adelung (T. II. 1715. lap.) a' következőkhöz hasonlítja: franczia *gab-le*, német *Gib-fel*, woran der Aetna bey den Sicilianern nach *Mont-Gibelo* heisst, und auch *Gib-raltar* Mohrisch *Geb-el Tarif* seinen Nahmen hat. Arabisch *gib-el* heisst Hügel, Hebr. (גְּבוּל und גֶּבַע), ein *Hügel*, arab (90.) Franz *coup-eau*, im gemeinen Leben *kuppe*, *koppe*; nem átvitt értelem-e a' *cap-ut*-ból, *Kopf*, olasz *capo*? mert a' fő, *la tête* (tető), testünknek *kup-ja*, *pupja*, *csucs-a*, legmagosabb része, (lásd Adelung T. II. 678.) sőt a' görög nyelvben is *κεφαλη*.

Kur, puszta hang; innen *kur-og*, vagy kurr-og, kur-uty-ol, stb.

Kus, elcsendesítő hang, honnan: *kus-ol*.

Kusz, közép ige, *ik* támadékkal, am. repit, serpit, csusz, mász.

Kuty, főnév, am. eb, kölyök.

Kut, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, um. *kut-at*, am. keres, fürkész stb.

Kút, főnév, am. fons, puteus; török nyelvben *kuju*, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. köt. 18. lap.)

Kü, (mások szerint *ki* vagy *kiv*), *küv*, igehatárzó, am. extra, foris, foras, exterum, stb. ennek igen számos származékai vagynak, úm: *kül*, *kün*, *küld*, *kü-szöb* stb. Jól veszi észre Guzmics, (Tudománytár'

V. köt. 14. lap.) hogy a' *kü* helyhatárzó igen is külömbözik a' *ki* visszamutató névmástól.

Küsz, vagy *küz* főnév, am. lucta, harcz, csata, vetélkedés, *vijás*, víta, stb. de így elholt, 's egyedűl származékaiban él: *küz-dik*, küsz-köd-ik stb:

L.

El, tizenegyedik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében eszközűl a' nyelv szolgál; azért nyelv-betűnek is mondatik. *El* önállólag is él; am. principium (lásd fölebb az *e* betű alatt.) Egyébiránt semmi különösséggel 'a' nyelvben nem bír. Tulajdonképen *le*-nek kellene mondani.

Laf, eb-nyalási puszta hang, vagy rongyos ruhában járónak hanga; honnan: *laf-og*, *laf-ol* stb.

Lagy (lágy), társnév, am. tepidus, mollis, indulgens: puha, engedékeny, sem hideg sem meleg; szinte ollyan hangnév, mint: *loty*, *poty* stb.

Lajh (lajha), társnév, am. tunya, fáradt, rest, tehetetlen; föltaláltatik a' heber nyelvben is: *lahah* (לָהָה), defatigatus est, deses, iners est; a' mi régiségét bizonyítja, atyafiságos vele a' *lomha*.

Lak, főnév, am. *ház*, *hajlék*, habitaculum, domicilium; 2) közép ige, *ik* támadékkal, am. habitat, degit, incolit; 3) *lak-ik*, am. eszik, 's így egyez vele a' latin *lingo*; német *lech-en*; görög λειχω; franczia *licher*; olasz *leccare*; heber *lak* (לַק), l. Calepinus p. 814. 4) Kiholt gyök, egyedűl származékaiban él; um. *lak-at*, franczia *locquet*; de föltaláltatik a' gyök is a' finnlapp nyelvben: *lok*, am. *sera* (lásd Sajnovics e. k. 75. lap.)

Lam, főnév, am. víz, sár, locs, mocs, pocs; innen lett: *lam-ogy*, egybehuzva: *langy* stb.

Lan, kiholt; értelme tulajdonképen homályos, egyedűl származékaiban él: úm. *lan-ka*, am. fáradt, languidus; nem lett-e a' latin *lan-gueo* igéből? —

Lant, hangnév; am. *dal*, ének; innen több nyelvekkel is közös, úm. német *lallen*, *linden*, *laut*; latin *laus*, *lallare*; arab *alaud*; szvéd *lulla*; angol *lull*; heber *olal* (עוֹלֵל), görög λαλεω, λαλαγεω, loquor, cano. (lásd Schrevel e. k. 528. lap. 's Adelung T. II. p. 1852.)

Lany, kiholt főnév; am. *lam*, víz; azután *lajhaság*, lomhaság; a' mint származékai: lany-ha, lany-ház stb. mutatják.

Lap, főnév, am. *sik*, és a' könyvben: pagina; de hajdan más értelemmel is birt; mint a' *lap-pan*, *lap-ög* stb. származékokból gyaníthatni.

Las, puszta hang, honnan *las-ú* (lass-ú), lus-ta stb. finnlapp *liesso* (lásd Sajnovics e. köt. 75. lap.) német *leise*; szvéd *lisa*; franczia *loisir*; angol *leisure* „Es ist ohne Zweifel (úgymond Adelung T. III. pag. 168.) eine Nachahmung des Schalles leiser Gang, *las-u lépés*; leise Stimme, *lasú hang*."

Laty, hangnév, ollyan mint: loty, poty, mocs, stb. de csak származékaiban: laty-ak, laty-ak-os, stb. használtatik.

Lá, élő tiszta gyök, am. en, ecce, vide; innen lett a' *lát* ige, görög λαω vagy λω: a' szász nyelvben *laten*, góth és angolszász *wlitán*; sőt Adelung T. I. pag. 354. a' latin *vultus-t* is ezzel egynek állatja, az *Antlitz* szó alatt.

Láb, főnév, am. pes, *Fuss*, pus.

Lád, főnév; él 1) mint több helység' neve; 2) *láda*, am. arca, cista, armarium, gazophilaceum.

Láng, főnév, 1) am. *lob*, flamma, 's a' hangot követi, mint lob; 2) *láng* a' lisztben az, a' mi legfejérebb, és a' lisztnek java.

Lány, vagy *leány*, személyes főnév; am. nő gyermek, puella; de különbözik ettől az *orosz-lány;* a' hol *orosz* lett az *or* puszta hangból (l. alább), *lány* pedig egy a' görög *λιων*, franczia *lion*, latin *leo*, német *Löwe*, heber *lebi* (לְבִיא), a' mit Adelung T. III. pag. 267. a' puszta hangtól kölcsönözöttnek tart; angol *lowe*, dán *love*, cseh *lew* stb. szovakkal.

Láp, főnév, am. pelyva, szalma, széna, töredék, mellyet az árvíz hordani szokott; azután tó, tócsa, és így nincs-e a' *lap*-ból alkotva? —

Láz, főnév, am. zürzavar, zendűlés, tumultus, motus populi; hangnév, és mivel a' hideglelésben az embernek minden erei szinte megrendűlnek, föltámadnak, lázadnak; innen a' mai irók a' hideglelést *láz*nak nevezték.

Le, 1) puszta hang, ollyan mint *ih*; honnan lett: *le-el* (lehel), egybe huzva: *lél*, azután *lél-ek;* 2) *le* tészen már elkezdett, de tovább is menő, 's nevekedő, jobban jobban tökéletesedő lételt, *fit*, 's így ige, és igehatárzó; a' magyarok tudniillik a' legszükségesebb cselekedeteket, mellyeknek legelőször kelle nevet adni, legrégibb egyszerűségekben igen rövid, és egyszerű hangokkal tették ki, p. o. *te*, facit; *le*, existit; *me*, it; *e*, edit; *i*, bibit; *vi*, pugnat; *lő*, *sző*, *nő*, *tő*, *fő*, *ró* stb.

Leb, hangnév, egy értelmű a' *lob* névvel; ebből lett: leb-eg, leb-ben, leb-ke stb.

Lecs, puszta hangnév, mint *locs*, *pocs*; honnan: lecs-eg, lecs-csen stb.

Lef, szinte ollyan puszta hang, mint *laf;* innen: lef-eg, lef-fen, stb.

Leg, kiholt főnév; hajdan annyit tett, mint: bőség, sokaság, sereg, 's így él ma is az arab nyelvben: *lōg* (91.), ingens agmen, ingens copia, ubertas, ingens multitudo. Ma nálunk, ha valamelly dolognak

minden egyéb tárgy fölötti jelességét, vagy fogyatkozását akarjuk kimutatni, a' kitüntető ragú név elejbe tétetvén, a' latin superlativust körül-irva jelenti p. o. *leg*szebb, *leg*jobb stb.; 2) hajdan más értelme is volt, de a' melly elveszett, és egyedűl származékaiból gyanítható, ú m. *leg-el*, *leg-ény* stb.

Leh, hangnév, ollyan mint: *ih*, suspirium, anhelatio, respirium; honnan: *leh-el*, leh-ő, an-*hel*-us stb.

Lek, puszta hang, mint *leb*; honnan *lek-eg* a' viz' színét elborító fű, midőn szél által háborgattatik.

Len, 1) puszta hang, honnan: *len-eg* (len-g a' szél), len-ge, len-ke, len-dít stb.; 2) *len*, fosztó vagy tagadó rag; melly *at*, *et* ragú főnevekből tagadó értelmű társneveket alkot, és *lan*, *len*-re a' hangrend szerint változik. Erről az 1828. Tud. Gyűjt. II. k. 59. l. így ír Vörösmarty: „Kalmár György' Prodromusában olvastam, hogy *len* arabúl (és valóban úgy vagyon), am. nálunk *nem*; sokan *hanem* helyett ma is *halem*-et mon-*l*danak, 's úgy hiszem ezen *len* áll tagadólag mellékneveinkben“; 3) *len*, főnév, am. *Lein*, linum; angol *ine*; olasz *lino*; görög *λινον*; wend, lengyel, 's tót *len*. Kérdés: mellyik nemzetnek tulajdona? —

Lep, cselekvő ige; am. *föd*, valakire, vagy valamire rá rohan, operit, obruit, obtegit; származékaiból *le-peg*, *lep-pen*, a' nyelv' hasonlósága szerint itélve, hihetőleg a' puszta hangot követi; régisége már annyiból is bizonyos; mert *lepedő* származéka él már az arab *labed* (92.) szóban; am. pratum, filtrum, torale, *linteamen* (linum-tegumen).

Les, 1) főnév, am. subsessa, insidiae, *Lausch*; 2) cselekvő ige; am. praestolatur, insidiose expectat, insidiatur, *lausch-en*.

Lety, puszta hang, mint: *lity*, *loty*; honnan: *lety-eg*, am. mizeg, mozog.

Lé vagy *lev*, főnév, am. *nedű*, succus, liquor, juseulum, aër; valamint a' német *Luft* szót Adelung

T. III. pag. 274. úgy mi is a' *lé* vagy *lev* nevet a' puszta hangtól kölcsönözöttnek tartjuk, a' mit *lev-eg*, *lev-él* stb. származékai is bizonyítanak.

Légy, főnév, am. apró nyári bogár, melly a' resteket, és lomha szunnyadozókat fölébreszti, alkalmatlankodása által sarkalja.

Léh, ollyan mint *laj*, vagy *laz;* am. hitványság, rozsda, egy a' *loh*, vagy *doh* szóval.

Lék, egy a' *lik*, *lyuk* szóval (l. alább.)

Lép, 1) cselekvő ige, am. jár, megyen, graditur; 2) főnév, a' bélnek egyik része, splen, lien; 3) *lép* am. enyű, madár-lép; így megvagyon a' lengyeleknél: *liep;* 4) *lép*, am. sonkoly, honnan mondatik: *lépes méz*, vagy lempes mez, am. sonkolyban lévő méz.

Lézz, puszta hang, a' honnan: *lézz-eg*, oberrat, fluitat.

Lib, puszta hangnév, ollyan mint *zsib;* honnan *lib-a*, lib-eg, stb.

Lif, puszta hang, mint *laf*, *lef*; honnan *lif-eg*. stb.

Lih, hangnév, am. *leh*, honnan: lih-eg stb.

Lik, l. alább *lyuk.*

Lip, egy a' *lép* igével, mind a' kettő atyafiságos a' *láb*, pes, szóval.

Lity, hangnév, am. *lety*, *loty*, honnan: lity-eg, stb.

Lob, 1) hangnév, am. *láng*, flamma; honnan: lob-og, lob-ban stb.; 2) hangige, am. *dob*, iacit, iactat, iaculatur.

Locs, hangnév; am. mocs, pocs, tó, sár, víz, lam, *lucs*, *Lusche* (lásd Adelung T. III. p. 286.); ebből locs-og, locs-csan, stb.

Loh, ollyan mint *doh*, főnév, am. flauedo, detumescentia; hangnév, ebből lett: loh-ad, loh-og stb.

Lom, főnév, am. ág, gally, falevél, azután a' fának ágaira fagyott dér: innen: lom-b, *Laube.*

Lop, cselekvő ige; am. tolvajkodik, csen; tótoknál *laup*, hihetőleg tőlünk kölcsönözve.

Los, hangnév, egy a' *locs*-csal, am. víz, folyó.

Loty, folyó anyagnak hanga, mellyet ad, midőn valamivel zavartatik, vagy valahol esése van; honnan *loty-og*, loty-tyan, stb.

Lo, 1) puszta hang; innen: *lo-og*, *ló-g*, ló-bál, ló-dít, stb. 2) *Ló*, főnév, am. equus, caballus; tatár *Ló*, *lú*, (lásd Feszler e. k. T. I. in fine); innen lett a' *ló-t*, am. fut, szalad, mert ez a' lónak tulajdonsága.

Lö, (l. fölebb *le*) mert kétfélén jő elő szinte, mint *fö* és *fe*; honnan lö-l, le-l, mint föl, fe-l stb.

Lök, cselekvő hangige, am. taszít, üt, dob, döf.

Löty, puszta hang, mint: *lity*, *lety*, *loty*; innen: löty-ög stb.

Lő, cselekvő ige, am. *nyilaz*, sagittat, iaculatur.

Lucs, hangnév, am. locs, pocs, mocs, sár, víz.

Lus, szinte az, a' mi *los*, locs, lucs, és átvitt értelemben a' rágalmazóról is használtatik: *lus-kos*, vagy *lucs-kos*, vagy *lus-tos* szájú, nyelvű, stb.

Luk, l. alább. *Lyuk*.

Lúd, főnév, am. anser.

Lük, cselekvő hangige, mindenképen atyafi a' *lök* igéhez (l. fölebb.)

Ly.

Ely, tizenkettődik mássalhangzó nyelvünkben, gyengébben hangzik mint az *el*, és mivel kiejtésében fő eszközül ínyünk szolgál, azért ínybetűnek is mondatik. *Ely* önállólag nem divatozik; de mint szóalkotó rag él, 's igy az *oly*nak barátja (l. alább).

Lyuk, főnév, am. foramen, fovea; finnlapp *luko*, német *Loch*, wend *lukna*; Adelung a' latin *loc-us*, *loc-um*, *lac-uná*-t is atyafiasítja vele.

M.

Em, tizenharmadik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében ajkunk főeszközűl szolgál, azért *ajkbetűnek* is mondatik. Önállólag is él; am. *szop*, (lásd fölebb *e* betű alatt.) Különös tulajdonsága, hogy valahányszor *t* nyelvbetűvel egybe jő, mind annyiszor a' *te* betűvel hasonhangú *n* nyelvbetűvé változik, p. o. rom, ron-t; bom, bon-t; döm, dön-t; öm, ön-t; szám, szán-t; hám, hán-t; om, on-t stb.

Ma, főnév, am. hodierna dies, hodie.

Macz, főnév, am. kis csikó, 's egyszersmind kecsegtető szó; lovaknak szokták mondani; átvitt értelemben am. kedves, édes, szeretett, innen: *maczám*, tubiczám stb.

Mad, kiholt gyök, csupán némi helységek' neveiben, és származékaiban él, p. o. mad-ács-ka, mad-ár, stb.

Mag, főnév, tulajdonképen am. *bél*, *szem*, medulla, nucleus, 's így él a' keleti nyelvekben is; úm. heber *moach* (מֹחַ), aram *much* (93.), arab *mog̃* (94.). 2) Nyelvünkben visszatérő névmás gyanánt is szolgál, mert illyen nélkűl tulajdonképen egyéb keletiekkel szükölködünk; valamint tehát azok, különösen a' heberek *nephes* (lélek), az arabok *dzát* (initium, pectus, essentia) szókat, úgy mi a' *mag* szót használjuk megtoldva személy-ragokkal: mag-am, mag-ad, mag-a, stb. A' *mag*hoz a' *v* betüt *magv* egyedűl a' szokás csatolta azon tekintetből, hogy mag-am, és mag-v-am, stb. között külömbséget tegyen. Említést méltó itt a' *Magazinum*, vagy mint jobban irják mások, *maghazinum* szóról tenni; ez majd nem minden europai, és az arab nyelvben is meg találtatik; de ki fog arról kételkedni, hogy valóságosan, a' *mag* és *ház*ból állott össze: *magház*? —

Maj, kiholt gyök, egyedűl származékaiban divatozik; értelme tulajdonképen homályos, innen: *maj-*

om, törökűl *maj-mum* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 19. lap.); innen: *maj-oz*, *maj-z-ol*, am. majom' módjára rágicskál.

Mak, puszta hang; innen: *mak-og*, am. sirva dunnog, görög μακειν, vociferatur; 2) *mak* vagy *makk*, tölgyfának gyümölcse, glans.

Mal, kiholt gyöke a' *mal-om*-nak; kérdés alatt van, valljon tiszta magyar gyök-e? annyi bizonyos, hogy minden europai nyelvben föltaláltatik; így a' német *Mühle*; szvéd *mölla*; szász *möle*; dán *molle*; iszlandiai *mylna*; franczia *meule*, *moulin*; cseh *mleyn*; orosz *melne*; finnlapp *mylly*; lengyel *mlyw*; bretagni *meal*; wallisi *melin*, *milin*; latin *mola*; görög μυλη, és μυλος; némellyek *mylas* nevű görögtől származtatják; de már a' heber nyelvben előjő: *mal* (מַל), am. molere, demoliri, őrleni; így Adelung T. III. p. 599. Én azomban e' szónak tiszta magyar eredetéről annyiból kételkedem, mert nálunk *molere: ör-leni* és nem *malni*.

Mar, 1) cselekvő ige; am. *harap*, mordet; a' természeti hangát a' cselekedetnek követi. 2) *Mar* főnév, am. *armus*, armi gibbus; így él a' görögöknél is μαρη (lásd Schrewel e. k. 551. lap.) de nálunk közszokásban csupán származéka: *mar-ok* találtatik. Végre más különféle értelmét a' gyöknek származékaiból inkább gyaníthatni, mint leírhatni, illyenek: *mar-ad*, *mar-ha*, stb.

Masz, szinte olly hangnév, mint *mocs;* innen *masz-at*, *masz-al-ag* stb.

Máj, főnév, am. hepar; hasonlatosak vele a' franczia *le mou;* olasz *milza;* német *Milz;* szvéd *mjelit* stb.

Mák, puszta hanga a' nyúlnak, mellyet ad, midőn ebfog-fájást érez; innen: mák-og; 2) főnév am. papaver, görög μηκον és μακων; lengyel *mák*; (lásd Calepinus 1020. lap.) Így tehát kérdés: mellyik nemzet' tulajdona? — feleljenek a' történeti könyvek.

Mál, főnév, am. *has*, a' testnek melyalatti része; 2) több helység' neve.

Mám, puszta hang, honnan: *mám-og*, am. nyög, magában dunnog.

Már, igehatárzó, am. *iam;* hajdan más értelme is lehetett, honnan: már-t, márv-ány; perzsa *marah;* latin *marmor* stb.

Más, társnév, am. alter, alius.

Mász, cselekvő ige, am. repit, serpit.

Máv, vagy *maú*, macskaszó, innen *máv-og*, am. mi-og, leucat.

Me, tiszta magyar gyök, am. *me-at*, *it*, *vadit;* innen tehető ige: *me-het*, mint le-het, — eh-et-ik, — i-hat-ik stb. innen: *me-en*, *mé-n*, *me-gy-en*, arab *maghan* (95.). Innen lett: *me-gye*, főnév, am. limes stb.

Med, kiholt gyök, 's egy a' *ned*-del; innen Vörösmarty a' *med-er*-t, *ned*ből származtatá; 2) kis *Med* folyóviz Erdélyben a' székelyeknél. Ide tartozik a' görög *μηδαμ*, latin *mad-eo*.

Meg, igehatárzó, am. *et*, simul, una, per, post; arab *magh* (96.).

Mek, kecskeszó, honnan: mek-eg, *meck-ern*, oder *mächzen;* — görög *μυκ-ασθη*, *μυκ-αω*, *mug-io*, (lásd Schrevel, e. k. 582. lap.)

Mel, kiholt gyök; hajdan annyit tehetett, mint: *hévség*, calor; a' mi származékaiból: *mel-eg*, calidus; *mel-ed*, *mel-eszt*, stb. kiviláglik.

Mely (mások szerint *mell*, *melj*), am. pectus: innen lett a' *mell-ém*, *mell-éd*, *mell-éje*, ad pectus, vel latus meum, tuum, suum. Nem tartozik ide a' visszamutató: *melly*, vagy *mely*, mert ez *mi* és *oly*-ból állott össze. *Mely*, pectus, föltaláltatik a' finnlapp nyelvben is: *miely* (lásd Sajnovics e. k. 61. lap.)

Meny, 1) am. aether, coelum, finnlapp *muenje*, (lásd Feszler e. k. T. I. in fine). 2) *Meny*, nurus,

sponsa. Itt ismét a' szokás *mennyet* ír a' *coelum'* —, *menyet*, a' *nurus'* jelentésére.

Mer, cselekvő ige, am. *audet*, bátorkodik; azután *haurit;* eredeti értelme származékaiban különféleképen módosúl.

Mes-e, főnév, am. fabula, aenigma; heber nyelvben *má-sál* (מָשָׁל), am. nálunk *mesél.*

Mesz, kiholt főnév, am. procul, longe, származékaiban: mesz-sze, mesz-sze-ség, stb. divatozik; 2) *mesz* vagy *mész*, főnév, am. fejérítő, calx, caementum.

Met, cselekvő ige, am. arat, *met-it*, vág; már sz. Margit' életében előfordúl. Adelung (T. III. p. 491.) arab *maza;* olasz *mazzare;* latin *metere;* német *metzker* szókkal hasonlítja; innen lett: *met*-sz, metél stb.

Mev, puszta hanga a' nevetőnek, honnan: mev-et am. nev-et.

Mez, főnév, am. takaró ruha, patyolat; velum, velamen, tegmen, operimentum, a' mi leginkább *meztelen*, am. nudus, származékából kitündöklik. *Mező*, am. rus, campus; finnlapp nyelvben *mecze* (lásd Sajnovics e. k. 72. lap.)

Mécs, főnév, am. ellychnium, franczia nyelvben: la *mêche* (*mesch*), d' une lampe, où chandelle; der Dachter in einem Licht.

Méh, főnév, am. apis, és innen származhatott a' *mé-z* is, latin *me-l*, német *Meth*, angol *mead*, cseh *medu;* tót *med;* finnlapp és eszth *messi;* görög *μελε* (lásd Adelung T. III. p. 450.). 2) *Méh*, am. uterus, matrix.

Mél, kiholt gyök, csupán származékai divatoznak; úm. *mél-tó*, részesülője a' kiholt igének *mélt*, am. mélt-at, stb.

Mély, társnév, régi gyök; am. profundus, altus: hajdan a' német nyelvben *Mahl* (der Tiefe) is meg-

volt, de ma már ott nem használtatik (lásd Adelung T. III. p. 314. Nro. 5.)

Mén, főnév, am. equus, admissarius; már Béla' névtelen jegyzője emlékezik róla cap. XIX. Külömbözik ettől a' *me-en*, vagy *mé-n* ige (l. fölebb.)

Mér, cselekvő ige, am. metitur, mensurat; finn-lapp *mére* (lásd Sajnovics e. k. 68. lap.), görög *μειρω*, divido, metiendo distribuo, heber (מַר), *mar* (lásd Adelung T. III. 391. lap.); *Mér-eg*, *mér-igy*, vagy *mír-igy* magyar gyökök e? —

Mét, halász háló' neme; *mét-ely* honnan jött? —

Mí, 1) személyes névmás a' többesben, am. *nos*, 's itt az *i* többes, melly a' személyragos nevekben előfordúl; 2) *mi* visszamutató, és kérdő névmás, am. qui, quid, quod, quam; megvagyon a' keleti nyelvekben is: heber *mah* (מָה), aram *mo* (97.), arab *ma* (98.); 3) *mi*, macska szó: honnan: *mi-og*, am. nyávog stb. Ide tartozik mint származék a' *mi-nd*, minden, stb. a' *mi*, (nos) névmásból. Ide tartozik a' *mimel*: imitatur, majmol; ha csak nincs a' görög *μιμεομαι* igeből kölcsönözve.

Mocz, puszta hang, am. *motus*, mutitus; innen *mocz-czan*, mutit; e' hangot így nyomozza több nyelv, p. o. latin *mutio*, *mussito;* görög *μυζω*; *musso;* angol *tomutter;* a' németnél *gibtzen.*

Mocs, főnév, am. locs, pocs; a' hangot követi.

Mogy, főnév, am. *bogy*, bacca.

Moh, főnév, am. muscus, lanugo; *Mooss*, lengyel *mech.*

Mok, puszta hang; honnan: *mok-og*, mutit, mussat, mussitat.

Mond, ennek valódi gyöke a' franczia *le mot*, am. vox, verbum, szó, ige; 's így tán a' *mo-cz*, *mo-k*-ban is *mo* a' gyök, egyébiránt a' lengyeleknél is *mo-wie*, am. dico. (lásd Calepinus' szótárát.)

Moly, főnév, am. tinea, blatta; lengyel *mol;* kérdés kinek tulajdona? —

Mony, főnév, am. mentula, verpa, veretrum, item ovum; finnlapp nyelvben: *muna* (lásd Sajnovics e. k. 113. lap.)

Mor, 1) főnév, am. a' ló' háta, és nyaka közt kiálló dombocska; 2) puszta hang, honnan: mor-og, morran, mor-d-ány; görög *μορμυρω*; és *μυρμυρειν*; német *murmeln*. stb.

Mos, cselekvő hangige, am. luit, abluit, lavat.

Mot, puszta hang, am. motus, honnan: mot-ol, mot-oz, stb.

Moty, puszta hang, mint *mot;* innen moty-og. stb.

Moz, puszta hang, honnan: moz-og, moz-dúl, mozdit stb.

Mór, főnév, am. fal, *Mauer*, azután, later crudus, non exustus; és helység' neve is Fejér vármegyében.

Mú, vagy *mű*, *müv*, *miv*, főnév, am. opus, labor, opera.

Muk, puszta hang, innen: *muk-og*, mutit, mussitat, *muk-kan*, mussitatio est.

Mut, kiholt gyök, értelme tulajdonképen homályos, egyedűl származékaiban él, p. o. mutat, mutogat, stb.

Múl, közép ige, *ik* támadékkal divik, am. transit, labitur, praeterit, evanescit.

N.

En, tizennegyedik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében leginkább a' nyelv szolgál fő eszközűl, azért nyelvbetűnek is mondatik. Tulajdon hanga szerint önállólag nem él, de divatozik mint többes rag, az aram nyelvben mindenütt, nálunk egyedűl a' számnevekben, p. o. kett-en, hárm-an, négy-en stb.

(lásd Joan. Nagy, Gramm. in Parall. §. 6. pag. 18.). Különös tulajdonsága továbbá az, hogy, ha *be* ajbetű mellé szövetkezik, *em* betűvé változik, p. o. azom-ban (azon-ban), külöm-ben (külön-ben), külömbség stb.

Nagy, társnév, am. magnus, grandis, ingens, vastus, ebből lehetett a' Nagy-ur, nad-ur, nád-or; mert *ur*, *or*, hajdan nem csak országot, hanem királyt is jelentett; *nádor* azomban mai alakában is él, a' keleti nyelvekben, úm. heber *nedar* (נְאדָר), arab *náder* (99.), vir illustris, vir singularis, inclytus, incomparabilis; 's így álmodozni látszanak inkább, mint valót mondani, kik e' szót a' tótoktól kölcsönözöttnek állatják.

Nap, főnév, am. sol, Titan, Phoebus, dies; Nebo, Nabo, Nabokodonosorból akarja magyarázni Szabó József (lásd Tud. Gyűjt. 1823. VII. k. 41. lap.) 2) *Nap*, am. socrus; finnlapp nyelvben: *noppi* (lásd Sajnovics e. k. 113. lap.) Nem állott-e össze a' *nő* és *ip*-ból? —

Nád, főnév, am. arundo, canna, calamus.

Nál, kiholt főnév, értelme tulajdonképen homályos, csupán mint névmódosító veszteglő rag él; hogy hajdan főnév vala, kitetszik abból, mert a' személyragokat fölveszi, úm. nál-*om*—*ad*—*a* stb. Mint veszteglő rag a' hangrend után *nél*-re is átváltozik, p. o. Pálnál, Péter-nél szebb és jobb viseletű János.

Nász, főnév, am. lakodalom; úgy látszik a' *nő*ből lett, 's így alig tiszta gyök.

Ne, indulatszó, am. en! 2) tagadó szócska, és tiltó, ebből lett: *nem*, non, *nein*, szvéd *nei*; lengyel *ni*, *nie*, franczia *non*, *nier*; perzsa *ner*, görög $\nu\eta$, angol *nay* stb. (lásd Adelung T. III. p. 767.)

Ned, főnév; ma *nedv* vagy *nedü*. Több nyelvekkel egybe hasonlítva adja ezt elő Adelung T. III. p. 741. „*Nass* im Nieders. mit der gewöhnlichen Ver-

tauschung des Zischlautes: *natt*, *nat*, welches mit den Griechischen *νοτις*, *νοτ-εω*, *νεειν*, Feuchtigkeit, fliessen, genau verwendet ist Latin. *neo*, *nao*, *nato*. Megvagyon, a' keleti nyelvekben is: heber *nidda* (נָדָה), arab *nadja* (100.). Vörösmarty a' *med* gyököt is ezzel egynek véli, 's így egyez a' latin *madeo*, honnan: *meder*.

Nek, Révai szerint önálló főnév volt hajdan, 's *viszonyt*, *ellent*, *irányt* jelentett; Horvát István pedig a' régi magyar nyelv' egyik dialectusa szerint, úgymond, dativust formált: — Béla király' névtelen jegyzője is magyarosan írja: „ibi etiam dux dedit Bungernec, Patri Borsu terram magnam"; azért olvashatni a' bolvai hallottas beszédben: halálnec, puculnec, muganec, stb. (lásd Tud. Gyűjt. 1819. XI. k. 94. lap.) Ma is azomban megvan egy ollyan tulajdonsága, a' miből kitetszik, hogy önálló főnév volt, mert t. i. a' birtokos személyragokat fölveszi, p. o. *nek-em*, *ed*, *i* stb. Többire nyelvünkben 1) névmódosító rag, a' melly által valakinek valami tulajdoníttatik, p. o. Jakabnak, Péternek stb. 2) Szóalkotó rag, és hivatalt, tisztséget, jelentő személyes főnéveket alkot, úm. pohárnok, fegyvernök, udvarnok, titoknok, álnok, stb. Igaz ugyan, hogy a' *ka* betű nyelvünkben számtalanszor előbukván, néha keményíti, 's kellemetleníti a' mondást: de ez még nem elég ok a' *nek* szóalkotó rag' kiküszöbölésére, ámbár némellyek illyet ohajtanának (lásd 1835. évi 103—104. számu Társalkodót.)

Nem, főnév, am. genus, progenies; ha valaki illy gyököt még tisztának nem tartana, a' *nő* és *em*ből összetettnek kellene e' szót vélnie; de egyszerűbb a' *nem*, hogysem tovább lefosztani szükséges volna. Más a' *ne*ből lett tagadó szócska: *nem* (lásd fölebb.)

Nesz, hangnév, am. lárma, zaj, hír.

Nev, puszta hang, ollyan mint *mev* (lásd fölebb), innen: nev-et stb.

Né, önállólag kiholt, megfelel a' latin *ali* szinte származékaiban élő szónak, p. o. *né-ki* ali-quis; *né-ha*, ali-quando; *né-hol*, ali-cubi.

Négy, számnév, am. quatuor.

Nén, főnév, am. soror maior natu; egyez vele a' görög *νάννη*, a' mandschú nyelvben: *non* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. V. k. 119—121. lap.)

Nép, főnév, am. plebs, populus.

Név, am. nomen; e' szónak tagadhatatlan gyökbetűje az *n*; mert majd nem minden nyelvben ígyen találtatik. Halljuk róla Adelungot „*Name*, in Nieders. *Name*, in Angels. *noma*: *nama*; im Engl. *Name*, in Schwed. *namu*, im Finnländ. *nimi*; im Irrländ. *Nimb*; im Wallach. *Neme*; im Albanisch. *Nam*; so gar im Pers. *Nam* und im Malabarischen *Naman*, im Krainerischen *imi*, im Dän. *Nave* (nave), im Lat. *nomen*, im Hebr: *na-am* (נָאַם), nominare, szólítani, szólani (T. III. p. 721—722.) A' ki ezeket nyelvtudományi szemmel vizsgálja, a' *név* szónak régiségét, és eredetiségét kétségbe nem hozhatja.

Néz, cselekvő ige, am. tekint, szemel, lát: videt, spectat, aspicit, intuetur.

Ni, indulatszó, am. *en* ecce! kettőztetve is mondatik: *nini*, vide-sis, 's nem ez-e a' gyöke a' *né-z* (ni-ez) igének, mint a' *lát*-nak *lá?* — 2) *ni*, igemódosító rag, a' határozatlan módnak bélyege, a' mellyről Révai idézett munkájában bővebben értekezik, (lásd 784—791. lap.)

No, indulati ösztönző szócska, am. age, agesis, agedum, age, licet; ezzel egynek tartja Révai a' *na*, *ne* igemódosító, 's az ohajtó módnak bélyeges ragát, föltalálta a' finnlapp, 's eszth. nyelvben is *nou*; a' *ni* önállólag főnév, am. tanács, szándék; származékaiban pedig: akarást, törekvést, igyekezetet jelent.

Nő, főnév, am. uxor, femina, mulier, nupta; általváltozva *né*, a' férjfiak' hivatali, vagy tiszti közneveikhez fűgedvén, azoknak hitveseiket jelenti, p. o. szabó-né, ötvös-né, puskás-né, stb. Származékai *nő-s*, *nő-sz*, stb. Görög nyelvben *νοος*, am. sponsa; 2) *Nő*, közép ige, am. crescit, adolescit, így a' keleti nyelvekben is megvagyon: heber *nuv* (נוּב), arab *na-ba* (101.), sőt a' latin *nu*-trio, német *näh-ren* is egy vele. Innen: növ-el, nev-el; növ-ekedik, nev-ekedik stb.

Ny.

Eny, tizenötödik mássalhangzó nyelvünkben, 's mivel kiejtésében főeszközűl inyünk szolgál, azért inybetűnek is mondatik. Önállólag hanga szerint él az *eny* szóban (lásd fölebb.)

Nyaf, nyúlhajtó ebek' puszta hanga; a' honnan: nyaf-og.

Nyak, főnév, am. fej és test' törzsöke közti rész; megegyez vele a' német *Nacken*, *Nacke;* angol *Neck;* dán *Nakke;* olasz *Nuca*, *Nocco;* finnlapp *Nikke* (lásd Sajnovis e. k. 61. lap. 's Adelung T. III. p. 755.)

Nyal, Toepler szerint puszta hangú ige (lásd Tud. Gyűjt. 1833. II. k. 30—31. lap.); a' finnlapp nyelvben: *niel-am*, lambo, (lásd Sajnovics e. k. 59. lap.). Innen lett a' *nyál* főnév is, és a' *nyel* ige szinte vele ugyan az.

Nyav, kiholt gyök, hajdan annyit tett, mint: aerumna, calamitas, miseria; ma csupán származékaiban él, úm. nyav-odik, nyav-aly-odik, stb.

Nyáj, főnév, am. grex, sereg, *Schaare;* innen átvitt értelemben lett: *nyáj-as*, blandus, comis, stb.

Nyár, főnév, az esztendőnek egyik része: aestas; finnlapp nyelvben: *nyárzó*, tempus, quo nives solvuntur, aestas, (lásd Sajnovics e. k. 77. lap.)

Nyám, puszta hangnév; nyimmel, nyámmal enni; innen *nyám-og*, fastidiose edit.

Nyáv (Nyáú), macskaszó, honnan: nyáv-og stb.

Nyek, puszta hang, honnan: *nyek-eg*, plorat, gemit, plangit; sí rí.

Nyel, cselekvő ige, hasonló a' *nyal* igéhez; ebből lett *nyel-ő* v. nyel-ű v. *nyelv*. 2) *Nyel*, főnév, am. fogattyú, manubrium.

Nyer, 1) puszta hanga a' lónak; honnan: *nyer-ít*, hinnit; 2) cselekvő ige, am. lucratur, lucrifacit; 3) *Nyer*, hajdan annyi is, mint: cruditas; honnan *nyer-es*, vagy is *nyer-s*, mint gyor-os, gyor-s.

Nyes, cselekvő ige, am. hámoz, vág, ágaz: amputat, frondat, caedit, truncat.

Nyi, önállólag kiholt, és mennyiséget jelentő főnév, de mint szóalkotó rag a' mértéknevekhez adatván, azokból bizonytalan mennyiséget jelentő társneveket nemz; mellyek azután a' mellettök szükségképen megkivántató számnevek által határoztatnak meg a' mennyiségre nézve, p. o. öt láb-nyi, hat öl-nyi stb. 2) *Nyi* hajdan annyit is tett, mint *apertura;* honnan a' mai származékok: *nyi-t*, aperit, *nyi-l-ik* aperitur, stb.

Nyif, kopók' csehelése a' vadászatban, vagy az orrán beszélőnek; innen: *nyif-eg*, nyif-og, nyif-a, stb.

Nyik, szinte puszta hang, honnan: *nyik-og*, vagit, gannit; *nyik-kan*, in vagitum erumpit.

Nyil, főnév, am. iaculum, telum, sagitta, átvitt-értelemben: *sors*; megvagyon a' finnlapp nyelvben is: *nuoli*, (lásd Sajnovics e. k. 113. lap., és Tud. Gyűjt. 1834. X. k. 94. lap.)

Nyir, főnév, am. betula, bizonyos fa'neme; ezzel hihetőleg atyafiságos a' nyár-fa. 2) *Nyir*, cselekvő ige, am. radit, tondit.

Nyom, 1) ige, am. tapod, szorit, premit; 2) főnév, am. vestigium; mert a' hol valami megnyomatik, a' nyomás maga után *nyomot*, vestigium, hágy.

Nyö, puszta hang; honnan: *nyö-ög* (nyőg), gemit, gemiscit stb.

Nyöf, puszta hang; honnan *nyöf-ög*, am. grunnit.

Nyök, puszta hang; innen: *nyök-ög*, nyöfög.

Nyösz, puszta hang; ebből: *nyösz-ög*, am. nyöf-ög.

Nyő, cselekvő ige, am. kitép, szakgat, irt, rit, p. o. kendert nyő.

Nyú, kiholt főnév, am. hosz, longum, longitudo; innen: *nyú-l-ik*, és *nyú-l* főnév, mert nyúlos hoszú a' testalkata, innen: *nyú-g*, mert a' ki nyugszik, hoszában fekszik; ebből *nyú-ít* (nyújt), am. in longum extendit, protendit, prolongat, producit, sőt innen: *nyú-z* is, glubit, excoriat. *Nyúg* azomban már igen régi származék, melly a' heber nyelvben: *nuach* (נוח), arab *nach* (102.), aram *noch* (103.), stb.

Nyüg, főnév, am. *gúzs*, kötél, mellyel a' szabadon legelő lovak' lábai, nehogy elszaladjanak, megköttetnek.

Nyű, vagy *nyüv*, főnév, am. hús féreg, sajt-féreg.

O.

O, hetedik homályos, vastag rövid hangzó nyelvünkben; önállólag indulatszó, de a' melly *h* betüvel is meg szokott toldatni, úm. o! oh! am. *ah!* innen: oh-a-ít, avet, *áh-ít* stb.

Od, helyet jelentő szócska, am. illuc, midőn *id* am. huc; épen úgy használtatik a' messze lévő helyekről *oda*; mint *ott*; azon egy külömbséggel, hogy ez azon kérdésre felel: *hol?* amaz erre: *hová?* p. o. ha oda tette, ott van. Származéka ennek az *od-ú*, am. caverna, spelunca, görög *αδυ*.

Oh! fölkiáltó szó (lásd fölebb *o* alatt.)

Ok, vagy *oka*, puszta hang, honnan *ok-ád*, am. vomit, *köken* (lásd ennek fölvilágosítására, a' *czakó*

alatt mondottakat fölebb). Más az *ok*, *ratio*, származék, mellyről alább.

Oly, (olly) névmás, am. talis, eiusmodi; 2) egyszersmind névalkotó rag, melly ugyan a' gyök' értelmét nem változtatja, de maga a' hangrend szerint *aly*, *ely*, *öly*-re is általváltozik, p. o. *gom-oly* (mintha mondanám, talis sicut *gom*), *fog-oly* (qui capitur talis), *göm-öly*, eiusmodi circus; *szug-oly*, eiusmodi angulus; *gyám-oly*, eiusmodi tutela, stb.

Ol, kiholt gyök, csupán származékaiban él, úm. *olú*, liquor, *olúad* (olv-ad), liquorem dat, liquefit; *ol-t*, liquorem facit extinquit, *ol-d*, solvit stb.

Om, puszta hangú kiholt gyök, ollyan mint *rom*; a' melly bőséget, vagy kiterjedést, mint ez (az 1829. Tud. Gyűjt. IV. k. 101. lap.) állíttatik, épen nem jelent, mert ezt az *öm* jelenti (lásd alább); *om*, am. *rom*, *bom*; honnan: *om-ol*, *om-lik*, *om-t*, *on-t*, stb.

On (onn), helyet jelentő név, mint *od* és *ott*, de a' melly e' kérdésre felel: honnan? — és helyből mozdulást jelent, magában nem él, de mint névmódosító rag egy helyben állapodást fejez ki, és azért állapító ragnak is neveztetik p. o. ház-on, kert-en, böjt-ön stb.

Or, 1) puszta hang, honnan: or-dít, az or-oszlány, rugit leo; török nyelvben: *or-mak* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 20. lap.); 2) *or* (orr) a' szagláló érzék, nasus; honnan '*or-cza*, am. *or-ocs-ka*, átvitt értelemben az embernek egész képét jelenti; 3) *or*, am. tartomány, föld, lak; innen *or-szág*. Chaldaeai *ur* ezzel egy, a' melly hajdan országot is, királyt is jelentett (lásd Tud. Gyűjt. 1829. VII. k. 54—55. lap.) Finnlapp nyelvben *or*, locus habitationis (lásd Sajnovics e. k. 50. lap.); 4) *or*, am. fur, furax, tolvaj, lopó; honnan *or-állat*, animal rapax, *or-gazda* latronum protector, caupo; *or-oz*, tolvajkodik, stb.; 5) *or* hajdan még kiterjedtebb értelmű is volt, mint származékaiból: *or-u-os*, (némellyek ezt Orpheusból, a' mi az arab, és heber

nyelvben gyógyító embert tészen, akarják magyarázni: lásd Debreczeni Gramm. 301. l.) *or-om* stb. kiviláglik.

Os, 1) indulatszó, Kresznerics szerint *interiectio admirantis*. 2) Szinte olly puszta hang, mint *suh;* honnan: *os-on*, am. suh-an.

Osz, kiholt gyök, am. pars, particula, rész, divisio; honnan: osz-ol, osz-t, stb.

Ott, 1) igehatárzó szócska, am. *ibi*, a' minek ellenében áll: *itt*, hic. 2) Névmódosító rag, és a' helynevek közűl leginkább *vár*, *ár*, *ör*, *ly*, 's *cs* végezetűekhez a' hangrend szerint *ett*, *ött*, *ütt*-re változva fűged, p. o. Fejérvárott, Győrött, Pécs-ett, minden-ütt, más-utt, közép-ett, stb.

Ó.

Ó, nyolczadik vastag homályos hangú hoszú hangzó nyelvünkben. Önállólag cselekvő ige, am. cavet, cautus est; ebből lett: ó-talom; *ok* nem tő-szó, hanem származék, mintha lenne *ovadék*, mint szinte a' latinban is *caussa*, *caveo*-ból, *cavissa*, *caussa*, *causa*; azért *caute*, am. *okosan*; *ok-ul*, cautus fit (lásd Tud. Gyűjt. 1820. II. k. 107—108. lap.); *ok-ni*, am. tanúlni. (lásd Tud. Gyűjt. 1834. X. k. 97. lap.) 2) *Ó*, társnév, am. *régi*, *ve*-tus, priscus.

Ól, régi főnév, am. istálló; régiségét *jász-ól*, és *ak-ól* eléggé bizonyítják; ez utósó már a' heber nyelvben: *egel* (אֵגֶל), arab *agal* (104.), *caula*, receptaculum.

Ö.

Ö, kilenczedik magas (közép) hangú rövid hangzó nyelvünkben; önállólag értelme elveszett.

Öb, kiholt gyök, saját jelentése bizonytalan, de származékából: *öb-öl*, (heber *ubal* אוּבָל), hogy *bögy*-

öt, sinus, és *bő*-séget jelentett, 's így a' latin *ub-ertas* is atyafi vele. Ma mint névmódosító, különösen *kitüntető*, hasonlító rag divatozik: ámbár ezt Révai a' *bő*-ből kölcsönözöttnek véli, 's így átváltozik a' hangrend szerint *ob*, *eb*-re, nyomósban meg is kettőztetik: *obb*, *ebb*, p. o. nagy-obb, böv-ebb, édes-b, kegyes-b, stb.

Öcs, főnév, am. frater natu minor; 2) kicsinyítő rag, melly a' hangrend szerint *acs*, *ecs*, *öcs*-re változván kicsinyező értelmet olt a' gyökbe; így erről előbb Vörösmarty, utóbb Horvát István a' Tud. Gyűjteménynek 1828. — és 1830. folyamában; p. o. köv-ecs, ur-acs stb.

Ök, Révai ezt elavult melléknévnek véli, melly valaha *öt* alakban (mint a' heber nyelvben föltaláltatik, (חוֹ) divatozott légyen, 's a' mai *ök*-kel egy, és annyit tett, mint: *sok*, *sokaság*, egyébiránt, e' származtatás igen erőszakos, mert *öt*-ből inkább lehetne *ök*-öt, gondolni, mint Révai szerint *tö* — több-ből *ök*-öt; bizontalanságokkal azomban kár időt vesztegetni, elég itt azt tudni, hogy *ök* hangrend szerint, *ak*, *ek*, *ok*-ká változva többes rag, p. o. öröm-ök, hal-ak, dom-ok, kert-ek stb. 2) *Ök* hajdan terjedtebb értelemmel is birt, a' mint származékaiból: ök-öl, ök-ör stb. gyaníthatni.

Öl, 1) főnév, am. orgia, sinus, gremium, innen: *öb-öl*, és *ök-öl* összetéve; más nemzeteknél is megvagyon, mint bizonyos mérték, de nem tisztán, mint nálunk, p. o. német *El-le*, latin *ul-na*, angol *el-l*, olasz *al-na*, franczia *aul-ne*; sőt a' német *El-bogen* is ide tartozik: 2) *öl*, cselekvő ige, am. occidit, török nyelvben *öl-dümek* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. III. k. 108. lap.) *öl-mek*, mori, *öl-durigi*, occidere, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 21. lap.) valaha lehetett *ül* is, honnan a' mai *ül-döz*. Kiterjedtebb értelme is volt; mint az *öl-t-özik* igéből kitetszik. *Ölyv*, főnév, bizonyos madár' neme, am. accipiter, ragadozó sas. keselyű; Aristotelesnél (l. 8. c. 3.) ἐλεος, német *Eule*, mellyről Adelung így szól:

„Der Name dieses Vogels lautet bey Minesinger *Weule*; in Borhorns Glossen *Uyl*, im Engl. *Owl*, im Franz. *hulotte*, im Nord. *Ugle*, in lat: *ulula*, im Holländ. *Uwila*. Es ist eine Nachahmung, des heulenden Geschreyes dieses Vogels." Mások szerint: ölyv, ölyű, ölü, ölő, az *öl*-től, qui occidit, így tehát *ölyv* nem volna tiszta gyök.

Öm, kiholt főnév, hajdan bőséget, elterjedést jelentett, ma csupán mint névalkotó rag divatozik, és a' hangrend után *om*, *am*, *em*-mé is átváltozik; Vörösmarty ezen ragot az *om-lik*ban szinte illy módon kereste, mint én inkább az *öm-lik*ben rejtezni vélem. (lásd Tud. Gyűjt. 1829. IV. k. 101. lap.) Innen lett *öm-t* vagy is *ön-t* stb.

Ör, kiholt gyök, hajdan kiterjedt értelemmel bírt, annyit is tett: *in gyrum agi*, *gyrus*, és mivel a' *görög*nek nincs vége, am. infinitus, határtalan stb. innen mai származékai: *ör-öm*, *ör-ű*, *ör-vend*, *örv*, *ör-ök*, *örv-ény* stb.

Ösz, kiholt társnév, am. compositus, a' mi leginkább az *ösz-vér*-ből *mulus*, kitetszik, mert két külön vérből származik az *ösz-vér*; innen: *ösz-sze*, vagy *ösz-ve*, a' honnan ismét azt is gyaníthatni, hogy az *ösz-ik* valaha ige volt, 's annyit tett, mint: ösz-sze meg' ösz-sze áll, componitur, convolvitur, coniungitur stb.

Öt, 1) számnév, am. quinque; 2) *öt* egy az *üt* igével, am. quatit, percutit, caedit, honnan: *öt-ü* (üt-ü), am. kalapács; *öt-ü-es*, faber, am. különösen auri-faber; *öt-lik*, tangit, pertingit, invadit, incidit, infigitur; belé öt-lik, quasi belé üt-közik stb.

Öv, főnév, am. cingulum; zona.

Öz, kiholt főnév, hajdan annyi mint: copia, bőség, sokaság, tenger, honnan lett: *öz-ön* (öz-öm, az az iszonyú *öm*, nagy *öm*, tenger *öm*); 2) *öz*, ige-alkotó rag, melly a' hangrend szerint *oz*, *ez*-zé is változva a' gyök-

nek többszöri gyakorlását jelentő igéket képez, p. o. *arany-oz*, *bot-oz*, *föl-öz*, *gyöm-öz*, *jel-ez*, *jeg-ez* stb.

Ő.

Ő, tizedik magas (közép) hangú hosszú hangzó nyelvünkben; önállólag eredeti harmadik személyt jelentő személyes névmás; föltaláltatik a' keleti nyelvekben is. Bővebben értekezett erről Révai, Beregszászi, Nagy és Csató. Nyelvünkben különféle szolgálatot teszen, úm. 1) Névmódosító birtokos rag; de így *é* alakba öltözik, p. o. Péter-é, Pál-é, stb. 2) Birtokot jelentő személyrag, 's ígyen *a*, *e*, vagy (mivel a' keleti nyelvekben tiszta hangzóból egy szó sem áll) az *ő* alatt rejtező nyugvó betűt fölébresztve: *ja*, *je*, p. o. ház-a, kert-e, fá-ja, mező-je stb. 3) A' határzott alakú igékben harmadik személyt jelentő személyrag, *ja* és *i* alakban, p. o. vár-ja, ver-i stb. 4) Igékből személyes főneveket (a' millyeneket egyébiránt részesülőknek hivnak) nemző rag, 's így *ó* vagy *ő* alakban jelenik meg, p. o. ver-ő, verberator; üt-ő, percussor; lop-ó, fur: szeret-ő, amator; tev-ő, factor, stb.

Őr, főnév, am. vigil, custos; heber *úr* (עוּר), aram *har* (105.), vigilavit, custodivit, ebből lett: *őr-öz*, innen veszi a' Debreczeni Gramm. az *ördög* nevet is (lásd 280. lap.) Mert a' szent-irásban Péter apostol körüljárónak irja le, mint az *örök* szoktak cselekedni. — *Eurek* már sz. László királynál előjőnek (Decret: I. 3. c. 1. et 2.) és több helységek különösen innen vették nevöket, így Vas vármegye' szélén Alsó-őr, Fölső-őr, Őr-ség stb. 2) *Őr*, hajdan kiterjedtebb értelemmel is birt; honnan a' mai *őr-ül*, am. dőr-űl, bolondúl; *őr-öl*, am. molit stb.

Ős, főnév, am. avus; heber nyelvben: *isch*, vir; *ischa*, asszony: arab *an-sza*, asszony.

Ősz, az esztendőnek harmadik része, am. autumnus; 2) átvitt értelemben *ősz*, társnév, am. canus.

Őz, főnév, am. dama, caprea.

P.

Pe, tizenhatodik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében fő eszközűl ajkunk szolgál; azért ajbetűnek is mondatik; hangára nézve atyafiságos a' *v* és *f* betűvel, de mind a' kettőnél erősben hangzik, ámbár gyakran mind kettővel fölcseréltetik; p. o. *paix*, béke, *pascha*, basa stb.

Pacz, hangnév, lapiczkával, vagy furatossal való kézre csapás: innen: *pácza* am. bot, *Patsche*, páczázni, *patschen*, *πατασσειν*, batuere. (lásd Adelung T. III. 583—584.)

Pacs, puszta hang, innen: *pacs-ka*, pacs-kol, pacs-irta stb. pacsot adni.

Pad, főnév, am. ülő eszköz, scamnum, sedile.

Paj, kiholt főnév, ollyan mint *baj*, honnan: pajtárs, paj-kos stb. Ide tartozik *pajta*, a' mi a' heber *bajit*, *beth* (am. ház) szóval egyez.

Papa, főnév, (l. erről *apa*), német *Papa*, olasz *papa*, görög *παππας*, perzsa *baba* (lásd Adelung T. III. p. 955.) Ide tartozik: *papol*, *papeln*, franczia *babiller*, olasz *baboláre*, latin *fabulari*, a' mellyről Adelung mondja: „Es ahmet den laut nach.“ (lásd T. III. 957.) Illyen *papagáj* is, a' mi arabúl: *babagha*.

Par, kiholt gyök, Szabó Dávid szerint: *para*, a' háló' szélére aggatott, 's a' víz' szinén lebegő könnyű fa; keleti nyelvekben különösen, a' heberben (בָּרָה), *barah*, am. kis, kücs, *parvus*, honnan a' mai *pará-nyi*. Nem tartozik ide: *paráz̤na*, melly a' tót *prázná*-ból kölcsönöztetett.

Pas, puszta hang, innen: pas-ol, pas-kol. stb. pas-t adni, am. kézbe ütni.

Pat, kiholt gyök, am. rivus, rivulus, honnan a' mai *pat-ak;* egyez ezzel az angol *Bath*, német és szvéd *Bad*, a' mi Kerónál: *pad*, latin *vad-um*, már a' góth nyelvben: *wate*, am. víz; annyi pedig bizonyos, hogy a' *p*, *b*, és *v* egymással gyakran fölcseréltetett (lásd Adelung T. I. p. 632. T. V. p. 81.) de a' tótoknál is megvagyon *pot-ok*, 's így kérdés: mellyik nemzet' tulajdona? vagy nem jött-e mind ugyan azon egy forrásból? 2) *pat* vagy *patt*, puszta hang, innen: *patt-og*, *patt-an*, cum strepitu rumpitur, dissilit.

Pácz, puszta hang, honnan *pácz-a;* helytelenűl iratik *pálcza* (lásd fölebb *pacz* alatt). 2) *Pácz*, am. *muria*, 's így a' német *Beitze*-ből kölcsönözött idegen szó.

Pács, puszta hangnév, a' melly valami dologról, midőn leesik, szokott mondatni. 2) *Pács-on*, helység' neve.

Páh, puszta hang, honnan: *páh-ol*, am. puf-og-va üt, ver.

Pár, 1) főnév; am. savanyitó, gőz, lúg, és állat' lelke; minő nagy philosophia van csak itt is nyelvünkben, hol az embernek lélek, az állatnak pedig *pára* tulajdonítatik, az az: nem olly hatalmas szellem, mint a' mit *lélek*nek mondunk. 2) *Pár*, társnév, 's ez így számos nyelvben megvagyon, p. o. angol *pair*, franczia *paire*, olasz *par*: szvéd, cseh, latin *par*, német *Paar*. Adelung ezt T. III. p. 963. mind ugyan azon egy forrásból, de nem a' latinból vettnek nézi.

Pára, főnév, madár' neme, német *Pfau*, angol *pea-cock*, szvéd *pá-fogel*, dán *paa*, cseh, és lengyel *pau*, latin *pavo*, olasz *pavone*, franczia *paon*. Adelung T. III. p. 1025. „Es ist, ugymond, Nachahmung seines natűrlichen Geschreyes, welches besonders bey der Pfauhennen sehr deutlich lautet."

Pecz, puszta hang, innen: pecz-eg, pecz-czen, am. leniter sonat, leniter tangitur.

Pecs, puszta hangnév, mint *csep;* honnan: pecs-eg pecs-csen stb.

Peh, l. *pöh*, *pih*.

Pelp, vagy *pelyp*, puszta hangnév, am. balbus, blaesus.

Pen, puszta hang, l. *pön*.

Peny, kiholt gyök, innen: *peny-ű*, vagy *penyv*, mucor; *penyű-es*, mucidus stb.

Per, puszta hang, l. alább *pör*.

Pes, puszta hang, honnan: pes-g, pes-ed stb. (l. alább *pös*.)

Pesz, hangnév, am. *szisz*, sibillus; innen *pesz-szen*, pesz-eg, nyomósban: pesz-sz-eg stb.

Pet, l. alább *pöt*.

Pif, puszta hang, honnan: pif-eg, puf-og, stb.

Pih, főnév, am. floccus, lanugo; mert a' lélekzet is elfújhatja. 2) *Pih*, lélekzés, honnan: *pih-eg*, halat, exhalat, spirat; *pih-hen*, respirat stb.

Pill, főnév, am. szem-hártya, és a' puszta hangot nyomozza némineműképen: ebből lett azután: pill-og, pill-an stb. 2) *Pill*, am. papilio is, mert reptében a' szem elől sebesen elpillog.

Pincz, madár' neve a' puszta hangtól, másként *pinty*-nek is mondatik, fringilla, *Fink*, angol *Finsch;* olasz *pincione;* franczia *pincon;* mert e' madár *pink*, *pincs*-et hallat, (l. Adelung T. II. p. 157.)

Pip, hangnév, am. *csib*, csirke, *pipio*, mert pipeg; 2) *pip*, am. faica, tabaci fundibulum, ismét a' puszta hangtól: angol és franczia *pipe;* szvéd *pipa;* olasz *piva*, *Pfeife*. 3) *Pip*, am. csecs-e, becse; ornatus, elegantia, ornamentum.

Pir, am. tüz; nálunk kiholt gyök, és egyedűl átvitt értelemben él: *pir-os*, am. veres; Kisfaludy Károly Tihamérében a' gyököt is: veresség helyett használja; Beregszászi egyenesen görög gyöknek állítja; én ezt állatni nem merem, mert Adelungnál olvasom, hogy *ber*

(באר) már a' heber nyelvben *brennen;* Socrates behauptet bei dem Plato ausdrücklich, das *πυρ* kein ursprünglich griechisches, sondern ein phrygisches, d. i. ein scytisches Wort sey (l. Adelung *Feuer* szó alatt). Görög *πυρρος* am. nálunk piros, de ha szittyai szónak mondja már Socrates, ki meri görög gyöknek állatni?

Pis, hangnév, am. lotium, urina; török, és perzsa *pis-ár* (l. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 22. l.) franczia *pisser*, pisálni, *wischeln.*

Pisz, hangnév, am. csib, píp, csir-ke.

Pisz, kiholt gyök, puszta hang, honnan: *pisz-eg*, am. sziszeg; 2) *pisz*, *picz*, társnév, am. kis parányi, kücsüke, csekély.

Pity, hangnév, am. csib, pip, csir-ke, innen *pity-pa-laty*, *pity-er*, mind az innen nevezett madár' hangát követi; németül *Wachtel*, olaszúl *quaglia*, szinte a' puszta hangot nyomozva. Innen van: *pity-eg*, pity-tyen, am. szájával pattan.

Pocz, ollyan mint *czocz*, porcellus; disznót hivó szó.

Pocs, hangnév, ollyan mint: locs, mocs.

Pof, hangnév, am. bucca, alapa; heber *peh* (פֶּה), franczia *bouche*, olasz *boca*, lengyel *pogebek* „a sono naturali, si inflantur buccae,“ úgymond Calepinus p. 172.

Por, főnév, am. pulvis, terra, ebből lett a' *pór*, por-aszt, *Bauer*, heber *bur* (בור), am. agrestis, chaldeai (בור) *bur*, auf dem Felde seyn (l. Adelung T. I. p. 672.)

Porcz, hangnév, am. cartilago, *Krospel*, honnan: *porcz-og*, crepit, crepitat stb. Illyen *per-cz*, is, am. csör-ge.

Pos, hangnév, am. rancor, fervor, honnan: *pos-og*, *posg*, fervet; egy a' *pes*, *pös*, gyökkel.

Pozs, puszta hang, ollyan mint: *pos*, *pös.*

Posz, hangnév, am. crepitus, pedor, *fing*, szél.

Poty, puszta hang, valamelly leeső tárgynak hanga, innen *poty-og*, poty-tyan, stb.

Póka, hangnév, madár' neme, gallus indicus, mások puly-ka, pój-ka, púj-ka, *pi-ka* névvel is hivják, mert pipipi-kaú-kaú-kaút kiált.

Pót, főnév, am. toldalék.

Pól, vagy *póly*, főnév, am. *fátyol*, fascia, Fatsche.

Pöcz, főnév, am. kis dugasz, azután fricska, innen *or-pöcz*.

Pöcs, hangnév, mint *csep*, am. mentula, penis.

Pöd, kiholt gyök, am. *gör*, *kör*; honnan *pöd-ör*, in gyrum agit.

Pöf, hangnév, am. *roty*; innen *pöf-ög*, roty-og a' kása.

Pöh, hangnév, am. *pih*, *peh*, (l. fölebb.)

Pök, hangnév, am. *köp*, sputum; finnlapp nyelvben *poik*, spuit, (l. Sajnovics e. k. 70. l.)

Pön, puszta hang; innen *pön-ög*, pön-dül, pön-dít stb.

Pör, hangnév, am. *per*, processus; ebből: *pör-ög*, pör-dűl; de külömbözik ettől a' *pör*, *pir*, honnan: pör-zsöl, pör-ken, pör-sed stb.

Pör-zs, nem tiszta gyök, de fölhozom azért, hogy ez a' *pir* gyökkel össze illettessék, a' honnan származott. Mert illyen változások: *pir*, *pör* nem ritkák nyelvünkben.

Pös, hangnév, am. *pis*, lotium, urina; 2) am. *pos*, *pozs*, honnan pös-ög stb.

Pözs, hangnév, am. *pos*, *pozs*, honnan: pözs-g stb.

Pösz, hangnév, am. balbuties, balbus.

Pöt, kiholt gyök, egyedül származékaiban él: *pötöny*, am. picziny; *pöt*, tulajdonképen magában am. *pöcz*.

Pöty, puszta hanga, a' dadogni kezdő kisdednek, innen *pöty-ög*, blaterat.

Puf, puszta hang, ebből: puf-og, puf-fan, puf-ad, pof-ad, (l. fölebb) stb.

Puh, társnév, am. lágy, mollis; hangnév, innen: *puh-og*, puh-ol, puh-ít stb.

Puk, puszta hang, ebből *puk-kan*, am. fölszakad, pattan, puk-ad. stb.

Púp, főnév, am. dom, csúcs; gibbus, tuber, culmen.

Pus, puszta hang, ebből *pus-ka*.

Puzs, puszta hang, mint *zsib*, *bizs*; innen *puzs-ér*, sok lárma, csárma, gyermek-lárma stb.

Pücs, puszta hang, honnan: pücs-ök, am. *tücs-ök*.

Püsz, puszta hang, ollyan mint: *tüsz*, *prüsz*, honnan: püsz-ög, am. tüsz-ög, prüsz-ög, tüsz-szen, stb.

R.

Er, tizenhetedik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében főeszközűl a' torok szolgál, azért torokbetűnek; mivel továbbá az eb szokott er-egni, azért *ebhangúnak* is mondatik. Egyébiránt különös tulajdonságai megjegyzésre méltók nincsenek.

Ra, főnév, Révai a' heber, arab 's finnlapp nyelv' hasonlósága szerint helyesen megmutatja, hogy hajdan önálló főnév volt, melly *excelsum*, *altitudo* értelemben divatozott. (l. Elab. Gramm. 505 l.) és ezt származéka: *ra-j-ta*, is bizonyítja; továbbá ma is fölveszi a' személyragokat: rá-m, rá-d, rá-ja stb. Ma csupán mint névmódosító fölható rag divik, és a' hangrend szerint *ra*, *re* alakba öltözik, p. o. fá-ra, kert-re stb. Ebből lett: *ra-g*, *ra-ól*, *ról*, mint *be*-ből lett *be-öl*, *ből*. stb.

Rab, főnév, már Warrónál: *rap-o*, német *Raub*-er, angol *to Rob*, arab *rab*-il (106.), rabló stb. Nem lett-e ez is a' *ra* gyökből, mert a' *ra-b* ra-g-adoz? —

Ragy, hangnév, am. uredo, mások *rigy* és *rogynak* is mondják, ebből lett: ragy-og; *ragy* tán egy a' latin *rad-ius* szóval.

Raj, főnév, am. examen apum, szinte olly hangnév, mint *zaj*; honnan: raj-og. stb.

Rak, cselekvő ige, am. struit, ponit, superponit, nem lett-e ez ismet a' *ra* gyökből? —

Rav, kiholt gyök, egyedül származékaiban él, innen: rav-asz stb.

Rág, cselekvő ige, am. rodit, a' puszta hangot nyomozza ki, és valódi gyöke *ra*, ebből *ra-ag*, rág; illyen a' latin *ro* is, honnan: *ro-dit*.

Rák, am. cancer, lengyeleknél is *rak*; mellyik nemzet' tulajdona? — —

Rán, kiholt gyök a' puszta hangot követi, innen: *ránt*, *rancz*, Runzel; finnlapp nyelvben: *ránczos*, am. rugosus, complicatus (l. Sajnovics e. k. 69. l.)

Ráz, cselekvő ige, a' puszta hangot követi, am. succussat, agitat, vibrat, quassat.

Reb, puszta hang, innen: *reb-eg*, balbutit.

Recz, puszta hang, a' mit a' német így ejt: *rasseln*, *rassen*, *rasen*; görög ρασσειν, chaldeai, és perzsa nyelv: *razaz*, (l. Adelung T. III. p. 1259.); innen lett: *récze*, recz-e, recz-eg. stb.

Recs, puszta hang, am. *Ratsche*, honnan: recs-eg stb.

Red, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, úm. red-ű, red-űes. stb.

Reg, 1.) béka-hang; 2) bizonytalan időt jelent; különösen *reg*, tempus matutinum; honnan *reg-gel*, mane, *reg-i*, vagyis *rég-i*, vetus, vetustus; *reg-e*, antiqua fabula.

Rek, 1.) béka-hang, honnan: rek-eg; 2) arról is mondatik, kinek torka fáj, *rek-ed*, rek-eg; e' hangot a' latin *raucus*, az olasz *rauco*, *roco*, a' német *Rauch* által nyomozza.

Rem, puszta hang, ebből lett: *rém*, tremula, imago, terriculum, terriculamentum; *rem-eg*, trem-it stb.

Ren, hasonlóképen puszta hang, honnan: ren-eg, v. *ren-g*, tremit, stb.

Rep, puszta hang, ebből: *rep-űl*; heber *rap* (רף) vel רָפַף) arab *rapp* (107.) rep-ed; arab *rapat* (108). stb.

Resz, puszta hang, honnan: resz-eg, resz-el stb.

Rett, puszta hang, ebből: rett-eg, rett-en. stb.

Rety, hangnév, innen: rety-e, ruty-a, rety-eg. stb.

Rev, főnév, am. *roh*, putredo; ebből: rev-es-edik stb.

Rez, hangnév, am. tremor; ebből *rez-g*, rez-zen stb. arab *razz* (109.), sonuit, murmuravit.

Rém, l. fölebb *rem*.

Rég, l. fölebb *reg*.

Répa, főnév, majdnem minden europai nyelvben föltaláltatik; így a' német *Rube*, latin *rapa*, olasz *rava*, franczia *rave*, angol *rape*, cseh *rjpa*, görög *ῥαπυς*, tót *rippa*, 's így egyedűl a' történetek' könyve döntheti el a' kérdést, valljon tiszta magyar gyök-e? —

Rés, főnév, am. hasadék, rima, meatus, oldal; innen *rés-út*.

Rész, főnév, am. pars, portio. Hát a' *rész-eg* honnan lett? —

Rét, főnév, am. pratum, német *Rieth*, finnlapp *rete*, arab *rud* (110.), pascuum, pratum, (l. Adelung T. III. p. 1436.)

Ré (rév) főnév, am. vadum, traiectus, portus, *part*; franczia *larive*, görög *ῥυαξ*, latin *ripa*, finnlapp *rév-csu*, perzsa *reh*.

Réz, főnév, am. cuprum, aes.

Rip, főnév, am. darab, rongy, pöty.

Ris vagy *Rizs*, főnév, majdnem minden nyelvben ígyen hivják e' gabona' nemét, p. o. német *Reiss*, olasz *riso*, franczia *Ris*, angol *Rice*, cseh *Reyze*, görög és latin *oryza*, spanyol *arroz*, arab *aruz*, malabar *arisi*, finnlapp *Ruis*. (L. Adelung T. III. p. 1369.)

Risz, puszta hang, ollyan mint *resz*; honnan: risz-a, risz-ál stb.

Rit, cselekvő ige, am. irt, *rotten*, *reiten*; ebből lett: rit-ka stb.

Rity, puszta hang, ollyan mint *rety*, *roty*, innen: rity-eg stb.

Rí, közép hang ige (riv), am. plorat, flet; megvagyon a' keleti nyelvekben *riv* heber (רָוָה) *rov* aram(111) *rev* arab (112.)

Rob, puszta hang; ebből: rob-og, rob-aj. stb.

Rocs, puszta hang, ollyan mint *roty*; innen: rocs-og, stb.

Roh, hangnév 1.) fekete ló, német *Rappe*; 2.) puszta hang, innen *roh-han*, ruit, stb.

Rok, puszta hang, innen: rok-kan, stb.

Rom, hangnév, am. fragmen, *rui-na*; megvan a' latin *rum-po* igében; innen lett: *rom*-t, *ron*-t, romgál; franczia *ronger*, stb.

Rop, puszta hang, ebből: rop-og, rop-aj, rop-pan, stb.

Ros, puszta hang, am. *roh*; innen: ros-da, *Rost*, finnlapp *ruoste*, latin *ru-bigo*, franczia *rou-ille*, stb. (l. Adelung T. III. 1490. l.) ámbár ennek gyöke szorosan *ro*; innen *ros-da*, ro-h-ad, ro-t-had, stb.

Rozs, der Rocken; erről így értekezik Adelung „der Name ist so alt, und ausgebreitet, als die Frucht selbst, bei den ältesten oberdeutschen Schriftstelier heist sie *Roggo*, im holländ. *Roghe*, in engl. *Rye*, in dän. *Rugen*, in schwed. *Rog*, in estländ. *Ruchit*, *Roet*; in wallis. *Rhyg*; in wend. *Roch*, in dalmat. *Raax*; bei den Wenden diminutivum: *Roch-ka*, *Roz-ka*; bei Plinius *arinca* anstatt *Rocken* (l. T. III. 1460. l.) Finnlapp nyelvben *Ruis* (l. Sajnovics e. k. 113. l.)

Rosz, 1.) puszta hanga a' vasnak, midőn p. o. bőr huzatik rajta, innen: rosz-og. 2.) *Rosz*, társnév, am. malus, vilis; heber nyelvben *ra* (רַע), l. Calepinus 409. l.

Roty, a' forró víznek puszta hanga, ebből: roty-og, roty-tyan, stb.

Roz, puszta hang, sonus ruentis; innen: roz-og, roz-zan, stb.

Ró, vagy *rov*, cselekvő ige, am. incidit, ebből: ró-bot, rovó bot; 2.) *ró*, puszta hang is, ollyan mint *or*; honnan *ró-ka*, mint: or-osz-lány, or-dít, stb.

Rós, vagy *rózs*, 1) társnév, am. *Roth*, ruber; 2) főnév, *rósa*, franczia *roux*, *rou-ge*; olasz *rosso*; latin *rosa*, russus, rufus, ru-ba, ru-tus, ru-tilus; görög *ῥούσιος*; lengyel *roza*; cseh *ruze* (lásd Adelung Tom. III. 1478—1479. lap.) nem hiszi hogy a' latin *rosa*-ból kölcsönözött, és hihetőbb is, hogy ezzel egy forrásból jő.

Röb, puszta hang, ollyan mint *reb*, honnan: röb-ög, am. balbucinatur.

Röcs, hangnév, ollyan mint *recs*, ebből: röcs-ög, röcs-ök, röcs-köl, stb.

Röf, disznó hang, innen: röf-ög.

Rög, főnév, am. gleba, terra glarea.

Röh, hangnév, am. nevetés, kaczagás, cachinnus.

Rö, vagy *re*, kiholt gyök, ollyan mint *le*, *se*, honnan; *rö-jt*, *re-jt* (rö-ít, re-ít), mint lejt, sejt, stb.

Rök, hangnév, ollyan mint *zok*, innen rök-ög, am. zok-og, stb.

Röp, puszta hang, egy a' *rep* gyökkel (l. fölebb.)

Röst, vagy *rest*, am. *res-es*, piger, tunya, lajha, lomha.

Röz, puszta hang, ollyan mint *rez* (l. fölebb.)

Rő, vagy *röv*, kiholt gyök, egyedül származékaiban él; p. o. *röv-id*, am. kurta, curtus, brevis; nem egy-e ezzel a' *rőf*, ulna, a' melly kisebb, rövidebb, mértéket jelent? —

Rör, puszta hang ollyan mint *tör*, *dör*: honnan: rör-ődik, am. tör-ődik, dör-zsö-lődik.

Rucz, madár' neme, egy a' *recz*, *récze* hangnévvel.

Ruh, főnév, am. *Rock*, mellyről Adelung ígyen okoskodik: Im angels. *Rocke*, im schwed. *Rock*, im wallisischen *Rucken*, im bretagnischen *Roket*, im slavanisch *Raucho*, *Ruah*, alle in Bedeutung eines Oberkleides, oder Kleides schlecht hin, welche Bedeutung

auch das griechische *ῥακος* und syrische und samaritanische *Rakua* hat: das englische und französische *Rochel*, das ital. *Rochetto*, und das spanische *Rochetten*, sind diminutiva: „Die wahrscheinliche Ableitung dieses alten, und weit ausgebreiteten Wortes ist einer noch die, welche es von *rauch* abstammen lässt, da es eigentlich ein Oberkleid, *Rauchwerk*, einen Pelz bedeuten würde, in dem diess doch die erste, und älteste Art der Kleidung zumahl bey den nördlichen Völkherrschaften. Im finnländischen bedeutet *Ruha* und im ungarischen *Ruha* wirklich einen Pelz“; (l. T. III. pag. 1459.) 's így Adelung ez utolsó állításában egyenesen megismeri, hogy a' magyaroknál e' szó eleve megvolt, 's bundát jelentett.

Ru, puszta hang, honnan: *ru-ug*, egybe huzva: *rú-g*, am. lábaival taszít, döf, sarkal, tapod.

Rúd, főnév, am. pózna, palánk; palanga, Plancken, paxillus.

Rut, társnév, am. *turpis*, csunya, romda.

Rü, vagy *rüh*, főnév, am. szeny, mocsok, piszok, scabies; ebből *rü-cs-ök*, a' mi szinte annyit tészen.

Rügy, főnév, am. hajtás, fakadás, bimbó, szem, szemzet.

S.

Es, tizennyolczadik mássalhangzó nyelvünkben, 's mivel a' fog közűl sziszegve ejtetik, azért sziszegő vagy fogbetűnek is mondatik. Önállólag *es* élő gyök, (lásd fölebb az *e* betű alatt.) Többire semmi nyelvtudományi különösségekkel nem bír.

Sa, ollyan mint *se* (lásd alább).

Saj, kiholt gyök, egyedűl mint helység' neve, és származékaiban él; puszta hang, tulajdonképen am. *suh*, honnan: saj-og, *így sajog a' sziv keservében* (lásd Tirus, Eredeti játékszin, 30. lap.) innen lett: saj-na,

saj-nál stb. 2) *Saj*, egyszersmind annyi mint: *tulaj*, proprium, innen *saj-át*, genuinus, proprius, tulajdon stb. 3) *Saj* egy a' *sej* gyökkel, innen: saj-dít, am. sejt. lásd alább. 4) *Saj*, am. folyó, a' természeti hangtól kölcsönözve; mert saj-og a' folyó.

Sany, kiholt gyök, am. keserv, nyomor, innen: sany-ar-ú stb.

Sar, kiholt gyök, értelme homályos, hajdan tágos értelemmel birt, mit különféle értelmű származékai, p. o. *sar-ú*, *sar-ab-ol*, *sar-cz*, *sar-j*, *sar-ok*, sar-ol, stb. bizonyítanak.

Sas, főenév, madár' neme, am. aquila, vultur, keselyű.

Ság, kiholt régi főnév, egyedűl, mint helység, és nemzetségi név divik; Révai ugyan (Antiquitat. Litt. Hung. §. 37—95—96. lap.) régi *ség* alakot tulajdonit neki: de a' *Ság* ma is él, 's így kétséges, mellyik a' valódi eredeti *alak*; annyi azomban bizonyos, hogy hajdan *bőséget* jelentett; ma főnév-alkotó rag, melly a' gyök által jelentett tárgynak bőségét kifejező elvont értelmű főneveket képez, p. o. szük-ség, segít-ség, ember-ség, bölcs-e-ség, imád-ság, jámbor-ság stb.

Sál, 1) helység' neve; 2) ige, *sál-ik* a' kancza, tehén stb.

Sám, főnév, a' révben a' komphoz alkalmazott kis hid, sám-fa, sarút kifeszítő fa; perzsa nyelvben *sám* (שאם), lignum sutorum.

Sáp, récze szó, innen: sáp-og a' récze.

Sár, főnév, am. lutum, limus, coenum; locs, pocs, mocs, víz; ebből lett átvitt értelemben: *sár-ga*, perzsa, és török nyelvben: *sári* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 21. lap.)

Sás, főnév, bizonyos fű' neme, innen lett *sás-ka* is, mert a' sás közt élődik, sást eszik.

Sáv, kiholt főnév, am. virág, vessző, ék, honnan: sáv-os, sáv-oly-os, stb.

Se, tagadó szócska, am. nec, neque; innen lett *sem*; 2) *se*, puszta hang, ebből *se-ít*, *sej*, és *sej-dit* stb.

Seb, főnév, am. vulnus; 2) hangnév, am. impetus, violentia, celeritas; gyorsaság, hirtelenség, rohanás.

Seg, 1) a' testnek egyik része, am. alfél, heber: *set* (שֵׁת), nates, culus, podex, a' mi másként magyarúl sód-or. 2) *Seg*, kiholt gyök, am. auxilium, adiutorium, honnan: *seg-ít*, auxilium facit, adiuvat; *seg-ély*, auxilium, iuvamen; *seg-éd*, adiutor stb.

Selp, vagy *selyp*, puszta hang, ollyan mint *pelyp*; honnan: *selp-eg*, balbutit; *selyp-es*, balbutulus, sőt maga a' *selyp* is mint társnév él, am. balbus.

Seny, kiholt gyök, atyafiságos a' *sany* gyökkel; ebből: seny-ű, vagy seny-v, seny-v-ed, stb.

Ser, kiholt gyök, hajdan am. *szőr*; innen ser-dűl, sertvés; 2) *ser*, am. gyorsaság, innen: ser-ény. 3) *Ser* am. a' német *Schaar*, honnan: ser-eg. 4) *Ser*, am. *Bier*, cerevisia, a' keletiek bizonyos nemű italt (vinum ex dactylis pressum) ma is *ser-leg*nek hivnak; ser-leg pedig nálunk ivó poharat teszen. 5) *Ser*, puszta hang, innen: ser-ke, ser-cz-eg, ser-p-en, ser-peny-ű stb. — Úgy látszik végre, hogy a' *sür* gyökkel is egy; innen: sür-ű, sür-eg, vagy ser-eg, (lásd *sür* gyököt alább.)

Sé, főnév, am. folyó, patak, folyócska, csermelye, 's ollyan mint *saj*; 2) több helység' neve.

Sér, középige, am. dolet, mid *sér?* kezem, am. mid fáj? kezem. Innen: sérűl, sér-t, stb.

Si, puszta hang, ebből: si-og, si-et (egybehúzva *sét*) stb.

Sicz, macskát űző hangnév.

Sik, puszta hang, innen: sik-olt, sik-ít, sik-kan; 2) *Sik*, főnév, am. arany, vagy ezüst füsttel megfuttatott zsinór, prém. 3. *Sik* társnév, am. egyenes, planus, lubricus.

Sim, 1) társnév, am. glaber, laevis, simus; 2) több helység' neve.

Sin, vagy *siny*, főnév, am. kerék-talpra való vas szeg; azután am. seny, senyv; honnan: *siny-lik*, vagy *sin-lik*, tabescit, lanquet, stb.

Sis, puszta hanga az izzó vasnak, midőn vizbe mártatik, ebből *sis-eg*, sis-er-eg, stb.

Sí, vagy *siv*, hangige, am. plorat, plangit, rugit, ígyen követték a' természeti hangot a' keletiek is úm heber *sivvah* (שִׁוָּה), arab *si* (113.); aram *sij* (114.); ebből lett *si-r*, flet, plorat, és *sir*, sepulcrum, bustum, tumba; így erről már Varro, (de re rustica l. I. p. 57.) „quidam granaria habent sub terra speluncas, quas *sir-os* (*σειρος*) vocant, ut in Cappadocia.“ — Columella írja, (1. 6.) „in maritimis provinciis admodum puteorum, quos apellant *siros* exhausta humus editos a' se fructus recipit.“ — Hesychius pedig még világosban szól: „*Σίροις ὀρυγμασιν ἐν ὁις Κατετιθεντο ταςπεργατα* az az: sirokat ásnak, mellyekbe teszik a' magokat“ p. o. buzát, rozsot, stb. (lásd bövebben az 1828. Fölső magyar országi Minervát, az 1734. és következő lapokon), hol Beregszászi a' *sirt* magyar szónak állítván megmutatja, hogy a' görögök, 's egyéb nemzetek a' magyaroktól kölcsönözték. Én úgy vélem, hogy a' *sí* igéből *sí-r*-nak áttvitt értelemben nevezték eleink a' gödröt, hová hallotaikat temették.

Sip, hangnév, am. fistula, tibia, Pfeife.

So, puszta hang, ebből: *so-ha*, nunquam; *so-ha-ít*, suspirat; *so-haj*, su-spirium stb.

Sod, kiholt gyök; egyedűl származékaiban él; egy a' *sed*, *seg* gyökkel, mert *g*, *d*-vel hajdan gyakran fölcseréltetett; ebből *sód-or*, am. sonka, perna, sectile; *sod-or*, torquet.

Sok, társnév, heber: *suk* (שׁוּק) multus fuit, abundavit, török *čok* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. köt. 21. lap.)

Som, bizonyos fának, és ugyan azon gyümölcsének neme, am. cornum; 2) több helység' neve.

Sor, főnév, am. *szer*, rend: heber *schora*, arab *surat*, török *syra* (lásd. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 21. lap., u. ott XI. k. 39. lap.)

Só, főnév, szerecsen nyelvben: *sev* (שֵׁו), német *Salz*, latin *sal*, franczia *sel*, lengyel *sol*; cseh *sül*; görög *ἅλς*, német *Sau-er*, sov-any; angol, *sal*, só; *suv-or*, sav-any; heber *sa-r* (שְׁאֹר). Minden más nyelvben, csak származéka divik, midőn a' szerecsen, és magyar nyelvben a' tiszta gyök föltaláltatik.

Söm, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, és értelme tulajdonképen homályos; szülöttei: söm-ör, söm-öcs, stb.

Söp, hasonlóképen elveszett homályos értelmű gyök, származékai: *söp-ör*; török nyelvben *süp-ür-mek*, am. verrere, scopare.

Söt, kiholt gyök, am. homály, ebből: *söt-ét*, tenebrae, tenebricosus.

Ső, kiholt gyök, egyedűl mint társnév-alkotó rag a' hangrend szerint *só*-vá is változva divatozik, és némi igehatárzókból olly társneveket képez, mellyek azonnal, ha *leg* elejökbe tétetik, superlativussá lesznek, p. o. el-ső, al-só, fel-ső, bel-ső, kül-ső, vég-ső, szél-ső stb. Ebből lett: *söt*, *sőg* a' mi már magában comparativus, am. inkább, imo.

Söre, főnév, am. hizlalt barom, gőböly; mongol nyelvben *scher*, perzsa *sihr*, heber *schor*, am. *taurus*. *ταυρος*, arab *tauron*, német *Stier*, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 39. lap.)

Ső, vagy *söv*, egy a' *sző* vagy *szöv* igével, honnan: *söv-ény*, am. szöv-ény, stb.

Su, tágos értelmű puszta hang, mellynek számos szülöttei vagynak; úm. *su-ug* (sú.g), su-surrat; *su-ít* (sujt), am. üt, ver; *su-uly* (súly), am. pondus, onus; *su-dam-lik* stb.

Suh, hangnév; am. *Zuh*, ebből: suh-og, suh-han stb.

Sup, hangnév, ollyan mint *zup:* honnan: sup-og, sup-pan, sup-ra, stb.

Sus, hangnév, am. susurrus, mussus, sausen; ebből: sus-og, sus-or-og stb.

Sut, 1) társnév, egy a' *csut* gyökkel, am. mutilus, csonka, csutka; 2) *sut*, nyomósban: *sutt*, puszta hang, ebből *sutt-og*, susurrat, mussitat; 3) *sutt*, főnév, am. *szög*, kemencze'möge, honnan *sutt-om*, *sutt-ony*, angulus aedis, quo se mussitantes recipiunt, 's így átvitt értelemben vétetett.

Sü, közép ige, a' természeti hangot követi; az arab ezt szinte *sü* által nyomozza (115.), sőt még származéka *sü-t* is] megvagyon náluk, (116.); ebből lett: sü-l, süv-ölt stb.

Sük, vagy *sik*, kiholt gyök, egyedűl származékában él: *sük-et*, vagy *sik-et*, surdus.

Süly, hangnév, am. vizben bukás, ebből *süly-ed*, submergitur.

Süp, nyomósban *süpp*, hasonló a' süly-hez: ebből süpp-ed stb.

Sű, vagy *sür*, főnév, am. levir; finnlapp nyelvben *sivja* (lásd Sajnovics e. k. 79. lap.)

Sűr, főnév, am. sereg, a' puszta hangot követi, mellyet az összvetolódó sokaság ad, ebből: sűr-ög, sűr-ű stb.

Zs.

Zse, vagy mint a' francziák ejtik *zsi*, tizenkilenczedik mássalhangzó nyelvünkben, és a' fogbetük között leglágyabb hanggal bír. Önállólag kiejtése szerint nem él, de divatozik mint szóalkotó rag ezekben: kap-zsi, lep-zsi.

Zsar, kiholt főnév, am. sanyar, nyomor, kin; ebből *zsar-ol*, am. sanyar-ít, nyomor-ít, kin-oz, min-

dennemű módon nyom, szorít, innen lett a' mai *zsarzok*, am. tyran, kegyetlen, nyomorító, kinzó.

Zsák, majdnem minden nyelvben megvagyon, így p. o. német *Sack*, angol *sack*, szved *sac*, olasz *sacco*, franczia *sac*, spanyol *sacco*, lengyel *suc*, finnlapp *csakes*, latin *saccus*, heber *sák* (שַׂק), aram *sako* (117.), görög *σακκος*, stb. hihetőleg, mind egy köz forrásból, de mellyik az a' köz forrás? — *Zsa-cs-kó*, oda mutat, hogy *zsa* volt hajdan a' tiszta gyök, 's így *zse-b* is ebből lett volna.

Zsen, kiholt gyök, am. *gyen*, franczia *jeune* (zsön), német *jun-g*, latin *iun-ior* stb. (l. fölebb *gyen* gyököt.) Ebből: *Zsen-eg*, am. nő, így Tirusban 33. l. — olvasom: *ha zseng-het idv belöle*, azaz ha nő-het, kerekedhetik, származhatik idv belőle.

Zsib, liba-szó; zsib-og a' zsib-a, pipit anserculus; zsib-og, zsib-ong a' sokaság, am. zaj-og.

Zsizs, főnév am. curculio; *cis*, heber *sas* (סָס), arab *sus* (118.), görög *κισ*, curculio.

Zsiv, am. zsib, ebből *zsiv-aj*, am. csárma, lárma, dobaj, zsibaj, robaj; *zsivány*, am. utonálló, és az utazókra rohanó tolvaj.

Zsir, főnév, am. pingvedo, *háj*; török nyelvben *sir* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 31. lap.)

Zsumm, puszta hang, ebből: *zsumm-og*, am. duh-og, dunn-og, magában morog.

Zsup, főnév, am. szalma-kéve, a' puszta hangtól van kölcsönözve, azért a' közmondás: „megvan verve, mint a' zsup", innen: *zsup-og*, am. pu-fog, *zsup-pan*, am. puf-fan, stb.

Sz.

Esz, huszadik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében a' fogak közűl sziszeg, azért sziszegő, vagy

fogbetünek is mondatik. *Esz*, önállólag tulajdon hanga szerint is él, am. *esz-köz*, instrumentum (lásd fölebb az *e* hangzó alatt.)

Sza, kiholt gyök, egyedűl mint nyomosító szócska él ezekben: no-sza, ne-sze, mond-sza, ad-sza, stb.

Szab, cselekvő ige, am. metsz, rendel; scindit, aptat, sarcinat, concinnat, statuit, praescribit, regulat; megvagyon a' keleti nyelvekben is szinte illy értelemben, heber *szab* (סָב vel שָׂב), arab, *szabb* (119.).

Szag, főnév, am. odor, odoramentum; egyez ezzel a' latin *sag-ax*, *sag-ire*, melly a' miénkkel egy forrásból eredt.

Szak, főnév, am. *sec-tio*, rész, darab, rongy, táj, stb.

Szal, kiholt gyök, egyedűl mint folyó, vármegye 's helységek' neve él; tulajdonképen értelme homályos, származéka: szal-ad stb.

Szam, kiholt gyök, am. sapor, íz; ebből: *szam-ik*, sapit; *szam-os*, sapidus, *szam-at*, sapor stb.

Szap, kiholt gyök, ollyan mint *gyap*; ebből: szap-or-ít, szap-or-ú stb.

Szar, főnév, am. *kaka*, merda, excrementum, *ganéj* stb. 2) *Szar*, puszta hanga azon madárnak, melly innen *szar-ká*nak hivatik. 3) Hajdan tágosb értelemmel is birt, honnan lett: *szarú* vagy *szarv*; finnlapp nyelvben: *sarwi* (lásd Sajnovics e. k. 113. lap.)

Szág, egy a' *szag* gyökkel (l. fölebb) ebből: *szág-ik* szág-úl stb. 2) *szág*, szóalkotó rag ezekben: or-szág, jó-szág.

Száj, hangnév, am. os, oris; ebből száj-og a' szaj-ka vagy szajkó; finnlapp nyelvben *sui*, am. *os* (lásd Sajnovics e. k. 115. lap.)

Szál, 1) főnév, am. culmus, stylus, columna, scapus; 2) közép ige, am. ülepedik, telepedik.

Szám, főnév, am. numerus, ratio, aratura, már Kálmán király 1109*diki* weszprémi oklevelében *arator*,

szám-tónak mondatik, Göcseiben Szala és Vas vármegyében sok helyen a' föld *szám-lik* (lásd Tud. Gyűjt. 1819. XI. köt. 102. lap.)

Szán, cselekvő ige, am. condolet, miseretur, könyörűl, schonen, *bán*, bánkodik.

Szár, főnév, am. crus, tibia, culmus, scapus; finnlapp nyelvben *saari* (lásd Sajnovics e. k. 112. lap.) ebből: szár-am-oz-ik stb. Azután *szár*, am. siccitas; ebből: szár-ad, szár-ít, szár-ogat, stb.

Száz, számnév, am. centum, mér a' legrégiebbnek vélt szánszkrit nyelvben: *zata* vagy *sza*, perzsa nyelvben *szed* (צֵד); lásd Tud. Gyűjt. 1833. III. k. 88—89. lapon.

Szed, cselekvő ige, am. legit, carpit, colligit, *gyűjt*, *válogat*.

Szeg, cselekvő ige, am. szak-gat, szel-el, szélt-vág. 2) *Szeg*, *szög*, *szug*, főnév, am. angulus; finnlapp nyelvben *szeg*, angulus (lásd Sajnovics e. k. 74. lap.) 3) *Szeg* am. clavus, így egyez vele a' heber *szika* (סִכָּא), arab *szak* (120.). 4) *Szeg*, *szög*, társnév, am. fuscus, brunus, *braun*, barna, subniger, feketés. 5) Még is hajdan kiterjedtebb értelemmel is birt; ebből *szeg-ény*, már Sz. László király' 1082. oklevelében előjő, (lásd Tud. Gyűjt. 1819. XI. k. 94. lap.) egyez ezzel az arab *szakon* (121.), am. pauper fuit, (lásd bövebben Debreczeni Gramm. 281—283. lap.)

Szel, cselekvő ige, am. szeg, szab, darabol. De honnan jött a' *szelíd*, *szelígy*, mansvetus? —

Szem, főnév, a' fejnek egyik része, és egy az öt érzék közül, *oculus*; erről helyesen ír Adelung: „Die Benennung dieses Werkzeuges des Sehens haben in der europäischen Sprachen eine merkwürdige Übereinstimmung mit einander, z. B. *oculus*, ὄκκος, ἄυγαι, Auge" etc. (l. Tom. I. pag. 504—505.) Mind ezekkel ugyan a' mi *szem-ünk* távol sem atyafi, de valóságos testvér

a' *sehen* (látni) igével, a' mellyről Adelung így értekezik: „Schon bey Isidor, Kerw u. s. f. *Sehan*. bey dem Ulphilas mit einen starken Hauche in den Gaumenlaut übergehet: *Saighan* im nieders. ohne Hauchlaut: *seen*, so auch im Englischen: *seen*, im angels. *seon*, im schwed. *se*, im iszländ. *sia*, im aeolischen σεαειν, wofür andere griechische Mundarten sagen; θεαειν, im hebr. (שעה) *Schein*, von hebr. (זין) *sehen*, zumahl da in allen alten morgenländischen Sprachen (זהא) *glänzen* bedeutet" Ide járul, hogy a' finnlapp nyelvben *szeme*, oculus (lásd Sajnovics e. köt. 61. lap.) és a' heber *zen*, am. látni. 2) *Szem*, am. mag, granum, így ismét Adelung bövebben értekezvén róla, hangnévnek állatja; de lássuk szovait: „Der Saame, oder Same, lat. semen, böhmisch. *syme*, *semeno*, polnisch. *siemi*, im dalmat. *szime*, im türkisch. *sembil*, und selbst in der alten egyptischen Sprache *dsom*, *som* (szom) *Saame* ahmet, den mit *säen* verbundenen Laut nach, daher auch *Same* ursprünglich das Geräusch der *Same* oder Samen, mehrerer Art bey einander befindlichen Dinge gewisser Art ausdruckt" (lásd T. III. 1589. lap.)

Szeny, hihetőleg a' meglágyított *szén*-ből lett (l. alább), am. *mocs-ok*, sordes.

Szep, puszta hang, honnan: szep-eg, szep-pen stb. 2) *szep*, társnév, 's így egynek vehetni a' *szép* szóval, am. szőke.

Szer, főnév. 1) Rendet jelent, honnan eleink Árpád' idejében azon helyet, hol hazánk' akkori törvényeit, és polgári alkotmányát megállapították, *Szer*-nek nevezték. „Et locum illum, ubi haec omnia ordinata, hungari secundum suum idioma nominaverunt *Scerü*, eo quod ibi ordinatum fuit negotium regni" (lásd Béla király' névtelen jegyzőjét c. 40.) Ígyen egyez vele a' latin *ser-ies*. 2) *Szer* am. eszköz, szerszám; innen *gyó-szer*, vagy gyógy-szer, mű-szer, orvosi szer stb. 3) *Szer*,

am. *így*, *mód*, avvagy nem szoktuk-e mondani: szép jó szerével valakivel bánni? 4) Számnév-alkotó rag, és a' számnevekbe, mellyekhez fűged, tulajdon értelmét hiven beléjök oltja, a' hangrend szerint *szor* és *ször*-ré is általváltozik, p. o. hat-szor, hét-szer, öt-ször stb. Illyen a' tőle származott *szeres* is p. o. öt-ször-ös, hat-szoros, hét-szeres stb. 5) *Szer*, kiholt gyök, am. dilectio, amor, él a' gyök az arab (122.), és perzsa nyelvben, ebből: szer-et, szer-el-em, stb.

Szesz, főnév, am. *szag*, *gőz* és spiritus, Geist.

Szél, főnév, am. ventus, flatus, spiritus, *Seele*, 's így hangnév, (lásd Adelung T. II. 508. lap.) Spiritus-t, már Káldy Jan 3, 8. ígyen fordítja: „a' szél, a' hol akar, ott fuj" 's így tudatlanúl, vagy kárhozatos makacssággal kárhoztathatják csak némellyek az innen származott *szellem* szót, a' mellyet Guzmics *Geist*, spiritus, helyett használ. 2) *Szél*, am. margo, innen: szél-ed, szél-eszt stb.

Szén, főnév, 1) am. carbo; finnlapp nyelvben: *szénn* (lásd Sajnovics e. k. 74. lap.); 2) *szén*, am. foenum, megvagyon a' finnlapp nyelvben is; erről a' következőket jegyzi meg Sajnovics e. k. 72. l. „Viennensis recensitor opusculi mei Hafniae editi vocem *széna* dicit esse originarie Slavicam. Id etsi ita foret, non morarer; interea mihi videtur vox *széna* vere, et proprie esse hungarica, et Ungaris iam olim in Carjelia usitata, ubi hodiedum gramen dicitur: *széna*. Cum enim Carjelii prius noverint gramen, quam Russis convixerint, et Ungari ante visam Pannoniam usi sunt foeno, atque etiam vocabulum proprium his denominandis habuisse supponendi sint; nulla est ratio, cur reiecto veteri vocabulo novum sibi Carjelii a Russis, aut Ungari a Slavis postliminio mutuarent. Eodem argumento inducor, ut negem, vocem *szeno*, qua Slavi foenum compellant, ex Ungarorum *széna* esse desumptam. Quid ergo? ajo casu factum, ut vox similis apud diversas has

gentes eandem significationem obtinuerit. Si Germanum interroges, quomodo fratrem compellet? dicet *Bruder.* Si idem ex Arabe, vel Persa sciscitéris, respondebit itidem: *Bruder;* an propterea inferre licebit Germanos vocem *Bruder* ab his gentibus mutuasse? non puto." —

Szép, társnév, am. pulcher, formosus, venustus, decorus, török és perzsa nyelvben *zib*, arab *sép* (123.), perpolivit, pulchrum fecit, finnlapp *szepe* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 27. l. és Sajnovics e. k. 68. lap.)

Szid, vagy *szit*, cselekvő ige, am. átkoz, gyaláz, valakit szappan nélkűl mos; maledicit, obiurgat, vituperat.

Szig, kiholt gyök, úgy látszik egy a' *szeg* gyökkel, honnan: szig-et stb. (lásd fölebb: szeg.)

Szik, főnév, am. scintilla, favilla; így egyez vele a' heber: *zika* (זִיקָה), arab *szak* (124.), am. *szikra.* 2) *Szik*, átvitt értelemben: tojás' szíke, mint liszt'lánga. 3) *Szik*, egyez a' latin *sicc-us*, gyökkel, honnan: szik-ad, siccatur, itt is átvitt értelem rejtezik, mert a' szika szárogat.

Szil, főnév, 1) fa' neme, ulmus; 2) több helység' neve.

Szim, puszta hang, mint *szisz*, *pisz*, honnan: *szim-og*, nyomósban: *szim-mog*, am. pisz-mog, sziszeg.

Szin, főnév, am. color, facies, azután praetextus, superficies; 2) *szin* receptaculum, nubilarium; igy egyez vele a' tót *szyn*, am. vestibulum, atrium.

Szip, hangnév, ollyan mint *szop*, és am. sugibulum, ebből *szip-og*, szip-pan-t, *szip-ka*, am. szopóka stb.

Szir, puszta hang, mint: *ször*, *szür*, honnan: ször-csöl, szür-cs-öl, szir-cs-el, stb.

Szisz, fogak közűl hallatszó puszta hang, ebből *szisz-eg*, a' melly hangot több nyelvben így jelentve

találni, p. o. a' latin *sibilat*, német *zischen*; olasz *sischare*, görög *σιζειν*, stb.

Szity, puszta hang, ollyan mint *szoty*; ebből: szity-eg stb.

Szí, vagy *sziv*; 1) hang-ige, am. sugit; 2) főnév, *szí* vagy *szij*, am. lorum, ligula pellicea, corium.

Szob, főnév, am. stuba, *Stube*, conclave, cubiculum; török nyelvben: *sobá* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. köt. 27. lap); ebből lett a' *kü-szöb*, am. kül-szoba; 2) helység' neve.

Szok, közép ige, *ik* támadékkal, am. *svet*, svescit, solet, adsolet.

Szom, főnév, am. sitis; ebből: szom-ú, szom-j, szom-os; franczia *sombre*, stb. Talán *szom-or-ú* is, mert a' ki ihatnék, és nincs innia, az valóban szomorú, kivált a' keleti meleg tartományokban.

Szop, hang-ige, am. su-git, *sau-gen*, lactat.

Szor, főnév, am. angustia, heber nyelvben: *czor* (צַר), arab *czar* (125.); ebből: szor-ít, szor-os, szor-úl, szor-og-os, *sorgen*, *Sorge* stb.

Szorty, hangnév, ollyan mint: horty; szorty-og a' pipa, ha lyuka beheged nedtől.

Szoty, hangnév, ebből: szoty-og, szoty-tyan stb. hasonló a' *roty* és *loty*-hoz.

Szó, főnév, am. vox; Kaukazus' mellékén *za* (lásd Ógyallai Besse János IV. jelentését, Tud. Gyűjt. 1830. II. köt. 91. lap.); 1.) *szó*, vox, egy bizonyos hangot, mondást jelent, p. o. nem hiszen az én szavamnak: ennek az embernek jó szova (hanga, kimondása) vagyon. 2) *szó*, szenvedő raggal: szó-t, szó-k-at, am. vocabulum, az az a' beszédnek egy részét jelenti, p. o. egy szót sem értettem belőle; hasonló külömbség találtatik a' német nyelvben is: Die *Worte*, und die *Wörter* közt. Török nyelvben egyedűl származéka él: *szo-il-mek*, am. szó-l-ni, (lásd. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 28. lap.)

Szór, hangige, am. evannat, ventílat, latin *sero*, heber *zara* (זָרַע), arab *zara* (126.), német *säen*, régi latin *sa-o*, *seo* (satum), angol *sow* (lásd. Tud. Gyűjt. 1833. XI. k. 31. lap.), hol Toepler, a' puszta hangot követő gyöknek állatja.

Szök, közép ige *ik* támadékkal, am. fugit, titkon elszalad, profugit, aufugit.

Ször, ollyan mint *szür*; ebből: ször-cs-öl; 2) több helység' neve.

Sző, vagy *szöv*, cselekvő ige, am. texit.

Szők, egy a' *szög* gyökkel, am. fejér, subalbus, (lásd fölebb.)

Szőr, főnév, am. pilus, heber nyelvben: *szear* (שְׂאָר), arab *schoar* (127.), aram *szöri* (128.).

Szuny, közép ige, *ik* támadékkal, am. huny-ik, alszik, bólyogat, kun-ik.

Szusz, hangnév, ebből *szusz-og*, am. hiscit, mussitat.

Szú, főnév, a' puszta hangot követi, am. farágó féreg; innen: *hallga, mint szul a' szú.*

Szúr, cselekvő ige, am. *döf*, pungit, iaculat.

Szük, társnév, am. szor-os, keskeny, angustus, arctus; heber nyelvben *czük* (צוּק), hasonló értelemben föltaláltatik.

Szü vagy *szüv*, főnév, am. cor, cardia; ebből lett: szű-gy, szű-l, szű-z, mint a' *fű*-ből, fű-z. stb.

Szűn, közép ige *ik* támadékkal, am. cessat, *sinit*, desinit.

Szűr, 1) hangige, am. percolat, vindemiat; honnan: szűr-ög, szür-cs-öl stb. 2) *Szűr*, am. gausape, 's így egy a' *szőr* gyökkel, mert e' ruha-nem szőrből van.

T.

Te, huszonnegyedik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében főképen a' nyelv szolgál eszközűl, azért nyelv-betűnek is mondatik. Önállólag tulajdon hanga szerint 1) második személyt jelentő névmás, melly majd nem minden nyelvben, europaiakban szinte, mint a' keletiekben föltaláltatik. 2) *Te* cselekvő ige, am. facit; ezzel egy az *at*, *et*, és *tat*, *tet*, cselekvő, vagy cselekedtető igéket alkotó rag is. Rokon vele a' német *thu-en*, *That*; angol *deed;* lásd Adelung Tom. IV. pag. 747. hangigének tartja.

Ta, kiholt gyök, értelme homályos, egyedűl mint igehatárzó alkotó rag divik p. o. hajdan-ta, gyakor-ta, szin-te, százszor-ta, stb.

Tag, főnév, am. artus, membrum; 2) *tag*, kiholt gyök, am. negatio, ebből *tag-ad*, negat; tót *tag-ym*, tag-ad-om.

Taj, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, p. o. taj-t, taj-t-ék, taj-ó. Taj-na, stb.

Tak, kiholt gyök; értelme tulajdonképen homályos; ebből: tak-ar, stb. Tak-ács, hihetőleg a' tót *tkáz* és *tkat* szóból kölcsönöztetett.

Tal-a, önállólag egyedűl mint folyó, és helység' neve él, de származékai számosak, p.o. tal-ál, tal-ány, tal-ám, stb.

Tan, kiholt gyök, értelme tulajdonképen homályos; de származékai mutatják, hogy értelme ugyan az vala, mi a' vele rokon görög *θαιν* vagy *θαειω*, disco, scio; török *dan*, sciens; *tan-yk*, testis qui rem scit (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 28. lap.) Származékai *tan-ú*, tan-úl, tan-ít, tan-ács, stb. buján tenyésznek.

Tap, hang-ige, am. tangit, contingit, palpat, heber *dab* (דָּב), franczia *tou-cher*; 2) *tap*, (ma *talp*,

főnév, am. planta pedis, basis, fundamentum, innen: *tap-od*, pedibus calcat stb. és ez a' hangot követi.

Tar, társnév, am. kopasz, hajatlan, tar búza, kopasz búza; 2) *tar* a' kakas' fején, vagy orrán lévő húskorona; 3) hajdan tágosb értelemmel is birt e' gyök, honnan lett: *tar-ka*, tar-t, tar-ts-oly stb.

Tasz, puszta hang, honnan: tasz-ít, trudit; tasz-og-at (lásd alább tosz-ik.)

Tat-a, főnév 1) am. atya; már IV. Béla király' 1263. oklevelében *tata*, pater spiritualis által magyaráztatik; 2) *tat* am. hajó' fara, puppis, 's így egy a' *tet*, *tető* gyökkel (lásd alább.)

Tav, kiholt főnév, am. idő, tempus, annus lapsus, praeteritus, ebből: *tav-al*, anno praeterito; *tav-asz*, tempus calidum, tempus vernum.

Tág, főnév, am. *böség*, amplitudo, amplus, *bő*; ebből: tág-os, tág-ít, tágos-ít stb.

Táj, főnév, am. ora, districtus, confinium, vicinia, honnan: *táj-ék*, majd nem egy értelmű e' szóval: vid-ék.

Tál, főnév, am. patina, catinus, Teller; ebből lett: tál-cza, tá-cza, heber nyelvben *dávla* (דַוְלָא), arab *dálv* (129.), aram *daulo* (130.), am. urna ad aquam hauriendam usitata.

Tám, főnév, am. gyám, ebből: tám-ad, tám-aszt, tám-oly, tám-t-or-og stb.

Táp, főnév, am. ápolat, eledel, nutrimentum; ebből: táp-ol, táp-lál, stb.

Tár, főnév, am. láda, ház, szoba, kincstartó hely; gaza, aerarium, area, thesaurarium; rokon vele az arab *dár* (131.), ház heber (דוּר), *dur*, am. lakik; 2) *tár*, melléknév am. *tág*, téres p. o. tár-mező, tár-lak stb. 3) *tár*, cselekvő ige, am. aperit; de így a' tiszta gyök: *tá*, a' mellyből lett: *tá-r*, *tá-t*, am. aperit, nyi-t.

Táv, főnév, am. absentia, de csupán származékaiban használtatik, úm. táv-ol, táv-oz-ik stb.

Teb, főnév, egy a' *teve* gyökkel, l. alább; 2) helység' neve.

Teg, főnév, am. hesternus, de csak ígyen használtatik *teg-nap*, am. hesterna dies.

Teh, kiholt gyök, és csak mint *teh-én*, divik; de él Afrikában a' koldagi nyelvben *teh.* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. V. k. 119. lap.) Nem lett-e ebből a' *tej* vagy *téj*, lac, mert a' *h*, *j*-vel hajdan főlcseréltetett, p. o. fej-ér, feh-ér.

Tek, vagy *tök*, főnév, am. golyó, gom, *gör*, *göm*, azután cucurbita, erről lásd bövebben Tud. Gyűjt. 1833. II. k. 102—106. l. és a' Kritikai lapok III. fűzet 86—98. lap.

Te, vagy *tö*, puszta gyök, lásd alább.

Ten, kiholt gyök, értelme tulajdonképen homályos, ebből lett: *teng*, ige am. arcte vivit, *ten-k* főnév, am. miseriae, megvagyon a' persa, és török nyelvben; innen a' közmondás: *tenkre jutott*, ad incitas redactus est.

Teny, kiholt gyök, értelme tulajdonképen homályos, csupán származékai használtatnak: teny-ér, teny-ész-ik stb.

Ter, vagy *tér*, főnév, am. spatium, extensio; ebből lett: ter-eb, ter-űl, ter-em, ter-ít, ter-ű, terjed, (terű-ed, ter-v-ed helyett) ter-em stb; 2) *tér*, közép ige, am. redit, revertitur.

Test, főnév, am. corpus.

Tet, vagy ma *tető*, főnév, am. apex; franczia *la tete*, am. fő, caput; innen vette a' *tetű* is nevét, mert a' fő'tetén lakik.

Teve, főnév, török nyelvben *deve*, (lásd Tud. Gyűjt. 1833. III. k. 109. lap.)

Tél, főnév, az esztendő' utósó része: hyems; finnlapp nyelvben: *talve* (l. Sajnovics e. köt. 77. lap.)

Tév, vagy *téb*, főnév, am. error, erratum; ebből: tév-ed, téb-oly-og, tév-ely-eg, stb.

Tik, l. *tyuk;* 2) *tikk*, puszta hang, ebből: tikk-ad, tik-kan, stb.

Til, főnév, am. vetitum, prohibitum, ebből: til-al-om-as, stb.

Tin-ó, főnév, am. fiatal tehén, ünő; szanszkrit nyelvben *tenu* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. III. k. 93. lap.)

Tip, puszta hang mint *top;* ebből: tip-eg, top-or stb.

Tisz, kiholt gyök, egyedűl származékaiban él, úm. tisz-ta, tiszt stb. Nem lett-e *tiszt*, officialis, decurio, a' *tiz*ből, mint husz-ár, a' *húsz*-ból? —

Tit, kiholt gyök, am. arcanum, secretum; ebből tit-ok, tit-k-ol, stb.

Tiz, számnév, *Zehn*, melly a' német nyelvben szinte így van a' *ziehen*-ből, mint volt nálunk hajdan *von*, am. *tiz*, de ma csak származékaiban él: négy-von, öt-von, hat-von, nyólcz-von stb. *Tiz*, franczia *dix;* catin decem, német *Tätz* (lásd Adelung T. IV. 918. lap.) Kaúkasus' mellékén *dez*, szánszkrit nyelvben *daz-am;* (lásd Tud. Gyűjt. 1830. II. k. 91. l.; 1833. III. k. 88—89. lap.) *von* pedig a' töröknél ma is tizet jelent (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 30. lap.)

Tob, cselekvő hang-ige, rokon a' *dob* igével.

Toj, 1) főnév, am. exeremen tum, ovum, sokszor hallhatni; toj-t megyek, toj-t adok neki, fungum do illi; 2) közép ige *ik* támadékkal, am. ovum parit.

Tok, főnév am. theca.

Tol vagy *toll*, főnév, am. penna, pluma.

Tom, hangnév, am. epulum, convivium, tripudium. ebből lett: tom-b, tomp, tom-ka (ton-ka) stb.

Top, hangnév, am. lépés, gressus. Egy topot se távozzál a' jótól; 2) hang-ige, ollyan, és annyi mint *tob*, *dob*.

Tor, 1) főnév, am. thor-us, thor-ax; 2) puszta hang, ebből lett: *tor-ok*, angol *The*, *throte;* tor-ha, stb.

Tosz, hang-ige, am. trudit, német *Stoss*, angol *stot* és *toss;* „Es ahmet den laut genau nach (lásd Adelung T. IV. 798. lap.)

Toty, puszta hang, honnan: toty-og, toty-tyan stb.

Tó, 1) főnév, am. lacus *Teich*, *δοχη*, angol *dike*, am. tó-ka; 2) melléknév, *té-tó*, huc, illuc; ebből lett; *tó-l*, névmódosító rag, és *tól* ige, am. trudit, stb. Mind a' két gyökben nyugszik, a' *v* mint származékaiból: tov-as, tova, tovább stb. kitünik.

Tór, főnév, am. iusta, parentalia, epulum funebre; Zemplén vármegyében azon hely, hol Laborczát a' magyarok fölakasztották, és tórral megtisztelték, mai napig is *zomo-tor*, az az szomorú *tór* nevet visel.

Tö, vagy *te*, kiholt puszta gyök, tulajdonképen am. multus, plenus; származékai az értelmet hiven magokban rejtve buján sarjadoznak p. o. tö-bb, *töl* vagy *tel*, töl-t, tel-t, tö-m vagy te-m, töm-er-dek, töm-ge, tem-ge, tem-ger, ma tenger, stb.

Töl, vagy ma *tölgy*, főnév, fa' neme, *töl-fa;* ebből: töles, vagy tölgyes erdő.

Tök, (lásd *tek* fölebb) főnév, am. gom, golyó, *gör*, cucurbita, *tót* nyelvben: *tyken*, cucurbita.

Töp, puszta hang, ebből: töp-ör-tyű, töp-ed stb.

Tör, hang-ige, am. frago, frango; lengyel *tre*, brechen, latin *tero*. — Talám ebből lett a' *tör-ű*, vagy *törv-ény* is, heber *törah;* török *töre* (lásd Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 30. lap.)

Tő, főnév, am. truncus, stipes, basis, radix prima.

Tőr, főnév, am. laqueus, tendicula, decipula, ensis, mucro, gladius, subula.

Tub, hangnév, am. galamb, *Taube*, mellyről Adelung így ir, „bey dem Ottfried: *Dubu*, *Diuba*, bey dem Notker *Tubu*, im nieders. *Duve*, im dän. *Due*, im angels. *Duva*, im engl. *Dove*, im schwed. *Dufwa*. Es ist mehr, als wahrscheinlich, dass dieses Wort eine Onomatopäir der ähnlichen Stimme des Taubers ist" (lásd T. IV. 920. lap.)

Tud, cselekvő ige, am. scit.

Tuh, kiholt gyök, csupán származékában fordúl elő, p. o. *tuh-ad*, aggeritur, congeritur, coacervatur stb.

Tuny-a, társnév, am. henye, rest, lomha, lusta.

Tur, gerlice-szó, honnan: *turú*, am. gerlicze, turtur, Turteltaube; lásd róla Adelung Tom. IV. 1107. lap.

Tusz, régi név, már szent Margit' életében előfordúl, am. *kezeskedő*, vas, fidejussor, és *zálog*, pignus.

Tut, puszta hang, tutul a' kutya, midőn dögszagot érez, vagy a' természet ösztönzi.

Tuty, puszta haug, mint *toty;* ebből: tuty-og, tuty-mog, tuty-ma stb.

Túr, cselekvő ige, am. ás vés, orrával a' földet ássa. 2) *Túr*, főnév, am. fölhányt föld-halom, vakondok-turás; 3) több helység' neve.

Tüd, főnév, am. pulmo.

Tűn, közép ige, *ik* támadékkal, am. lát-szik, tetszik, videtur, apparet, se praesentat, comparet, figuratur, transformat se.

Tür, hangige, am. *gyür*, convolvit, complicat.

Tüsz, hangnév, am. sternutatio, ebből: tüsz-ög, tüsz-szen.

Tű, főnév, am. acus, spina.

Tűr, cselekvő ige, am. tolerat, perfert, patitur.

Tűz, főnév, am. *pír*, Feuer, ignis.

Ty.

Tye, huszonkettedik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében fő eszközűl ínyünk szolgál, azért *íny*-betünek is mondatik; önállólag tulajdon hanga szerint értelme ki nem nyomozható, 's azok, mellyeket némellek *tya*, *tye* ragról tanítanak, 's illyennemű példákkal: reket-tye, kó-tya, os-tya, sekres-tye, bás-tya stb. erősíteni törekednek, mind idegen szovak, melylyekben a' *tye* hang, vagy már bennök volt, vagy általa inkább nyelvünkhöz lágyúltak, mint új értelmet nyerve alakultak, p. o. *hos-tia*, itt csak az *i* a' *t* betűhez lágyúlt, és lett *os-tya*, bás-tya, Bastey, stb.

Tyú, 1) hangnév, am. tik, tyuk, a' mellyről Adelung T. II. 897. l. a' *Hahn* szó alatt ígyen okoskodik: „Er heisst im lat. Gallus von *gällen*, das franz: *coeg* (kakas l. fölebb) schwed. *Tupp*, russische *Bituch*, ungar. *Tuck* (tyuk), tartar *Tauk*, kalmuk *Taka*, u. s. f. sind ins gesammt Nachahmungen des ihm eigenthümlichen Lautes.“ És csak innen érthetni, hogy annyi nyelvvel rokon e' szó. Ide tartozik a' török és arab *tauk*, *dik*, (132.), stb. 2) *Tyú*, hangrend szerint *tyű*-re is változva, többnyire puszta hangú nevekből alkot főneveket, vagy legalább azon hangot, a' mellyet magában rejt, oltja a' gyökbe, p. o. pin-tyű, csenget-tyű, tyú-tyú, kez-tyű, hat-tyú, lep-pen-tyű, stb.

U.

U, tizenegyedik rövid vastag, homályos hangzó nyelvünkben, önállólag az ebnek puszta hangja, ebből lett: *u-gat*, am. latrat, mert a' kutya, *u-u-u*-va kiált, ululat.

Ud-u, (lásd odu) ebből származtatja Kresznerics az *ud-var* szót, mellyet némellyek a' tót *dvor*-ból magyaráznak.

Ug, kiholt gyök, egyedűl mint több helység' neve él, ebből lett *ug-ar*, a' mit sokan, a' latin *ager*, német *Acker*, stb-ből kölcsönözöttnek tanítnak.

Uh, puszta hang, mint *huh*, ebből: *uh-og*, am. *huhog*, cucubat, ululat.

Ú.

Ú, tizenkettedik vastag homályos mély hoszú hangzó nyelvünkben, a' melly egyszersmind névalkotó rag, p. o. tam-ú, gyűr-ű, hábor-ú, der-ű, dar-ú, ár-ú, gyep-ű stb.

Úgy, régi név, egy az *így* gyökkel; am. modus, de ma mint igehatárzó szócska divik, am. ita, sic.

Új, 1) főnév, am. digitus, 2.) *új* társnév, am. novus, recens.

Ún, cselekvő ige, am. fastidit, nauseat, taedet, franczia *ennuyer*, már a' heber, és arab nyelvben: *ún* (און) (133.) ugyan azon értelemben megvan.

Úr, hajdan a' chaldeai *úr* országot is, királyt is jelentett. (l. Tud. Gyűjt. 1829. VII. k. 54—55. l.) latin *vir*, goth *War*, angol-szász *ver*, *vair*; német *Herr*, her-us szókat e' miatt méltó olvasni Adelungban (T. II. p. 1128—1129) és az *Ehr* szóról (T. I. p. 1511—1512.)

Úsz, cselekvő ige, am. nat, natat.

Út, főnév, am. via, iter; ebből lett az *út-cza*, a' mi a' heber nyelvben: *chucz*, finnlapp *autza*, holott ezt némellyek ismég a' tót *uhlicza*-ból akarták magyarázni (l. Sajnovics e. k. 73. l.)

Ü.

Ü, tizenharmadik (közép) magas vékony rövid hangzó nyelvünkben, önállólag puszta hang, ebből lett: *üget*, stb.

Üd, l. *id* fölebb.

Ük, főnév, am. *ős*, avia.

Ül, cselekvő közép ige, am. sedet, feriatur, festum celebrat.

Ün, puszta hang, ebből: *ün-ög*, am. békaként az orrából hangzik. Ide tartozik: *ün-ő*, am. fiatal tehén.

Üst, főnév, 1.) am. ahenum; 2) argentum; 3) caesaries.

Üsz, kiholt gyök, értelme tulajdonképen homályos, ebből lett: *üsz-ű*, *üsz-ök*, stb. De hogy *üsz*, egy az *ünő* szóval, a' kicsinyezett *üsz-ke* (am. ünő borjú) nyilván tanítja.

Üt, hang-ige, am. cudit, percutit, ferit, *tu-udit*.

Üv, puszta hang, ebből: *üv-ölt*, am. lármáz, kiált, kált.

Üz, kiholt gyök, ebből: *üz-en*, am. nunciat, 's így *üz* tulajdonképen am. hirmondó, nuncius.

Ű.

Ű, tizenegyedik magas, vékony hosszú hangzó nyelvünkben. Egyébiránt különös tulajdonságokkal nem bír, hanem benne a' *v* betű gyakran nyugszik p. o. fű, nyű, stb.

Űgy, főnév, am. ok, dolog, tárgy. 2) Névalkotó rag, melly a' hangrend szerint: *ogy*, *egy*, *ögy*-gyé is változva főneveket alkot, a' hangugratást igen kedveli, p. o. rom-ogy, *ron-gy*, (rom-űgy, res lacera); tár-ogy, *tár-gy*, (tár-űgy, res aperta seu obiecta, obiectum) stb.

Űn, (űn-ő), főnév, am. üsz-ű, űsz-ke.

Űl, kiholt gyök, értelme homályos; egyedűl mint rag divatozik, melly a' hangrend szerint *úl*-lá is változva 1) névmódosító rag, a' melly valamelly dologra mutat, p. o. dij-*úl* nyerte, tisztelet-*űl* vette; 2.) *ól*, *ől*-re is átváltozik, és illy alakban ezen kérdésre felel: *honnan*, p. o. köz-ől, al-ól, föl-ől, hát-ól, 's így külömbözik az *úl*, *űl* ragtól, p. o. más *küv*-űl fekszik, más *küv-ől* vizsgálta, más *hát-úl* lakik, más *hát-ól* hozta elő, stb. 3.) Ige-alkotó rag is, p. o. vir-úl, pir-úl, gyó-gyúl, jov-

úl, öreg-űl, szép-űl, stb. (l. bővebben Nyelvtudományi pályamunkák 1. köt. 132. l.)

Űr, főnév, am. lyuk, caverna, foramen; használta már Kisfaludy Károly a' Csalódásokban.

Űz, 1.) ige, am. kerget, fugat, pellit, arcet; 2) név, am. fuga, persecutio; így használják a' palóczok, a' nyulat *űz-ében elfogni*, *és ott nyú-kat kergetett*, *egy puncsi kutya*, *mink sövegünket levettük*, *hogy űz-éiben el foghassuk* (l. Tud. Gyűjt. 1819. VI. k. 33. l.) Megvagyon a' keleti nyelvekben is, heber *úcz* (ארץ), arab *acz* (134), fortiter institit, persecutus est; 3.) *űz*, l. *íz*, *sapor*, fölebb.

V.

Ve, huszonharmadik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében fő eszközűl ajkunk szolgál, azért *aj*-betűnek is mondatik. *F*, *b* és *p* betűkkel hajdan gyakrabban fölcseréltetett, p. o. *ver-em*, heber *bor*, Valentinus, *Bálint* 'stb. (l. fölebb) egyéb tulajdonsági a' Nyelvtudom. pályamunkák' 1. köt. 109—112 l. bővebben kifejtve találtatnak. *Ve*, önállólag puszta gyök, am. emit. ebből lett: *vő*, am. vevő legény, vő-fény, vagy *fél*, vevő-fény, fél 'stb. Hogy pedig a' *ve* valóságos gyök: még a' *ve-het* tehető ige legnyilványosban tanitja. Továbbá *ve* egy a' heber és arab előszócskával, a' mellyből *va*-l, *ve*-l szinte úgy származott mint: *be*-ből, ró-l, tó-l, stb.

Va, kiholt gyök, am. *est*, föltaláltatik már a' heber és aram nyelvben: *hvo*, és *hajá* (הָיָה), (135), de nálunk is megmutatja a' változva: *va-l* és *va-n*, *va-gy* használt ige, hogy a' gyök valóságosan: *va;* továbbá a' köznép' szájában a' *vó-t*, *vó-na*, tagadhatatlanúl kimutatja a' *va* gyököt. 2.) *Va* egyszersmind igemódositó, különösen állapotot jegyző rag: *ir-va*, am. scriptum est, *olvas-va*, lectum est; ebből lett a' *ván*, *vén* rag, p. o.

ir-ván, scribens est, *olvas-ván*, legens est, végre ide tartozik a' *van* hang-ige rag, melly a' puszta hangokból egyszer történt hangot jelentő közép igéket alkot, p. o. rop-van, rop-pan; zuh-van, zuh-han; rez-ven, rez-zen, stb.

Vacz, puszta hang; ebből lett: *vacz-og*, am. fogaival döczög, zörög; *a' hidegtől szinte vaczogtak fogai.*

Vacs, puszta hang, ebből: *vacs-og*, am. sirva kiált, *ne vacsogtasd azt a' gyermeket*, am. ne ríkasd.

Vad, társnév, am. ferox, sylvestris; atyafiságos a' német *Wild*, a' mi *Wald*-ból lett, az angol ma is *Wood*; a' szved *Wed*-nek mondja (l. Adelung T. V. p. 35 és 223.) Megvagyon a' finnlap nyelvben is *Vuod* (l. Sajnovics e. k. 62 l.)

Vaj, főnév, am. butyrum; finnlapp nyelvben: *Vo* (l. Sajnovics e. k. 27. l.); 2) Indulatszó, am. utinam, ach! török *vaj* (l. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 30. l.)

Vak, 1.) puszta hang, a' miből: vak-ar; 2.) társnév, am. szeme vesztett, világtalan, coecus.

Val, nyomósban *vall*, cselekvő ige, am. fatetur, confitetur; 2) *val* kiholt gyök, egy a' latin *ali*, német *Wel*, arab *fálá-n* (a' mi a' heber, és aram nyelvben is megvagyon) szóval; ebből lett: *vala-ki*, ali-quis, *welcher*, valami stb. (l. Adelungot is T. V. p. 156.) Egyébiránt *val*, am. sum, *es*, est, de így a' *va* gyöktől jött (l. fölebb); sőt a' *val-l*, fatetur, igét is a' debreczeni Gramm. 292. l. *val* gyökből veszi, a' mi azonban az én nézetem szerint önállólag eredetileg: *va*—, a' miből azután lett: *va-l-ó*, veritas; de a' melly különbözik a' *va-l-ó*, substantia, szótól szokásban, de nem eredetileg.

Var, 1) cselekvő ige, am. sarcit, suit, ebből: *varga*, sutor, 's azért helytelenűl irják némellyek a' *var* igét két *r* betűvel. 2) *Var*, főnév, am. impetigo, porrigo, o-phiasis; 3) puszta hang, ebből lett a' *var-jú* szó, mert varj-og a' varjú madár, ámbár a' tót és lengyel is *vranának* hivja; innen a' *varty-og*, coaxat, béka mod' vartyog, vagy a' pitypalaty is vartyog, azért hivatik né-

metül *Wachtel* névvel. *Varcz*-og is ide tartozik, am. vacz-og, por-cz-og, fogaival ropog, reczeg.

Vas, főnév, am. ferrum, ebből lett: *vas-ár* (vás-ár); mert Feszler szerint eleink leginkább vassal kereskedtek, és mivel szombat utáni nap tartották vásárukat, azért ezt *vasárnap*nak is hivták. Mind ezek történeti adatok, a' mellyek, még valaki jobbat nem tud előhozni, hitelt érdemelnek. Mára' perzsa nyelvben is *vaz*, am. ferrum; *vaz-ár*, nundinae, sőt a' török nyelvben is (l. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 31. l.)

Vá, kiholt főnév, am. mutatio, *changement*, él ma is mint névmódosító fordító rag, p. o. király-lyá koronáztatott, úr-rá lett, biró-vá tették, fű-vé vagy füv-vé, füj-jé változott stb. Ebből lett a' *vá-l* ige, a' német *Wahl*, cseh *wo-lenu*: a' hol Adelung a' gyököt föltalálni nem tudta (l. T. V. p. 22.) Más kérdés alá esik itt: a' *vál* (váll), humerus, thorax, valljon tiszta gyök-e? —

Vád, főnév, am. accusator, accusatio, criminatio, culpa.

Vág, cselekvő ige, am. ver, üt, secat, caedit; 2.) *vág*, főnév folyó és helység' neve.

Vágy, 1.) cselekvő ige, am. ohajt, kiván, áhít; 2.) főnév, am. áhitat, kivánat, ohajtás.

Váj, cselekvő ige, am. *áj*, *ás*, *vés*, cavat, fodit.

Vám, főnév, am. úti, vagy hídi adó, telonium, *Mauth*.

Vány, kiholt gyök, értelme homályos, egyedül mint rag, és származékaiban divatozik 1.) *vány*, *vény*, személyes főnév-alkotó rag, p. o. *tanit-vány*, discipulus; *alkot-vány*, creatura; *jöv-evény*, advena, *szök-evény*, profugus, stb. 2) Ebből lett: *vány-od*, am. laneam vestem calcat, densat, vagy is: gyapjut *kall*.

Vár, főnév, am. ar-x, *Burg*, Szabó Jósef egynek tartja, a' heber *hara*, *hegy*, *dom*, szóval (l. Tud. Gyűjt. 1825. X. k. 51. l.) finnlapp nyelvben: *vár-a*, és annyi bizonyos, hogy a' várok mind hegyeken építtettek hajdan,

's így Szabó' gyanítása nincs épen alap nélkűl, ámbár bizonyost állatni a' régiség' homályában nehéz. 2.) *Vár*, cselekvő ige, am. expectat, már így a' finnlapp: *vár-dom*, expecto, és német: *warten*, expectare, vele tökéletesen megegyez (Adelung T. V. 73. l. és Sajnovics c. k. 71. l.)

Vás, közép ige *ik* támadékkal, a' puszta hangot nyomozza; am. atteritur, deteritur, conteritur.

Vász, (mások szerint *váz*) tulajdon értelmében eredetileg am. tela, de így csupán származékában: *vászony* (materia telosa, seu tela, *Lein*) divik, és a' gyök maga csupán átvitt értelemben használtatik, am. ijesztő rongy, mellyet a' madarak' elijesztésére szoktak a' kertekben fölakgatni.

Vegy, főnév, am. *zagy*, keverék; ebből *vegy-es*, am. kevert, zagy-ú-as, stb.

Vel, kiholt gyök, egyedűl a' *vel-ő*, vagy *vel-ű*, szóban, és származékaiban él; nem tartozik ide a' *vel* név módosító rag, a' melly nem tiszta gyök (l. róla Révait, és a' Nyelvtudom. pályamunkák' 1. köt., 's fölebb *ve* alatt.)

Ver, cselekvő ige, am. üt, *vág*, *verberat*, quatit. 2) *ver* valaha *vor* (heber nyelvben szinte ígyen föltalálható: בור, cisterna) kiholt gyök, am. *lyuk*, gödör, árok, ebből a' mai *ver-em*.

Ves-e, főnév, am. *ren*, *Niren*.

Vet, cselekvő ige, am. iacit, proiicit, seminat, serit.

Vez, elévűlt gyök, tulajdonképen am. ductus, ebből lett: *vez-ér*, dux; *vez-et*, ductum facit seu ducit, stb.

Véd, 1.) cselekvő ige, am. *ó*, *óv*, defendit; 2) *véd*, főnév, am. *óvó* defensor; a' *hol vád van ott kell véd*, ime! milly szépen játszik nyelvünk a' hangzókkal, mint minden keleti nyelvben illy nemű fordulásokat föltalálhatni.

Vég, főnév, am. exitus, finis, confinium.

Vék, főnév, am. lyuk a' jégen, azután félköbölnyi mérték, de hajdan más tágosb értelemmel is bírt: hon-

nan a' mai: *vék-ony*, gracilis, tenuis; 2.) több helység' neve.

Vén, társnév, am. öreg, senex, vetus, vieux; heber nyelvben *fanah* (פָּנָה), aetate decrepitus fuit; arab *fana* (136) már pedig tudva van előttünk, hogy az *f* és *v* egymással hajdan gyakran fölcseréltetett.

Vér, főnév, am. cruor, sanguis; finnlapp nyelvben *vuor*, és *veri* (l. Sajnovics e. k. 112.) sőt Adelung „Ehedem, wurde das Blut auch *Ver-rich*, *Ver-ch*, *Fär-ch* genannt (l. Adelung T. I. 980 és T. II. 110. l.)

Vés, cselekvő ige, am. *új*, *ás*, scalpit, caelat.

Vész, 1) cselekvő ige, am. perit; 2) főnév, am. periculum, átvitt értelemben: tempestas, *orkán*, mert ez mindenkor *vész-es* szokott lenni.

Vét, cselekvő ige, am. errat, peccat, offendit; 2.) főnév, am. culpa, peccatum.

Vi, puszta gyök, am. aufert, portat, a' mi a' tőle származott *vi-het*, igéből kitünik; ebből lett: visz-en, vi-t-el, stb.

Vics, puszta hang, ebből *vics-og*, cum stridore ridet.

Vid, társnév, egy a' *víg* gyökkel (l. alább.)

Vigy, szinte olly puszta hang, mint *vics*, honnan: vigy-og, vigy-gyan, stb.

Vih, hasonló puszta hang, mint *vigy*; ebből: *vih-og* am. risitat, iubilat; huj-og.

Vik, puszta hang, innen: *vik-og*, am. mok-og, vulat hinniendo cachinnum tollit.

Vil, kiholt gyök, tulajdonképen am. *Hell*, *Wel* ebből lett: *vil-ik*, vil-ám; finnlapp nyelvben: fulgur *vil-am*, (l. Sajnovics e. k. 69. l.); *vil-ág*, német *Wel-t*, finnlapp: *valgei* (l. Feszler e. k. T. I. in fine). Nem rokon-e vele a' görög ἥλιος, sol, ἕλη lux solis, heber: *halal*, vagy *hal* (הָלַל), splendet? —

Viny, *vincz*, puszta hangok, innen: *viny-og*, cachinnatur, flet, plorat; *vincz-og*, am. hinyog.

Vír, főnév, am. *aur*-ora, lux matutina, azután: *vir-or* heber nyelvben: אור, am. luxit, illuxit dies, vel etiam de herbis, et floribus usitatur; ebből lettek: vír-úl, vír-ág, vír-ad, stb.

Vís, hangnév, am. *sí*, honnan: *vís-ít*, am. sivít. 2) *vís* kiholt gyök, értelme tulajdonképen homályos, ebből van a' *visel* ige, am. gerit, portat. 3) Több helység' neve.

Vizs (mások szerint *vís*), kiholt gyök, értelme önállólag elveszett, egyedűl származékaiban él, úm. vizs-ga, vizs-gá-l 'stb.

Visz, kiholt gyök, am. reciprocum, ebből *visz-a*, retro, visz-á-l, stb. 2) Helység' neve Somogy vármegyében.

Ví, cselekvő ige, am. harczol, tusakodik, küszködik; másként mondatik: *viv* vagy *vij*, mert *v* nyugszik a' hangzó alatt; semmi keleti nyelvben tudniillik nincs szó, melly hangzón végződnék, és ebből magyarázhatni a' *le*, *te*, *vi*, *hi*, stb. igékben a' toldalékot: le-sz, te-sz, vi-sz, hi-sz, e-sz, i-sz stb. Innen lett: *vi-t-a*, *vi-t-éz* (mások szerint: *vi-t-ész*), *vi-as-ko-dik* stb. Furcsán húz ebből ki a' debreczeni Gram. külömbféle származékokat. (293—295. l.)

Víg, hang-társnév, am. hilaris, laetus, *vid*; mert a' *d* hajdan *g*-vel gyakran fölcseréltetett; a' mint a' Révai által fölhordott régiségekből kiviláglik.

Vígy, főnév, am. *fígy*, 's e' két gyök ugyan azon gyök, mert a' *v* is még gyakran fölcseréltetik *f* betűvel. Ide rokon a' latin *vig-il*. Tulajdonképen, am. figyelem, őr-ség; ebből: *vigy-áz*, am. figy-el, őr-ködik.

Víz, főnév, am. aqua, unda, *Wase*, *Wasser*, slawonisch *wuza*, issländ. *weiza* (l. Adelung T. V. p. 81). Kit erről olvasni érdemes. Finnlapp nyelvben: *vezi* (l. Sajnovics e. k. 113. l).

Von, cselekvő ige, am. *húz*, finnlapp nyelvben: *von-am*, am. traho, extendo, (l. Sajnovics e. k. 75. l.);

2) kiholt számnév, am. *tiz*, *zig*, töröknél *von* ma is él, (l. Tud. Gyűjt. 1833. VII. köt. 31. l.) szépen megmagyarázza ezt Kresznerics, szótára' elén IX—X. l.

Vő, lett a' *ve* gyökből össze húzva, *vevő* helyett; ma is *eladó leány* szokásban van, és *vevő*, *vő*-legény: igyen magyarázza ezt Feszler is, sőt a' finnlapp nyelvben ma is igyen használtatik: *vaevy* (l. Sajnovics. e. k. 113. l.)

Vorcz, puszta hang, a' kövecsről mondatik, midőn fogaink alá kerűl az ételben: *vorcz-og*, az az: por-cz-og.

Vögy, főnév (mások szerint *völgy*); finnlapp nyelvben: *vagy* (l. Sajnovics e. k. 71. l.) arab *vödj* (137), *vall-is*, *Thal.*

Z.

Ze, huszonnegyedik mássalhangzó nyelvünkben, és mivel kiejtésében főeszközűl a' fog szolgál, azért *fog*- vagy is *sziszegő*-betűnek is mondatik. Névalkotó rag ezekben: *lak-zi*, *jat-zi*, ha hogy nem összehúzottak a' lak-oz-i, ját-oz-i-ból.

Zab, főnév, am. avena; a' *zab-ola*, *zab-lya*, mint közönségesen iratnak, ide tartoznának; de én úgy vélem, hogy mind a' kettő a' *szab* gyökből lett, és ugyan azon egy szó ez: *szab-oly-a*, vagy *szab-ly-a*; de az is bizonyos e' szóról, hogy majdnem minden nyelvben illy alakban fordúl elő; így a' német *Saebel*, szvéd *Sabel*, angol *Sable*, olasz *Sable*, *Sabra*; cseh *ssawle*, finnlapp *sabeli*; már az aram nyelvben is: *Szeip*, am. tőr, kard, görög ζαβος, ζαβυνη. Adelung egyenesen azt állatja, hogy e' szót a' németek tőlünk magyaroktól kölcsönözték azon okból, mert görbe kard, a' régi német nemzetnél szokásban nem volt; ellenben a' mi eleink görbe tőrrel éltek (l. Adelung T. III. p. 1556.)

Zagy, főnév, am. lárma, döngés, rajogás, ebből: zav-ar, *sza-j-ar*, helyett.

Zak, puszta hang, ollyan mint *zok*, *zök*.

Zal, kihalt gyök, ollyan mint *szal*; ebből: *zalán-b-ol*, ha csak nem Zalán' futásától kölcsönözött metaphora, vagy inkább megfordítva: *Zalán* mert futott. Igy *Szala*, *Zala* vármegye, mint a' *szal*, és *zal* gyök kétképen iratik.

Zár, 1) cselekvő ige, am. csuk; 2.) főnév, am. lakat, peléh, egyez vele a' latin *sera*, franczia *serure*, *serrer*; olasz *serrare*, lengyel és tót: *závár*, *zawieram*, *zawarty* (l. Calepinus 253, és 1333.)

Zek, hangnév, am. *zök*; ebből: zek-eg stb.

Zen, hangnév, am. *láz*, *zör*, tumultus, strepitus; ebből: zen-g, zen-d, stb.

Zok, hangnév, am. sirás, bánkódás; ebből: zok-og, stb.

Zor, kihalt főnév, am. horror; ebből: *zor-d*, am. horridus, stb.

Zöcs, hangnév, am. *zör*, ebből: zöcs-ög, zöcs-ök-öl, stb.

Zök, puszta hang, honnan: zök-ög, zök-ken, stb.

Zön, puszta hang, ebből: zön-g, zön-d-űl stb. Egyez e' hang' kinyomozásában velünk a' latin *son-us*, *son-at*; franczia *son*, *son-ner*.

Zöp, puszta hang, ebből: *zöp-ög*, am. zok-og, singultiendo plorat.

Zör, hangnév, am. sonus, pulsus, strepitus, ebből: zör-ög, zör-en, zör-d-űl, stb.

Ző, puszta gyök, am. viridis, ebből: ző-d, zö-l-d, ző-d-űl, zö-l-d-ül, stb. tót nyelvben: *zele*.

Zu, puszta hang, honnan: zu-ug, zú-g, zú-z, stb

Zuh, puszta hangnév, am. fragor, strepitus; ebből: zuh-og, zuh-han, stb.

Zup, hangnév, azon része a' kalapácsnak, melly a' kalló' fészkébe esik, és kallja a' szürt, mert estében zupog, és zup-pan.

Zú, puszta hang, ebből: zú-d-úl, zú-d-ít, stb.

Zúr, hangige, am. zavar, kever, habar; ide tartozik: zúr-b-ol, stb.

Zúz-a, főnév, am. iecur anserinum, vel aliarum avium, madár' gyomra; Kresznericsből kimaradt.

Zűr, hangnév, am. zavar, láz, zaj, chaos, confusio, 's egyszersmind cselekvő ige, am. zúr, zavar.

Jegyzet. Vannak, kik a' tiszta gyökök közt örömest olvasnák a' következőket is: *árt*, *bércz*, *ércz*, *harcz*, *koncz*, *láncz*, *pócz*, *sáncz*, *kedv*, *nyelv*, *szűz*, *pénz*, *stb.* De a' munka' folytában előadottakból kiki fogja látni; hogy *árt*, *harcz*, *kedv*, *nyelv*, *szűz* stb. tiszta magyar származékok ugyan, de nem tiszta gyökök; illyenek pedig: *ércz*, *sáncz*, *pénz*, nem magyarok; mert *ércz* a' német Erz-ből, (latin *aes*, aeris) jött; vagy ha magyar szónak állatná is valaki, bizonyára *ér*-ből származtatná; a' régi magyarok továbbá á r k o l t a k igen is, de nem s á n c z o l t a k (Schanze). stb.

Arab és arám szovak

- ... خنر ... خات ...
- نقد ... أخا ... آب ...
- خرق ... حرز ... أور ...
- أمنا ...
- [illegible]
- ... أول ... أزل ...
- ... جرز ... أرز ...
- ... أيم ... ناوي ...
- ... خبز ...
- ... جام ... دار ...
- ... جال ... جبل ...
- [illegible]

- حنن ... آق ... آز ... أور ...
- كيش ... فدك ... كيل ... فال ... كان ...
- كرب ... فدم ... [illegible]
- أبد ... جدل ... [illegible]
- [illegible]
- ... نار ... [illegible]
- رق ... يبل ... أجل ...
- شرب ... رول ... زوض ...
- شوش ... شاط ... سوي ...
- شاد ... شم ... سلم ... سلك ...
- ... شفار ... ساق ...
- ... دبك ... دار ...
- ... ودي ...

72.

77.

83.

88.

93.

98.

103.

108.

114.

119.

124.

129.

134.

